

Çiler Dursun

Editörden

Sevgi Can
Yağcı Aksel

Az Est Gazetesi'nde I. Dünya Savaşı ve "Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"

Hülya Göğeçin
Toker

12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Mağdurlarında Geçmişle Yüzleşme

Gökhan Gökğöz

Göç ve Medya: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri

Yeliz Dede Özdemir

Türkiye'de Mobil İletişim Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme: 1994-2022

Halise Karaaslan Şanlı
Elif Bozkurt

Teoride ve Uygulamada Aktivist Halkla İlişkiler: Toplum ve Toplumsal Değişim için İletişim

Onur Özger
Aslı Yağmurlu

Keçinin İnadı: Tunceli Belediyesi'nin Sosyal Medyada Halkla İlişkiler Uygulaması

Onurhan Demirkol

*İdeolojiye "Yamuk Bakmak": Bir İdeolojik Fantezi Olarak *Skyfall**

Özge Nilay
Erbalaban Gürbüz

*Belgeseller Eleştirel/Hayvan Çalışmaları için Ne Söyler? *Proje Nim* Belgeselinde İktidar Çözümlemeleri*

Çağla Kubilay

*Kitap İncelemesi
İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı*

2023.10.1

bahar/spring

© 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

© 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring

ISSN: 2148-7219

Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi hakemli bir dergidir. Yılda iki kez, bahar (Mayıs) ve güz (Kasım) döneminde yayımlanan derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ILEF Journal is a refereed print journal published in Turkish and English twice a year by the Faculty of Communication of Ankara University. All views expressed in this journal are those of authors and do not necessarily represent the views of, and should not be attributed to the Faculty of Communication of Ankara University.

Editör/Editor

Çiler Dursun

Editör Yardımcıları/Assistants Editor

Ayşe Seda Aslan
Esra İnce
Mine Rugancı Livan
Sezer Fener

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ali Karadoğan (Munzur Üniversitesi)
Burak Doğu (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Çağla Kubilay (Ankara Üniversitesi)
Melike Aktaş Ymanoğlu (Ankara Üniversitesi)
Özgür Yaren (Ankara Üniversitesi)
S. Ruken Öztürk (Ankara Üniversitesi)
Süleyman İrvan (Üsküdar Üniversitesi)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Aykut Çelebi (Ankara Üniversitesi)
Ayla Okay (Acıbadem Üniversitesi)
Hasan Akbulut (İstanbul Üniversitesi)
Martin W. Bauer (London School of Economics and Political Science)
Metin Kazancı (Ankara Üniversitesi)
Müjde Ker Dinçer (Ege Üniversitesi)
Nezih Orhon (Anadolu Üniversitesi)
Nikica Gilic (University of Zagreb)
Nilay Başok Yurdakul (Ege Üniversitesi)
Sanna Inthorn (University of East Anglia)
Scott Schaffer (University of Western Ontario)
Sema Becerikli (Ankara Üniversitesi)
Özden Cankaya (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Yıldız Dilek Ertürk (İstanbul Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Hugh Jefferson Turner

Kapak Tasarım/Cover Design

m. Sobacı

Grafik Tasarım/Graphic Design

Mehmet Pelivan

Sahibi-Sorumlu YİM/Owner and Executive Editor

Abdülrezak Altun

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi adına, Dekan
On behalf of the Faculty of Communication of Ankara University, Dean
Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Cebeci 06590 Ankara
ilefjournal@gmail.com
http://ilefdergisi.ankara.edu.tr

Adres/Address

Taranan İndeksler/Indexed by

ULAKBİM TR Dizin, ESCI (Emerging Sources Citation Index)

Baskı/Printing

Pozitif Matbaa
Çamlıca Mah. Anadolu Bulvarı 145. Sokak 10/19 Yenimahalle ■ Ankara
Tel: (0312) 397 00 31

Baskı Tarihi/Publication Date

25 Mayıs 2023

İçindekiler / Contents

Çiler Dursun 5
Editörden / From the Editor...

Makaleler / Articles

Sevgi Can Yağcı Aksel 11
Az Est Gazetesi'nde I. Dünya Savaşı ve "Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"
The First World War and "Turkey's Armed Neutrality" in the Newspaper Az Est

Hülya Göğçerçin Toker 43
12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Mağdurlarında Geçmişle Yüzleşme
Coming to terms with the Past in Victims of the September 12, 1980 Military Coup

Gökhan Gökğöz 69
Göç ve Medya: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri
Migration and Media: Attitudes toward Syrian Media among Syrian-Immigrant University Students in Gaziantep

Yeliz Dede Özdemir 99
Türkiye'de Mobil İletişim Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme: 1994-2022
A General Evaluation of Mobile Communication Studies in Turkey: 1994-2022

**Halise Karaaslan Şanlı
Elif Bozkurt** 135
Teoride ve Uygulamada Aktivist Halkla İlişkiler: Toplum ve Toplumsal Değişim için İletişim
Activist Public Relations in Theory and Practice: Communication for Society and Social Change

Onur Özger
Aslı Yağmurlu

163

Keçinin İnadı: Tunceli Belediyesi'nin Sosyal Medyada
Halkla İlişkiler Uygulaması
*Stubborn as a Goat: Tunceli Municipality's Public Relations
Efforts on Social Media*

Onurhan Demirkol

193

İdeolojiye "Yamuk Bakmak": Bir İdeolojik Fantezi Olarak
Skyfall
*"Looking Awry" at the Ideology: Skyfall as an Ideological
Fantasy*

Özge Nilay
Erbalaban Gürbüz

221

Belgeseller Eleştirel/Hayvan Çalışmaları için Ne Söyler?
Proje Nim Belgeselinde İktidar Çözümlemeleri
What Do Documentaries Say for Critical/Animal Studies?
Power Analysis in Project Nim

Çağla Kubilay

253

Kitap İncelemesi
*İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından
Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı*

263

Bu Sayıdaki Yazarlar

267

Yazı Teslim Kuralları ve Yayın Süreci

273

Paper Submission Rules and Publication Process

Editörden...

Çiler Dursun

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

İlef Dergisi, 10. yılının ilk sayısı ile iletişim ve medya çalışmaları alanındaki eleştirel araştırma birikimine katkı sunmaya devam ediyor. Derginin akışında da 19. sayıya karşılık gelen bu sayıda yine gazetecilik, yeni medya, sinema ve halkla ilişkiler alanlarından özenli araştırmalar okurlarıyla buluşuyor. Dergimize çok sayıda makale gelmeye devam ediyor. 2022 yılında da bu makale akışından, derginin öncelikleri ve yayın ilkeleriyle doğrudan örtüşenleri hakem süreçlerine dahil ettik. Değerlendirme süreci sonuçlanan makalelerden bir kısmı, hakem süreçlerinin tamamlanma sırasına göre bir sonraki sayıda yer alacaktır.

Dergi yayıncılığı Türkiye akademisinde kolay bir iş değil. Dergi yayıncılığı konusunda öteden beri yapılan çalışmalarda da akademik yayıncılıktaki zorlayıcı dinamikler sergilenmektedir. Bu dinamiklerden önemli bir bölümünün, dergilerin kurumsallaşmalarındaki zorluklardan kaynaklandığı söylenebilir. Genel olarak bakıldığında, akademik birimlere olan aidiyetleriyle dünyaya gelen ve söz konusu akademik birimlerdeki yetiştirilmiş insan gücünün çabalarıyla devam eden bu dergiler, kolektif çalışmanın eşitlikçi anlayışından

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

oldukça uzaklaşabilmektedir. Öyle ki kurucu kadroların ya da kişilerin hüküm sürdüğü, kolektif çalışma ilkelerinden uzak, hiyerarşik ilişkileri önceleyen ve güç istencine dayandırılabilir ego merkezli çalışma pratikleriyle zaman içinde dar ve kapalı yapılara dönüşebilmektedirler. Dolayısıyla bir derginin yaşam süresi ile kendi akademik yaşam süresi arasında aslında baştan hiç kurulmaması gereken paralelliği kuran akademisyenlerin varlığı ve böylesi akademisyenlerin farkında olarak veya olmayarak dergilerin gidişatına hakim olma yönündeki güdülerini, hakem süreçleri ne kadar sağlıklı olursa olsun, yazı akışı ne kadar yoğun olursa olsun, alana özgün yazılarla sunduğu katkı ne kadar parlak olursa olsun, bilimsel dergilerin kendi eşsiz ve özgün kimliğini edinmelerinde ciddi sorunlar yaratabilmektedir.

Doğmasına ön ayak olduğum İlef Dergisi'nin kimliğinin gelişimini danışma kurulunda yer alarak mesafeli biçimde takip ettiğim uzun bir zamandan sonra, bilimsel dergiciliği kuşatan bu sorunlu dinamiklerden hangi ölçüde azade olduğunu bizatihi görmem açısından editörlük görevi önem taşıyordu benim için. Bu bağlamda bir yıl ve iki sayılık kısa ama bana göre "uzun" editörlüğüm süresince, Türkiye akademisindeki dergi kimliklenmesi açmazları açısından umutvar bir yakın gelecek öngörmediğim için, bu sayıdan sonra dergideki editörlük görevini devam ettirmemeye karar verdim. Bu karar, İlef Dergisi için bugüne kadar gerek yayın ve danışma kurulunun, gerek editörlerin ve editör yardımcılarının, gerekse hakemlerin ve yazarların emeklerinin olağanüstü değerli olduğu gerçeğini değiştirmez. Olsa olsa akademik yayıncılıkla ilgili küresel ve yerel bağlamli sorunların, akademik üretimin doğasındaki farklılaşmanın ve yazıyla kurduğumuz (hepimizin kurduğu) ilişkinin dönüşmesinin yarattığı hayal kırıklığının büyüklüğünü ifade eder. Dergi dediğimiz şey, esasında insandır. Yazısı, görüşü, düşünme biçimi, çalışma biçimi, anlayışı, davranma tarzı ve ilişkilene tarzı ile insan... İnsanı kuşatan akademik üretimin pragmatik dinamiklerinin yayınları ve yayıncılığı da kuşatmaması mümkün olabilir mi? Olabilir, ancak bir koşulda: İçinde yer almaktan kaçınarak... Gelecek 20. sayıda editörlük görevini bir başka meslektaşım devralarak bu meşakkatli yola var gücüyle omuz verecektir kuşkusuz.

Bu sayımızın ilk yazısı "Az Est Gazetesinde I. Dünya Savaşı ve 'Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı'" başlıklı çalışma Sevgi Can Yağcı Aksel tarafından kaleme alınmış olup *Az Est* adlı Macar gazetesinde I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı temsilini konu edinmektedir. Toplumsal tarihin kayıtları niteliğinde olan gazeteler, aynı zamanda dönemin ruhunu ortaya

koyan anlatıları da sunmaktadır. Bu makalede, Avusturya-Macaristan velihtına düzenlenen suikast ve savaşın cephelerinin yerleşiklik kazanmaya başladığı tarih aralığından (28 Haziran-1 Aralık 1914) seçilen seksen haber metni, betimleyici-niteliksel bir analize tabi tutulmuştur. Yazar bu çalışmasıyla gazetede ki sıcak çatışmalar ve cephe haberlerinden öte bunların toplumsal yaşamdaki izlerine odaklanmış, “savaşın gölgesinde” yaşananları aktaran haberlere ağırlık vermiştir. *Az Est* gazetesinde yer alan haberlerde diplomatik adımlar ve toplumsal refleksler, savaş sürecinde İstanbul’un çok kültürlü yaşamındaki çözümler izlenebilmiştir. Aksel’e göre *Az Est* her ne kadar Osmanlı Devleti’ni müttefiki olarak olumlu bir çerçeveleme ile ele alsada kentte “Avrupalı” bileşenlerin yok oluşunun bir “hüzün” yarattığını saptamaktan da geri durmamış; ancak sürecin sorumlusu olarak savaşın kendisine işaret ederek Osmanlı- Macar müttefiklik duygusunu da güçlendiren bir yayıncılık gerçekleştirmiştir.

Toplumsal bellek çalışmaları açısından önemli bir doktora tezi yazan Hülya Göğçerçin Toker’in “12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Mağdurlarında Geçmişle Yüzleşme” başlıklı yazısı ise yakın dönem toplumsal tarih çalışmalarına katkı sunan bir yazı olarak, dergimizin bu sayısında yer almaktadır. 12 Eylül 1980 askeri darbesini yaşamış ve Sol Hareket, Ülkücü Hareket ve Kürt siyasal hareketi olmak üzere üç önemli siyasal ideolojik hat içinde konumlanmış kişilerin tanıklıklarına dayalı olarak yazdıkları kitaplarından hareketle, geçmişle yüzleşme ve geçmişle hesaplaşma kavramları zemininde geliştirilen bellek anlatılarının incelemesini yapmaktadır. Göğçerçin Toker, bu anı anlatılarından hareketle, o dönemi yaşayan farklı ideolojik görüşten kişilerin eşdeğerlik, saygı, duygudaşlık ve anlama aşamalarında benzeşen ve/veya farklılaşan anlam dünyalarına ve dolayısıyla da belleklerine yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Bu tür çalışmalar, Türkiye’nin güncel politik bağlamının da kavranması ve geçmişle bağının kurulabilmesi açısından önem taşımaktadır kuşkusuz.

Suriyeli mülteciler ve göç olgusuna dair çalışmalar, son yıllarda medya ve iletişim alanında hızla çoğalmaktadır. Gökhan Gökğöz’ün “Göç ve Medya: Gaziantep’teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri” yazısı, bu literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışma Gaziantep kentinde yaşayan Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin Suriye medyasına ilişkin yönelimlerini anlamaya dönük kapsamlı bir araştırmanın önemli bulgularını öne çıkarmaktadır. 50 öğrenci ile yapılan mülakatlara dayalı araştırmada Gökğöz, Türkiye medyasında göçmenleri bir fazlalık olarak

temsil eden hâkim haber söyleminin gençlerin bakışını Suriye medyasına çevirmesine yol açtığını ancak gençlerin oradaki medya ilgisinin de yoğun olmadığını saptamaktadır. Göçmen izleyicilerin iki ana motivasyonunun ya medyaya kendini bütünüyle kapamak ya da Suriye’de geride kalanlarla medya üzerinden bağ kurmak olduğu, araştırma sonucunda ortaya konan temel bulgulardır.

Derginin dördüncü yazısı Yeliz Dede Özdemir tarafından kaleme alınan “Türkiye’de Mobil İletişim Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme: 1994-2022” başlıklı yazıdır. Yazar, mobil telefonların Türkiye’de kullanılmaya başlandığı 1994 yılından günümüze mobil iletişim alanında yapılmış 38 yüksek lisans ve doktora tezini metodolojik bir incelemeye alarak temel yönelimleri ortaya koymaktadır. Özdemir’e göre eleştirel iletişim çalışmaları bakış açısının görece daha az yer aldığı bu tezlerde mobil iletişim genellikle mesleki dönüşüm, satın alma, pazarlama, kullanım motivasyonları, bağımlılık, mobil uygulamalar ve kullanıcı pratikleri gibi konular etrafında incelenmiştir. Çoğunlukla nicel ya da karma yöntemlerin kullanıldığı söz konusu çalışmalar nitel yöntemlerden daha az yararlanırken mobil telefonların toplumsal yaşamda artan merkeziliğine karşın, bu merkezileşmeyle eşdeğer bir ilgiyi çekmediği, yazarın önemli saptamaları arasındadır. Çalışma, bundan sonra mobil telefonlara dair yapılacak tezler için Türkiye’de alanyazındaki boşlukları da işaret etmektedir.

Halise Karaaslan Şanlı ve Elif Bozkurt, “Teoride ve Uygulamada Aktivist Halkla İlişkiler: Toplum ve Toplumsal Değişim için İletişim” başlıklı yazılarında, günümüzde halkla ilişkiler uygulamalarının bir parçası kabul edilen aktivizm ve toplumsal hareketlerin yeni bir halkla ilişkiler paradigmasına yol açmasını konu etmektedirler. Eleştirel yaklaşımlar içinde yer alan aktivist halka ilişkiler kuramının anaakım ve işlevselci halka ilişkiler yaklaşımlarından farklılıklarına odaklanan Şanlı ve Bozkurt, aktivizmin ne olduğunu, ağ oluşturmaya yönelik faaliyetlerini, güç ve iktidar anlayışını kavramsal olarak sergilemektedirler. Aktivist örgütlerin kullandığı temel halkla ilişkiler stratejilerini gözden geçirerek yazarlar, yeni medya mecralarındaki gelişmeler ile aktivist halka ilişkiler paradigmasının gelişmesi arasındaki bağlantıları da tartışmaya açmaktadırlar.

Bu sayıda halkla ilişkiler alanından bir diğer yazı, Onur Özger ve Aslı Yağmurlu tarafından hazırlanan “Keçinin İnadı: Tunceli Belediyesi’nin Sosyal Medyada Halkla İlişkiler Uygulaması” başlıklı çalışmadır. Çalışma

Dersim'deki dağ keçilerinin avlanmaması için Tunceli Belediyesi'nin yürüttüğü halkla ilişkiler stratejilerini, belediyenin ve belediye başkanının Twitter hesaplarına yansıyan ilgili söylemler üzerinden analiz etmektedir. Bu analiz, belediyenin halkla ilişkiler pratiğinin ideolojik bağlamını Manuel Castells'in ağ toplumu kavramlaştırması ile Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı kavramsal zemininde tartışmaya açmaktadır. Kamuların halkla ilişkiler stratejilerinde yıkıcı ya da inşa edici aktörler olma potansiyellerini anlamak açısından yararlanan bu kavramsal hattı izleyerek yazarlar, Tunceli Belediyesi'nin bu halkla ilişkiler stratejisinden hareketle halkla ilişkilerin sadece egemen iktidar alanlarını meşrulaştırma işlevi görmediğini, aynı zamanda madunların hegemonik alanlarını inşa etme işlevi gördüğünü öne sürmektedirler.

Onur Demirkol "İdeolojiye "Yamuk Bakmak": Bir İdeolojik Fantezi Olarak Skyfall" başlıklı makalesinde Sloven düşünür Slavoj Zizek'in Lacan psikanalizine dayanarak geliştirdiği önermelerden yararlanarak yönetmen Sam Mendes'in *Skyfall* filmi ideolojik analize almaktadır. Seyircinin, özne olarak kendi gerçekliğiyle arasına koymuş olduğu mesafeyi ancak "ideolojik fantezi" aracılığıyla katedebildiğini ortaya koymak adına, *Skyfall* filmi odağında kavramsal bir inceleme gerçekleştirmiştir. *Skyfall*'ın "gerçekliğin dayatıldığı" ve otoriteryan söylemin yoğun olduğu bir film olarak, sunduğu ideolojiyi kendi fantezileriyle katetme olanakları tartışmaya açılmıştır. Demirkol, kapsamlı bir ideoloji eleştirisi geliştirerek *Skyfall*'ın seyircinin doğru ve yanlışla dair manipüle edilmesi yerine, delilikle malul nihilist bir otorite karşıtlığına çağrıldığını ortaya koymaktadır. Çalışma, gerçeklerden kaçışı değil, gerçek hayatta yüzleşmekten kaçınılan kritik boyutları seyirciye sunan ve 2000'lerden itibaren sinema endüstrisinin ürettiği yeni bir sinema anlayışının örneği olarak *Skyfall*'un psikanalitik ideoloji eleştirisinin başarılı bir örneğini sunmaktadır.

Dergideki bir başka ilginç çalışma Özge Nilay Erbalaban Gürbüz tarafından kaleme alınan "Belgeseller Eleştirel/Hayvan Çalışmaları İçin Ne Söyler? *Proje Nim* Belgeselinde İktidar Çözümlemeleri" başlıklı yazıdır. Hayvan belgesellerinin hayvan çalışmalarına ve eleştirel hayvan çalışmalarına nasıl katkı sağladığını tartışmaya açan bu yazıda, *Proje Nim* isimli belgeselin Foucault'un iktidar nosyonuna da dayanan eleştirel hayvan çalışmaları perspektifinden çözümlenmesi gerçekleştirilmektedir. Yazarın vurguladığı gibi genel olarak hayvanların yaşam dünyasına dair belgelerde, Kartezyen bir bakış açısı çerçevesinde hiyerarşi, türçülük, ikili karşıtlıklar gibi ilkeler

üzerinden geliştirilen bakış açılarının hakim olduğu görülmektedir. Yazıda, Amerikan İşaret Dilini öğrenmesi için annesinden kaçırılan ve ömrünü kapalı bir mekanda doğal ortamından uzak geçiren şempanze Nim'in yaşamını aktaran belgeselin, insanın hayvanlar üzerindeki iktidarının sınırları, biçimleri ve teknikleri hakkında izleyicileri eleştirel bir düşünüme davet ettiği belgesele dair iktidar çözümlemesi ile sergilenmektedir.

İlef Dergisi'nde Çağla Kubilay, alanın duayen isimlerinden, hocaların hocası Oya Tokgöz tarafından kaleme alınan *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı* kitabının incelemesiyle yer almaktadır. Anaakım iletişim ve medya kuramlarını özellikle medya etkileri merkezli modeller çerçevesinde geçmişten bugüne değerlendiren kitap, iletişim ve medya çalışmaları alanında bir başvuru kitabı niteliğindedir.

İlef Dergisi'nin yolu açık olsun; olsun ki Türkiye'nin ve akademisinin ihtiyacı olan eleştirel düşünme, derinlikli kavrama ve özgürce ifade etme zeminine katkı vermeye on yıllarca devam edebilsin.

Az Est Gazetesi'nde I. Dünya Savaşı ve "Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-4951-489X>

sevgicanyagci@gmail.com

Öz

Bu çalışma Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, *Az Est* adlı Macar gazetesinde Osmanlı temsilini, "savaşın gölgesinde" adı verilen ve gelişmelerin gündelik yaşamdaki yansımalarına odaklanan haber kategorisi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Gazeteleri, zaman zaman gerçeklikleri yanlış, eksik ve yanlış tanımlasalar bile, toplumsal tarih açısından çözümlenmeye değer mecralar olarak kabul eden makalede, Avusturya-Macaristan veliahdına düzenlenen suikast ve savaşın cephelerinin yerleşiklik kazanmaya başladığı tarih aralığından (28 Haziran-1 Aralık 1914) seçilen seksen haber metni, betimleyici-niteliksel bir analize tabi tutulmuştur. Çalışma, gazetenin müttefik Osmanlı Devleti'ne ilişkin olumlu temsilini ortaya koymuş; ayrıca gazetenin, savaşın Babiali'den sokaklara İstanbul'daki yankılarını dikkatle izlemiş ve yansıtmış olduğu da saptanmıştır. Araştırma sonucunda, gazetelerin uluslararası siyasette ve kamuoyu oluşturmada oynadıkları rol ve bunun yanı sıra gazete haberlerinin 1. Dünya Savaşı literatürüne, Türkiye tarihine, Türk-Macar ilişkilerine ve Orta Avrupa-Macar medya tarihine katkı sunma potansiyeli açıkça görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, *Az Est*, Macar medyası, Osmanlı İmparatorluğu

•••••

Makale geliş tarihi: 25.10.2021 ■ Makale kabul tarihi: 28.3.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 11-42

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306638

The First World War and “Turkey’s Armed Neutrality” in the Newspaper Az Est

Sevgi Can Yağcı Aksel

Ankara University Language and History-Geography Faculty

<https://orcid.org/0000-0003-4951-489X>

sevgetcanyagci@gmail.com

Abstract

This study aims to analyze the representation of the Ottoman Empire in the Hungarian newspaper *Az Est* at the beginning of the WW1. Treating newspaper stories as a significant historical source while acknowledging that they may misrepresent events, this article is interested in news “in the shadow of the war” rather than news directly about the armed conflict, and it thus focuses not on the news from the front lines but rather on the war’s reflections in daily life. Eighty news articles were selected between the dates of the assassination of the Austro-Hungarian heir and the stabilization of the parties and the war fronts (28 June–1 December 1914). These were then subjected to descriptive–qualitative analysis. This analysis revealed that the allied Ottoman state was often portrayed positively in the news, and that the news reflected the war’s echoes in Istanbul, from the Ottoman Porte to the streets of the city. This study argues that these reflections of the war in the media played a key role in representing events and shaping public opinion and in not only reflecting but also influencing international politics. It further argues that newspaper analyses like this one can make significant contributions to the scholarship on the WW1, Turkish history, Turkish–Hungarian relations, and Central European and Hungarian media history.

Keywords: WWI, *Az Est*, Hungarian media, Ottoman Turkey

• • • • •

Received: 25.10.2021 ■ Accepted: 28.3.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 11-42

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306638

I. Dünya Savaşı'nın çektiği ilgi kısmen "yüzyıl dönümü"ne ilişkin genel bir duygudan kaynaklanmaktadır: 20. yüzyılın başlarındaki olaylar hem aile tarihlerimizden dolayı hem de daha kamusal çeşitli kanalların etkisiyle bize adeta dokunabileceğimiz kadar yakın görünüyor.

(Winter vd. 2018, 3)

Osmanlı İmparatorluğu'nun, dört yüzyıldan fazla bir süredir başat bir güç olduğu Avrupa'dan atılması, modern tarihin önemli dönüm noktalarından birine işaret ediyor; Avrupa ve Ortadoğu için sonuçlarını hâlâ sindirmemiz gereken bir dönüm noktası.

(Aksakal 2008, 1)

Dünya tarihinin küresel ilk büyük savaşı Birinci Dünya Savaşı'dır. Ülkelerin bütün kaynaklarını seferber ettiği, her bireyin doğal asker sayıldığı (akt. Eker 2015, 38) "savaşları bitirecek olan savaş" (Wells 1914), Osmanlı İmparatorluğu tarafından "Harbi Umumi" olarak nitelendirilir. Savaşla fitili ateşlenen büyük ideolojik ve ulusal çatışmalar çağa iz bırakmış (Winter vd. 2018, 3); o ana

kadar dünya tarihine yön vermiş olan, içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun da bulunduğu imparatorlukların parçalanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle Orta Avrupa'ya yönelik genişlemeci tutumunu, Avrupa dikkatle izlemiştir (Fodor 2016, 9). "Fiziksel olarak Avrupa'da, ruhları Avrupa dışında" olan "Türklerin Avrupa için her zaman büyük rakipler, baskın ötekiler olarak kabul edilişi" (Neumann 2007), İstanbul'un fethinden (1453) itibaren Avrupa deneyimine ve düşüncesine bıraktıkları büyük izler (Çırakman 2005, 1) ve Hristiyanlığın karşısına çıkardıkları İslam kimliği söz konusu ilgiyi beslemiştir.

"Büyük devletlerin koşar adım gittikleri büyük yangında" Babıali'nin tutumunun nasıl olacağı merakla izlenmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Balkanlarda uğradığı başarısızlıklardan zayıflamış olsa bile, güçler dengesindeki ağırlığıyla süreci etkileyebileceği (Mantran 1995, 272) öngörülmüştür.

Bu çalışma, savaşta Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Macaristan'ın¹ önemli gazetelerinden *Az Est*'te [Akşam], Türkiye'nin temsiline odaklanan bir inceleme olarak tarif edilebilir. "Günlük siyasi gazete" ibaresiyle yayımlanan ve aynı zamanda yeni gelişen bulvar gazeteciliğinin ilk büyük temsilcisi olarak kabul edilen *Az Est*, savaşta beş yüz bin tiraja ulaşan, yaygın muhabir ve dağıtım ağına sahip başlıca gazetelerden biri (*Az Est*, 2020) olduğu için seçilmiştir.²

Makalede³ savaşın başlangıç dönemine; Avusturya-Macaristan veliahdının öldürülmesinden tarafların ve savaş cephelerinin yerleşik bir hal

•••

- 1 Avusturya-Macaristan birlikleri savaşta Çanakkale'de, Mısır Seferi'nde, Filistin Cephesi'nde, Galiciya'da yan yana savaşmış, "topçular, sağlık çalışanları, ulaştırmacılar, telsiz-telgraf-telefoncu muhaberciler, teknik elemanlar, su bulucular, kuyu kazıcılar, kayakçılar, Çigan ve bando takımından oluşan en az yedi bin kişi Osmanlı topraklarında bulunmuştur" (Saral ve Saral 2020, 11).
- 2 *Pesti Hírlap*, 1. Dünya Savaşı'nda *Az Est*'ten sonra yarım milyon tiraja erişen ikinci gazete olarak anılmaktadır (Buzinkay 1993,92)
- 3 Bu makale 2019-2020 TÜBİTAK BİDEB 2219 Yurtdışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında, Macar Bilimler Akademisi-Hümaniter Bilimler Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Pál Fodor'un danışmanlığında gerçekleştirilen çalışmanın verilerinden oluşturulmuştur. Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı ve sonrasına Türk imgesinin Macaristan'daki dönüşümünü konu alan araştırma kapsamında bu makale, farklı Macar gazetelerinin ele alınacağı karşılaştırmalı çalışmaların ilk adımı olarak tasarlanmıştır. Uzun vadeli plan, farklı ülkelerden gazetelerin de sözü edilen çalışmalardan çıkartılacak ölçekler doğrultusunda karşılaştırmalı incelemelere tabi tutulmasıdır.

alışına değin (28 Haziran- 01 Aralık 1914) yaşanan gelişmelerin haberlerdeki temsiline odaklanılmıştır.

Gazetelerin yanlı gerçeklik kesitleri sunmalarının yanı sıra bilerek ya da özensizlikten olgusal hatalar barındıran haberler içerebildiklerini göz ardı etmeyen bu betimleyici-niteliksel incelemede, gerçekliğin açığa çıkarılmasından ziyade temsilini yansıtabilme amaçlandığından, söz konusu hatalar ifade edilen durumu örnekleyebilmek için haberlerde anıldığı biçimde korunmuş, konuyla ilgili kısa açıklamalara dipnotta yer verilmiştir. Seçilen seksen haberin dönemin basın rejimine, Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın gündelik yaşamdaki izlerine ve Türk-Macar ilişkilerine ilişkin veriler sunacağı düşüncesinden hareketle, gazetelerin tarih çalışmalarına veri sunma potansiyeli ve medyanın toplumsal gerçekliği aktarma, yönlendirme ve dolaşıma sokma rolü, Orta Avrupa'dan bir örnek aracılığıyla irdelenmiştir. Çalışmada sıcak çatışmalar ve cephe haberlerinden öte bunların toplumsal yaşamdaki izleri odağa alınmış, *“savaşın gölgesinde”* yaşananları aktaran haberlere ağırlık verilmiştir. Haberlerin Macarcadan Türkçeye aktarımı yazar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Macar Bulvar Gazeteciliği ve Az Est

Tarihsel bilgi söz konusu olduğunda yeni kaynaklar, yeni ya da farklı bakış açıları her zaman yorumda tadilata yol açabilir (Romsics 2018, 19). Bu bağlamda gazeteler, tarih yazımına konu olan büyük olayların adım adım gelişimini, olup bitene yaşadıkları dönem verilen tepkilerin incelenmesini olanaklı kılan, ait olduğu döneme ilişkin atmosferi bütün canlılığıyla aktaran kaynaklardır. Her ne kadar tarihsel gerçekliklerin kaydı ve yorumu açısından tarihsel bir sorumluluk ve misyon üstlenen gazete haberleri tarih yazmakta tek başlarına yeterli olmasalar da *“muhabirin gözü, kalem, metni, tarihin belki de çoğu kez birinci basamağını oluşturmaktadır”* (Girit 2016, 295).

Basın rejimini ve gazeteyi toplumsal gerçekliklerle birlikte anlamak, *“salt arşiv malzemesine indirgenen gazetelerin tarihsellik içinde görünmez olmasına”* fırsat vermeyerek onu *“toplumsal tarihin ve toplumsal anlam üretiminin bir parçası”* (Taş 2012, 59) olarak kavrayabilmeyi de mümkün kılmaktadır. *Az Est*'in yerleştiği toplumsal ve siyasal atmosferin haberlerle bağını göz ardı etmemek; dönemin yayıncılık anlayışını, haber kaynaklarını, mevcut teknolojik olanaklarını betimleyebilmek bu bağlamda önem taşımaktadır.

İkili monarşi döneminde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun iki başkentli sistemi içinde Macar kimliğinin giderek güçlendiği süreçte reform hareketleri, dilde, eğitimde, başka yasal düzenlemelerde (Güngörmüş 2010, 60) ve elbette medya sistemi içinde kendini göstermiştir. Gazetelerin piyasaya açılışı anlamına gelen ve daha yaygın bir okuyucuya seslenebilmek için siyasi bağlardan uzak olduklarını, düşük fiyatla bütün vatandaşlar için bilgiye eşit erişim sağladıklarını, gazetecilik anlayışına yenilik getirdiklerini ilan eden (Taş 2012, 63-64) bulvar gazeteciliği, 1900'lerin başında Macar basınında daha çok satış yeri ve biçimine işaret ederek kullanılmış, 1867 yasasıyla gazetelerin sokakta dağıtımına izin verilmesiyle, gazeteler başta Budapeşte'nin büyük bulvarı Andrassy olmak üzere cadde ve sokaklarda satılmış ve gazete müvezzileri, yeni meslek erbapları olarak sektörde yerini almıştır (Fóti 2021).

Habár Mihály tarafından 1896'da hayata geçirilen ve siyasi içerikten görece uzak haberleri halka ulaştırmayı hedefleyen *Friss Újság* [Taze Haber] türün ilk örneklerinden biri olarak, on yıl içinde yüz bini aşkın tirajıyla önemli bir okur kitlesi edinmiştir. Aynı yıl Rákosi Jenő ve Zilahi Simon tarafından çıkarılan *Esti Újság* [Akşam Gazetesi] sokaktan başka yerde satılmayan ilk gerçek bulvar gazetesi olarak adlandırılmıştır (Buzinkay 1993, 92; "100 Éves Az Első." 2016). Yasal düzenlemeler doğrultusunda satış sırasında gazetenin adı ve fiyatı telaffuz edilebilmiş, içerik hakkında bilgi verilmemiştir ("100 Éves Az Első." 2016). Sansasyonel içeriğin satışı etkilemesi böylelikle denetim altına alınmaya çalışılsa da ilgi uyandıran sokak satış teknikleri, okuru kendine çekmeyi başarmıştır. Zaman içinde sansasyonel basın diyebileceğimiz, mahrem alanın konu edilmesine yer veren ve Amerika'daki örneklerini andıran, Braun Sandor'un çıkardığı *A Nap* [Güneş], 1904'te yayın hayatına başlar. Sıralanan gazetelerin tirajı 1907'de iki yüz bini bulurken ("100 Éves Az Első." 2016), bu türün en çok okunan gazetesi, deneyimli gazeteci Miklós Andor⁴ (1880-1933) tarafından 1910 yılında çıkarılan *Az Est* olacak, gazete dört yüz bin tirajla rakiplerini geride bırakacak (Buzinkay 1993, 92), dünyadaki başarılı örnekler

•••

4 Gazeteciliğe 1901'de *Magyar Szó*'da başlayan, ertesi yıl *Pesti Napló*'nun ekonomi servisinin başına geçen ve 1910'da *Az Est*'i kuran Yahudi gazeteci Miklós Andor (Frenyó 2013; "Az Est folyóirat." *Mandab*, 2022), *Nyugat* Yayınevi'nin de ortaklarından (Fenyó 1987, 41). Finansal alanda güçlü bağlantıları ve becerisi olan Miklós, gazeteye yüz bin kron kredi ile sağlam bir sermaye oluşturmuştur (Pynina 2020, 315). Dönemin en büyük kitap ve gazete yayıncısı olan Athenaeum'un sahibi Miklós, *Pesti Nap*'ı da satın alarak üçlü bir medya grubunun patronu olur. "Konzervatif liberal" olarak da tanımlanan *Az Est* siyasi atmosferde her zaman odakta yer almış (Bodó 2021), 1920'lerin en önemli basın gücü Triannon'un yeniden görüşülmesini isteyen, Istvan Bethlen'in siyasetine de yakınlık duyan Rothermere'in (Kádár 2006) önerilerine de destek vermiş (Frenyó 2013), Londra'ya giderek kendisiyle bizzat görüşmüştür (Magyar Zsidó Lexikon 2022). Gazete 1923 yılında, Yahudi karşıtı hareketlerin arttığı dönemde bombalı bir saldırının da hedefi olmuştur (Bodó 2021).

arasında sayılacaktır (Fóti 2021). *Az Est*'in bu başarısı, gazetenin üslup ve teknik açısından getirdiği yeniliklerin (Lengyel 2022, 986) yanı sıra yürüttüğü görkemli reklam kampanyaları⁵ ile de açıklanmaktadır (Buzinkay 1993, 92).

Görsel 1: Az Est Reklam Afişi:
"Az Est her şeyi görür, her şeyi duyar, her şeyi yazar"

Görsel 2: Miklós Andor ve mesai arkadaşları, genel yayın yönetmeni odasında⁶

Büyük gelişmeleri suç, cinayet, doğal afet ve magazin haberleriyle benzer bir dille sunan (Fóti 2021), tersten ifade edersek cinayet, adi suç ve gündelik olayları dünyayı ilgilendiren büyük haberler gibi aktaran (Horváth 2011, 91) gazete, tasarımdaki yenilikler, öğle saatlerinde baskıya verilip aynı gün taşraya da ulaştırılması, tek bir siyasi parti güdümünde hareket etmemesi, tek sütunluk baş yazısının kanaat oluşturmak konusundaki gücü, savaş sürecindeki haberciliği, yaygın temsilci ağı ve haber kaynakları sayesinde yarım milyon tiraja ulaşmıştır (*Az Est*, 2020).

Az Est'in başlıca haber kaynakları

Gazetenin yaygın temsilcilikleriyle, muhabir istihdamıyla ve özel haber kaynaklarıyla (sıradan insanların görüşlerine, tanıklıklarına başvurmak dahil) geniş bir haber alma ağından yararlandığı söylenebilir.

Savaşın başında *Az Est* muhabirlerinin faaliyet gösterdiği kentlerin başında şunlar yer almaktadır: Atina, Belgrad, Berlin, Budapeşte, Bükreş, Rijeka, Cenevre, İstanbul, Londra, Münih, Paris, Prag, Roma, Rotterdam,

•••

5 Reklam panoları, on binlerce el ilanı, çığırkanların performansı, kafelere yapıştırılan afişler, 1910'un 15 Nisan'ında yepyeni bir gazetenin çıkacağını gösterişli bir biçimde duyurmuştur (Buzinkay 1993, 92).

6 **Görsel 1:** https://mandadb.hu/tetel/736374/AZ_EST_folyoirat_szines_szamolocedula Macar Ulusal Dijital Arşivinden (Magyar Nemzeti Digitalis Archivum)

Görsel 2: <https://www.magyarurir.hu/hirek/az-est-lapok-szekhaza>

Saraybosna, Sofya, Stockholm, Novi Sad [Újvidék], Viyana. Gazetenin, kaynaklarını zaman zaman “özel haber kaynağı”, “sanayi ve ticaret çevreleri”, “diplomasi çevresi”, “siyasi çevreler” gibi muğlak ifadelerle andığı da görünmektedir.

Pek çok Avrupa kentinde muhabirleri aracılığıyla haber toplamasının yanı sıra öne çıkan uluslararası haber ajanslarından ve yabancı gazetelerden beslendiği de görülmektedir. Yararlanılan uluslararası haber ajansları şöyle derlenebilir: Fransa: *Havas* (Paris), Macaristan: *MTI* (Budapeşte), Türkiye: *Osmanlı Milli Telgraf Ajansı* (İstanbul), Rusya: *Petersburg* (St. Petersburg) *Telgraf Ajansı*, İngiltere: *Reuters* (Londra), Danimarka: *Ritzau Ajansı* (Kopenhag), İtalya: *Stefani* (Torino), Almanya: *Wolff* (Berlin), Avusturya: *Neue Freie Presse* (Viyana).

Az Est'in sık atıf yaptığı yabancı gazeteler ise şöyle sıralanabilir: “Fransız Basını” (Genel ifade), “Rus Gazeteleri” (Genel ifade), “Türk Gazeteleri” (Genel ifade). Avusturya: *Arbeiter Zeitung* (Viyana), *Reichspost* (Viyana), Türkiye: *Deutsche Tageszeitung* (İstanbul), *Agence Osman*, (İstanbul), *Osmanischer Lloyd* (İstanbul’da yayımlanan Alman gazetesi), *Tanin* (İstanbul), *İkdam* (İstanbul). Almanya: *Fremdenblatt* (Hamburg), *Kölnische Zeitung* (Köln), *Neueste Nachrichten* (Dresden), *Reichsanzeiger* (Berlin), Rusya: *Novoje Vremja* (St.Petersburg), *Utro* (Moskova), *Russkievedomosti* (Moskova), İngiltere: *Daily Mail* (Londra), *The Times* (Londra), Sırbistan: *Politika* (Belgrad), Sırp devlet resmi gazetesi, *Srbske Novine*, Bulgaristan: *Echo de Bulgaria* (Sofya), İtalya: *Giornalea’Italia* (Roma), *Corriere delle Puglie* (Bari), *La Stampa* (Torino), Fransa: *Journal des débats* (Paris), Romanya: *Universul* (Bükreş).

***Az Est*'te haber sunumları**

Savaşa Doğru: “Veliaht Çift Siyasi Cinayet Kurbanı”

Pazar günü öğleden önce saat 11’de, Saraybosna’da Sırp öğrenci Gavro Princip iki revolver atışıyla Monarşiyi veliahtsız bıraktı. Veliahdın ve eşinin öldürülüşüne ilişkin bu elim haber, saat on dörtte, Macar başkentinin dört bir yanında yankılandı (“A Tronörökös.” *Az Est*, 29 Haziran 1914, 1).

Bosna cinayetine müteallik tahkikat hitâm bulmuştur. Sırbistan’ın mes’uliyeti tahakkuk ediyor. Avusturya-Macaristan efkâr-ı umumiyesi hariçte zan ve tahmin olduğundan ziyade müteheyyiçtir.” Bâb-ı âli Hariciye Nezâreti Şifre Kalemî-Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa’nın telgrafı (“Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi.” 2013, 22).

Gazetenin büyük bölümü suikasta ayrılmıştır. Saraybosna sokaklarında Bosnalı Sırplar karşıtı gösteriler, Hırvat ve Müslüman gençlerin Sırp gençlerle çatışmaları, Sırlara ait evlerin ve dükkanların saldırıya uğraması, Mostar'ın Türkler tarafından ateşe verildiği haberlerinin yarattığı heyecan, Türk bey ve ağalarının, Sırp köylülerinin saldırılarından endişe duyarak aileleriyle yazlıklardan ayrılması, Hotel Europe'un, Büyük Sırbistan Hareketi'nin öncülerinden olduğu iddia edilen sahibinin tutuklanması ve evinde on adet bomba bulunduğuna ilişkin doğruluğu henüz sınanamayan duyular haberlerde aktarılır ("A szarajévoi rémnapok." *Az Est*, 1 Temmuz 1914, 2). "Ağır bir hastalıktan henüz kurtulmuş olan yaşlı Krala" oğlunun acı haberinin verilmiş anı, veliahdın son yolculuğunun ayrıntıları, ölmeye önce bir Macar satıcıyla sohbet edişi ("A trónörökös utolsó." *Az Est*, 1 Temmuz 1914, 3) haberlere konu olur. Haberler duygulara seslenen ayrıntılarla da sunulmaktadır.

Suikastın akabinde Fransız basınının Avusturya-Macaristan İmparatorluğu karşısında konumlanması, "Fransız Basını Saldırıyor" başlığıyla haberleştirilir. Haberin alt başlığında *Le Temps*'in Sırların Avusturya'nın mateminden⁷ sorumlu tutulamayacağı, sorumluların son yıllarda yaşanan gelişmeler olduğu görüşü duyurulmaktadır ("A Francia sajtó." *Az Est*, 3 Temmuz 1914, 1).

Belgrad'daki *Az Est* kaynakları Sırp muhalif gazetelerinin kışkırtıcı bir tavır sergilediklerini, bu nedenle Sırp Basın Bürosu Şefi Stefanoviç Vilovszky'nin Belgrad'daki gazetelerin genel yayın yönetmenlerini toplayarak gerginliği tırmandırmamak konusunda uyardığını aktarmaktadır ("Ideges Nyugtalanság." *Az Est*, 3 Temmuz 1914, 9).

Suikastı takip eden günlerde⁸ faillerin ifadeleri ("Princip Elmondja." *Az Est*, 10 Temmuz 1914, 2), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a karşı atacakları diplomatik adımları tartıştıkları süreçler, Büyük Sırbistan Hareketi tehlikesine yönelik Sırbistan'dan talepler, Sırbistan'ın Rusya'ya ve Balkan İttifakı'na güvenerek "Bosnalı Sırları kurtarma" hayali kurmaktan vazgeçirilmesinin önemine ilişkin haberler ("Szerbia Nyiltán Mondjon Le." *Az Est*, 10 Temmuz 1914, 3), gelişmelerin Macar ekonomisine ve iç siyasetine

•••

7 1906-1908 Domuz Savaşı ve sonrasında yaşananlara atıf yapıldığı düşünülebilir. Fransız basınının tutumu bu bağlamda değerlendirilmelidir.

8 Hakemin BBC yapımı *37 Days* adlı belgeseli de hatırlatarak andığı bu kritik süreç, gazetede temkinli bir biçimde izlenmiş, Dış İşleri Bakanı Kont Berchtold'un açıklamalarına ve ağırlıklı olarak çifte monarşinin toplantılarına ve toplantılarla ilgili öngörülere yer verilmiştir.

yansımaları (“Ezer Milliót, *Az Est*, 16 Temmuz 1914, 1), Almanların ve Slavların alacağı tavrın dünyanın geleceğini belirleyebileceğine ilişkin öngörüler, yayılan yalan haberlerin Budapeşte’de ve Belgrad’da yol açtığı infial ve bir türlü normalleşemeyen gündelik yaşama ilişkin tespitler (“Hazug, Véres.” *Az Est*, 15 Temmuz 1914, 1) ele alınmıştır.

Bekleyiş, Avusturya-Macaristan’ın, 23 Temmuz 1914’te, saat 18.00 sularında Sırbistan’a ultimatoma vermesiyle son bulur. Avrupa halkları için yeni bir dönemin eşiğinde soru şudur: “Savaş iki ülke arasında sınırlı kalacak mıdır yoksa alevler diğer ülkelerin çatılarına da sıçrayacak mıdır?” (“Izgalmasabb Napja.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914, 1).

Romsics, bir aydır tedirginlik içinde bekleyen Macar halkının ortak duygusunu yansıttığı düşüncesiyle topçu subayı olmaya hazırlanan yirmi beş yaşındaki mühendisin sözlerini aktarır: “Sırbistan’ın kararı ne olursa olsun bu uzun belirsizlikten çok daha katlanılır olacaktır” (Romsics 2018, 51).

Cevap ekspres baskı ile duyurulur. Sırbistan “talepleri yerine getirmeyecek (“Szerbia Nem.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914, 1), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu “sözle anlatamadığını silahla anlatacaktır” (“Részbeni Mozgosítás.” *Az Est*, 27 Temmuz 1914, 1).

Az Est, diplomatların, “daha önce görülmedik biçimde dalgalanan Avrupa halklarının denizinde” formüller üretmek için çırpındığını, yeni ittifakların oluştuğunu, eski ittifakların sağlamlaştırılmaya çalışıldığını, orduların hazırlandığını, halkların korku içinde düşmanın gücünü, dostunun desteğini sınadığını ve “bu panik ortamında dalgaların ortasında sapasağlam duran yegâne kayanın üçlü ittifak olduğunu” yazar (“Európa Néptengere.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914, 1).

Belgrad bombalanır. Muhabir, gece 12.00’de köprüdeki çatışmaları duyunca istasyona koştuğunu, yoldayken Zemun’da çakan ışıkların Belgrad’ı aydınlattığını, suda savaş gemilerinin yüzdüğünü, istasyonun ise askeri emirle karartıldığını anlatır: “Saat 1.30’da İstasyonu açtılar, istasyon şefinin izniyle içeri girdim... Telgrafımı titrek lambanın ışığında çektim. İstasyon şefi bütün dünyanın olayları telgrafımla öğreneceğini söyledi” (“Döntsenek a Fegyverek.” *Az Est*, 29 Temmuz 1914, 1). “Kritik saatler” başlamıştır (“Válság a Világ.” *Az Est*, 1 Ağustos 1914, 1). Rusya 31 Temmuz’da seferberlik ilan eder, bu hamleyi savaş ilanı kabul edeceğini önceden ifade etmiş olan Almanya, 1 Ağustos’ta Rusya’ya savaş açar. 3 Ağustos’ta Almanya Fransa’ya, 5 Ağustos’ta ise İngiltere Almanya’ya savaş ilanı edecektir. Gelişmeler 6 Ağustos’ta

manşetten duyurulur ("Anglia Megüzente." *Az Est*, 6 Ağustos 1914). Avrupa halkları "silahlarını kuşanmış beklemekte", Fransa ve İngiltere'nin birlikte hareket edecekleri anlaşılmaktadır ("Nincs Európa." *Az Est*, 6 Ağustos 1914, 1). *Az Est* ise tavrını şöyle ortaya koyar: "Savaş kaçınılmazsa, en azından kendi adımıza güçlü ve gerçek bir dostun yanında saf tuttuğumuz için mutluyuz" ("Nincs Európa." *Az Est*, 6 Ağustos 1914, 1).

Kısa süre sonra Türk Hükümeti'nin bir İngiliz gemi fabrikasına sipariş ederek yaptırdığı zırhlıya⁹ İngilizler tarafından el konulduğu, *Osman Sultan* adı verilecek olan geminin bedelinin Türklere iade edileceğinin söylendiği, Osmanlı yönetiminin olayı uluslararası bir hak ihlali olarak görerek tazminat talebiyle işlem başlattığı aktarılmıştır ("Angliának, *Az Est*, 9 Ağustos 1914, 2). Osmanlı İmparatorluğu da bundan böyle haberlere konu olacaktır.

"Türkiye'nin Silahlı Tarafsızlığı"

1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan edilmiş olması, bir anlamda Birinci Dünya Savaşı'na dönüşecek olayların da ilanı olmuştur (Aksakal 2008, 91). 3 Ağustos'ta ilan edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişine değin geçerli olan "tarafsızlık" döneminde, Osmanlı'nın başkentinde Alman varlığı giderek artmış ve bu, Osmanlılar ile İtilaf Devletleri arasındaki ilişkileri daha da kötüleştirmiştir (Aksakal 2008, 91). Babıali'nin bir İngiliz-Osmanlı ittifakından çok Almanya ile yakınlaşması, hesaplarını ve hassasiyetlerini yansıtmaktadır (Aksakal 2008, 91). Osmanlı liderleri, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını İngiltere ile iş birliği yaparak elde etme umutlarını kaybetmişlerdir. Avrupa'da gerilim tırmanırken tarafsız kalmak, Osmanlı İmparatorluğu açısından seçenek olmaktan çıkar, imparatorluğun uzun vadeli güvenliğinin ve ekonomik gelişiminin ancak Berlin ile ittifak yoluyla sağlanabileceğine inançlar artar (Aksakal 2008, 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kez haber başlığında yer aldığı 14 Ağustos 1914'ten itibaren yoğun bir diplomasi trafiğinde, askeri hazırlıkların hızlandığı da bilinmektedir. Haberlerdeki tematik eğilimler savaş ihtimalinin ve gelişmelerin toplumsal gündemi belirlediğini göstermektedir.

Haberde Sultan'ın ordudan "Balkan Savaşlarındaki lekeyi" silmesini talep ettiği hatırlatılmış, bunun bir müdahale hazırlığı olabileceği düşünülmüştür ("A Balkani Allámok." *Az Est*, 14 Ağustos 1914, 1-3).

•••

9 Söz konusu krizde İngilizler tarafından iki zırhlı gemiye el konulduğu bilinmektedir. Haberde *Reşadiye* Zırhlısından söz edilmemiştir.

17 Ağustos, *Az Est*'in Türkiye'yi manşete taşıdığı ilk gündür. "Türkiye'nin silahlı tarafsızlığı" başlıklı haberde, tarafsızlığını ilan etmesine karşın askeri hazırlıklar içinde olan ülkenin durumuna ilişkin İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ifadeleri aktarılır. Rus gemilerinin boğazlardan serbest geçiş talepleri, Türk ordusunun ve donanmasının seferberlik hazırlığı için temel gerekçedir ("Törökország Fegyveres." *Az Est*, 17 Ağustos 1914, 1).

Alman savaş gemileri *Goeben* ve *Breslau*'nun¹⁰ 10 Ağustos'ta İstanbul'a gelişinin, tarafsız görünen Türkiye'nin savaşa gireceğinin sinyali olduğu söylenebilir (Aksakal 2008, 91). Osmanlı halkı gemilerin alınışını bir zafer edasıyla kutlamıştır (Aksakal 2008, 118). Sokaklara, vitrinlere gemilerin resimlerinin asıldığı ve halkın duyduğu minnettarlığı böylelikle ifade ettiği, İngilizlerle yaşanan gemi krizinin yarattığı hayal kırıklığının Almanların jesti sayesinde yerini büyük bir coşkuya bıraktığı ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4), Rusya'nın ve Fransa'nın Türk Hükümeti'ni Rus gemilerinin boğazlardan geçişine izin vermeye zorlayıcı adımlarının gerilimi tırmandırmaya devam ettiği haberde yer bulur ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4).

Savaşın eşliğinde, siyasi gelişmeler kadar ekonomik yansımalar da haberlere konu olmuş, temini zor ürünler için pahalılıktan söz edilebileceği, et fiyatlarında kayda değer bir artış olmamışken pirincin¹¹ pahalılandığı, demiryolları askeri sevkiyatta kullanılmazsa taşraya gıda nakliyatının kolaylaşacağı belirtilmiştir ("Törökország Új." *Az Est*, 22 Ağustos 1914, 4).

İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki gemi krizi sürerken, Almanların zafer haberleri, İstanbul'da, özellikle Avusturya-Macaristan ve Alman topluluklar içinde de büyük sevinç yaratır ("A Német Győzelem." *Az Est*, 24 Ağustos 1914, 1).

•••

10 Aksakal (2008, 110), gemilerin Osmanlı'ya verilmesinin İtilaf Devletlerinin savaş ilan etmeleri ihtimalini doğurduğunun Osmanlı tarafından öngörüldüğünü, Büyükelçi Wangenheim'in de Berlin'de meslektaşlarını bu konuda uyardığını aktarır. Osmanlılar bu gemileri donanma kapasitelerini ve Boğaz'daki savunma mevzilerini güçlendirmek için istemişler, Ruslara karşı saldırı amaçlı kullanmayı düşünmemişlerdir (Aksakal 2008, 116). Wangenheim Çanakkale Boğazı güvenceye alınana değin gemilerin Karadeniz'e girmemesi gerektiğini belirtmiştir (Aksakal 2008, 118).

11 1280 gram pirinç 1.40 korona (Avusturya-Macaristan'ın o zamanki para birimi) olarak ifade edilmiştir.

Güç Koşullarda Gazetecilik

Almanya'nın zaferlerinin haberlerde öne çıkarken medyanın savaştaki stratejik önemi de belirginleşmektedir. Savaş, bilgilerin işlenişini ve sunuşunu denetleyen yeni yapıların oluşmasına yol açmıştır. ("Az Osztrák Magyar." *MTMI*, 21 Ağustos 2014). Diğer ülkelerde olduğu gibi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da Askeri Basın Merkezi başat bir rol üstlenmiştir. Merkez kısa süre içinde kendi bünyesinde bir "sanat grubu" *Kunstgruppe / Művészetszport* oluşturmuş, sanatçıların gazetecilerle birlikte savaşa dair izlenimlerini kayda geçirmeleri sağlanmıştır (Magyar Múzeumok, 2014). Gazete editörlerinin ve çalışanlarının bizzat savaş alanlarına indiği, matbaaların kâğıt temin edemediği, dergi ve gazete nüshalarının azaldığı süreçte (Altaylı 2015, 68), oto sansür, sansür mekanizmalarının yanı sıra ("Jelentés a sajtó" *Az Est*, 16 Eylül 1914, 1) posta ofislerinin kapanması gibi gelişmeler, muhabirlerin "haber geçme"lerini de güçleştirmektedir:

Gazetecinin dramı diye bir şey varsa şu an yaşadığım şey tam da budur. Telefon yok, telgraf yok, tren Saraybosna'dan Budapeşte'ye 28 saatte gidiyor. ...Oysa hayatımın en ilginç günlerinden birini yaşadım, anlatılanları dinledim; fırtınalı, şimşekli, yüzyılları kaplayacak kara bulutlarıyla bir dünya tarihi yazılıyor ("Jelentés a sajtó." *Az Est*, 16 Eylül 1914, 1).

Alıntıda sözü edilen, suikast davasıdır. Suikastı gerçekleştiren Princip, Çavrinoviç ve arkadaşlarının yargılandığı davaya ilişkin¹² (Pásztor 1914, 4), sanık ifadelerine yer verilir. Faillerin siyasi gerekçelerinin, Kral Ferdinand'a düşmanlık duyma nedenlerinin yanı sıra Çavrinoviç'in yola çıkarken yaşlı annesiyle vedalaşması, son parasıyla aldığı çiçek ve tüm bunları "gözlerinde yaşlarla" anlatması gibi, duygusal ayrıntılar haberde aktarılır. Çavrinoviç ifadesinde şöyle demiştir: "Veliahdın o son bakışlarını asla unutamıyorum." (Pásztor 1914, 4).

Princip ise suikastı nasıl planladıklarını anlatırken, Çulağa Bukavac adlı bir Türk öğrenciden söz etmiş, o ana kadar hiç adı anılmamış bir Türk öğrenciden söz edilmesi Türkleri zan altında bırakmaya yönelik bir strateji olarak sorgulanmıştır (Pásztor 1914, 4).

••• Aynı günlerde, bir diğer suikast haberinde başka bir Türk'ten daha söz

12 Soruşturma delilleri hızla toplanır; iddianame hazırlanır; asıl duruşma, Alois Kurinaldi (Luigi von Curinaldi) başkanlığında 12 Ekim'de yapılacak, "Genç Bosnalılar" vatana ihanet suçuyla yargılanacaktır (Turanjanın 2016).

edilmektedir. Bükreş'te Romanya Kralı I. Karol'un cenaze töreninde, İngiliz milletvekilleri Noel Buxton ve kardeşi Charles Buxton saldırıya uğramıştır (Veszi 1914, 5). Hasan Tahsin takma adlı Osman Nevres, olayın tek suikast zanlısı olarak tutuklanmıştır (Nehir ve Bulut 2021, 258). Hasan Tahsin Recep Efendi¹³ tarafından yaralanan Buxton kardeşlerin uzun süredir Türk karşıtı Balkan birliği projesini destekledikleri bilgileri de belirtilir (Veszi 1914, 5).

Türkiye'de Savaş Hazırlıkları ve Cihat İhtimali

Ertesi günkü gazetede *Daily Mail*'e atıfla "Goeben ve Braslau Savaşta" başlığıyla bir haber yayımlanır. Deniz çatışmasında Türklere ait Alman bayraklı iki geminin olaylara karıştığı belirtilir ("A Goeben és." *Az Est*, 18 Ekim 1914, 5). Bir yandan Rusların, Çanakkale Boğazı'nın açılması yönündeki baskıları sürmektedir ("Nem Nyítják." *Az Est*, 19 Ekim 1914, 5). Bu gelişmeler Türklerin savaş hazırlıklarını hızlandırmaktadır. Türk-Rus sınırına doğru yola çıkan üç yüz bin kişilik Türk ordusunun ve emir bekleyen deniz kuvvetlerinin durumu; Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın *Politika*'da yayımlanan açıklaması ("Törökország Katonai." *Az Est*, 19 Ekim 1914, 7) Rus gazetelerinden alıntılarla aktarılır. Gazetelerde güçlenen pan-islamist propagandadan söz edilmiş; İran'da, Kafkasya'da, Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da Müslümanlara cihat çağrısı yapıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Rus kaynaklı haberlere göre cihat için yalnızca İstanbul'da iki buçuk milyon Türk lirası toplanmıştır ("Török-Orosz." *Az Est*, 20 Ekim 1914, 7).

Haberde itilaf devletleri için çalışan kışkırtıcı ajanların hazırlıkları baltalamak için Hristiyanlara yönelen başarısız girişimlerinden sonra şimdi de Türkiye'deki Yahudi grupları hedef aldıklarına ilişkin duyumlara ve Osmanlı resmi makamlarının propagandaların etkili olmasına izin verilmeyeceğine ilişkin açıklamalarına da yer verilmektedir ("Törökország Szárazföldi." *Az Est*, 21 Ekim 1914, 5).

Osmanlı yönetiminin İngiliz zırhlısı *Espielge*'i Şattü'l-Arap'tan uzaklaştırılması talebi,¹⁴ Mısır ve Karadeniz'deki gerilimlerin, itilaf devletleri

•••

13 Hasan Tahsin (Osman Nevres Recep Bey 1888-1919) Osmanlı istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa adına Balkanlar'da İngilizler lehine çalışan Buxton kardeşleri takip etme görevini üstlenmiş, suikastı o düzenlemiştir. Yakalandıktan sonra 5 yıl hapis cezasına çarptırılır, 1916'da Türk ordusu Bükreş'e girince serbest kalır (Nehir ve Bulut 2021, 258). 15 Mayıs 1919'da İzmir'de Yunanlar tarafından karşı ilk kurşunu atan kişi olarak tanınmaktadır (Kutay 2022).

14 Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan eden İngiltere, 6 Kasım 1914'te Şattü'l-Arap Havzasına asker çıkararak Irak harekâtını başlatacaktır (Şahin 2017, 7).

ve Türkiye arasında çıkabilecek bir savaşı tetikleme ihtimali ("Törökország és Entente." *Az Est*, 28 Ekim 1914, 4), Batılı gazetelerin "Türklerin Almanya'nın kıskırtmasıyla kendilerini savaşta bulabilecekleri" iddiaları da haberlerde irdelenmiştir ("Török-Orosz." *Az Est*, 20 Ekim 1914, 7). Hemen her gün, Türklerin savaşa girmesine yol açabilecek gelişmeler yaşandığı ifade edilmektedir; Türklerin Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne başkentten ayrılmalarını önermesi, Hint Müslümanlarının ayaklanma hazırlığı içinde olma ihtimali¹⁵ aktarılmıştır ("Törökország és Entente." *Az Est*, 28 Ekim 1914, 4).

Muhabirler, boğazların tarafsızlığı konusunu Enver Paşa ve Cavid Bey ile de görüşür. Enver Paşa, Türkiye'nin barış yanlısı olduğunu, diğer devletler silahlanırken Türkiye'nin de silahlanma hakkının bulunduğunu, bunun kendi tabiriyle "provokatif" değil, "preventif" bir tavır olduğunu ifade eder ("A Készülö Törökország." *Az Est*, 8 Ekim 1914, 8).

Az Est muhabirlerinin "Yeni Sırbistan'da, Nam-ı diğer 'Eski Sancak'taki izlenimleri" de Macarların Türklerle ilişkileri ve Türklere dair yorumları ile ilgili olarak gazetede yer almıştır. Macarların bölgedeki Türkler tarafından sevgiyle karşılandıkları, Türklerin kendilerine içleri çökelek ve yumurtayla, erikle dolu sepetler sundukları ifade edilmiştir ("Foglalásunk Új." *Az Est*, 29 Ekim 1914, 4). Böylece haberlerde Türk-Macar ilişkileri açısından olumlu temasların vurgulanmaya başlandığı da söylenebilir.

Sokaklarda Savaşın Ayak Sesleri

"Daha dün sükûnetin ve seçkinliğin adresi olan Pera'da bir telaş hâkim. Diplomatların endişesi yüzlerinden okunuyor ...Tokatlıyan Otelinin kahvehanesi her zamanki havasından uzak, tedirgin insanlarla dolup taşıyor."¹⁶ ("Enver Paşa." *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3). Sokakta huzursuzluk artmaktadır. Eski Saray'ın yerindeki Harbiye Nezareti önünde, Kapalı Çarşı'da da ("Enver Paşa." *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3) Türk ve Alman subaylar ve komutanlar koşturmaca içindedir. Galata köprüsü [Valide Sultan Köprüsü] civarında, Rus gemilerinin demirlediği limanda gerginlikler yaşanırken Rus büyükelçi Ruslara İstanbul'dan bir an önce ayrılmalarını salık vermiştir.

•••

15 İngilizler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cepheye sürülen Hintli askerler içinde Müslüman olanların zaman zaman ayaklandıkları, bastırılan ayaklanmalar sonucunda öldürüldükleri bilinmektedir.

16 Haberin devamında perdesini kapatan Taphan Tiyatrosu'ndan söz edilmektedir ancak bu tiyatroya herhangi başka bir kaynakta rastlanmamıştır.

Rusça tabelalara saldırılması, çift başlı kartalın sökülüşü (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3), İngiliz büyükelçisinin ailesini göndermesi, ardından Amerikan büyükelçisini ziyaret etmesi, Fransızların serinkanlılıkla bekleyişi (“A Törökök a Franciak.” *Az Est*, 2 Kasım 1914, 7) haberlerde yer alır.¹⁷

Reuters'ta atıfla Türk donanmasının Odessa'ya girdiği, demirlemiş Rus gemilerini hedef aldığı, eskiden Almanlara ait olan “*Goeben*” [Sultan Selim] adlı geminin Sivastopol'u bombaladığı bildirilir (“Az Orosz Nagykövet, *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1). Karadeniz'deki çatışmanın ayrıntılarına, *Agence Ottoman*'a atıfla yer verilir:

Türk donanmasını taciz eden ve tatbikatlarını engelleyen Rus donanması, 29 Ekim'de Türk donanmasına fiilen saldırdı. Saldırının ardından Türk donanması yedi yüz mayın taşıyan beş bin tonluk mayın gemisi *Prut*'u batırdı. Bir Rus torpido gemisi ağır hasar gördü. Türkler kömür taşıyan bir Rus gemisine de el koydu. *Gayreti-Vataniye* adlı Türk muhrip bin yüz tonluk *Kobanets* adlı bir Rus gambotunu batırdı. *Muavenet-i-Milliyet* tarafından fırlatılan bir başka torpido, başka bir Rus savunma gemisine hasar verdi. Otuz subay ve yetmiş iki denizci, batık ve harap Rus gemilerinden Türkler tarafından kurtarılarak esir alındı. Tanrıya şükür Türk donanmasına bir zarar gelmemiştir (“Az Orosz Nagykövet.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1).

Türkiye artık fiilen savaştadır:

Türk tarafından, en mutena çevrelerden, büyük söz sahibi olan ancak adını şu anda zikredemeyeceğim Türk bir devlet adamından şu hususları öğrendim: “Çatışmaya *Sultan Selim*¹⁸ (*Goeben*) ve *Midilli* (*Breslau*) gemileri neden olmuştur. İstanbul'daki Rus ve İngiliz büyükelçilerinin geçen hafta İngiltere ve Rusya'nın *Sultan Selim* ve *Midilli*'nin alınmasını doğru bulmadıklarını belirttiklerini hatırlatırım.” (“Az Orosz Török.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 7).

Bu süreçte Türkiye ve Sırbistan arasındaki barışçıl diplomasinin, Sırbistan elçisinin Babıali'ye iletildiği nota ile sonlandığı, kendisinin Dedeagaç ve Selanik

•••

17 İngiltere ile ikili ilişkilerin kopması Osmanlı donanmasına ait olduğu söylenen gemilerin Odesa ve Karadeniz'deki diğer Rus limanlarını 29 Ekim'de bombalamaları sonucunda gerçekleşir. Dönemin İngiltere Büyükelçisi Mallet, *Goeben* zırhlısının uzaklaştırılması halinde gerilimin yatışma ihtimalinin konuşulduğunu ancak yine de üç devletin elçilerinin pasaportlarını geri istediklerini aktarır (Balçı 2015, 15). Aksakal da itilaf devletlerinin bu adımı Bab-ı Âli'nin kendileriyle savaşma kararı olarak gördüklerini ve bu nedenle İstanbul'daki İtilaf büyükelçileri Maurice Bompard, Michael Nikolaevich Giers ve Louis Mallet'in, derhal yola çıkma talebiyle pasaportlarını istediklerini belirtmiştir (Aksakal 2008).

18 *Goeben* gemisinin adı “Yavuz” olarak değiştirilmiştir.

üzerinden ülkesine döneceği ("Szerbia és Törökország." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5), Türk büyükelçisinin Londra'dan ayrılacağı da ("A Londoni Nagykövet." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5) haberlerde yer bulur.

Bayram sabahı İstanbul'da bin kişiyi aşan kalabalık sokakları doldurmuş, Türk donanmasının zaferinden duyulan sevinç dile getirilmiş; Alman ve Avusturya-Macaristan Büyükelçilikleri önünde toplanmıştır ("Nagy Tüntetések." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 7). *Az Est* muhabiri Macarlar, Avusturyalılar ve Almanlar açısından dostane bir ortam olduğunu, halkın sokakta Macar ya da Alman gördüğünde sevgi gösterilerinde bulunduğunu, Avrupalıların bu güzel şehirden ayrılmak için erken ve abartılı bir telaş içinde olduklarını düşündüğünü belirtir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2).

Muhabir, savaş yanlılarının günbegün İstanbul sokaklarında rastlanan ateşli gösterilerini Budapeşte'deki seferberlik zamanlarına benzetmektedir. Dervişler devasa yeşil bayraklarla ve kan lekeli mendillerle yürümektedirler ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Haberde dini bir ittifakın İslam alemi için anlamından ve İran-Türk-Afgan askeri güç birliği kararının öneminden de söz edilmektedir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeki Müslüman vilayetlerin çoğu, şimdi yabancı devletlerin tahakkümü altındadır: "Mısır İngiltere'nin elinde, Kafkasya'daki çok sayıda Müslüman kabilesi Rusya'nın boyunduruğundadır; Fransa, Suriye ve Arabistan üzerinde artan bir nüfuz peşindedir" ("Az Orosz-Török." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2). Bir Müslüman ittifakı ihtimali bu şekilde dillendirilirken özellikle İngiltere ile ilgili çatışma haberlerinde yer alan düşman imgesinin etnik kimlikten daha çok dini kimlikle tanımlandığı, "Müslümanlar" imgesinin tercih edildiği görülmektedir. ("Muhammedan Csapat." *Az Est*, 4 Kasım 1914, 1). Gazete, çatışmaların bir Müslüman-Hristiyan savaşına dönmesi olasılığını böylelikle dillendirmektedir.

Aynı günlerde Alman imparatorunun emriyle Müslüman esirlerin serbest bırakılmasının yarattığı sevinç ve istasyonda toplanan kalabalığın tezahüratlı karşılamaları anlatılır. Kurtarılanlar, "zalimlere karşı savaşmak için" Türk ordusuna yazılacaklardır ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2-3). İslam aleminde daha önce görülmedik bir olay yaşanagelmekte, "Şiiler ve Sünniler el ele" vermektedir ("Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914, 2).

Bir yandan Türkiye'nin farklı illerinden yükselen sesler de gazetede görünmeye başlar. Konya'daki mitingden söz edilir. "Yurtseverler" Türk donanmasının başarılarını kutlamak için toplanmış, dualar edilmiş, coşkulu

konuşmalar yapılmış, “kutsal savaş” (cihat) uğruna canlarını ve tüm mal varlıklarını feda etmeye ant içmişlerdir. Türkiye’nin başka kentlerinde de benzer protesto ve gösteriler gerçekleşmiştir (“Népgyűlések Törökországban.” *Az Est*, 4 Kasım 1914, 5), bunlar önceki hafta İstanbul’da itilaf devletlerine karşı gerçekleşen büyük sokak gösterilerini andırmaktadır (“Tüntetés Konstantinápolyban.” *Az Est*, 6 Kasım 1914, 7).

O sırada Osmanlılara karşı Petersburg’ta gerçekleştirilen gösteriler de haberlerde yer alır. *The Times*’ın Petersburg kaynaklarına atıfla, Rusya’da, kadim düşmanla hesaplaşma vakti geldiğinden, bir coşkunun hâkim olduğu, Kışlık Saray’ın önünde Türkiye ve Almanya’ya karşı toplanan kalabalığın Rus Milli Marşı’nı okuduğu aktarılmıştır: “Rus ordusu İstanbul’a girip Ayasofya Camisi’nden hilali söküp yerine haçı yerleştirene kadar sakinleşmeyecek”tir (“Török Ellenés.” *Az Est*, 3 Kasım 1914, 7).

İtilaf Devletleri Yurttaşlarına Yönelik Kısıtlamalar

8 Ekim 1914’te *Az Est* tarafından bizzat Enver Paşa ve Cavid Bey’in bilgilerine başvurulmuş savaşa hazırlık sürecine ilişkin haberde, Avrupalıların Türklerle aynı hukuk sistemine tabi tutulacağı, imtiyazların askıya alınacağı konusu (“A Készülő Törökország.” *Az Est*, 8 Ekim 1914, 8) gündeme getirilmiş, Maliye Nazırı Dsevad [Cavid Bey]¹⁹ kapitülasyonların kaldırılmasının devlete ek bir gelir sağlayacağını, yabancılardan bundan böyle vergi tahsil edileceğini ifade etmiş (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3), Enver Paşa ise kapitülasyonların lağvedilmesiyle Türkiye’nin kendi topraklarında yeniden iktidarı ele geçireceğini belirtmiştir (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3).

Yabancı diplomatlar birer birer İstanbul’dan ayrılmaktadır. Grande Rue de Pera’da [Cadde-i Kebir], Rus Büyükelçiliği polis tarafından kordon altına alınmış, kentteki Ruslar gösterilerden önce elçilik binasında toplanmış, yaklaşık otuz araçla Sirkeci Garı’na doğru yola çıkmışlardır. Binanın üzerindeki iki Rus kartalı branda ile kapatılmış ve bu tarihi an kalabalık bir kitle tarafından tezahüratla izlenmiştir (“Hogy Vonultak Ki.” *Az Est*, 9 Kasım 1914, 5). Rus büyükelçisinin ayrılışının ardından (“Az Orosz Nagykövet.” *Az Est*, 1 Kasım 1914, 1) Ruslara ait banka, gazeteler ve diğer işletmeler de kapanmıştır (“A Konstantinápolyi Orosz.” *Az Est*, 3 Kasım 1914, 7).

Fransız ve İngiliz büyükelçileri ise bir gün sonra ayrılmış, İngiliz

19 Mülkiyet yapısı gereği gazete, Maliye Nazırı Dsevad [Cavid Bey]’i övgülü sözlerle tanıtırken, Yahudi olduğunu da özellikle vurgular (“Enver Paşa.” *Az Est*, 31 Ekim 1914, 3).

binasına Amerikan bayrağı asılmış, her üç devlete tabi olanların Amerikalılar tarafından temsil edileceği aktarılmıştır ("Hogy Vonultak Ki." *Az Est*, 9 Kasım 1914, 5).

Londra'daki Türk büyükelçisi ve Niş'teki konsolosluk mensupları da ayrılır, Türk tabiiyetindekilerin temsil hakkı İtalyanlara devredilir ("A Török Lovasság." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 1). Ermeni Katolik Patrikhanesi bütün piskoposluk ve patrikhaneye bağlı tüm kiliselere Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında olduklarını duyururlar ("Az Örmények A Török." *Az Est*, 9 Kasım 1914, 6). Başkent İstanbul'da ve Anadolu'da Türklerin Avusturya-Macaristan ve Almanya ile saf tuttuğu haberlerinin sevinçle karşılanması ise tekrar tekrar ifade edilir ("Hírek Konstantinápolyból." *Az Est*, 11 Kasım 1914, 4).

Yabancılarla ilişkilere ilişkin yeni düzenlemeler çerçevesinde yalnızca Almanca, Türkçe, Fransızca ve Arapça telgraflar alınacak, mektuplar açık zarflı iletilecektir. Yabancı uyrukluların yolculuktan 24 saat önce bildirimde bulunması ve harç ödemesi zorunludur; yanlarında ancak belli miktar para götürebileceklerdir ("Az Új Török." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5).

Saray, yabancı temsilciliklere ve elçiliklere şifreli telgrafları da yasaklamıştır ("A Törökországi." *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5). Rus Büyükelçisi'nin Büyükdere'deki yazlık sefaretinde telsiz düzenek ve savaş malzemeleri arandığı aktarılmaktadır ("Házkutatás az Orosz." *Az Est*, 8 Kasım 1914, 1). Diğer yabancı işletmelere, bankalara, sanayicilere tanınan ayrıcalıkların da sonlandırıldığı haberler arasındadır ("Az İdegen Vallálatok." *Az Est*, 8 Kasım 1914, 1).

Maliye nazırının istifası, görevi geçici olarak dahiliye nazırının üstlenmesi (A Török Pénzügymiszter." *Az Est*, 5 Kasım 1914, 3), Ahmet Nesimi'nin [Sayman] ticaret ve ziraat nazırlığına getirilmesi savaşın iç siyasete yansımaları olarak aktarılırken ("Az Új Földművelés" *Az Est*, 7 Kasım 1914, 5), Pál Kéri²⁰ iç ve dış hareketlilikleriyle gündemin çok uluslu gündelik yaşam kültürüne nasıl yansıdığını *Tanin*'i anarak aktarır (Kéri 1914, 6):

● ● ●
20 Pál Kéri (1882-1961) gazeteciliğe *Az Est*'te başlamış ve siyasi haberleriyle tanınmıştır. Mihály Károlyi çevresine yakındır. Burjuva demokratik devriminde etkin rol oynar. Macar-Sovyet cumhuriyeti sürecinde basın direktörlüğünün üç üyesinden biridir. Başbakan Tisza Istvan suikastıyla ilgili olarak yargılanır, ölüme mahkûm edilir, 1922'de tutuklu mübadelesi kapsamında SSCB'ye geçer, kısa süreli tutukluluğunun ardından Viyana'ya taşınır ve *Bécsi Magyar Ujság*'ta [Viyana-Macar gazetesi] çalışmaya başlar. 1924'ten itibaren *Arbeiter Zeitung*'ta, sonrasında *Volkswille*'de çalışır. 1934'te Nazi işgali öncesinde Çek başkentinden Paris'e kaçan Yahudi gazeteci, 1939'da İspanya ve Portekiz üzerinden Amerika'ya geçer ve gazeteci olarak yaşamını orada sürdürür ("Kéri Pál." 2022, *Arcanum*).

Tanin'in yazı işleri havadar, ahşap bir İstanbul villasında yer alır ve politikanın da kalbidir.

O zamanlar Talat Bey vardı, çingenedir, sonra dahiliye nazırı oldu. Cavit Bey, Yahudidir; kendisi bugünkü Maliye Nazırı ve Babanzade [İsmail Hakkı] Bey Kürttür, resmi görevi yok ama çok iyi makaleler kaleme alır.²¹

İçeri uzun boylu, sık, traşlı bir adam girdi, İngiliz ya da Amerikalı olduğunu düşündüm, Türkçe konuşuyordu, meğer bu yabancı beyefendi Osmanlı hukukunun biricik sarrafıymış. ... Türk hukuku revizyon görmeksizin, yüzyıllardan bu yana gelenekler ve dini kurallar çerçevesinde, modern yaşama uyarlaması güç bir biçimde sürdürülüyordu. ...Kont Ostrorog²² bu karmaşık sistemde Türkçe, Fransızca, Rusça Osmanlı hukuku üzerine kitaplar yazan ilk uzman, her hükümetin vazgeçilmez insanıydı (Kéri 1914, 6).

Haberin devamında yaşamını İstanbul'da kuran kamu yaşamına katkı sunmuş başka yabancı uyruklu insanların öykülerine de yer verilmiştir. En ünlü ve kalburüstü restoran ve kafelerin sahibi Tokatlıyan; büyük bilgin, Doğu uzmanı Mandelstam²³ gibi isimlerin ülkeden ayrılması durumunda Pera kültürüne ne olacağı sorgulanmıştır (Kéri 1914, 6.).

Türk-Macar İlişkileri

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte zaten dinamik olarak tanımlanabilecek Türk-Macar ilişkileri daha da canlandı. Böylece mevcut ekonomik, siyasi ve kültürel temelli etkinlikler savaş ittifakından kaynaklı askeri hamlelerle desteklenmiş oldu (Gábor Fodor, 2020).

Türkiye'nin Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşıcağının beyanı, gazetede ortak düşmanlara karşı birlikte mücadele edecek olmaktan duyulan sevinç olarak yer bulur ("Török Népgyülésekröl." *Az Est*, 14 Kasım 1914, 2). Gazete *Tanin*'e atıfla Türklerin mesajına sayfalarında yer verir:

Türk ulusu bu dostluk ifadelerini asla unutmayacaktır. Biz bu savaşta kanımızın son damlasına kadar savaşıcağız ve dostlarımıza Türklerin gösterilen sevgi ve saygıya layık olduğunu kanıtlayacağız ("Török Népgyülésekröl." *Az Est*, 14 Kasım 1914, 2).

Belediye Başkanı István Bárczy, Osmanlı Başkonsolosu Ahmet Hikmet

•••

21 bkz. <https://www.otuken.com.tr/tanin-yazilari-i-ii>

22 Türkiye ile ilgili kitapları için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Leon_Walerian_Ostrorog

23 André Nikolaievitch Mandelstam (1869-1949): Rus diplomat. İki savaş arası dönemde insan hakları hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edilir. Konuya ilişkin bkz. Aust, 2014.

Bey aracılığıyla, milliyetçi Türk derneklerinden (Türk Ocağı, Türk Yurdu, Türk Bilgi Derneği) Macar kardeşlerine gönderilen dostluk mesajlarını iletir. Macar kardeşleriyle birlikte insanlıktan yoksun düşmanlara karşı yürütülen şerefli savaş için başarılar dileyen Türk Ocakları Başkanı Hamdullah Suphi [Tanrıöver] imzalı mektup, dayanışma duygularıyla “Turan’ı kurma inancıyla” bitirilmiştir (“A Török Kultúregyletek.” *Az Est*, 19 Kasım 1914, 5).

István Bárczy buna cevaben “Yüce Türk ulusuyla Doğu halklarının kardeşliği ülküsünü paylaşmaktan mutluluk duyduklarını” bildirir (“A Török Kultúregyletek.” *Az Est*, 19 Kasım 1914, 5).

O hafta Doğu Akademisinde Türk Günü düzenlenecek, Türkolog Ignás Kúnos²⁴ Türkiye konulu bir sunum yapacaktır (“Török Ünnepe.” *Az Est*, 22 Kasım 1914).

Cihat Çağrısının Yankıları

“Hilafeti, padişahu ve tüm İslam’ı kurtarmak için silaha sarılıyoruz” (“A Nagy Szent.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 2). *Az Est*, İkdám’da yayımlanan cihada çağrısını,²⁵ metinde yer alan Türk-Alman dostluğunun tarihselliğini ifade eden bölümü de vurgulayarak aktarır (“A Nagy Szent.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 2). İran’daki Şiilerin İngilizlere karşı harekete geçeceği, Arapların Aden’de toplanacağı (“A siitak és az arabok.” *Az Est*, 13 Kasım 1914, 7), İran’da da Rus karşıtı cihat hazırlıkları haberde duyurulur. Gazeteye göre gelişmeler bütün İslam aleminin Türklere destek vereceğine işaret etmektedir (“Szent Háborút Hirdetnek.” *Az Est*, 16 Kasım 1914, 4). Aynı haberde 14 Kasım’da Fatih Camisi’nde halka okunan cihat fetvasının İstanbul’daki yankılarına da yer verilir. Otuz binden fazla kişi bayraklarla süslenmiş caddeleri doldurmuştur. Fatih Camisi önünde toplananlar, sultanın savaş ilanını büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Bununla birlikte fetvadan alıntılar da yapılır:

•••

24 Macar Türkolog Ignác Kúnos (1860-1945), Macarcanın kökenini araştırmaya, Türkçe ve Macarcanın bağlarını sorgulamaya koyulur ve Osmanlı topraklarına gelir. Dil tarihi, dilbilgisi ve diyalektoloji çalışmalarının yanı sıra Türk halk edebiyatı ile ilgili araştırmalarıyla, masal derlemeleriyle ün kazanmıştır. 1885-1890 yılları arasında yaptığı ilk araştırmaları Türkiye’deki folklor araştırmaları için de öncü kabul edilir (Çolak 2021, 9). Tasnádi’nin (2013, 161) ifadesiyle, bir “define araştırmacısı” olarak halk edebiyatı ürünlerini kayıt altına alarak gerçek bir hazineyi yok olmaktan kurtarmıştır.

25 Ulucutsoy, 3 Kasım 1914 tarihli İkdám’da Gaza-yı Ekber-Silâh Başına” başlıklı cihat çağrısı içerikli haberi cihat ilanının ilk işareti olarak değerlendirmiş, bunun 2 Kasım 1914’te Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne savaş açmasının akabinde gerçekleştiğini ifade etmiştir (Ulucutsoy 2018, 178).

Bu kutsal savaşta yer almak her Müslümanın görevi midir? -Evet. İtilaf Devletlerine ve destekçilerine tabi Müslümanlar, Türkiye'yi destekleyen Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı savaşlırlarsa, Allah'ın gazabını hak ederler mi? -Evet. Ayak direyen Müslümanlar Allah'ın gazabını hak eder mi? -Evet ("A Szent Háborút." *Az Est*, 16 Kasım 1914, 7).

Cihat ilanı²⁶ Müslüman tebaasının desteğini seferber etmiş olacaktır (Aksakal 2015, 54). Fetvayı²⁷ bizzat dinleyen muhabir, cihadın²⁸ fetva ile değil ancak peygamberin bayrağının açılmasıyla ilan edileceğini ve bunun Müslüman olmayan bütün uluslara karşı açılmış olacağı görüşünü dillendirir ("Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

O gün İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinin konuşmalarının ardından düzenlenen gösterilere katılanların Almanya ve Avusturya elçilik binalarının önünde de tezahürat yaptıkları ("Sztambul-harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4) ifade edilir. Cihadın dinî veçhesini ittifak eksenli bir siyasî vurgunun tamamladığı (Ulucutsoy 2018, 178) anlaşılmaktadır.

Eski Budapeşte Şehbenderi Muhtar Bey'in de konuşma yaptığı gösterinin akşam saatlerinde kamu düzenine zarar verici bir hale büründüğü, kalabalığın Fransız ve İngiliz dükkânlarını tahrip ettiği, tabelalarının indirildiği, Galata Köprüsünde, sahibi Avusturyalı olan bir dükkâna da İngilizce tabelası yüzünden zarar verildiği, Pera'daki ünlü İngiliz fırının, Fransız eczanenin ve Yunan baharatçının hasar gördüğü haberde ifade edilmiştir. En üzücü gelişmelerin Tokatlıyan Otelinde yaşandığı, kafenin ve pastanenin yerle bir edildiği, sağlam tek bir bardak

26 Aksakal, İtilaf Devletleri propagandasının Osmanlı'nın küresel bir İslami güce dönüşme arzusundan da Alman oyunundan da kaynaklanmadığını, Osmanlı Devleti tarihinde, özellikle 19. yy. ortalarından itibaren, kitle toplumu kurum ve medyalarının ortaya çıkmasıyla birlikte gazetelerin yazı işleri müdürlerinin, aydınların, gazetecilerin cihadın harekete geçirebileceği güçlü ideolojik potansiyeli fark ettiklerini ifade eder (Aksakal 2015, 54). Osmanlı basını da cihadın önemini Osmanlı kamuoyuna anlatmakla görevlidir (Kol 2017,2).

27 11 Kasım 1914'te öncelikle Halife Sultan Mehmet Reşat tarafından orduya hitaben bir bildirimde bulunulur. Yirmi dokuz dini otoritenin onayıyla, padişahın emri ve meclisin kabulüyle beş fetva olarak hazırlanan metin, 11 Kasım'da önce siyasi, askeri ve dini ileri gelenlere okunmuş, 13 Kasım'da hırka-i şerif odasında sultana cihat ilan etme yetkisi verilmiş, 14 Kasım 1914'te ise Fatih'teki Fatih Sultan Mehmet Camisi'nde Fetva Emmini Ali Haydar Efendi'nin huzurunda-tarafından kalabalığa okunmuştur (Aksakal 2015, 56)

28 Kol, kavramın genel olarak gayrimüslimlere yönelik kullanılmasına karşın Birinci Dünya Savaşı ile bu tanımlamanın biraz dışına çıktığını, Müslüman Araplarla anlaşmazlıklara rağmen cihat ilanının bir psikolojik operasyon olduğunu vurgular (Kol 2017, 2).

tabağın dahi kalmadığı aktarılmıştır ("Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4). Olayların ardından bütün eğlence mekânları kapatılır. Son ana kadar savaş olasılığını akla getirmeyen İngilizler ve Fransızlar da kentten ayrılmaya başlar ("Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

Gazetenin not düştüğü bir olay da 1877-78 savaşlarında ölen Rus askerleri anısına dikilen abidenin yıkılmasıdır. Büyük protestolardan bir gün önce, *Turan* gazetesinde, sonrasında *Tercüman-ı Ahval*'de abidenin varlığına dikkat çeken haberlerin yapıldığı da anımsatılarak kalabalığın abideyi yıktığı²⁹ aktarılmıştır ("Sztambul-Harci." *Az Est*, 26 Kasım 1914, 4).

Türk-Rus savaşı, Mısır topraklarında yapılan Birinci Kanal Harekâtı, Kafkaslar ve diğer sıcak çatışmalar her gün aktarılırken, başkentin gündelik yaşamında iz bırakacak hamlelerden biri de Türk hükümetinin itilaf devletlerine ait okulların kapatılmasına ilişkin aldığı kararlar olacaktır ("Hirek Konstantinápolyból." *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). İngiltere'nin Beyoğlu'ndaki büyükelçilik binasında iki araba dolusu askeri mühimmat bulunmuştur; Ruslara ait ticari bir okulda³⁰ ve Pera'daki Fransız okulunda telsiz haberleşme düzenekleri ele geçirilmiştir ("Fegyvereket Foglaltak Le." *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). Boşalan binalara Türk okulları yerleştirilirken ("Orosz Drotnélküli." *Az Est*, 24 Kasım 1914, 5), yabancı hastaneler de boşaltılır ("Idegen Iskolák." *Az Est*, 24 Kasım 1914, 5). Aynı günlerde Anadolu'daki limanların Fransız ve İngiliz donanmaları tarafından ablukaya alındığı da haberlere yeniden konu olur ("A Kisázsziai Kikötők." *Az Est*, 22 Kasım 1914, 4). Türk birlikleri bir yandan Süveyş Kanalı'na ulaşırken, yurt içinde Hükümet, kapatılan İngiliz ve Fransız işletmelere de el koymuştur ("A Törökök Lefoglalták." *Az Est*, 24 Kasım 1914, 1).

•••

29 Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin yıkılışı Türk sinema tarihinin de başlangıcı sayılan kısa bir belgesel filme konu olmuştur. 14 Kasım 1914'te Fuad Bey tarafından kaydedilen film, Avusturya-Macaristan'dan Sacha film şirketinin teknik desteğiyle çekilir. Bu bilgi ve diğer değerli katkıları, kaynak desteği için hakeme teşekkürü borç bilirim. Belgeselle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayastefanos%27taki_Rus_Abidesinin_Y%C4%B1k%C4%B1%C4%B1%C5%9F%C4%B1

30 O dönem İstanbul'da birkaç Rus okulu olduğu bilinmektedir. Beyoğlu'nda Rus Asar-ı Atika Enstitüsü Müdürü idaresinde kız-erkek çocuklarının devam ettiği bir okul, Beyoğlu, Rus Papaz Mektebi Tercüman Sokağı 10 numaralı hanede rüşd-i idadî derecesinde kız-erkeklerin devam ettiği 6 sınıflı kiralık binada diğer bir Rus okulu bunlardan bazılarıdır (Mutlu, 2015). 1913 yılında kurulan ve bir yıl sonra kapatılan Rus Ticaret Odası'na bağlı faaliyet gösteren bir birimden de söz ediliyor olabilir. Söz konusu okulun hangisi olduğu gazete kaynağından anlaşılamamıştır.

“Savaş Devam Ediyor”

İtilaf Devletlerinin gazetelerinin haberleriyle mücadelenin de savaşın bir parçası olduğunu belirten Ferenc Molnár³¹ itilaf devletlerinin yanlı ve kışkırtıcı haberlerini “utanç verici” olarak nitelemektedir. Alman ve Avusturya-Macaristan ordularının komutanları arasında şiddetli bir anlaşmazlık olduğu iddialarını buna örnek gösterir. Yalan haberin Ruslar aracılığıyla yayıldığını ifade eder (Molnár 1914, 1). Savaşın tek silahı kurşunlar değildir, kalemleri de hesaba katmak gerekir. Düşmana karşı nefreti körüklemek, Müttefiklerin sempatisini korumak ve tarafsızların dostluğunu geliştirmek o dönemki savaş propagandasının temel tutumları (Klestenitz, 2015) olarak benimsenmiştir.

1914 yılının sonuna doğru Batı Cephesi’nde bir bekleyiş, siperlerin sabitlenmeye başlaması, gazete içeriklerinde de görülecek, belirsiz döngü “savaş devam ediyor” biçimindeki manşetlerle teyit edilecektir.

Türkiye bundan böyle ilk sayfa haberleri içinde özellikle cephedeki başarılarıyla sıklıkla anılacak (“Török Hivatalos.” *Az Est*, 16 Aralık 1914, 1; “Török Parlament.” *Az Est*, 16 Aralık 1914, 5), cephe haberleri bundan böyle “Türk Resmî açıklamaları” başlığı altında sunulacaktır. Savaş sona erene değin, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın subay ve askerleri, Osmanlı cephelerinde savaşıyor, Mondros Mütarekesi imzalanana kadar, Osmanlı topraklarında kalacaklardır (Sarı 2019, 587). Mağlubiyet her iki imparatorluk açısından da büyük bir kırılma noktası oluşturacak, savaşın başından itibaren Galiciya ve Doğu cephelerinde de birlikte savaşan iki ulus, kayıplarıyla baş etmeye çalışacak, yenilginin ardından Macaristan’da yaşanan ayaklanmalar, Trianon Antlaşması’nın imzalanışı sonrasında Macaristan’ın nüfusunun ve topraklarının büyük bir kısmını kaybedişi (Öz 2017, 92) Türk kamuoyu tarafından; Milli Mücadele süreci ise Macar kamuoyu tarafından dikkatle izlenecektir (Kövecsi-Olah 2019, 249).

Sonuç

Az Est’te, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlıların temsilini “savaşın gölgesinde” yaşananları odağa alarak irdeleyen bu çalışma, gazete haberlerine tarihsel bir perspektifle yaklaşmanın, “gündelik” ve “dünelik” diyebileceğimiz iki ayrı zaman katmanıyla birden ilişki kurma fırsatı sunduğunu göstermiştir. Gazetelerin eş zamanlı tanıklığı ve aktarıcılık misyonu hem dönemin basın rejimini hem de “zamanın ruhunu” kavramaya; toplumsal ve siyasal

31 Birçok dünya diline çevrilen klasiklerden *Pal Sokaği Çocukları* adlı eserin yazarı olan Ferenc Molnár (1878-1952) Galiciya’da savaş muhabirliği yapmış, 1922’de anılarını *Egy Haditudósfító Emlékei* [Bir Savaş Muhabirinin Anıları] adıyla kitaplaştırmıştır (Kárpáti 2022).

gerçekliği, medyanın yapısını ve savaş koşullarındaki işleyişini haber içeriklerinden doğru yorumlamaya olanak tanımıştır.

Az Est, sokak satışı ile okurlara kolayca ulaşabilmiş, reklam stratejileri, temsil ettiği biçimsel ve içeriksel yenilikler ile okurun dikkatini çekmiştir ancak savaşta beş yüz bine ulaşan tirajının işaret ettiği gerçeklik bununla sınırlı değildir. Geniş muhabir ağı, haber toplama olanakları, hem siyasette hem de edebiyat alanında söz sahibi yazar kadrosu ve taşrada erişilebilirliği, gazeteyi temel başvuru mecralardan biri kılmıştır. *Az Est* bu önemli işlevi yerine getirirken çalışmada tartışılan bulvar gazetesi mantığını da kaçınılmaz olarak dolaşıma sokmuş, savaşı takip etmek isteyen okur bulvar gazetesi anlayışını da satın alır olmuştur.

Osmanlı temsili açısından, siyasi gelişmelerin sokaktaki yaşamı nasıl dönüştürdüğü, gündelik yaşamın düzenlenişinde nasıl belirleyici olduğu ve gazetelerin bu bağlantıları açık etme potansiyeli haber sunumlarında net biçimde görülmüştür. Gelişmelerin dinamizmi, diplomatik adımlar ve toplumsal refleksler, savaş sürecinde İstanbul'un çok kültürlü yaşamındaki çözümler haberler aracılığıyla izlenebilmiştir. *Az Est* her ne kadar Osmanlı Devleti'ni müttefiki olarak olumlu bir çerçevelenme ile ele alsada kentte "Avrupalı" bileşenlerin yok oluşunun bir "hüzün" yarattığını saptamaktan da geri durmamış ancak sürecin sorumlusu olarak savaşın kendisine işaret etmiştir.

Cihat ihtimalinin, bir İslam dayanışmasının savaşın seyrini değiştirme olasılığı savaşın bu erken evresinde tartışılmıştır.

Türk-Macar ilişkileri açısından, savaşın başından itibaren oluşan müttefiklik duygusunun giderek geliştiği görülmüştür.

Bu yazıya konu olan dönemi ve sonraki süreçleri, karşılaştırmalı gazete analizleri yaparak ele almak şüphesiz çok daha verimli tartışmalara olanak tanıyacak, haber çerçevelenmenin ve yanlılığın somut örnekleri böylelikle daha derinlemesine irdelenebilecektir.

Gazetelerin tarih çalışmaları için sahip oldukları potansiyel, yanlış, eksik ve yanlış bilgi aktarma potansiyelleriyle birlikte değerlendirilmelidir. Görüldüğü üzere aynı haberde bile kişi adları karıştırılabilmüş, varlığı tartışmalı kurumlardan söz edilebilmiş, okulların, tiyatroların gemilerin isimleri hatalı aktarılabilmıştır. Bu durum gazetelerin veri olarak değerlerini eksiltmese de araştırmacıların başka kaynaklardan teyit ederek ilerlemesini gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aksakal, Mustafa. 2008. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and The First World War*. Cambridge.
- Aksakal, Mustafa. 2015. "The Ottoman Proclamation of Jihad" *Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad at the centenary of Snouck Hurgronje's "Holy War Made in Germany"* editör Erik-Jan Zürcher, 53-69. Leiden University Press.
- Aust, Helmut P. 2014. "From Diplomat to Academic Activist: André Mandelstam and the History of Human Rights." *European Journal of International Law* 25 (4): 1105-1121.
- Altaylı, Yasemin. 2015. "Vasárnapi Ujság Örneğinde Macar Basınında I. Dünya Savaşı'nın İlk Yansımaları ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi." *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ* 13 (19): 65-92. <https://doi.org/10.17518/caty.86051>
- "Az Osztrak-Magyar Monarchia és a propaganda az elso vilaghaboruban." 2014. *MTMI*. 21 Ağustos 2014. https://nmhh.hu/cikk/192497/Az_OsztrakMagyar_Monarchia_es_a_propaganda_az_elso_vilaghaboruban_
- Balcı, Meral. 2015. "İngiliz Büyükelçinin Gözünden I. Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlı Devleti'nin İçinde Bulunduğu Durum." *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (1): 9-35. <https://doi.org/10.16985/MTAD.2015118784>
- Bodó, Béla. 2021. *The White Terror: Antisemitic and Political Violence in Hungary 1919-1921*. Londra: Routledge.
- Buzinkay, Géza. 1993. *Kis Magyar Sajtotörténet*. Budapest: Haza és Haladás Alapítvány.
- Çırakman, Aslı. 2005. *From the 'Terror of the World' to the 'Sick Man of Europe': European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang.
- Çolak, Melek. 2021. *Macar Arşiv Belgeleri Işığında Ignac Kunos'tan Türkoloji Mektupları ve Eleştiriler (1885-1890)*. İstanbul: Selenge.
- Eker, Sami. 2015. "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Turkish Journal of Middle Eastern Studies* 2 (1): 31-66.
- Fenyo, Mario D. 1987. "Literature and Political Change: Budapest, 1908-1918." *Transactions of the American Philosophical Society* 77 (6): 1-156.
- Fodor, Gábor. 2020. "Vörös Kereszt és Vörös Félhold. Egy Magyar korház Konsztantinápolyban." *Jarványtörténelem*. Rubikon 5: 78-83.

- Fodor, Pál. 2016. *İmparator Olmanın Dayanılmaz Ağırılığı*. Çeviren Özgür Kolçak. İstanbul: Yeditepe.
- Fóti, Péter Csaba. 2021. "A Magyar Bulvar." *PRherald*, 28 Şubat 2021. <https://prherald.hu/a-magyar-bulvar-%E2%80%93-regen-es-ma/>.
- Frenyó, Krisztina. 2013. "Fejezetek, Miklós Andor életéből / 1. Rész." *Feeling Magazin*, 20 Haziran 2013. <http://feelingmagazin.hu/fejezetekmiklos-andor-elelebol-1-resz/>.
- Güngörmüş, Naciye. 2010. *Macaristan'da Değişim ve Demokrasiye Geçiş (1989-2000)*. Ankara: Köksav.
- Horváth, Zsolt. 2011. "A barbárokra várva. A büntény ábrázolásának teleológija a Kántor című szocialista krimiben." *Korunk*, 22 (3): 90–104.
- Mutlu, Şamil. 2015. "İstanbul'da Faaliyet Gösteren Yabancı Misyoner Okulları." *Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 9, 192-204.
- Kádár, Lynn Katalin. 2006. "Rothermere" *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rothermere.html>
- Kéri, Pál. 1914. "Gróf Ostrorog és." *Az Est*. 13 Kasım 1914
- Klestenitz, Tibor. 2015. "A nagy háború propagandája és a magyar sajtó." *In Medias Res* 4 (2): 392-410. <http://real.mtak.hu/30771/>
- Kol, Meltem. 2017. "Birinci Dünya Savaşında Psikolojik bir Operasyon Olarak Cihad-ı Ekber İlanı." Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kövecsi-Olah, Péter. "Ortak Kader, Farklı Tepkiler-Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk ve Macar Ulus İnşâ Sürecindeki Benzerlik ve Farklılıklar." *19 Mayıs'ın Yüzyüncü Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 17-18 Mayıs 2019. Ankara. 246-253.
- Kutay, Cemal. t.y. "Nevres Recep (Hasan Tahsin), Bukston Kardeşleri Bükreş'te Vurmuştu." <https://core.ac.uk/download/pdf/132266676.pdf>
- Lengyel, Andras. (2022). "Az induló Az Est piaci „bevezetésének” egyik összefüggéséről és technikájáról." *Essze* 57 (9): 986. <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/3034/az-indulo-az-est-piaci-bevezetesenek-egyik-osszefuggeserol-es-technikajarol>.
- "Magyar Múzeumok." 2014. <http://archiv.magyar-muzeumok.hu/kiallitas/1949-igy-most-mar-lohetnek%E2%80%A6koszonom>
- "Magyar Zsidó Lexikon" 2022. MEK. <https://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/13350.htm>
- Mantran, Robert. 1995. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. Çeviren Server Tanilli. İstanbul: Cem.

- "Mehmet Nabi Bey." *Taha Toros Arşivi* 2022. <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/172952/001514146006.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
- Molnár, Ferenc. 1914. "Hangulatok és." *Az Est*, 29 Kasım 1914.
- Neumann, Iver B. 2007. "Európa Kialakulása: a török másik." Çeviren Nagy Mónika Zsuzsanna. 2000 írodalmi és Tarsadalmi Havi Lap 9. www.ketezer.hu/2007/09/europa-kialakulasa-a-torok-masik/.
- Nehir, Nurullah ve Hüseyin Bulut. 2021. "Balkanlardan Van'a Buxton Kardeşler ve Balkan Komitesi." *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27 (Bahar): 257-272. <https://doi.org/10.9775/kausbed.2021.014>.
- "Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi." 2013. *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*. Ed. Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç vd. İstanbul. https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/130_osmanli_belgelerinde_birinci_d%C3%BCnya_harbi_1.pdf.
- Öz, Ayşe. 2017. "Trianon Antlaşması ve Macar Şiirine Yansımaları." *DTCF Dergisi* 58 (1): 89-101. DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001504
- Pásztor, Árpád, 1914. "A Szarajevói Gyilkosok" *Az Est*, 16 Ekim 1914.
- Pynina, Tatiana.Yu. 2020. "Hungary Evening Press: Az Est Special Role." *RUDN Journal of Studies in Literature and Journalism* 25 (2): 315-323. <https://doi.org/10.22363/2312-9220-2020-25-2-315-323>.
- Romsics, Ignac. 2018. *A Nagy Háború es Az 1918-19-és Magyarországi Forradalmak*. Budapest: Helikon.
- Saral, Emre. 2020. "Türk Cephelelerinde Savaşan Avusturya-Macaristan Askerlerinin Mondros Mütarekesi Sonrasında Memleketlerine Geri Dönüşleri." *19 Mayıs'ın Yüzdüncü Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 17-18 Mayıs 2019. Ankara, 586-597.
- Saral, Emre ve Saral Tosun. 2020. *Türklerle Beraber: Osmanlı Cephelelerindeki Avusturya-Macaristan Birlikleri*. İstanbul: Kronik.
- Şahin, Hilal. 2017. "Bir İngiliz-Türk Savaşında Hintli Askerler: Kût'ül-Amâre'de Sosyal Bir Dram." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4 (13):1-23.
- Tasnádi, Edit. 2013. "Anadolu Gezginini Ignac Kunos." *Türk-Macar İlişkileri Üzerine Seçme Yazılar* içinde, editör Abdülkadir Atıcı, 161-166. İstanbul: Paradigma.
- Taş, Oğuzhan. 2012. *Gazetecilik Etiğinin Mesleki Sınırları: Profesyonellik, Piyasa ve Sorumluluk*. İstanbul: İletişim.
- Turanjanın, Veljko Cvorovic Dragana. 2016. "Sarajevo 1914: Trial Process Against Young Bosnia-Illusion of the Fair Process." *Zbornik Radova* 50: 183.

<https://doi.org/10.5937/zrpfns50-11198>.

Ulucutsoy, Hasan. 2018. "Birinci Dünya Savaşı'nda Donanma Mecmuasının Cihat İlânı Özel Sayısı." *Türkiyat Mecmuası Journal of Turkology* 28 (2): 177-204. İstanbul University Press. <https://doi.org/10.18345/iuturkiyat.497588>.

Veszi, Margit. 1914. "Az Est Munkatársai." *Az Est*, 17 Ekim 1914.

Wells, Herbert George. 1914. *The War That Will End War*. London: F C Palmer.

Winter, Jay, Geoffrey Parker ve Mary Habeck. 2018. *I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*. Çeviren Tansel Demirel. İstanbul: İş Bankası.

Yararlanılan Gazeteler

"100 éves az első." *Volksgruppen*, 10 Ocak 2016. <https://volksgruppen.orf.at/v2/magyarok/stories/2751653/>.

"A Balkani Államok." *Az Est*, 14 Ağustos 1914.

"A Francia sajtó." *Az Est*, 3 Temmuz 1914.

"A Goeben és." *Az Est*, 18 Ekim 1914.

"A Készülő Törökország." *Az Est*, 8 Ekim 1914.

"A konstantinápolyi orosz vállalatok." *Az Est*, 3 Kasım 1914.

"A Londoni Nagykövet." *Az Est*, 4 Kasım 1914.

"A Nagy Szent Háború." *Az Est*, 13 Kasım 1914.

"A Német Győzelem." *Az Est*, 24 Ağustos 1914.

"A Siitak es Az Arabok." *Az Est*, 13 Kasım 1914.

"A Török Lovasság." *Az Est*, 7 Kasım 1914.

"A Törökök A Franciak." *Az Est*, 2 Kasım 1914.

"A Trónörökös Par." *Az Est*, 29 Haziran 1914.

"A Trónörökös Utolsó." *Az Est*, 1 Temmuz 1914.

"Anglia Megüzente." *Az Est*, 6 Ağustos 1914.

"Angliának." *Az Est*, 9 Ağustos 1914.

"Az Est" 2020. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/AzEst/>

"Az Est folyóirat, színes számolócédula." 2022. https://mandadb.hu/tetel/736374/AZ_EST_folyoirat_szines_szamolocedula.

"Az Idegen Vállalatok." *Az Est*, 8 Kasım 1914.

"Az Orosz Nagykövet." *Az Est*, 1 Kasım 1914.

- "Az Orosz Török." *Az Est*, 1 Kasım 1914.
- "Az Osztrák Magyar." 21 Ağustos 2014. MTMI. https://nmhh.hu/cikk/192497/Az_OsztrakMagyar_Monarchia_es_a_propaganda_az_első_vilaghaboruban_I.
- "Az Örmények A Török." *Az Est*, 9 Kasım 1914.
- "Az Új Földművelés." *Az Est*, 7 Kasım 1914.
- "Az Új Török." *Az Est*, 7 Kasım 1914.
- "Döntsenek A Fegyverek." *Az Est*, 29 Temmuz 1914.
- "Enver Paşa." *Az Est*, 31 Ekim 1914.
- "Európa Néptengere." *Az Est*, 29 Temmuz 1914.
- "Ezer Milliót." *Az Est*, 16 Temmuz 1914.
- "Fegyvereket Foglaltak Le." *Az Est*, 22 Kasım 1914.
- "Foglalásunk Új." *Az Est* 29 Ekim 1914.
- "Házkutatás Az Oros." *Az Est* 8 Kasım 1914.
- "Hazug, Véres." *Az Est*, 15 Temmuz 1914.
- "Hírek Konstantinápolyból." *Az Est*, 11 Kasım 1914.
- "Hogy Vonultak Ki." *Az Est*, 9 Kasım 1914.
- "Idegen Iskolák." *Az Est* 24 Kasım 1914.
- "Izgalmasabb Napja." *Az Est*, 26 Temmuz 1914.
- "Kéri Pál." 2022. *Arcanum*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/keri-pal-76360/>
- "Konstantinápolyban." *Az Est*, 1 Kasım 1914.
- "Mohamedán Csapat Megszallotta." *Az Est* 4 Kasım 1914.
- "Molnár Ferenc." 2022. [https://Hu.Wikipedia.Org/Wiki/Moln%C3%A1r_Ferenc_\(%C3%Adr%C3%B3\)](https://Hu.Wikipedia.Org/Wiki/Moln%C3%A1r_Ferenc_(%C3%Adr%C3%B3))
- "Nagy Tüntetések." *Az Est* , 1 Kasım 1914.
- "Nem Nyítják." *Az Est*, 19 Ekim 1914.
- "Nincs Európa." *Az Est*: 6 Ağustos 1914.
- "Orosz Drótnélküli Távíróállomás." *Az Est*, 24 Kasım 1914.
- "Princip Elmondja" *Az Est*, 10 Temmuz 1914.
- "Részbeni Mozgósítás." *Az Est*, 27 Temmuz 1914.
- "Szarajevói Rémnapiok." *Az Est*, 1 Temmuz 1914.

- “Szarajevói.” *Az Est*, 1 Temmuz 1914.
- “Szent Háborút Hirdetnek.” *Az Est*, 16 Kasım 1914.
- “Szerbia És Törökország.” *Az Est*, 4 Kasım 1914.
- “Szerbia Nem.” *Az Est*, 26 Temmuz 1914.
- “Szerbia Nyíltan Mondjon Le.” *Az Est*, 10 Temmuz 1914.
- “Sztambul-Harci.” *Az Est*, 26 Kasım 1914.
- “Török Népgyűlésekről Üdvözlük.” *Az Est*, 14 Kasım 1914.
- “Török Hivatalos.” *Az Est*, 16 Aralık 1914
- “Török Parlament.” *Az Est*, 16 Aralık 1914.
- “Török Orosz.” *Az Est*, 20 Ekim 1914.
- “Törökellenes Tüntetések Pétervárott.” *Az Est*, 3 Kasım 1914.
- “Törökország Es Entente.” *Az Est*, 28 Ekim 1914.
- “Törökország Fegyveres.” *Az Est*, 17 Ağustos 1914.
- “Törökország Katonai.” *Az Est*, 19 Ekim 1914.
- “Törökország Szárazföldi.” *Az Est*, 21 Ekim 1914.
- “Törökország Új.” *Az Est* 22 Ağustos 1914.
- “Tüntetés Konstantinápolyban.” *Az Est*, 6 Kasım 1914.
- “Válság A Világpolitikában.” *Az Est*, 1 Ağustos 1914.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesinin Mağdurlarında Geçmişle Yüzleşme

Hülya Göğercin Toker

Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Meslek Yüksekokulu

<https://orcid.org/0000-0003-4744-8788>

hgogercin@yahoo.com

Öz

Bu çalışmada 12 Eylül 1980 askerî darbesinin tanıklarının yayımlanmış anıları, Yehudith Auerbach ve Murat Paker'in belirttiği *geçmişle yüzleşme* aşamaları açısından değerlendirilmiştir. 12 Eylül dönemi siyasal hareketler açısından, Kürt siyasal hareketi, sol siyasal hareket ve ülkücü siyasal hareket olarak üçe ayrılmıştır. Kürt siyasal hareketi ile sol siyasal hareketin çok örgütlü-çok parçalı yapısı nedeniyle farklı örgütlerde yer almış olan tanıkların kitaplarının değerlendirilmesine önem verilmiştir. *Geçmişle yüzleşme* ile *geçmişle hesaplaşmanın* birbirinden farklı kavramlar olduğu ve dolayısıyla aynı olgu için bu kavramlardan birinin ya da diğerinin kullanılmasının olanaklı olmadığı savunulmuştur. Tanıkların anıları incelenirken geçmişle yüzleşmenin *eşdeğerlilik*, *saygı*, *duygudaşlık* ve *anlama* aşamaları dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül askerî darbesi, 12 Eylül davası, geçmişle yüzleşme, geçmişle hesaplaşma, tanıklık

•••••

Makale geliş tarihi: 21.6.2022 • Makale kabul tarihi: 14.9.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • © 2023 • 10(1) • bahar/spring: 43-68

Araştırma Makalesi • DOI: 10.24955/ilef.1306648

Coming to Terms with the Past among People Affected by the Coup of 12 September 1980

Hülya Göğçerçin Toker

Afyon Kocatepe University Afyon Vocational School

<https://orcid.org/0000-0003-4744-8788>

hgogercin@yahoo.com

Abstract

This study uses the stages of coming to terms with the past, as laid out by Yehudith Auerbach and Murat Paker (specifically the stages of "equivalence," "respect," "sympathy," and "understanding"), to evaluate the published memoirs of witnesses of the military coup of 12 September 1980. Three main political movements dominated the period: the Kurdish movement, the leftist movement, and the nationalist movement. Because of the multiple organizations involved in and the fragmentary nature of the Kurdish and leftist movements, this study has made a special effort to include memoirs written by members of different organizations. On the basis of these accounts, this study argues that "coming to terms with the past" and "reckoning with the past" are two distinct processes that do not refer to the same phenomenon.

Keywords: 12 September military coup, 12 September trial, coming to terms with the past, reckoning with the past, testimony

• • • • •

Received: 21.6.2022 ■ Accepted: 14.9.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 43-68

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306648

12 Eylül 1980 askerî darbesi, “resmî bellek” ya da “egemen bellek” için Türkiye’de 1970 yılı ile başlayan ve darbe yapılan güne kadar devam eden siyasi, ekonomik ve toplumsal kaos nedeniyle bir zorunluluk olarak yapılmış darbedir.¹ Darbe öncesi dönem yani 70’li yıllar “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar” ifadeleri ile birlikte anılarak darbe meşrulaştırılırken bu dönemde öldürülenler birer rakam olarak kalmıştır. Çok sayıda kişinin yaşadığı çeşitli mağduriyetler ise dile getirilmemiştir. 12 Eylül tarihine gelindiğinde, daha önce sıkıyönetim ilan edilmiş ve kapsadığı iller genişletilmiş olmasına rağmen yaşanan kaosun sona ermemiş olması, askerî darbenin ana gerekçesi olarak ilan edilmiştir. Devletin/iktidarın desteklediği, güçlendirdiği ve yaygınlaştırdığı “resmî bellek”/“egemen bellek” açısından bakılacak olursa askerî darbe yapmak tek seçenek olarak kalmıştır.

İktidar 70’li yıllar boyunca ortaya konan muhalif siyasi pratiklerin “terör” ve “anarşi” alanında yer aldığını kabul ederek söz konusu yılları “karanlık çağ”, “yitik bir çağ”, “adı konulmamış iç savaş dönemi”, “sıcak

•••

1 Bu çalışma yazarın Prof. Dr. Bedriye Poyraz danışmanlığında hazırladığı “İletişimsel Bellekten Toplumsal Belleğe Yazılı Tanıklıklar: 12 Eylül ile Yüzleşmek” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

savaş dönemi” olarak tanımlamıştır. Söz konusu tanımlar toplum tarafından eleştirilmeden ve karşı çıkılmadan kabul edildiği için iktidarın güç ve meşruiyet kaynağı olmuştur. Bu yıllar boyunca siyasi bir görüşe sahip olup bu görüş doğrultusunda çeşitli eylemler içinde yer alanlar, “terörist” ve “anarşist” sayılmıştır. Sınıf bilincinin yükselmesi ile birlikte sınıf mücadelesi de güçlenince bu mücadeleyi kısa vadede ve iktidar açısından kolay yoldan bastırmanın yolu askerî darbe yapmakta bulunmuştur. Toplumsal mücadeleyi uzun vadede bastırmanın aracı ise darbeden yaklaşık iki yıl sonra 7 Kasım 1982 tarihine gelindiğinde yapılan halk oylaması ile kabul edilen 1982 Anayasası olmuştur. Aradan kırk yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, pek çok değişiklik yapılmış olsa da 1982 Anayasası halâ yürürlüktedir. Anayasayı değiştirmek iktidarın geleceği de aynı biçimde şekillendirme isteğini gösterirken hak ve özgürlükleri son derece kısıtlamış bir anayasanın yürürlükte kalmaya devam etmesi bu amaca ulaşıldığını da göstermektedir.

12 Eylül darbesinin 30. yıl dönümüne denk gelen 12 Eylül 2010 Pazar günü ise yürürlükte olan 1980 Anayasası’nda değişiklik yapılmasına ilişkin referandum yapılmış ve referandum sonuçlarına göre Anayasa’nın Geçici 15. Maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Geçici 15. Madde’ye göre, 12 Eylül 1980 tarihinden Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu oluşuncaya kadar geçecek süre içinde yasama ve yürütme görevinde bulunanlar yargılanamayacaktır. Bu maddenin kaldırılması yargı yolunun açılması demektir. Yargı yolu açılınca mağdurlar ve mağdur yakınları, referandumun kesin sonuçlarının ilan edilmesini beklemeden, 13 Eylül 2010 Pazartesi sabahından itibaren daha önce yargılanmaları mümkün olmayan 12 Eylül sorumluları hakkında suç duyurusunda bulunmaya başlamışlardır. Farklı yerlerdeki çok sayıda mağdur ve şikayetçinin suç duyurularına dayanarak davanın soruşturması başlatılmıştır. Hazırlanan iddianame, 2012 yılı Ocak ayında kabul edilmiş ve 12 Eylül davası olarak anılan dava 4 Nisan 2012 günü özel yetkili Ankara 12. Ağır Ceza Mahkemesinde görülmeye başlanmıştır.

Hayatta kalan iki komutanın, askerî darbe döneminin Genelkurmay Başkanı Emekli Orgeneral Kenan Evren ile Hava Kuvvetleri Komutanı Emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya’nın, sanık olarak yargılanması başlamış ancak iki sanık da ilerleyen yaş ve sağlık durumunu gerekçe gösterilerek duruşmalara katılmamıştır. Ağır hasta olmaları gerekçesi ile duruşmalara sesli ve görüntülü sistemler aracılığı ile yataklarından katılmışlardır. 12 Eylül davası, 2014 yılı Haziran ayında sonuçlanmış ve dönemin Genelkurmay

Başkanı emekli Orgeneral Kenan Evren ile dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı emekli Orgeneral Tahsin Şahinkaya hakkında ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilmiş, sanıkların “iyi hali” nedeniyle ceza müebbetine çevrilmiştir. Sanıklara Askerî Ceza Yasasının 30. Maddesi de uygulanmış ve rütbeleri sökülerek orgenerallikten erliğe düşürülmüşlerdir. Karar temyiz edilmiştir. Yargıtay’ın temyiz incelemesi devam ederken Kenan Evren 9 Mayıs 2015’te, Tahsin Şahinkaya da iki ay sonra 9 Temmuz 2015’te vefat etmiştir. Yargıtay, 21 Haziran 2016’da sanıkların ölmüş olması nedeniyle temyiz davasını düşürmüştür. Yargıtay’ın kararını dikkate alan Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı da sanıkların ölmüş olması ve 30 yıllık olağanüstü zamanaşımı süresinin geçmesi nedeniyle, 11 Ekim 2016’da takipsizlik kararı vermiş ve 12 Eylül davası kapatılmıştır.

Bu dava, dünyadaki geçmişle hesaplaşma örnekleri (Sancar 2007; Pakler 2007; Günel ve Özençi 2013) ile karşılaştırıldığında süreci ve sonucu bakımından uzlaşmayı sağlamaktan ve 12 Eylül hakikatini ortaya çıkarmaktan uzaktır. İç hukuk olanak sağlıyor olsa da işlenen suçlar “insanlığa karşı suçlar” kategorisine alınmamıştır ve özellikle bu durum geçmişle hesaplaşmanın olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Ancak yine de 12 Eylül’e yönelik bir inceleme başlatması açısından önemli bir adım olmuş, referandum ve dava sürecinde 12 Eylül mağdurlarının sesine medyada ve resmî kurumlarda, dolayısıyla da resmî kayıtlarda alan açılmıştır.

Tanığın tanıklık yapması demek aynı zamanda “oradaydım” ve “bana inanın” demektir ve “oradaydım” ve “bana inanın” ifadeleri tanıklığın altı bileşeni oluşturan bileşenlerden ikisidir. Tanıklığın kabul edilmesi ve geçerli sayılması için de tanıklığı alımlayanın doğrulamasına ve kabul etmesine bağlıdır (Ricoeur 2011, 185-188). 12 Eylül mağdurlarının önemli bir kısmı uzun yıllar mücadele vermiş ve 12 Eylül mağduriyetlerini tanık olarak çeşitli mecralarda anlatmışlarsa da 2010 yılındaki Anayasa değişikliği referandum süreci belki de ilk defa mağdurlara tanıklıklarının iktidar tarafından doğrulanacağı ve kabul edileceği bir ihtimali ve ortamı yaratmıştır. Bu ortam ve bu ihtimal sayesinde ki çok sayıda tanık 12 Eylül hakkında konuşmuş ve yazmıştır. Bu çalışmada incelenen 14 anı kitabından 10’u referandumun yapıldığı 2010 yılı ve hemen sonrasındaki birkaç yıl içinde yayımlanmış olan kitaplardır. Dolayısıyla o tarihe kadar anılarını yazmayan mağdurların yaşanan son gelişmelerin ardından tanıklıklarının bir anlamı olacağı düşüncesiyle anılarını yazıp yayımlanmış olduklarını söylemek mümkündür.

Diğer ülkelerdeki benzer örnekler insan hakları ve demokrasi yönünde ilerleyebilmenin negatif geçmişle hesaplaşma ile mümkün olacağını göstermektedir. Türkiye'nin "bir toplum olma kapasitesini yok eden" (Toker 2020, 62) ve "1980 sonrası Türkiye'sinin hamuruna hatırı sayılır bir anti-demokratik maya katan" (Belge 2020, 58) 12 Eylül askerî darbesi ile önce yüzleşmek ve sonra da hesaplaşmak bu nedenle son derece önemlidir. Geçmişle hesaplaşmada amaç, intikam almak değil bugünü ve geleceği kuracak olan adaleti sağlamak ve negatif geçmişte yaşananların bir daha yaşanmaması için gerekli koşulları oluşturup, takipçisi olmaktır. Aynı zamanda mağdurlara neler yaşatıldığının ve bu yaşatılanların nasıl mağduriyetlere neden olduğunun bilgisini toplumun geniş kesimlerine yayarak, birbirini anlama ve tanıma yoluyla toplumda barış ve güven içinde yaşamayı sağlamaya çalışmaktır. Geçmişle hesaplaşmayı başlatıp başarabilmek için toplumun hatırlama kültürüne dahil olması ve mağdurların hakikatini görüp onaylaması gerekmektedir. Zulümler, ölümler ve hukuka aykırı uygulamalarla oluşmuş negatif geçmiş, farklı kolektif belleklerde farklı anlamları ile yer alır. Bu farklı belleklerdeki negatif geçmişin hakikatine ulaşabilmek ve bu hakikati kamusal alanda görünür, bilinir ve kabul edilmiş hale getirebilmek de demokratik bir ortam gerektirmektedir.

Bu çalışmada 12 Eylül darbesi mağdurlarının kitap olarak yayımlanan anıları, mağdurların tanıklığı kabul edilmiştir. Yayımlanmış anılar aracılığı ile darbe öncesinde farklı siyasi gruplar içinde yer almış kişilerin belleklerine ulaşmak hedeflenmiştir. *Tanıklık, hatırlama, yüzleşme, hesaplaşma* ve *bağışlama* kavramları bellek çalışmalarının temel kavramlarıdır. Çalışma kapsamında yer verilen anılar, Yehudith Auerbach ve Murat Paker'in belirttiği *geçmişle yüzleşme* aşamaları açısından değerlendirilirken yüzleşmenin eşdeğerlilik ve saygı, duygudaşlık ve anlama aşamaları dikkate alınmıştır. Anlama aşaması açısından, tanıkların 12 Eylül döneminde içinde buldukları siyasi harekete, diğer siyasi hareketlere, toplumun ve devletin yapısına bugünden bakınca nasıl anlam verdikleri üzerinde durulmuştur. Tanıkların bu tanıklığı yaparken politik ve kişisel yüzleşme içine girip girmediği sorgulanırken 12 Eylül'ün diğer tanıklarına dolayısıyla diğer mağdurlarına yönelik görüşleri de *yüzleşme* kavramı çerçevesinde aranmıştır. Ayrıca, yüzleşme tamamlandıktan sonra ya da belli bir olgunluğa ulaştığında geciktirilmeden başlatılması gereken bir aşama olduğunu savunduğumuz hesaplaşmanın da yolları ve olanakları üzerine ne düşündüklerine bakılmıştır.

Mağdurun geçmişle yüzleşmesine bakmak açıktır ki sosyo-politik yüzleşmeden çok bireysel yüzleşmeye dönük bir çalışma yapmak demektir. Bireysel yüzleşme geçmişle yüzleşme aşamalarının ya da geçmişle yüzleşme piramidinin başlarında yer alan aşamalara denk gelmektedir. 12 Eylül'e dair anlatıda resmî belleğin anlatısı dışında mağdurun anlatısı mevcuttur ancak failin anlatısı suç unsurlarını barındırdığı için eksik ve ulaşılmaz kalmaktadır. Çünkü failin anlatısı ancak geçmişle hesaplaşma sürecinde açığa çıkabilecek ve bu sayede ulaşılabilecek bir anlatıdır. Bireysel yüzleşmeye ve mağdurun anlatısına odaklanan bu çalışmada, "bireysel düzeyde de sosyo-politik düzeyde de yüzleşme derken kastımız aynıdır: Hakikat ortaya çıkacak; failer ve mağdurlar belli olacak, inkârcılar/failler (ve devamlı kendilerini failerle yakınlık/özdeşim içerisinde görenler/konumlandırılanlar) durumu derinlemesine anlayacak ve barışçı yönde dönüşecek" (Paker 2013, 191-192).

12 Eylül öncesi dönem siyasal hareketler açısından, Kürt siyasal hareketi, ülkücü hareket ve sol hareket olarak üçe ayrılmıştır. İslamcı hareket ve mensupları, 12 Eylül dönemi mağdurları olarak kabul edilmemiş ve bu nedenle çalışmada yer verilmemiştir. Kürt siyasal hareketi ile sol hareketin çok örgütlü-çok parçalı yapısı nedeniyle farklı örgütlerde yer almış olan tanıkların kitaplarının değerlendirilmesine önem verilmiştir. Kürt siyasal hareketi içinde Kemal Burcak'ın *Anılar-Belgeler* (2002), İrfan Welat'ın *Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi* (2011), Ali Ekber Gürgöz'ün *Diyarbakır Gecesi* (2011) ve Süleyman Güney'in *Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben* (2012) adlı kitapları incelenmiştir. Sol siyasal harekette 12 Eylül belleğinin araştırıldığı kitaplar ve yazarları ise şöyledir: Nazım Sılacı, *Asılı Kalan Hayatlar* (2011); Ali Taşyapan, *Duvarın İki Yakası* (2009); Gün Zileli, *Havariler* (2002); Yaşar Ayaşlı, *Yeraltında Beş Yıl* (2011) ve Ömer Ağın, *Alev, Duvar ve TKP* (2003). Çalışmada, ülkücü hareket içinde yer alanların yayımladığı çok daha az sayıdaki anılardan da Yaşar Okuyan'ın *O Yıllar* (2010), Haluk Kırcı'nın *Zamanı Süzerken* (2012), Tuncer Günay'ın *Kayıp Bozkurtlar* (2012), Ali Bademci'nin *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı* (2013) ve A. Yağmur Tunalı'nın *Kaoga Günleri: 1968-1980* (2014) adlı kitaplarına yer verilmiştir.

Geçmişle Yüzleşme ve Geçmişle Hesaplaşma Kavramlarına Bakış

Türkiye'de bellek çalışmaları açısından öncü ve dünyadaki örneklere de değinmesi açısından yol gösterici olan bir çalışma Mithat Sancar'ın 2007 yılında yayımlanmış olan *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne* başlıklı kitabıdır. Sancar, bu kitapta geçmişle hesaplaşma

kavramının kökeni ve başka dillerdeki karşılığı hakkında bilgi verirken *geçmişle hesaplaşma* kavramı yerine kullanılabilir örnekler de değinmektedir. Geçmişle hesaplaşma kavramı yerine, İngilizce’de *geçmişle yüzleşme*, Latin Amerika ülkelerinin çoğunun resmî dili olan İspanyolca’da *yeniden uzlaşma* ya da *barışma siyaseti*, Japonca’da *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişini aşma* ya da son zamanlarda daha açık bir ifade olarak kabul edilip yerleştiği haliyle *savaş sorunluluğu* anlamına gelen kavramlar kullanılmaktadır. *Geçiş süreci adaleti* ise iç savaşlar ve diktatörlüklerden sonra kullanılan bir kavramdır. Sancar, Almandada kullanılan kavramın Türkçeye *geçmişin üstesinden gelme*, *geçmişle baş etme*, *geçmişini telafi etme* şeklinde çevrilebileceğini ifade etmektedir. Değindiği diğer kavramları eleyen Sancar, *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının öne çıkarılabileceğini söylemekte ve kendisinin *geçmişle hesaplaşma* kavramını tercih ettiğini belirtmektedir (2007, 25-33). Sancar, *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının birbiri yerine kullanılan kavramlar olduğunu söylemektedir.

Murat Pakar, “Yüzleşmenin Psiko-politiği” başlıklı makalesinde Sancar’ın, *geçmişle yüzleşme* yerine *geçmişle hesaplaşma* kavramını önerdiğini belirtirken, iki nedenden dolayı bu öneriye karşı çıkmakta ve *yüzleşme* kelimesinin Türkçe’deki anlamlarına da değinerek *geçmişle yüzleşme* kavramının kullanılmasını daha doğru bulmaktadır. Pakar’ın karşı çıkışının ilk nedeni hesaplaşmanın, yüzleşmenin bir alt başlığı olmasıdır. Çünkü yüzleşme, “hesaplaşmanın ötesinde ve hesaplaşma tarafından kapsanamayacak daha geniş bir edimler yelpazesidir.” İkinci neden ise, sadece geçmişle yüzleşmemesi ya da hesaplaşılmasıdır. Pakar, adeta bir silsileden söz ederek yüzleşmenin katmanlarını sıralamaktadır: Karşımızdaki Öteki ile; Öteki’nin yüzü, gözleri, duyguları ile; kendi duygularımız ile; geçmiş anılar, olgular, gerçekler ile ve son olarak da bir bütün olarak kendimiz ile (Pakar 2013, 187-189).

Görüldüğü gibi Mithat Sancar *geçmişle hesaplaşma*, Murat Pakar ise *geçmişle yüzleşme* kavramını tercih etmektedir. Bu çalışmada her ne kadar kabul edilmiş ve birbiri yerine kullanılan kavramlar haline gelmiş olsa da *geçmişle yüzleşme* ve *geçmişle hesaplaşma* kavramlarının birbirinden farklı kavramlar olduğu savunulmaktadır. Bu iki kavram iki farklı olgu ve iki farklı süreci içermesi nedeniyle iki ayrı kavramdır ve bu nedenle biri yerine diğerini tercih etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Söz konusu süreçler birbirinden farklı süreçlerdir ve her iki sürecin de birbirinden farklı aşamaları vardır.

Geçmişle yüzleşme ölüm, zulüm, şiddet ve hukuksuzlukla yüklü olan negatif geçmişin hatırlanmasına, anlatılmasına, hatırlama kültürüne ve hatırlama çalışmalarına yönelik bir kavramdır ve hesaplaşma sürecinden farklı bir süreci ifade eder. Bu süreç, mağdurların ve failerin yanı sıra söz konusu negatif geçmişi doğrudan deneyimleyen herkesin, “sorunlu geçmişi tartışmaya, bu geçmişle ilgili hakikati ortaya çıkarmaya ve kabul etmeye açık olma, buna cesaret gösterme tutumuna işaret eder ve bir dönemi bastırmaktan ve böylece kolektif hafızayı bloke etmekten vazgeçmesini gerektiren” bir süreçtir (Sancar 2007, 32-33). Geçmişle yüzleşme süreci olgunlaştığında hesaplaşma sürecinin başlatılması gerekmektedir. *Geçmişle hesaplaşma* dediğimizde, devletin ve siyasetin sürece dahil olduğu bir olgudan söz etmek zorunludur ve ayrıca söz konusu negatif geçmişte yaşananların tekrar yaşanmaması için demokrasiye ve demokratik organların en etkili şekilde işleyişine gereksinim vardır.

Geçmişle yüzleşme söz konusu olduğunda, özellikle ve öncelikle bireylerin geçmişi hatırlaması, anlatması, yazması; bu konularda akademik çalışmalar yapılması, sivil toplum kuruluşlarının çeşitli çalışmalar yürütmesi ve kitle iletişim araçlarında bu anlatıların yer alması aracılığı ile negatif geçmişin daha önce üstü örtülmüş konularının toplumsal belleğe aktarılması anlaşılmaktadır. Bu sürecin sonuna gelindiğinde ve sürecin neden olduğu toplumsal baskının da etkisiyle, devletin geçmişle hesaplaşma için ilgili organlarını etkin biçimde çalıştırması mümkün olabilecektir. Bu nedenle hesaplaşma, belki yüzleşmenin alt başlığı olabilir çünkü yüzleşmeyi mümkün olan en yaygın şekliyle gerçekleştirmeden hesaplaşmaya geçmek mümkün olsa da eksik olacaktır. Hesaplaşılacak olanın ne olduğunu ya da hesaplaşmada öncelikli olanın ne olduğunu tespit edebilmek için de öncelikle yüzleşmek gerekmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi geçmişle yüzleşme bir hatırlama, hatırlananları anlatma çalışmasıdır. Yehudith Auerbach, yüzleşme üzerine çalışan akademisyenlerin iki ayrı bakış açısı ile çalışma yaptıklarını söylemektedir. Akademisyenlerin bir kısmı geçmişle yüzleşmenin zor ve zor olduğu kadar da özellikle mağdur açısından hassas bir süreç olduğunu bu nedenle de akıldan çok yüreğin problemi olduğunu savunmaktadır. Akademisyenlerin diğer kısmı ise, geçmişle yüzleşmenin tüm duygusalılıklardan sıyrılarak çok daha politik ve gerçekçi kavramlar aracılığıyla yapılmasından yanadır ve ancak bu şekilde yapıldığında amacına ulaşabileceğini savunmaktadırlar (Auerbach 2009, 291-292).

Göz ardı edilmemesi gereken önemli nokta mağdurlar ile failerin birbirlerinin deneyimlerinden haberdar olmadıkça, diğerlerinin haklılığını

ya da haklı olma ihtimalini kabul etmedikçe ve iş birliğine hazır olmadıkça yüzleşmenin gerçekleşmeyeceğidir. Auerbach bu nedenle, iki yaklaşımı da içeren bir yüzleşme sürecini savunmuş ve iki yaklaşımı da içeren yedi katmanlı bir piramit oluşturmuştur. Bu katmanlar şunlardır: 1- Çatışma konusu olan olaylar ve durumlarla ilgili birbiriyle çelişen farklı anlatılara aşına olmak; 2- Kabul edilmese bile Öteki'nin anlatısını tanımak ve anlamak; 3- Öteki'nin durumuna empati yapmak; 4- Öteki'nin iddia ettiği durumlara ilişkin en azından kısmi bir sorumluluğu kabul etmek; 5- Geçmiş suçlara yönelik tazminat ve tamirata hazır olmak ve bunu ifade etmek; 6- Geçmiş suçlar nedeniyle kamuoyu önünde açıkça özür dilenmesi ve bağışlanmanın istenmesi ve son olarak da 7- Geçmişe yönelik farklı ya da birbiriyle çelişen anlatıları tarafların kabul edeceği ortak bir anlatı halinde bütünleştirebilmek için çaba sarf etmek (Auerbach, 304-311).

Auerbach'ın yüzleşme piramidi, yüzleşmenin psikolojik ve politik boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece psikolojik açıdan yaklaşmak ya da mağdurları ve faileri göz ardı ederek sadece politik bir yaklaşım sergilemek etkili ve amacına ulaşmış bir yüzleşme sağlamayacaktır. Bu nedenle geçmiş yüzleşme süreci boyunca psiko-politik bir yaklaşım sergilemek gerekmektedir.

Murat Paker de negatif geçmişle yüzleşme sürecinin geçmesi gereken aşamaları ve bu aşamaların içermesi gereken öğeleri sıralamıştır. Paker ve Auerbach'ın aşamalandırdığı süreç birbirine yakın içeriğe sahiptir. Paker, Auerbach'tan farklı olarak önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Bu nokta negatif bir geçmişle yüzleşebilmek için öncelikle bu geçmişin geçmişte kalmış olması gerektirir. Çünkü toplumda temel güvenlik ortamı sağlanmadan ve tarafların mevcut güvenli ortamın etkisiyle birbirine asgari düzeyde de olsa bir güven duymadan yüzleşmenin başlaması çok da mümkün değildir. Yani Paker'e göre "güven" ve "güvenlik", yüzleşme sürecinde olması gereken iki önemli ögedir. "Eşdeğerlilik" ve "saygı" da tarafların birbirini eşit değerde insanlar olarak görmelerini ve empati kurmalarını gerektiren iki ayrı ögedir. Bir başka aşama, resmî ve gayriresmî kanalları kullanarak hakikatin ortaya çıkarılmasıdır. Bu aşama doğrudan hafıza çalışmasına ve toplumun hatırlama kültürüne geçişine işaret etmektedir. Bu aşamada, mağdurların anlatıları gibi, özellikle gayriresmî kanalların kullanılması toplumun bilgilenmesini sağlayacağı gibi resmî kanalları da hakikate yaklaşma konusunda zorlayıcı bir etkiye sahip olacaktır. Paker'in özellikle belirttiği resmî kanallar mahkemeler ve hakikat komisyonlarıdır (2013, 194-195).

Geçmişle yüzleşme sürecinde tarafların ve toplumun bilgilenmesi son derece önemlidir. Sürecin sağlıklı bir biçimde ilerleyebilmesi açısından en az bilgi kadar önemli olan bir başka öge de duygudaşıktır. Bilginin ötesine geçmeyi sağlayacak olan duygudaşıklık ve duygudaşlığın yolunu açabilmek için dönemi deneyimlemiş olanların neler hissetmiş olabileceğinin asgari düzeyde de olsa anlaşılması gereklidir. Duygudaşlığı sağlamada özellikle sinema ve televizyon başta olmak üzere tüm kitle iletişim araçları ile sanatın tüm dalları oldukça önemli etkiler sağlayabilecektir.

Edinilen bilgiler ve sağlanan duygudaşlık, bir sonraki aşamada, anlamaya olanak vermelidir: Uğruna mücadele edilmiş ideolojiyi, bireylerin karşı karşıya bırakıldığı dayatmaları, demokrasi dışına nasıl ve neden çıktığını, toplumun ve devletin nasıl bir yapıya sahip olduğunu anlamak gerekir. Bu süreçlerin ardından mağdurlardan ve yakınlarından açık ve samimi bir özür dilenmesi ve bağışlamalarının istenmesi şarttır. Özrü dilemesi gereken de devlet adına en yetkili resmî makamdır. Bu özür, mağdurlarını ve yakınlarını onurlandıracağı gibi bir yandan da devletin bir daha böyle uygulamalar yapmayacağını teminatı olacaktır. Yüzleşilen negatif geçmişin neden olduğu acılar ve kayıpların geçmişle hesaplaşma aşamasına geçildiğinde ya da bu aşama tamamlandığında sembolik de olsa bir şekilde tazmin edilmesi ve yasal düzenlemelerle daha önce kaybedilmiş hakların yeniden tanınması da dahil olmak üzere tüm bu süreç, demokrasi ile mümkün olabilecektir. Açıktır ki geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma da demokrasiyi geliştiren ve güçlendiren süreçlerdir (Paker 2013, 196-200).

12 Eylül Öncesi Siyasal Hareketler İçinden Yüzleşme Örnekleri

Kürt Tanıklar ve Yüzleşme

Kürt siyasal hareketinde yer almış 12 Eylül mağduru olan tanıklar, 12 Eylül öncesinden söz ederken daha çok farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı sürdürdüğü mücadeleyi anlatmışlardır. Kemal Burkay, “siyasetin iğrenç, tiksindirici bir başka yüzü” (2002, 97-98) diyerek, Kürt örgütlerin ve diğer sol örgütlerin hızlı bir şekilde tavır değişikliğine gidebildiklerini anlatmaktadır. Burkay diğer yandan dönemin ideolojik hatlarının çok keskin olduğunu da vurgulamaktadır. Dönem, en ufak eleştirilerin bile kabul görmediği, görüş ayrılıklarına değer verilmeyen ve dikkate alınmayan bu nedenle de neredeyse her bir eleştirinin yeni bir örgüt kurulmasına yol açtığı bir dönemdir. Burkay, bugünden geçmişe baktığında, sosyalizmi yakın bir hedef olarak kabul etmekle en büyük hatayı yaptıklarını düşünmektedir. Ona göre, yapılması

gereken sosyalist idealleri bir kenara bırakmadan ama öncelikli hedef olarak demokrasiyi ön plana çıkarmak iken bu yapılamamıştır. Yapılmadığı için de demokrasi hâlâ Türkiye'nin önünde gerçekleştirilememiş bir hedef olarak durmaktadır (Burkay 2002, 277).

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'nde işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar için ise askerî darbe devletin Kürtler'i ihanetle karşı karşıya bırakma planının bir parçasıdır. Kürtler, kendi kimliklerine ve siyasi mücadelelerine ihanet ederek vazgeçsinler diye adeta bir soykırıma uğratılmışlardır. Anılarda, dönemin Nazi Almanyası dönemine benzetilmesi de karşımıza çıkan bir benzetmedir (Gürgöz 2011, Welat 2011). Kürt tanıklar, işkence altında konuşanları ve cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleden vazgeçenleri, Kürt halkına ve kendi kimliklerine ihanet etmiş saymaktadırlar.

İşkencede "çözülmemiş" olmak, halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ali Ekber Gürgöz, yaklaşık bir ay gözaltında kalmış ve tutuklanana kadar defalarca işkence görmüştür. Gürgöz, işkence sırasında sürekli kendi kendine konuşarak, "Dayan! Unutma ki sen yığınlarca şehidi olan, mazlum Kürdistan halkının bir ferdisin. Çözülme! Ölmen gerekirse öl! Ancak şerefine." gibi cümlelerle kendi kendine dayanma gücü verdiğini anlatmaktadır. Gürgöz, ablası ile birlikte gözaltına alınmıştır ve aynı anda işkence görmüşlerdir. İşkence gören ablasının çığlıklarını duymak onun için ayrı bir işkence haline gelmiştir. Ancak, ablasının da kendisi gibi dayanacağından ve çözülmeyeceğinden emindir. Gürgöz, "çözülenler" in "itirafçı" olup istenen her bilgiyi fazlasıyla polise anlattığını ve bunun karşılığında da diğerlerinin mahrum bırakıldığı temel ihtiyaçlarını fazlasıyla giderebildiklerini anlatmaktadır (Gürgöz 2011, 60-61).

Cezaevi kurallarına uymayı tercih eden tutuklular "teslim olmuş" ve "boyun eğmiş" kabul ederek suçlanmaktadır. PKK'lı olan İrfan Welat, 12 Eylül sonrasının ilk 5-6 ayında Diyarbakır Cezaevi'ndeki durumu anlatırken farklı örgütleri cezaevi yönetimine karşı "direnme gücü" açısından değerlendirip aynı zamanda sıralamaya da sokmaktadır. Welat, PKK'lular arasından da direnmeyip "teslim olanlar" olduğunu söylerken bu kişilerin üst kadrolar değil "sıradan sempatanlar ve halktan kişiler" olduğunu belirtmektedir. Cezaevi yönetiminin PKK'lıları "diğer siyasetlerle" aynı koşu koymak ya da direnen PKK'lıları hücrelere atmak gibi uygulamalarının PKK'yi içten bölme çabaları olduğunu söylemektedir (Welat 2011, 81).

"Özgür Kürdistan özlemi" ve mücadelesi nedeniyle cezaevinde

olan bu tutuklular, kendilerini “tutsak” olarak kabul etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti’nin “tutsakları”dırlar ve devletin amacı Kürtleri “topluma kazandırmak” değil, “insanların siyasal kimliklerini yok etmek, onları ihanetle karşı karşıya getirmektir.” (Güney 2012, 52). “Tutsaklar”ın cezaevinde karşılaştıkları koşullar o kadar ağır ve tahminlerin dışındadır ki, bu nedenle uzunca bir süre direnmenin ihtimali bile ortaya çıkmadan koşullara ve emirlere boyun eğmişlerdir. Ancak daha sonra ölüm oruçları ile direniş başlamıştır. İrfan Welat’ın özellikle direnişin başlaması ve devamında PKK’nın rolüne yaptığı vurgu dikkat çekicidir. Diğer tanıklar ise hiçbir örgütü ön plana çıkarmadan sadece nasıl direndiklerini anlatmışlardır.

İrfan Welat, 12 Eylül sonrasında ve Diyarbakır Cezaevi’nde yaşananların ardından Kürt siyasal hareketinin birleşerek güçlendiğini savunmaktadır: “Ve Kürt halkı tarih sahnesine çıktı. Tıpkı acı çeken kişinin olgunlaşması gibi; halk ve toplum olarak, tarihi boyunca ve özellikle 5 No’luda acı çekti, isyan etti, direndi, olgunlaştı. Aklını ve yüreğini ve özgürleşme sürecinde birleştirmesini başardı.” (2011, 13). Welat’ın görüşünün aksine bir görüş ise devletin Diyarbakır Cezaevi’nde, gelecekte demokratik bir Kürt hareketi yaratma kabiliyetine sahip kadroları önemli oranda imha ettiği şeklindedir (Güney 2012, 173). Kemal Burkay da benzer bir şekilde, devletin PKK’yı önce doğrudan örgütleyip daha sonra da bu örgütü kullanarak, Kürt ulusal hareketini bir kör dövüşüne, kaosa soktuğunu vurgulamaktadır (Burkay 2002, 162-163).

Solcu Tanıklar ve Yüzleşme

Yehudith Auerbach ve Murat Paker’in üzerinde durduğu yüzleşmenin aşamaları açısından baktığımızda, yüzleşmede en önemli adımları sol hareket içinde yer alan tanıkların attığını görmekteyiz. Bu tanıklar, içinde yer aldıkları örgütleri yapıları, kişilerarası ilişkileri ve eylemleri açısından eleştirebilmiş ve diğer siyasi hareketlerle bir duygudaşlık da sağlayabilmişlerdir. Gün Zileli, kitabının adı üzerine yaptığı açıklamada, Doğu Perinçek’i “peygamber” olarak nitelendirir ve “havariler”in 1974 genel affı ile cezaevlerinden çıkan solcuları bir araya topladıklarını söyler. Bu “havariler” Deniz Gezmiş’i görmüş olanlar, Mahir Çayan’ın yakın arkadaşı olanlar, İbrahim Kaypakkaya’nın yanında yer alarak Aydınlık hareketinden kopmuş olanlardır. Gün Zileli’nin andığı isimler sol hareketin, 12 Mart darbesinin ardından öldürülmüş olan liderlerinin isimleridir. Doğu Perinçek hayatta olduğu için de “Aydınlıkçı havariler”in “peygamberlerinin fiili yol göstericiliğinde” Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)’ni yeniden örgütlediklerini belirtmektedir. Doğu

Perinçek'i "peygamber" olarak nitelendirmesi hem Perinçek'e hem de başta kendisi olmak üzere TİİKP içinde yer alanlara yönelik genel eleştirisidir. Aynı zamanda dönemin sol hareketine yönelik de önemli bir eleştiridir. Ona göre sol hareketin pek çok örgüte bölünmesinin nedeni ideolojik yorum farklılıkları olarak görünse de aslında gerçek neden farklıdır (Zileli 2002, 389):

Gerçekte *havariler*, kendilerini beklenmedik ölçüde yükselten toplumsal dalganın getirdiği maddi kazançları, olanakları ve otoriteyi paylaşmakta anlaşmazlığa düşmüşlerdi... "Şehit ata"nın *manevi* gücüyle maddi olanaklara kavuşan havariler, bu olanakların bölünmesinde anlaşmazlığa düşünce, "tefsir farkları" gündeme geldi ve "şehit ata" kültürüne dayanan örgütler hızla bölünmeye başladı.²

Zileli, sözünü ettiği maddi kazançları ayrıntılandırmamış ya da açıklamamıştır. Ancak Zileli'nin bugünden geçmişe baktığında sol hareketin çok parçalı, çok fraksiyonlu bölünmüşlüğünden rahatsızlık duyduğu açıktır. Bu rahatsızlık da bugüne ait bir rahatsızlıktır (Zileli 2002, 390-391).

Solun bölünmüşlüğü ile yüzleşen bir başka yazar Ömer Ağın'dır. 12 Eylül öncesi dönemde Sovyet eğilimli hareketlerin yan yana gelmesi için koşullar uygun olmasına rağmen ortak bir hat geliştirilememiştir. Ağın, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu politik iklimin ve bireylerin siyasetten uzak duruşunun nedeni olarak sol hareketin parçalı yapısını göstermektedir (Ağın 2003, 84). Ağın, Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin Kürt sorununa yaklaşımını da eksik ve yanlış bulurken ona göre ne TKP ne toplum ne de Kürtler bu sorunu anlayabilmiştir. Kürt sorununu öncelikle insani boyutu olan bir sorun olarak görmekte ve temelde özgür bireyler ve demokratik bir toplum olma sorunu olduğunu ifade etmektedir (Ağın 2003, 130-132):

Kürt sorununa kendimize göre yarattığımız bir işçi sınıfı penceresinden baktık. Oysa, Kürtlere Kürtlerin penceresinden Türklere Türklerin penceresinden bakmak gerekirdi. Bütün Türkiye'yi görebilen bir pencere oluşturmalydık. Kürt sorununun bir kültür, bir kimlik sorunu olduğu... kavranılamadı... Çözümü 'topyekun' çözümlerde gördük. Bu mantıkla üretilen politikalar da kısır kaldı.

12 Eylül öncesinde devrimci grupların önem verdiği çalışmalardan biri dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmektir. Devrimci gruplar hem kendi varlık mücadelelerini hem de diğer gruplarla olan tartışmalarını bu dergiler aracılığı ile yürütmüşlerdir. Ancak yayın çıkarmak ve dağıtımını başarmak dönemin sıkıyönetim koşullarında hem zor

•••

2 Kelimelerdeki vurgu Gün Zileli'ye aittir.

hem de tehlikeli bir çalışma olmuştur. Sol örgütlerin bu şekilde çalışmasını kendi örgütü üzerinden eleştiren Yaşar Ayaşlı, bunu bir enerji ve zaman kaybı olarak değerlendirmekte ve aynı enerji başka eylemlere harcanabilse, daha iyi sonuçlar alınmış olabileceğini savunmaktadır. Ayaşlı, darbe öncesi ve sonrası yapılan hatalar olarak da şunları sıralamaktadır: “Kadro azlığı, kitlelerden kopukluk, birkaç ilin dışına taşamamak, dar çevre ruhu, sol sekterlik, teorik gerilik. Bunlara bir de darbe sonrasındaki hatalarımız eklendi: Kadroları iyi koruyamama, illegal çalışmayı kolektifleştiremememe, operasyonları iyi okuyamama, güçleri orantılı kullanamama ...” (2011, 401-402).

Yehudith Auerbach'ın yüzleşme piramidinde yer alan aşamalardan biri “kabul edilmese bile Öteki'nin anlatisını tanımak ve anlamaktır”. Bu tanıma ve anlamamanın sol hareket içindeki örneklerinden biri, Ali Taşyapan'ın anılarında yer almaktadır (2009, 19-20):

12 Eylül koşullarında devrimci tutuklular ağır işkence gördü, dünya alem bunu biliyor. Ama ülkücü tutuklular çay kahveyle karşılanmadı, onlar da işkence silindirinden geçti... “Onlar devrim düşmanı” deyip bu gerçeği es geçmek, kınanan çifte standarda tepetakla düşmektir. Şayet işkence bir insanlık suçuysa (ki, öyledir), kime uygulanırsa uygulansın, açığa çıkarılıp teşhir edilmeli.

Farklı siyasi görüşten olanları kendisiyle eşdeğer görüp onlara saygı duyabilmenin ilk koşulu, yakınlaşmaktır. Gündelik hayat içinde iletişim kurabilmektir. Ancak Nazım Sılacı'nın anılarından anlaşılan odur ki bir ülkücü ile cezaevinde kurduğu yakınlığı, üzerinden yıllar geçmiş olsa da anlatmak çok da kolay değildir. Sılacı, Mamak'ta Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) davasından yargılanmakta olan Mustafa Dündar ile yakınlaşmasına bir neden bulmaya, bir anlam vermeye çalışmaktadır. Geçmişte birbirine “düşman” olmuş kişilerin yakınlaşmasını, bir yandan içinde buldukları zor şartlara bağlarken bir yandan da hemşehrilik bağını ön plana çıkararak hemşehriliğe bağlamaktadır. Bir ülkücü ile oturup sohbet etmesini olanaklı kılan onun da kendisi gibi Artvin Yusufeli'nden olmasıdır (Sılacı 2011, 59).

Ülkücü Tanıklar ve Yüzleşme

12 Eylül öncesi dönemde ülkücü hareket içinde yer almış tanıklar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cinnnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “komutan”, “nefer”, “savaşçı”, “sağda ve solda vuruşanlar”, “ihanet çemberi” gibi kelimelerle birlikte anmakta ve dönemi tanımlamak için bu kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, sol hareketin

ülkeyi Sovyetler'e peşkeş çekmeye çalıştığı ve ülkücülerin de vatani korumak üzere tam bir inanmışlık içinde komünistlerin, Bolşeviklerin karşısına çıktıklarıdır.

Bu bakış açısı ile söylersek savaştıkları, kavga içinde oldukları diğer ideolojilerin temsilcilerini kendileri ile eşdeğer gördüklerini söylememiz zordur. Eşdeğer görmenin önündeki en büyük engel ülkücülüğe yüklenen anlamdır: "Ülkücülük bir ahlak, erdem ve namus davasıdır. Ülkücü ideoloji her türlü yasadışı ve ayıp faaliyeti, hak edilmemiş, kolay veya haram kazancı ve bunların peşine düşmeyi reddeden, lanetleyen ve yasaklayan, bunun yanı sıra olgun, üstün, faziletli ve temiz bir dava adamı modeli çizen bir doktrindir." (Günay 2012, 103). Ülkücü hareketi ve ülkücüleri bu cümlelerle tanımlamak, diğer ideolojileri ve temsilcilerini bu niteliklerin dışında tutmak demektir.

Ali Bademci'ye göre ülkücüler ülkede yaşananlara karşı intikam duyguları ile harekete geçmiş ve bu nedenle olay çıkarmış olan bir gruptur. Gazetecilik yapan Bademci, kendisinin cesaret eksikliği nedeniyle bu tür işlere karışmadığını söylerken olayların içinde bilfiil yer almış olan ülkücülere hem cesaretleri hem de milleti zilletten kurtardıkları için hayranlık duymaktadır (2013, 67). Bademci dönemin, ülkücü gençlerin kahramanlıklarını ortaya koydukları bir dönem olduğunu söylemektedir. Adana'da gözaltında olduğu 105. günde, etraflarında işkencecileri varken gazetecilerin de aralarında olduğu bir grubun karşısına çıkarılmışlar ve masadaki silahların başına geçerek durmaları istenmiştir. Bu sırada çekilen fotoğrafları ertesi gün yayımlanan gazetelerde "Ülkücü katiller" yazısı ile birlikte gördüğü an için "neymişiz bre! demekten kendimi alamadım ve vallahi sevindim. Çünkü ömrüm hep böyle kahramanlıklara özenmeyle geçmişti" demektedir (Bademci 2013, 69).

Tuncer Günay'a göre de ülkücüleri birbirine bağlayan duygu ortak düşmana karşı duyulan "nefret"tir. Günay, ortak düşmana yönelik nefretin yanı sıra "korku"dan da söz etmektedir: "Cemaatimiz içinde bizi birbirimize kenetleyip birleştiren, ihtirash nefretimizdi. Aynı şeyi seven kişiler olsaydık muhtemelen birbirimizden nefret edip birbirimizi boğazlardık. Ancak ortak ve çok güçlü bir düşmandan kaynaklanan korkumuz ve nefretimiz, bizi sınımsız bir şekilde birbirimize kenetlemişti" (Günay 2012, 12). Günay'ın, hakkında bilgi verdiği "indirmeciler" grubu, ülkücü hareket içinde "adam dövme" ile görevli olan ancak silah kullanmasına izin verilmeyen bir gruptur. Günay, bu grubu ve eylemlerini coşkulu bir dil ile anlatırken bir kahramanlık destanından söz eder gibidir. Genel olarak ülkücüler ve özel olarak da

“indirmeciler”, “bir kızıl peykleştirme gayreti ve bu gayrete hizmet eden düzinelerce komünist işbirlikçi örgüt”e karşı, “teşkilatın iradesi ile sahaya sürülmüş” gençlerdir (Günay 2012, 73).

Ülkücülere göre Marksistler anarşizmi ve terörü vazgeçilmez olarak kabul etmişlerdir. Bu durum karşısında da ülkücüler memleketlerini komünizme “peşkeş çekecekler” bırakmamak amacıyla Marksistlerin karşısında yer almak zorunda kalmışlardır. Marksizm, “Moskof” demektir. Marksist ya da komünist dendiğinde akla gelen, tepki oluşmasına neden olan Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ’ndan hatırdta kaldığı haliyle, ülkenin doğusunu işgale kalkışan ve Ermenileri destekleyen “Sovyet”tir, “Rusya”dır. Ya da Haluk Kırcı’nın ortaokul yıllarından aklında kalan, mahalle aralarında arkadaşlarla yapılmış şu konuşmada geçendir komünizm: “-Deniz Gezmiş yiğit adammış. -Yok ulan, komünistmiş! Hem komünistlikte her şey ortakmış; karılar bile! -Yok ya! Vay be!” (2012, 39-40). Ülkücüler, vatanın içerdeki işbirlikçi komünistler nedeniyle Sovyetler’in eline geçmemesi için “vücudunu siper ederek” komünistlerin karşısında yer almışlardır.

Ülkücü hareket içinde yer alan tanıkların, 12 Eylül’ün diğer mağdurlarından kendilerini ayırdıkları bir başka nokta, kendileri “vatan millet derdine düşmüş” gençler iken diğerlerinin “vatan haini” olmalarıdır. Kendileri “vatan savunması” yaparken “vatan haini” olarak kabul ettikleri ve bu nedenle “savaşttıkları” kişilerle birlikte, 12 Eylül mahkemelerinde yargılanıp cezaya çarptırılmaları, kendilerinin de işkenceye maruz kalıp “vatan hainleri” ile aynı muameleyi görmeleri, ülkücüler için 12 Eylül’ün ülkücülere yönelik en ağır darbesidir.

Bir başka tanık Haluk Kırcı, çoğunluğu Kürt olan arkadaşlarından 12 Eylül öncesinde bazı genç subayların, ülkenin doğu ve güneydoğusunda bulunan Kürtler’e patlayıcı getirip gerekli desteği de sağladıklarını duyduğunu anlatmaktadır (2012, 30-31). Kırcı bu cümleleri ile devletin bazı organları ya da mensupları aracılığıyla 12 Eylül öncesi şiddeti artırdığına işaret ederken Kürtler’e patlayıcıları ya da silahları kimlerin temin ettiğine yönelik bir anlatımı yoktur.

Ülkücü tanıklar, diğer ideolojileri savunanlara yönelik çok açık bir şekilde ifade etmemiş olsalar da bir saygıdan söz etmektedirler. Bu saygı savundukları fikirler için ölümü bile göze alan, ağır işkenceler gören bu kişilerin “inanmışlığına” duyulan bir saygıdır. Bunun en açık örneği Yaşar Okuyan’ın anılarında yer almaktadır. Okuyan’ın Nazım Hikmet’e yönelik

düşüncelerinin değişmesinin en önemli nedeni, bir an Nazım Hikmet'in karşılaştığı durumla karşılaşip kendisini onun yerine koymuş olmasıdır. Bu bize, yüzleşmede eşdeğerlilik ve saygının gelişebilmesi için empatinin şart olduğunu da gösteren bir örnektir. Okuyan, darbenin ardından polisten saklanırken yurt dışına kaçması için arkadaşlarından yoğun baskılar gelmiş ve bir Bulgar yük gemisi ile kaçışını sağlamak üzere tüm hazırlıklar yapılmıştır. Okuyan, iki gün boyunca kararsız bir şekilde ne yapacağını düşünürken Nazım Hikmet ile empati kurabilmiştir (2010, 97).

Haluk Kırıcı, kendisini ve dönemin siyasi eylemler içinde yer alan gençliğini "soğuk savaşın kurbanları" olarak nitelendirirken eşitliği "cehalet" ve "mağduriyet" üzerinden kurmaktadır (2012, 59):

Yaşadığım tecrübeler, bu insanlara komünist demenin mümkün olmadığını göstermektedir. Çünkü cezaevlerinde yatarken gördükki; komünist diyebildiğimiz ve vuruşmak zorunda kaldığımız o Anadolu çocuklarının çoğu, komünizmin ne olduğunu bile doğru dürüst bilmiyor. ...Bizim, komünist olduklarını zannederek savaştığımız o insanlar, genellikle, sosyal dengesizliklerin, ekonomik şartların ve bilgisizliğin kurbanı olmuş kimselerdi. Onlar da aynı acının ve çaresizliğin, daha doğrusu ışsızlığın darboğazında çıkış aramaktaydılar.³

Yağmur Tunalı ise 12 Eylül öncesinde ve sonrasında, çoğu genç binlerce milliyetçinin öldürüldüğünü ancak bugün onlardan hiç söz edilmediğini belirtmektedir: "Üstelik suçlanan ve insana benzerliği tartışılır bir ucube gibi tanıtılmaya çalışılan da onlardır" (2014, 281). Tunalı burada, bir başka noktaya da dikkat çekmektedir. Yaşar Okuyan, "sol, yazıda da propagandada da milliyetçilerden iyidir" diyerek solun çok çeşitli medyalar aracılığı ile 12 Eylül'ü anlattığını ve gündemde tuttuğunu belirtmektedir (2010, 174). Tunalı'nın anlatımında da ülkücülerin edebiyata ve sanata, okumaya ve yazmaya mesafeli duruşuna dair pek çok anı yer almaktadır. Ancak Tunalı'nın burada, ülkücülerin 12 Eylül dönemini ve mağduriyetlerini anlatmamalarının başka bir nedeni olduğuna dikkat çekmektedir (Tunalı 2014, 280-281):

12 Eylül öncesinde hayatını kaybedenler arasında, çoğu genç olmak üzere binlerce milliyetçi vardır. Bugünün matbuatında bahsi geçmeyen ve yeni nesillerin bir yerlerden duyması, okuması ve öğrenmesi mümkün olmayan bir durumdur. Devletin kayıtlarında birer istatistik olarak kalan ve hatıraları yad edilmeyen bu fedakarların iddiası da bu yönde bir intikam davası da yoktur. Bir talep etme tenezzülünde bulunmayı, uğruna öldükleri vatan fikrine ihanet sayarlar.

•••

3 Kelimedeki vurgu, Haluk Kırıcı'ya aittir.

Tunalı, objektif yaklaşımı “kayıplar” konusunda istemektedir. 12 Eylül öncesi dönemde siyaset ve eylem içinde yer almış farklı ideolojilere sahip kişileri “ölümde” eşitlemektedir. Ülkücüler dışındaki “yaşayanlar” ise, “memleketi, şurasından burasından hırpalayarak yabana peşkeş çekmek isteyenler”dir ve ülkücüler “şahane bir karşı duruş hikayesiyle, onların önünü kesmiş, ilerlemelerini durdurmuştur” (2014, 280). Tunalı, kendisi gibi Türk milletinin de komünizme karşı olduğunu söylerken “Dinsiz-imansızlık olarak görür” diye de eklemektedir (2014, 339).

Bir başka tanık, Ali Bademci ülkücüler ile solcuları, “mağduriyet”te eşitlemektedir. Ülkücüler ile solcular için “hiç olmazsa basit bir sicil temizliği” yapılabileceğini ancak bunun da kimsenin aklına gelmediğini belirtmektedir (Bademci 2013, 35). Bademci, Kürtleri bu sicil temizliğinin dışında tutmaktadır. Yaşar Okuyan’ın anıları ise, özellikle idamlar ve cezaevlerinde maruz kalınan uygulamalar açısından solcuları ve Kürtleri dışarıda bırakmayan bir yaklaşıma sahiptir (Okuyan 2010, 174).

Ülkücü tanıklar için Alparslan Türkeş, eleştirmedikleri, saygı duydukları, bir kahraman olarak görüp yücelttikleri bir liderdir. Alparslan Türkeş’i eleştirmekten uzak durmuşlar, ülkücü hareketi hareketin önde gelen diğer bazı isimleri üzerinden eleştirmişlerdir. En yaygın ve temel eleştiri, solcuların bilgiye, kültüre ve sanata verdiği önem karşısında ülkücülerin kitap okumayan, tarih bilmeyen, milliyetçi ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini tanımayan, sanata sanatı yadırgayacak kadar uzak olan, insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Bir başka eleştiri ise, ülkücü hareket içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerinedir. Ancak Yaşar Okuyan ve Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin başta Namık Kemal Zeybek ve Muhsin Yazıcıoğlu gibi hareketin önde gelen isimleri tarafından Menzil tarikatının etkisi altına sokulduğunu da belirtmektedirler. Bütün teşkilatı saran bir “Menzil merakı ve heyecanı” söz konusudur ve Menzil’de bulunan Şeyh Raşid Efendi, neredeyse ülkücü hareketin manevi lideri haline gelmiştir. Tunalı, ülkücü gençlerin sıra sıra otobüslerle tarikatın şeyhini ziyaret için Adıyaman’a götürüldüklerini anlatırken, bunun ülkücü hareketin yörüngesini de değiştirdiğini söylemektedir: “Bunu konuşan yoktu. Anlayan da galiba çok az ve sesi kısıktı. Ben de o anlayanlar arasında sayılmazdım. Ancak, bu gidişin *Erbakan Hoca*’ya⁴ yarayacağını çok söylediğimi hatırlıyorum... Bizimkilerin kapılındığı yeni din anlayışıydı” (2014, 202).

•••

4 Kelimelerdeki vurgu, Yağmur Tunalı’ya aittir.

Yaşar Okuyan da 1980 yılında MHP içinde “Menzil” nedeniyle bir yol ayrımı yaşandığından söz ederken Türkeş’in de bu durumdan “pek hoşlanmadığını ama ses etmediğini” söylemektedir. Okuyan, Namık Kemal Zeybek ile bu konuda bir tartışma yaşamış ve tartışma Alparslan Türkeş ile de devam etmiştir. Okuyan, Türkeş’e ilk defa bu tartışma sırasında karşı çıktığını anlatmakta ve “Benim Türkeş’le ve MHP’yle kırılma noktam bu olay olmuştur.” demektedir. Bu olay üzerine partiden istifa etmeye karar vermiş ancak vazgeçmiştir (2010, 143-144). Darbenin ardından ise tutuklu buldukları dil okulunda, Alparslan Türkeş ile konuşmuş ve MHP’den ayrılacağını ifade etmiştir (Okuyan 2010, 145). Tahliye olduktan sonra Türkeş tahliye olana kadar her hafta Türkeş’in ziyaretine gitmiştir. Türkeş tahliye olduktan sonra Yaşar Okuyan’ı birlikte siyaset yapmak için defalarca çağırılmış olsa da yeniden Türkeş ile birlikte çalışmamıştır. Siyasete Anavatan Partisi (ANAP)’ta devam etmiştir.

Yağmur Tunalı, ülkücü hareketin “Kanımız aksa da zafer İslam’ın” sloganının da böyle bir dönemin eseri olduğunu anlatmaktadır. Tunalı, Ülkü Ocakları Sosyal Faaliyetler Merkezi’nde bulunan ses kayıt stüdyosunda şiirler ve müziklerin yanı sıra tanıtıcı ve bilgilendirici metinlerin de yer aldığı bir kasetin hazırlığını anlatmaktadır. Kaset tamamlandığında çok beğenilmiş ve kısa sürede çoğaltılıp teşkilatlara dağıtılmasına ve her yerde satılmasına karar verilmiştir. Kasetin adını Muhsin Yazıcıoğlu, “Kanımız aksa da zafer İslam’ın” olarak belirlemiştir. Tunalı, zaten eleştirdiği bu sloganın, hazırlanmasında yoğun emek verdiği kasete ad olarak verilmesinden ve kaset aracılığı ile ülkücü camiada yerleşmesinden büyük rahatsızlık ve suçluluk duymuştur (2014, 199-204).

Ülkücülere göre 12 Eylül darbesi “milliyetçilere karşı yapılmış”, “emperyal bir projedir.” Darbeyi, soğuk savaş döneminin Türkiye’ye yansımaları olarak değerlendirenler de vardır. Bu bakış açısına göre Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadeleden Türkiye’nin payına düşen 12 Eylül askerî darbesi olmuştur. Darbeye bu açıdan bakınca ne bütünüyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)’ni suçlamakta ne de 12 Eylül öncesi siyasetçilere bir sorumluluk yüklemektedirler. Ülkücülere göre, 2002 yılı sonundan itibaren Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara gelişi de bu emperyal projenin bir sonucudur. AKP’nin iktidarını sağlayanlar arasında, 12 Eylül döneminde özellikle Menzil tarikatına yaklaşan ülkücüler de vardır.

Sonuç

İktidarların geçmişe ve geleceğe yönelik olarak meşruiyetlerini sağlayabilmelerinin yollarından biri de seçici hatırlama ve seçici unutmaya aracılığı ile kendi belleğini yani resmî belleği inşa etmektir. İnşa edilen resmî belleğin hakim bellek halinde topluma yerleşmesi de iktidarın önemli mücadele alanlarından biridir. Türkiye’de de aynı şekilde resmî bir 12 Eylül belleği kurabilmek için askerî darbe siyasal, toplumsal, ekonomik ve askerî gerekçelerle açıklanmaya çalışılarak 70’li yıllar süresince devam eden siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenleri olan yaygın bir kaostan söz edilmiştir. Bu yıllarda siyasal bir görüş ve duruşa sahip olanlar, eylemlere katılanlar “terörist”, “anarşist” olarak kabul edilmiştir. Dönem “anarşi”, “terör” ve “anarşik olaylar”dan ibaret olarak anılarak darbe meşrulaştırılırken öldürülenler resmî kayıtlarda ve gazetelerde birer rakam halinde kalmıştır. Darbe sürecinde de sonrasında da mağduriyetlerden söz etmek suç kabul edilmiş ya da en hafif haliyle gündeme getirilmemiştir. Devlet/iktidar tarafından inşa edilen “resmî bellek”, mağduru sesi dahil edilmeden güçlendirilip yaygınlaştırılarak toplumda “egemen bellek” haline getirilmiştir. Resmî bellek ve egemen bellek açısından geçerli olan anarşi ve terör olaylarının artması nedeniyle ülkede darbe yapmak dışında bir seçenek kalmadığı görüşüdür. Toplumda 1970’li yıllar boyunca güçlenerek yayılan sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi en hızlı ve şiddet dolu yol olan askerî darbe ile bastırılırken 1982 yılında kabul edilen anayasa da bu mücadeleyi çok uzun yıllar boyunca bastırmaya devam etmenin aracı olmuştur.

Askerî darbenin üzerinden geçen 30 yıl sonra 12 Eylül ile hesaplaşma olanağı ortaya çıkmıştır. Hesaplaşma ihtimalinin ortaya çıkması ile o güne kadar anılarını yazmamış olan çok sayıda 12 Eylül mağduru anılarını yazarak darbe deneyimlerini anlatmış yani dönemin tanıklığını yapmıştır. Bu durum toplumda temel güvenlik ortamının sağlandığını göstermektedir. Temel güvenlik ortamının sağlanması, geçmişle yüzleşebilmek için gerekli olan koşullar arasında yer almaktadır. 12 Eylül öncesinde farklı siyasal hareketler içinde yer almış olan tanıklar, geçmiş yıllara oranla daha demokratik bir hale gelmiş bir ortam sayesinde birbirlerine ve siyasal iktidara yönelik bir güven duygusu geliştirebilmişlerdir. Konuşmak ve anlatmak için önceki yıllara göre daha uygun hale gelmiş bir ortamın varlığına rağmen ülkücü hareket içinde yer almış olanlar, anılarını yazmak konusunda daha az gönüllü olmuştur. Yayınlanan anıların çoğunlukla solcular ve Kürtler tarafından yazıldığı görülmüştür.

12 Eylül tanıkları, darbe sonrasında ya da anılarını yazarken, deneyimlerini hatırladıklarında ne hissettiklerinden ya da yazma süreçlerinin duygusal açıdan nasıl bir süreç olduğundan bahsetmemişlerdir. Bu bahsin geçtiği az sayıdaki kitapta ise 12 Eylül'ü hatırlama ve yazma, "acı duyma" ile birlikte anılmıştır. İncelenen kitapların "duygu geçirmeyen" metinler olması nedeniyle "sıkıcı" ve okunmak için okurdan özel bir çaba isteyen kitaplar oldukları söylenebilir. Bu durum bir başka açıdan da şöyle yorumlanabilir: Yazarlar bu kitapları bir sorumluluk bilinciyle ve tanıklık yapmak amacıyla yazmışlardır. Tanığın başkalarını inandırmak için, çoğunlukla anlattıkları dışında somut bir kanıtı olmaz. Bu nedenle duygunun güvenilirmez, inanılmaz ve değişken alanından uzak durarak bir arşivci gibi yazmayı tercih ettiklerini söylemek mümkündür.

Ancak tanıkların anılarını yazarken duygularını işin içine katmaması yüzleşmenin önemli öğelerinden biri olan "duygudaşlık"ın sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Metinlerin bilgi ve olay yüklü olması, 12 Eylül'ü farklı siyasi gruplar içinde mücadele vererek deneyimlemiş olan mağdurların birbirlerinin duygularının farkına varmalarını engellediği gibi toplumun da bu duygunun dışında kalmasına neden olacaktır. Duyguları paylaşmamak, yüzleşmenin bir başka katmanı olan "anlama"ya engel olan en önemli unsurdur çünkü "anlama" için bilgi kadar duygu da gereklidir.

İncelenen anılarda, farklı siyasi hareketler içinde yer almış ve mağdur olmuş tanıkların, 12 Eylül üzerinden çok uzun yıllar geçmiş olmasına rağmen hala birbirlerini eşit değerde insanlar olarak görüp kabul etmedikleri görülmüştür. Mağdurlarda, diğer mağdurlara yönelik asgari saygının eksik olması, empati kurup geliştirmeyi ve bunu ifade etmeyi engellemektedir. Bu durum geçmişle yüzleşmenin "eşdeğerlilik" ve "saygı" aşamalarında da eksiklikler olduğunu göstermektedir. 12 Eylül mağdurlarının kendi anlatıları dışındaki anlatıları da tanınması, anlamaya çalışması ve Öteki'nin durumu hakkında sağlıklı bir empati geliştirmesi gereklidir.

12 Eylül anılarını yazan ülkücülerde sol hareket içinde yer alanların darbe sonrasında kendilerini ve mağduriyetlerini anlatma konusunda ülkücülerden daha başarılı oldukları yönünde ifadeler vardır. Ülkücülerde ayrıca yaşadıklarını bir kader olarak kabulleniş de söz konusudur. Ülkücüler kendilerine yaşatılan mağduriyeti bir kader olarak kabullendiklerini belirtmekte hatta bunun da ötesinde mağduriyetlerini vatan ve milletin çıkarları için kendi paylarına düşen bir fedakârlık olarak kabul ettikleri için anlatmaya gerek duymadıklarını da ifade etmektedirler.

Darbe öncesinde ülkücü hareket içinde olanlar, darbe öncesi dönemi “savaş”, “kavga”, “kavga yılları”, “ağır yıllar”, “kardeş boğazlaşması”, “cinnet ortamı”, “senaryo”, “oyun”, “sosyal şiddet”, “kör şiddet”, “ihamet çemberi” gibi ifadeler kullanarak bu yılları tanımlarken kendileri için “nefer”, “savaşçı” ve “sağda ve solda vuruşanlar” gibi kelimeleri kullanmaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan görüş, kendilerinin vatani savunduğu şeklindedir. Vatan savunmasını “ülkeyi Sovyetler’e peşkeş çekmeye çalışan” solculara karşı “tam bir inanmışlık içinde komünistlerin ve Bolşeviklerin karşısına çıkarak” yapmışlardır.

Vatani satanlara karşı vatan savunması yaptıkları görüşü hakim olunca, ülkücülerin adeta savaştıkları ya da en hafif ifadeyle bir kavganın tarafı olarak gördükleri diğer ideolojilerin temsilcileri ile kendilerini eşdeğer kabul ettiklerini söylemek zordur. Fakat solculara saygı duyduğunu ifade eden ülkücüler vardır. Bu saygının nedeni, solcuların inanmışlıkları ve cesaretleridir. Solculara inandıkları değerler uğruna cesaretle mücadele etmiş olmaları nedeniyle ya da bir başka ifade ile bir savaşın cesur savaşçıları olmaları nedeniyle saygı duymaktadırlar. Ülkücülerde ortak olan bir başka görüş, daha önce komünist olarak kabul edip saldırdıkları kişilere bugünden bakınca onları komünist olarak değil kendileri gibi “Anadolu çocuğu” olarak kabul etmeleridir. Darbe öncesi süreçte komünizme dinsizlik, imansızlık, namussuzluk ve ahlaksızlık çerçevesinden bakarak karşı çıkarken mücadele etmeyi başladıkları o günün komünistlerini bugün baktıkları noktadan teorik bilgilerinde eksiklikler olan solcular ya da ideolojik cahiller olarak görmekteyiz. Ülkücülerin solcuları kendileri gibi “Anadolu çocuğu” olarak görmelerinde ülkücülerin örtük de olsa hem kendileri hem de ülkücü hareket ile yüzleşmeleri söz konusudur. Bir kişiye benimsediği ve savunduğu fikirler ya da siyasi ve etnik kimliği nedeniyle saldırılmaması, o kişinin suçlanmaması hele hele öldürülmemesi gerektiği noktasına kadar varan bir düşünme biçimi değildir. Ülkücüler empatiye, eşdeğerliliğe ve saygıya ancak dönemin solcularını içinde yer aldıkları siyasi hareketten ayrı tutarak ve kendileri arasında benzerlikler kurarak ulaşabilmekte ve bunu da açıkça değil üstü örtük bir biçimde ifade edebilmektedirler.

12 Eylül’ün üzerinden geçen 30 yıla rağmen ülkücüler için lider eleştirilemez olmaya devam etmiştir. Yazılan anılarda ülkücü hareketin lideri olan Alparslan Türkeş hakkında olumsuz bir cümleye yer verilmemiştir. Yaşanan sorunların ve olumsuzlukların sorumlusu olarak Türkeş dışındaki önde gelen başka isimler sorumlu tutulmuştur. Ülkücülerde dikkat çeken

bir başka nokta ise, 12 Eylül'ün ardından MHP'den ve ülkücü hareketten ayrılanların neden ayrıldıklarını ve neden aktif siyasetin dışında durmayı tercih ettiklerini yazmamış olmalarıdır. Aynı şekilde siyasete başka partilerde devam etmeye karar verenler de bu kararları ile ilgili açıklama yapmamışlardır. Ayrılmış olmaları çok önemli bir tepkidir ancak bu tepkiyi neden ve neye yönelik olarak gösterdiklerini açıklamamışlardır. Bu bize 12 Eylül'ün hakikatine ancak tanıkların istediği, izin verdiği oranda ve onların biçimlendirdiği şekilde ulaşabileceğimizi de göstermektedir.

Ülkücülerin kendilerine yönelik ortak eleştirisi bilgiye, kültüre ve sanata az önem vermiş hatta bu konularla hiç ilgilenmemiş oldukları şeklindedir. Bu noktada kendilerini solcularla karşılaştırmakta ve bilgi, kültür ve sanata ilgi gösteren ve bu konulara önem veren solcu gençlik karşısında kendilerinin kitap okumayan, tarih bilmeyen ve öğrenmeye çalışmayan, savundukları ideolojinin önde gelen isimlerini ve eserlerini bile tanımayan, sanata onu yadırgayacak ve reddedecek kadar uzak olmanın yanı sıra insani ilişkileri zayıf ve girişkenlikten uzak bir gençlik olduğu şeklindedir. Ülkücüler kendi siyasi hareketleri içindeki kıskançlıklar ve ihanetler üzerine de yazmış, ülkücü hareketin mevcut kimliğinden sıyrılıp dinci bir kimliğe yaklaşması ile yüzleşmişlerdir. 1970'li yılların ortalarından itibaren Menzil tarikatının etkisi altına girildiği farklı ülkücülerin anlattığı ve eleştirdiği bir değişimdir. Ülkücüler arasında neredeyse ortak olan görüş ise 12 Eylül askerî darbesinin ülkücüleri hedef alarak yapıldığı görüşüdür. Bu görüşe göre Sovyetler Birliği ile mücadele içinde olan ABD, Türkiye'de milliyetçiliği yok edebilmek için ülkücüleri hedef alan bir askerî darbenin yapılmasını sağlamıştır.

Kürt siyasal hareketinin tanıkları arasında farklı Kürt örgütlerinin birbirine karşı yürüttüğü mücadeleleri anlatanlar vardır. Bu mücadeleleri 12 Eylül öncesinden başlayarak anlatmakla Kürt siyasal hareketinin başlangıcı hakkında bilgi verilirken hareketin kendi içindeki bölünmüşlüğü eleştirilmektedir. Tanıkların Kürt sorununun çözümüne yönelik olarak iki ayrı yaklaşımı ortaya koyduğu görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki Kürt sorununun demokratik yollarla çözülmesi diğeri ise ayrılık ve bağımsızlık yoluna gidilmesi şeklindedir. 12 Eylül mağdurlarından olup demokratik çözümü savunanlar, yazdıkları kitaplarda tanıklıklarının yanı sıra Kürt sorunu ile ilgili başka konuya da yer verirken 12 Eylül öncesinde Kürt siyasal hareketinin bölünmüşlüğünü ve çok parçalı mücadele yürütme çabasını da eleştirmektedirler. Önemli bir yüzleşme de 12 Eylül öncesi dönemin Kürt hareketinde ideolojik hatlarının çok keskin oluşu üzerinedir.

Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'ni deneyimlemiş, işkence ve insanlık dışı muamelelere maruz kalmış olan tanıklar, 12 Eylül askerî darbesini ve cezaevinde kendilerine yaşatılanları devletin Kürtleri kendi halkına ihanet etmeye zorlama planının uygulanması olarak kabul etmektedirler. 12 Eylül dönemini Nazi Almanyası'na benzetenler aynı bakış açısıyla Kürtlere yönelen zulmü ve öldürülmelerini soykırım olarak değerlendirmişlerdir. Gördüğü ağır işkencelere dayanamayıp konuşanlar ile yaşadığı mağduriyetler ve gördüğü eziyetler nedeniyle cezaevinden çıktıktan sonra siyasi mücadeleyi bırakanların pek çok tanıklıkta halkına ve kimliğine ihanet etmiş kişiler olarak kabul edildiği görülmüştür. İşkencede "çözülme", insanın insan oluşu ve bedensel acıya dayanabilme sınırı olduğu hiç hesaba katılmadan nasıl ihanet olarak kabul edilmişse "çözülmemiş" olmak da Kürt halkına sadakatin en büyük göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Ülkücülerden ve Kürtlerden farklı olarak sol hareket içinde yer alıp da 12 Eylül'ü yaşayan mağdurların içinde mücadele ettikleri örgütleri ve yapıları hem kişilerarası ilişkiler hem de yapılan eylemler açısından oldukça ağır denebilecek biçimde eleştirdikleri ve bu eleştirilerini ayrıntılı şekilde yazdıkları görülmüştür. Solcular, ülkücüler ve Kürtler ile onlarda olmayan bir duygudaşlık da kurmuşlardır. Askerî darbe öncesinde sol siyasi hareket içinde mücadele etmiş tanıkların anılarında dergi çıkarmak ve bu dergilerin dağıtımını ve satışını sağlayabilmek için verdikleri mücadele önemli bir yer tutmaktadır. Ancak darbe öncesinde sıkıyönetim koşullarında bu yayınları basmak ve dağıtımını sağlayabilmek pek çok açıdan zorlayıcı, maliyetli ve de tehlikeli olmuştur. Yazılan anılarda, yayın yapmak konusundaki ısrarın ve bu çabaya harcanan enerjinin sol siyaset için gereksiz enerji ve zaman kaybı olduğu yönünde eleştirilere de sıklıkla yer verilmiştir.

Bu üç siyasi hareket içinde yer alan tanıklar arasında, yazdığı anılarda sadece gözaltına alınma, sorgulanma ve cezaevi sürecine ilişkin anılarını yazanlar vardır. Dolayısıyla bedensel ve ruhsal sağlıkları açısından kalıcı izler ve hasarlar bırakmış işkenceler ve gördükleri insanlık dışı muameleler bu anlatılarda geniş yer tutmaktadır. Anılarda ortak olan bu vurgu, 12 Eylül ile hesaplaşmanın başlatılabileceği noktayı ortaya çıkarmaktadır. 12 Eylül askerî darbesi öncesi ve sonrasıyla neredeyse tamamen bir hak ihlalleri dönemi olsa da kurgusal biçimde oluşturularak isnat edilmiş suçlarla ve bir türlü tamamlanmayan yargı süreçleri ile yıllarca cezaevinde kalmış olan mağdurlara yönelik maddi ve manevi açıdan yapılacak tazmin çalışması, 12 Eylül ile hesaplaşmada somut bir başlangıç noktası olacaktır.

Kaynakça

- Ağın, Ömer. 2003. *Alev, Dıwar ve TKP*. İstanbul: Gendaş.
- Auerbach, Yehudith. 2009. "The Reconciliation Pyramid- A Narrative-Based Frameworks for Analyzing Identity Conflicts." *Political Psychology* 30 (2): 291-318. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2008.00692.x>
- Ayaşlı, Yaşar. 2011. *Yeraltında Beş Yıl*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bademci, Ali. 2013. *12 Eylül İşkencesinde Ülkücü Bir Gazetecinin Dramı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Belge, Murat. 2020. "Bir 'Rejim Biçimi' Olarak Mediokrazi/Vasatilik." *40 Yıl 12 Eylül* içinde, derleyen Tanıl Bora, 61-70. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burkay, Kemal. 2002. *Anılar Belgeler. C.1*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Günel, Asena ve Önder Özengi. 2013. *Bir Daha Asla*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Günay, Tuncer. 2012. *Kayıp Bozkurtlar*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Güney, Süleyman. 2012. *Kemal Yamak, Kenan Evren ve Ben*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Gürgöz, Ali Ekber. 2011. *Diyarbakır Gecesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kırcı, Haluk. 2012. *Zamanı Süzerken*. İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları.
- Nora, Pierre. 2006. *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Okuyan, Yaşar. 2010. *O Yıllar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Paker, Murat. 2007. *Psikopolitik Yüzleşmeler*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Paker, Murat. 2013. "Yüzleşmenin Psiko-Politiği", *Bir Daha Asla: Geçmişle Yüzleşme ve Özüir* içinde, editörler Asena Günel ve Önder Özengi, 185-203. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ricoeur, Paul. 2011. *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Sancar, Mithat. 2007. *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sılacı, Nazım. 2011. *Asılı Kalan Hayatlar*. Ankara: Penta Yayıncılık.
- Taşyapan, Ali. 2009. *Dıwarın İki Yakası*. İstanbul: El Yayınları.
- Traverso, Enzo. 2009. *Geçmiş Kullanma Kılavuzu*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Toker, Nilgün. 2020. "O Gün Toplumun Başına Gerçekten Ne Geldi?." *40 Yıl 12 Eylül* içinde, derleyen Tanıl Bora, 61-70. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunalı, A. Yağmur. 2014. *Kavga Günleri: 1968-1980*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Welat, İrfan. 2011. *Auschwitz'den Diyarbakır'a 5 No'lu Cezaevi*. İstanbul: Aram Yayınları.
- Zileli, Gün. 2002. *Havariler (1972-1983)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Göç ve Medya: Gaziantep'teki Suriyeli Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasına İlişkin Eğilimleri

Gökhan Gökgöz

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0002-9072-4015>

gokgozgokhan@yahoo.co.uk

Öz

Bu çalışma, Gaziantep kentinde yerleşik Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin Suriye medyasına ilişkin eğilimlerini anlamaya dönük bir araştırmayı içermektedir. Bu doğrultuda yarı-yapılandırılmış bir soru formu üzerinden farklı disiplinlerde yükseköğrenim gören 50 göçmen genç ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Göçmen üniversite öğrencilerinin Suriye medyasında takip ettikleri gazete, dergi, radyo gibi geleneksel iletişim araçları yanında bütün olarak temel enformasyon kaynaklarına ilişkin önce genel bir nicel görünüm ortaya konmuş; öğrencilerin söylemlerine, anlam güzergâhlarına, medyayı tasavvur etme biçimlerine ve bununla birlikte en çok rağbet edilen medya mecralarının yönetmenlerinin kendi toplumsal konumları ile yayın politikalarına ilişkin tariflerine yaslanan etnografik verilerle bu görünüm nitel olarak da derinleştirilmiştir. Genel olarak bakıldığında; Türkiye medyasında hâkim olan ve Suriyeli göçmenleri bir tür fazlalık olarak gören temsil biçiminin, göçmen gençlerin bakışını bir potansiyel olarak Suriye medyasına çevirdiği söylenebilse de bunun büyük oranda edime dönüşmediği ve Suriye medyasına dönük göçmen ilgisinin yoğun olmadığı anlaşılmaktadır. Göçmen izleyicilerin medya motivasyonuna bakıldığında ise iki hat belirgindir: Medya etkisine kendini tamamen kapatmak ve Suriye'de geride kalanlarla medya aracılığıyla bağ kurmak.

Anahtar Kelimeler: Medya, göç, gençlik, Gaziantep, Suriye

• • • • •

Makale geliş tarihi: 1.3.2022 • Makale kabul tarihi: 21.3.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • © 2023 • 10(1) • bahar/spring: 69-98

Araştırma Makalesi • DOI: 10.24955/ilef.1306651

Migration and Media: Attitudes toward Syrian Media among Syrian-Immigrant University Students in Gaziantep

Gökhan Gökğöz

Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Communications

<https://orcid.org/0000-0002-9072-4015>

gokgozgokhan@yahoo.co.uk

Abstract

This study aims to understand the attitudes toward Syrian media held by Syrian-immigrant university students living in the city of Gaziantep. Face-to-face interviews were conducted with 50 young immigrant students from different academic departments using a semi-structured questionnaire. On the basis of these interviews, a quantitative overview was produced detailing the main sources of their knowledge and the traditional communication channels they follow in Syrian media, including newspapers, magazines, and radio. This overview was then enriched qualitatively with ethnographic data based on students' discourses, meaning routes, the ways they make sense of their relationship with the media, and the descriptions that directors of the most popular communication channels offered of their own social positions and broadcasting policies. Although it has been argued that disparaging coverage and representations of immigrants in Turkish media have led young Syrian immigrants to eschew Turkish media and to follow Syrian media instead, the results of this study indicate that they do not do so in any significant way. The findings of this study suggest that Syrian-immigrant audiences in Turkey have two main tendencies in relation to Syrian media: closing themselves off to the media completely and using it to connect with those left behind in Syria.

Keywords: Media, migration, youth, Gaziantep, Syria

■ ■ ■ ■ ■

Received: 1.3.2022 ■ Accepted: 21.3.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 69-98

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306651

Medya, bir temsil sistemidir.¹ Yapılan haberler ile kullanılan fotoğraflar ve görüntüler, seçilen sözcükler ve imgeler toplumsal hayatı belli biçimlerde temsil eder. Buradaki temsiller bazen medyanın kendisinden bekleneceği üzere yaşamın derinleşmesini, okuyucu ve izleyicilerin hayata katılımlarının artmasını mümkün kılabileceği gibi; bazen toplumsal fay hatlarının derinleşmesine, farklılıklar arasındaki iletişim süreçlerinin tıkanmasına, bu konudaki uyum ve entegrasyon çabalarının sekteye uğramasına da neden olabilir. Medya çalışanlarının ideolojik dünyalarının, politik yönelimlerinin, haber üretim pratiklerinin ve hatta korku ile endişeden beslenen ruh hallerinin dahi etkili olduğu bu süreç, sonuçları itibarıyla toplumsal bir mahiyet gösterir. En nihayetinde medya çalışanlarının bireysel gündemlerinden filizlenen, çalıştıkları gazetelerin kurumsal yönelimleri aracılığıyla dolayımlanan bir süreçte medya, gerçekliği inşa eder ve kentin/ülkenin insanlarına o gerçekliği veri olarak yürüyecekleri bir güzergâh önerir.

••• Medya ile gerçeklik arasındaki bu ilişki, göçmenlerin yoğun olarak

1 Bu çalışmadaki bulguların bir kısmı 25-27 Ekim 2022 tarihleri arasında Mardin’de gerçekleştirilen “Uluslararası Göç ve Yükseköğretimde Göçmenler Kongresi”nde özet olarak sunulmuştur.

yaşadığı Gaziantep ve benzeri illerde, diğerlerinden farklı bir mahiyet de göstermektedir. Medya söylemine ilişkin yapılan araştırmaların ortaya koyduğu üzere özellikle kent medyasının haber dili, göçmenleri temsil etme biçimleri, Suriyeli sığınmacılara ilişkin kullandığı fotoğraflar, adli rakamların tersi biçimde suç olgusu ile Suriyelileri yan yana getirme çabası, negatif bireysel edimleri göçmen toplumun bütününe ilişkin bir etiket olarak sabitleme uğraşı vb. mefhumlar, göçmenler ile yerli halk arasındaki fay hatlarını harekete geçirmektedir. Nitekim bu medya dili, bir müddet sonra gündelik hayatta aynı mekânı paylaştıkları sıradan insanların dili olarak yankılanabilmekte ve kendi haline bırakılsa belki çözülecek çelişkilerin daha da düğümlenmesine sebep olabilmektedir.

Göç, insanlığın büyük hikâyesi içerisinde elbette yeni bir konu değil; nitekim Türk-İslam tarihi içerisinde de bir bellek mekânı olarak kurulu çok sayıda örneği mevcuttur. Âdem ile Havva'nın cennetten gönderilmesi, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti, Musa Peygamber'in kavmiyle hareketi bir göç olduğu gibi; Orta Asya'dan Anadolu'ya gelişi, 1970'li yıllarda Almanya'ya işçi olarak gidişi, Lozan sonrası Türk ve Yunan halklarının mübadelesi de bir göç örneği olarak işaret edilebilir. Esasen toplumsal hafızada yerleşik olan bu konu, özellikle Sanayi Devrimi sonrasında modern kapitalizmin inşası ve küreselleşme süreciyle birlikte daha da derinleşmiştir. Sanayi Devrimi ve beraberinde ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, bir yandan üretim etrafında şekillenen modern kentlerin doğuşuna imkân tanırken, diğer yandan kırsal bölgelerden bu kentlere doğru bir göç hareketini motive etmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte ise sermaye ve emeğin dünya ölçeğindeki yayılımı genişlemiş, iletişim ve ulaşım olanakları artmış ve buna paralel olarak göç hareketleri de yoğunlaşmıştır.

Göç konusunun insanlık hikâyesi içerisindeki yeri eski olsa da, beşeri hayat üzerindeki etkilerinin bilim alanına tahvil edilmesi ve onu çevreleyen mefhumlardan bağımsız olarak göçün kendi başına bir inceleme nesnesi olarak ele alınması yenidir. Mountz, niteliği ve niceliği belirlenmiş, siyasallaştırılan ve kontrol edilen bir kategori olarak insan göçünü ulus devletin gelişimiyle ilişkilendirir (2009). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, göçün yerli halk tarafından nasıl algılandığı, toplumsal kabulde yaşanan deneyimler, olası değişimler ile beraberindeki kaygı ve endişeler araştırmalara dâhil edilmiştir (Malkki 1996). Bu kaygı ve endişeler bugün de önemli bir konudur. Göç, Avrupa nüfusunun yaklaşık yarısı tarafından diğer tüm meselelere nazaran daha önemli bir konu olarak değerlendirilirken Türkiye'nin son

dönemde yaşadığı ekonomik krizin nedenlerinin göçmenlerle ilişkilendirilme eğilimi güçleniyor. Oysaki ilişkisel düşünmek, diğer tüm toplumsal olgularda olduğu gibi göç bahsinin de bir töz değil, bir ilişki olduğunu görebilmeyi gerektirir. Göç, hareketsiz ve durağan bir anlam setini değil, insanlar ve olaylar arasındaki birbirine bağımlı ve karmaşık ağları ifade eder. Dolayısıyla “o”, “onlar” ve “biz” olmadan “ben” ol(a)maz; göçmenler, yerliler olmadan değerlendirilemez. Bunlar akışkan ve ilişkisel kimliklerdir. En nihayetinde medya, bu kimliklerin birbiriyle temas edebildiği potansiyel bir kültürlerarası iletişim mekânı ve/veya bir kamusal alan olarak kurulur.

Toplumsal hayata ilişkin medyanın bu kurucu rolünden hareketle bu çalışma, Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmen gençlerin Suriye medyasıyla kurdukları ilişkiyi anlamayı amaçlayan bir araştırmayı içermektedir. Suriyeli göçmenlerin gerek Türkiye’nin toplumsal yaşamıyla kurdukları mevcut ilişki gerekse de geride bıraktıkları yaşamlarına ilişkin taşıdıkları hafıza ile beraberindeki psikolojik ağırlık, onların medyayla kurdukları ilişkiyi de dolayımlayan bir mahiyet göstermektedir. Buna rağmen göç sonrası dönemde Suriyeli göçmenlerin Suriye medyasıyla kurdukları ilişkinin biçimi literatürde görünmemektedir. Suriyeli göçmenlerin medyada temsil edilme pratikleri, özellikle ana akım medyanın toplumsal ayrımları yeniden üreten anlam dünyası ve/veya göçmenleri konu edinen haberlerdeki ötekileştirici dil kullanımı sıklıkla araştırmalara konu olmakla birlikte burada haliyle işaret edilen çerçeve literatürde ele alınmamıştır. Bu doğrultuda araştırmanın anlamayı arzuladığı sorular şu şekilde tarif edilebilir: Suriyeli göçmen üniversite öğrencileri Suriye kaynaklı hangi medya mecralarını hangi aralıklarla takip etmektedir? Suriye kaynaklı medya mecralarını takip eden Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin ana izleyici/dinleyici/okuyucu motivasyonu nedir, ilgili medyaya ve/veya medya içeriklerine nasıl bir anlam yüklemektedir? Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin temel enformasyon kaynakları ve boş zaman etkinlikleri içerisinde medyanın kapladığı alan nedir? Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin en çok rağbet ettikleri medya mecraları kendilerini toplumsal ve politik olarak nerede konumlandırmaktadır?

Göç ve Medya: İlişkisel Bir Alan

Göç Alanında Yeni Bir Tecrübe: Suriyeli Göçmenler

Ortadoğu’da 2010 yılında başlayan ve adına “Arap Baharı” denilen toplumsal hareket dalgası 2011 yılında Suriye’ye de sirayet etmiş; öğrencilerin duvar

yazılarında içerilen eleştireliliğe karşı rejimin gösterdiği sert tepki bir yandan Suriye’de toplumsal mücadelenin derinleşmesini, protestoların ülke çapında büyümesini ve muhalif örgütlenmelerin yayılmasını diğer yandan Türkiye ve bölge ülkelerine dönük düzensiz bir göç sürecinin oluşmasını beraberinde getirmiştir (Boening 2014, 48-49). Türkiye, Suriyeli göçmenlerin ülkeye girişini kolaylaştıran bir açık kapı politikası benimsemiş ve 1951 tarihli Cenevre Sözleşme hükümlerine sınırlama getiren 1967 tarihli New York Protokolü çerçevesinde bu kişileri önce “misafir” olarak nitelendirmiş, 2014 yılında yürürlüğe giren yeni bir kanun doğrultusunda da “geçici koruma” adında farklı bir statü tanımlamıştır (YUKK² 2014). Göç, esasen Türkiye için yeni bir konu değil; -yukarıdaki büyük hikâyelere ek olarak- son 30 yıllık tarihe bile bakıldığında tecrübe edilen farklı kitlesel göç örnekleriyle karşılaşılmaktadır: Örneğin, 1989’da rejimin baskısı nedeniyle Türkiye’ye sığınan Bulgaristan vatandaşı Pomak ve Türklerin sayısı yaklaşık 300 bin dolayındadır. 1990’lı yılların başında Saddam Hüseyin’in zulmünden kaçan yaklaşık 500 bin dolayında Kürt ve Kuzey Irak’taki diğer azınlık grup yine Türkiye’ye sığınmıştır. Sonraki yıllarda Türkiye’ye kitlesel olarak gelen Arnavut ve Boşnak göçmenleri de bu örnekler arasında sayılabilir. Ancak bu tarihsel tecrübeye rağmen Suriyeli göçmenler konusu öncekilerden farklı bir toplumsal durumu da beraberinde getirmiştir.

Suriyeli göçmenler hususunun öncekilerden farklı olmasının birkaç nedeni olduğu ifade edilebilir: Bunlardan birincisi, geçmiş deneyimlerin çok üzerinde bir göçmen nüfusuyla karşılaşılmış olmasıdır. Türkiye, 2021 yılı itibarıyla 3.7 milyon dolayında göçmene ev sahipliği yaparak hızlı biçimde dünya çapında ilk sıraya yerleşmiştir (UNHCR 2021). Üstelik buradaki göçmenlerin bir başka boyutu *kent mültecileri* kategorisine dâhil olmaları ve zamanla ülkenin her yanına yayılacak biçimde yerli halkın gündelik deneyim repertuarında bir alana sahip olmalarıdır. Buradaki değişen sosyolojiyi anlamaya çalışırken, ülke insanının misafirperver yapısının ve yine bir sığınma ülkesi olarak tarihsel tecrübesinin yanına Türkiye’ye nazaran refah katsayısı yüksek ülkelerin göçmenlere yönelik temkinli duruşunu bir değişken olarak koymak gerekir. Bir tür “Hoş Geldin Kültürü” olarak işaret edilen ve hatta Kanada örneğinde bir çocuk korosunun en eski İslam ilahilerini seslendirmesine kadar varan bu simgesel kabul süreci, niceliksel olarak ancak birkaç yüze ifade edilebilecek bir sayıda kalmıştır (Youtube 2016). Batı’nın, kendi değerlerini kutsayan ve düşünsel temellerini Kant’ın evrensel insan-

•••

özne tahayyülünde bulan etik yaklaşımı Badiou'ya göre "insanı bir kurban olarak tanımlar" (2004, 26); nitekim bu tanım en somut biçimde bir tür geri kalmış öteki olarak göçmenlerle karşılaştığında görünür. Zira göçmenlik, Deleuze ve Guattari'nin de (1990) ifade ettiği üzere, bir yerde kök salmaması ve sürekli akış halinde olması dolayısıyla Batı modernliğinin kutsallaştırdığı değerlerin yeniden düşünülmesini zorunlu kılar; hâkim yapıda çatlaklar oluşturacak ve hatta onu bozacak bir buhran halini potansiyel olarak içerir.

İkincisi; Suriye'deki savaşın bitiminin takip edecek potansiyel bir çözüm sürecinin içerimlerinin ne olacağına ilişkin belirsizliktir. Göçmenleri eve dönmekten alıkoyan Suriye'deki iktidar yapısının çözülmeyeceğinin anlaşılması ve önceki göç tecrübelerinden -Bosna ve Kosova örnekleri- farklı olarak bu kez kapsamlı biçimde üçüncü ülkelere yerleştirme konusundaki Birleşmiş Milletler genel prensiplerinin gerçekleşmesinin zorluğu konunun ağırlığını ziyadesiyle arttırmaktadır. Crisp (2002), bu belirsizlik içinde olma ve beş yıldan uzun süredir göç halinde olduğu halde gönüllü geri dönüş veya bütünleşme konusunda yerleşik bir beklentisi olmama halini uzun süreli mülteci (*long-term refugees*) durumu olarak nitelendiriyor. Buna rağmen yine de uyum ve ülke haklarının birlikte yaşamasına ilişkin imkân ile endişeler konusu çözüm için son seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda göçmenlerin bir toplumsal özne olarak konumuyla ilgili; ortak bir hikâyenin aktörü olarak mı, yoksa bir mağdur ve/veya kurban olarak mı tarif edileceğiyle ilişkilidir. Hiç kuşkusuz uyum, çok boyutlu bir konu; özellikle çocuk ve gençlerin eğitimi toplumsal istikrar için son derece önemlidir. Çocuk yaşlarda Türkiye'ye gelen veya burada doğan öznelerin toplumsal hayata olumlu ve üretken bir katkı yapabilmesi, eğitime erişmelerini mümkün kılacak bir dil ve pedagoji meselesi olduğu kadar hem çocuklara/gençlere hem de bütün olarak göçmenlere ilişkin medyanın temsil pratikleriyle de ilişkilidir.

Bir Kamusal Alan Olarak Medya: Göç ve Gerçeklik

James Curran'ın (1993) medyayı bir kamusal alan olarak düşünmenin imkânı üzerine başlattığı tartışmayı yeni kültürel oluşumları dikkate alan kamusal bir medya politikasını işaret ederek derinleştiren Graham Murdock (1992), kültürel farklılıkları tanıyan ve toplumsal söylemlerin çoğulluğunu kapsayan bir tasavvura dikkat çeker. Buna göre medya, insanların enformasyona erişebilmeleri yanında medyada temsil edilebilmelerine, temsillerini medyada görüp eleştirebilmelerine ve hatta kendi temsillerini üretebilmelerine imkân tanıyan bir alan olarak kurulmalıdır. Bireylerin ve/veya toplumsal

grupların varoluşlarına ilişkin koşulları ifade etme ve yaşamı anlamlandırma biçimlerine ilişkin özerkliklerinin kabulü, medyanın da dâhil olduğu bu çoğulcu toplumsallık sayesinde mümkündür. En nihayetinde medya, kültürel çeşitliliğe yüzünü dönecek ve bu bağlamda toplumsal ihtilafları hoş görecektir yeni bir kamusal iletişim uzamının kurucu unsurlarından biridir. Buradaki vurgular, hem gündelik yaşam repertuarı içerisinde alan kaplayan göçmen öznelerin görünürlüğü açısından hem de yerliler ile göçmenler arasındaki bir tür diyalojik çok-kültürlülüğün inşası açısından son derece önemli görünmektedir.

Medya, Suriyeli göçmenlerin toplumun bütünü tarafından nasıl algılandığına dair başat bir rol oynamaktadır. Özellikle haber, toplumsal gerçekliğin inşasında ve hâkim anlamlara bükülecek biçimde toplumsal uzlaşının sağlanması noktasında özel bir önem ihtiva eder. Bu hususta haber kuruluşlarının işleyiş yapısı ve haber üretim pratikleri ile haberin anlamsal çerçevesi arasında bir ilişki olduğu da görülür (Dursun 2004). Haberin çerçeveselendirilmesi ve buna dâhil olan başlıklar, fotoğraflar, retorik unsurlar, sözcük seçimleri, görsel-işitsel medyada buna eşlik edecek efekt unsurlarıyla birlikte tüm yerleştirme biçimleri ile mukabil toplumsallıklar arasında bir ilişkisellik bulunur (Parenti 2008). van Dijk'in söylediği biçimde “dünya hakkındaki sosyal ve politik bilgilerimiz, inançlarımız, her gün okuduğumuz ya da izlediğimiz çok sayıda haber bülteninden kaynaklanmaktadır” (2007, 166).

Bu doğrultuda medyayla sürekli bir izleyici/okuyucu teması, yalnızca tasavvur dünyasında değil pratik güzergâhlar üzerinde de yönlendirici bir etkiye sahiptir; medya tarafından aktarılan enformasyon, insanlara gündelik hayatlarına devam ederken üzerinden yürüyecekleri bir güzergâh önerir. Bu, dil içinden geçen esasen söylemsel bir öneridir; zira anlam -kendimize ilişkin olduğu kadar ötekine ilişkin olan anlam da- bir sosyal gerçeklik olarak maddi dünyada halihazırda mevcut olmayıp söylem ve dil tarafından bizzat inşa edilmektedir (Wennersten 1999; Mole 2007, 14). Benzer biçimde Stuart Hall de anlam üretimi ile dil arasındaki ilişkiye özellikle işaret etmekte; dil ile toplumsal gerçeklik arasındaki bağ olarak anlamlandırma işlevini görmektedir. Buna göre “dil ve semboller, yaşanılan dünyayı gerçek kılacak olan anlamların üretildiği araçlardır” (1999, 93). Nitekim gerçekliğin parçası olan kimlikler de böyledir; toplumsal ve tarihsel koşullara göre inşa edilmiş, dinamik ve akışkan kategorilerdir. Medya ve/veya haber basını, toplumsal aktörlerin ve bu bağlamda göçmenler ile yerlilerin kimlikleri üzerinde kurucu bir etkiye sahip olan, onlar hakkında anlamlar üreten, “öteki” tarafa nasıl yaklaşılacağına ilişkin fikir veren bir alan olarak öne çıkar.

Haber, bir tür medya söylemidir ve bu haliyle ideolojik bir mahiyet de gösterir. Fairclough, söylemin toplumsal pratikte kendini göstermesinin üç yolla mümkün olduğunu söyler: Birincisi, doğrudan toplumsal pratik olarak; ikincisi, temsil biçimleri yoluyla; üçüncüsü de kimlik üzerindeki kurucu rolü itibarıyla bunu gerçekleştirir (2003, 174). Söylemin toplumsal ilişkilerde, bilişsel ve davranışsal pratiklerde kendini göstermesi, toplumsal statü ve rollere eklenilebilmesi, en nihayetinde toplumsal özne konumları üzerinde tayin edici bir etkiye sahip olması medyanın kültürel işlevleri açısından da oldukça önemlidir. Hall, bu bağlamda temsil etme biçimlerine özel bir önem atfeder. Zira temsil, yalnızca basit bir yansıtma edimi değildir -ki medya ile bilgi arasında bu tür bir ayna fonksiyonu yoktur. Temsil, bunun çok daha ötesinde yer alan aktif bir seçme ve yapılandırma nosyonudur. Burada söz konusu olan anlamın aktarımı değil anlamın söylem yoluyla inşa sürecidir. Medyadaki sözlü, yazılı veya görsel-ikonik göstergeler, toplumsal pratikle bağ kurarak bir anlam üretim sürecinin aktif bir unsuru olarak kurulur (Hall 1999, 88).

Temsil, bir toplumsal grubun gerçeklik anlayışına ilişkin olarak tasvir edilen bir tür bilgi biçimidir. Temsil edilen bu bilgi, hem o toplumsal grubun üyeleri açısından anlamsal bir mutabakat hem de öteki toplumsal aktörler açısından o gruba ilişkin zihinsel bir çerçeve olarak işlev görür. Kişilerin davranışlarını ve ilişkilerini etkileyebileceği gibi, hayat hakkındaki düşünceleri ve/veya çevrelerinde olup bitenler üzerine değerlendirmeleri bu temsiller üzerinden gerçekleşir. Bu anlamlandırma rejimi ve yapılandırılmış tasavvurlar, göçmenler ile yerliler arasındaki örnekte olduğu gibi, bir yönüyle dezavantajlı toplumsal özneleri içerdiğinde hassasiyet gerektirir; bir temsil biçimi olarak medya bu kültürlerarası ilişkiyi kolaylaştırabileceği gibi, farklılıklara işaret eden ayrımcı söylemler ve kültürel bariyerler yoluyla sosyal dışlanmayı da arttırabilir (Parker 1987; Duffy 1995).

Medya İdeolojisi ve Göçmenlerin Temsili: İktidar, Anlam, Öteki

Temsil pratiklerine ve göçmenlerin medyadaki görünümüne bakıldığında mevcut durumunun medyanın potansiyel anlamlarının ötesinde olduğu anlaşılmaktadır. Medyanın, ötekine ilişkin mitler ile önyargılardan beslenen toplumsal bariyerlere karşı direnç gösterebilme ve bu bağlamda kültürlerarası iletişime imkân veren bir kamusal alanın inşası noktasındaki pozitif anlamlarına rağmen pratikte bunun böyle olmadığı ve medyanın üretim pratikleri ile anlam inşasının tam tersi yönünde seyir ettiği görülmektedir. Hassan'ın ifadesiyle, medyanın farklı araçlar üzerinden sahip olduğu yaygın ve etkileyici güç, çoğunlukla şüpheleri ve korkuları tetikleyen, söylentileri

ve endişeleri yaygınlaştıran bir mahiyette kullanılmaktadır (2004, 35). Etik biçimde ve hak temelli olarak örülmesi gereken medya dilinin yerini göçmenleri öteki toplumsal grupların gözünden takdim eden ve bu doğrultuda negatif kavramlar ile yanlış tekrarlarla başvuran bir söylem almaktadır. Maclure'nin ifade ettiği gibi, haberin öznesine ilişkin bir söylemin inşasında o öznenin kendi bakışını ihmal eden bu yaklaşım, toplumsal etkileşime ve makul bir yaşama engel olmakta, göçmenlere nadiren mikrofon uzatan tek taraflı bakış açısıyla var olan olumsuz algıların pekişmesine neden olmaktadır³ (2009, 97). En nihayetinde medya, bu bilgi çerçevesi ve söylemsel güzergâh boyunca göçmen kimliğinin “uçucu” (Nyers 2006, 2) niteliğinin derinleşmesine katkı sunmaktadır.

Toplumsal hiyerarşinin negatif tarafında yer alan tüm toplumsal gruplar ve tabii göçmenler üzerine yapılan, bu bağlamda medyanın ayrımcılığı üreten ve pekiştiren rolüne odaklanan temsil araştırmaları büyük oranda van Dijk'in sosyo-bilişsel yaklaşımını takip etmektedir. Haberi toplumsal iktidarın ve ideolojik yeniden üretimin bir uğrağı olarak konumlandıran van Dijk (1988), haber söylemi ile toplumdaki hâkim söylemler arasında bir ilişki olduğunu belirtir. Bu doğrultuda özellikle göçmenler söz konusu olduğunda genel ideolojik strateji, kendi-benliğinin olumlu sunumu ile öteki-kimliğin olumsuzlanması şeklinde işlemektedir. “Onlar farklıdır”, “Sosyal-ekonomik menfaatlerimizi tehdit ederler”, “Olumsuz eylemlerde yer alırlar”, “Uyum sağlamazlar” gibi dört tema etrafında yürütülen bu stratejinin özellikle odaklandığı başlık ise “yük” kavramıdır (van Dijk 1987). Kendisine yetemeyen ve sürekli olarak maddi yardım talebinde bulunan bir toplumsal kategori olarak mülteci, toplumun geri kalanının zorunlu fedakarlığını gerektiren bir haber çerçevesi içerisine yerleştirilir. Bu noktadan sonra göçmenler, bir şiddet ve suç aktörleri olarak tehdit ve problem olarak görülen bir toplumsal bakışın nesnesi haline gelirler. Mannik (2012), van Dijk'in “yük” olarak işaretlediği yere kurban kavramını koysa da göçmenleri istenmeyen yabancı olarak çerçeveselendiren temsil pratikleri büyük oranda aynı kalır. Derrida, bu sebeple buradaki yabancı sorusunun yabancıнын bir sorusu olup olmadığını sorarak işe koyulur; dışarıdan ve yabancıdan gelen bir soru mudur bu? Levinas'a atıfla “sorunun doğuşuna” ve dolayısıyla eşğin bu yakasındaki içe bakılmalıdır (2000, 3-5).

Buradaki çerçeve, Durkheim'ın (1899) “günah keçisi” yaklaşımı üzerinden de benzer biçimde okunabilir. Buna göre özellikle ekonomik kriz dönemlerinde

•••

3 Ayrıca bkz. Crawley vd. 2016.

ve/veya toplumsal alanın paylaşılması gerektiğinde öncekine nazaran ortaya çıkan yokluk/yoksunluk duygusu, bunun sebebi olarak görülen “günah keçisi” aktörlere karşı bir öfke hissiyle birlikte ilerler. Buradaki somut öfke ve beraberindeki muhtemel şiddet, bir sonraki adımda “günah keçisi” olarak konumlandırılan öznelere kültürel-simgesel olarak aşağı çeken olumsuz yargılar ve basmakalıp ifadelerle rasyonelleştirilmeye çalışılır. Esası itibarıyla Eski Ahit’te geçen ve Yahudi kavminin bütün günahlarını yüklenen bir keçinin uçurumdan atılmak suretiyle günahlardan da arınacağı inancından türeyen bu anlatının modern toplum içerisindeki toplumsal işlevi oldukça görünürdür. Yalnızca günah keçisi olarak görülen öteki-yabancıların uçurumun kıyısına doğru itilmesi açısından değil, hâkim toplumsal kadastrodaki birliğe vurgu yapan anlamsal mutabakat açısından ve her defasında bu modern kavmin kendisini günahlarından arındırarak temize çekmesini mümkün kılan psikolojik motivasyon açısından da böyledir. Nitekim medya hem içeriye hem de dışarıya dönük bu ilişkinin inşasında son derece asli bir rolü yerine getirir; gündelik etkileşimdeki günah keçisi atfı medya tarafından bir tür damga ve/veya etiket olarak alenileştirilir. Simmel, yabancıların “bugün gelip yarın giden gezgin gibi değil, bugün gelip yarın kalan adam gibi” (2009, 149) olduğunu söyler; nitekim o adam, kaldığı müddetçe o damgayla yaşamak zorundadır. Nitekim göçmenler de, kendilerine ilişkin medyada yer alan olumsuz temsillerin gündelik hayatta karşılaştıkları olumsuz tecrübelerle ilişkili olduğunu düşünmektedirler (Buchanan vd. 2003, 39). Bu da bir tür kamp: Ülkenin coğrafi sınırlarına yakın bir yerde kurulan istisnai bir gözetim mekânı olarak değil belki ama, istisna olanın simgesel repertuarın bütünü içerisinde sürekli biçimde -bir kural olarak- dışsallaştırılması söz konusu. Agamben, insanın bütün toplumsal ve siyasal statülerinden sıyrılarak egemen olan karşısında yalnızca çıplak varoluşuna indirildiği ve böylece çıplak hayatın ortaya çıktığı bir mekân olarak kampı tanımlarken buna yakın bir noktaya işaret etmiş olmalı: “Kamplar, mutlak istisna mekânları olarak, olağan bir kapatılma mekânından topolojik anlamda farklıdır” (2001, 30-31). Bu haliyle modern kentler de gündelik pratikleri ve ilişkili medya temsilleriyle bir tür kamp olarak düşünülebilir.

En nihayetinde medya, temsilleri ve haber üretim pratikleri itibarıyla göçmenleri olumsuz bir biçimde çerçevlendiren, toplumsal hayattaki sorunlar ve şiddet olayları üzerinden onları konu ederek yaşamın olağan akışına dönük bir tehdit unsuru olarak kodlayan, suç olgusu ile göçmenlik arasında mutlak bir bağ kurarak toplumsal düzenin istikrarı için bir tür “istenmeyen özne” olarak göçmenleri konumlandıran, dolayısıyla yerli

toplumsal aktörlerde bir tür “moral panik” (Cohen 2011) duygusunu harekete geçirerek biz ve onlar arasındaki ayrımın üretilmesine /yeniden-üretilmesine neden olan bir mecra olarak kurulur. Göçmenlerin öznel hikâyelerine odaklanmamak ve dolayısıyla onların kendi seslerini ayrımın diğer yakasına duyurmalarına engel olmak, rakamlardan teşekkül bir yığın olarak göçmenleri tasavvur etmek, asimetrik bir iletişim ortamına sebebiyet vererek yalnızca hâkim toplumun algısal dünyasıyla konuşacak biçimde haber unsurlarını kullanmak, bir tehdit algısını sürekli gündemde tutmak vb. buradaki medya içeriğine ilişkin somut pratikler olarak ifade edilebilir. Buradaki “tehdit” algısı, mülteci/göçmen tecrübesine sahip her bir ülkenin kendi sosyolojisi içerisinde farklı anlamlar ihtiva edebilir. Örneğin mülteci hakları konusunda yerleşik bir kültürü olan Almanya’da bu tehdit, Suriyeli göçmenlerle daha çok görünür olan “İslamlaşma” olarak ifade edilebilecekken; tarihsel akışta çok sayıda Balkan göçmene ev sahipliği yapmış Türkiye’de bu tehdidin “Araplaşma” olarak toplumsal hafızada kayıtlı olduğu söylenebilir. Türkiye’deki kurucu Cumhuriyet ideolojisinin Arap coğrafyasıyla kurduğu politik mesafe ve yine Arap dünyasının Kurtuluş Mücadelesinde aldığı negatif tutum, buradaki tehdit ve korkuyu besleyen bellek parçaları olarak çalışıyor. Ancak yine de bunlar içerisinde örneğin Suriyeli Türkmenler farklı yerde konumlanıyor: Yabancı ve onunla kurulan ötekileştirici ilişkinin kendi içerisinde de bir hiyerarşisi var, mutlak bir ikilikten ziyade merkezden çevreye doğru genişleyen dalgalar şeklinde düşünmek daha doğru olur; tıpkı Kosova göçmenleri gibi Suriyeli Türkmenler merkeze daha yakın duruyor ve hatta bu konumun etkisiyle diğer Suriyeli göçmenlerden kendilerini ayırmak noktasında gayret de gösteriyorlar -bir ayrım daha. En nihayetinde medyanın bu tür toplumsal ayrımları takip eden ötekileştirici rolü, güvenlik endeksli ve hak temelli olmayan bir bakış açısının yerleşmesine neden olmaktadır (Ataman 2014).

Türkiye’deki medya araştırmalarına bakıldığında da buradaki vurguları destekleyen çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin, Doğanay ve Çoban-Keneş (2016) buradaki ayrımcı pratikleri üç düzlemde açıklamaktadır: İlk düzlemde, Suriyeli göçmenler ekonomik yük ve güvenlik sorunuyla ilişkilendirilirken; ikinci düzlemde, göçmenlerin sayısına ve onlara dönük yardımların miktarına referansla insani hikâyelerin nesneleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Son düzlemde ise, yerli halkın göçmenlere dönük tepkisini haklılaştıracak biçimde duygusallaşan bir dile başvurulmakta ve bu duygusallık içerisinde göçmenlerin hayatına ilişkin sahici toplumsal koşullar ile hak ihlalleri göz ardı edilmektedir. Benzer biçimde Efe, Suriyeli göçmenlere ilişkin olarak “sorun yaratan” ve “ekonomik yük” metaforlarının haberin çerçevesi içerisinde öncelikli bir yere sahip olduğunu, bunun dışında

özellikle kadınlar ile çocukları işaret eden ve bu yolla onların toplumsal alandaki “edilgen” konumunu teyit eden “mağduriyet” metaforunun da kullanıldığını belirtmektedir (2015). Kadınların mağduriyeti, göçmenlerin geri kalanına göre daha az sayıda haberde yer almalarından ve haber değerlerinin sınırlı olduğuna ilişkin gazeteci bakışından kaynaklı olarak daha da derinleşirken; çocukların mağduriyeti, başkalarının şefkatine muhtaç ve bakıma gereksinim duyan bir toplumsal özneyi işaretlemesi dolayısıyla gerçekleşmektedir. Nitekim Suriyeli göçmenlere ilişkin yaklaşımı politik ve toplumsal açıdan yapısal biçimde değiştiren Aylan Kurdi’nin Ege kıyısında uzanmış haldeki fotoğrafındaki ayakkabılarına ilişkin sosyal medya kullanıcılarının tutumuna bakan Procter ve Yamada-Rice, Aylan’ın ayakkabılarının özellikle “çaresizlik” ve “acziyet” kavramlarıyla ilişkilendirildiğini belirtmişlerdir (2015, 57). Levinas (1979), ötekinin yüzüyle karşılaşmanın kendiliğin sorgulanmasına neden olduğunu ve bu ilişkinin de etiğin temeli olduğunu söyler. Dolayısıyla bir bakılan-nesne olarak Aylan’ın fotoğrafı ve ona yüklenen anlamlar, aynı zamanda bakışın öznesi olan toplumsal aktörlerin kendi yaşam anlatılarına ilişkin bir tanımlamadır.

Medyanın haber üretim pratiklerine ve anlam inşasına dönük buradaki kavramsal çerçeve, bir toplumsal kategori olarak göçmen gençler üzerinde de etkisini gösterir. Suriye’deki savaşa katılmadıkları, ülkelerini yalnız bıraktıkları, mevcut görünümün ortaya çıkmasından sorumlu oldukları, dolayısıyla Türkiye’deki ikametlerinin zorunlu olmadığı gibi tanımlar üzerinden ilerleyen düşünme biçimi, bir sonraki evrede Türkiye’ye ilişkin de benzer bir yaklaşımda olacaklarına dair korkuyla eklenir. Bunun ötesinde Suriyeli göçmen gençlerin Türkiye’deki üniversitelere sınavsız girebildiklerine ve yerli halkın geri kalanından onları ayıran bir ayrıcalığa tabii olduklarına ilişkin imajlar sıklıkla medyada temsil edilebilmektedir. Devletin düzenleyici kurumları ve ilgili sivil toplum örgütleri tarafından sürekli olarak yanlışlanan bu tür temsil pratikleri hem göçmen gençlerin üniversiteye uyumunu ve yerli arkadaşlarıyla etkileşimini zorlaştırırken hem de kendilerini temsil etmeyen ve kendilerini diğerlerinden ayırt edemedikleri bu medya ortamından uzaklaşmalarına, geçmişe ilişkin melankolik duygularla da birleşecek biçimde Suriye medyasına yönelmelerine potansiyel olarak neden olabilmektedir. Nitekim Suriyeli göçmen gençlerin dillerine ve söylem güzergâhlarına da bakıldığında buradaki motivasyon görülebilir:

Gerçeği göstermiyorlar. (Katılımcı 1).

Vallahi ben hiçbir Suriyelinin habere çıktığını görmedim. (Katılımcı 2).

Bizi nasıl yansıttıklarını görmek isterim. O haberleri gördüğüm zaman bazen rahatsız oluyorum ama izlerim. Sadece kötü olaylarımızı göstererek ya da fotoğraflarımızı karalayarak yansıtıyorlar haberlerde. Bizim hakkımızda kötü bir fotoğraf yansıtıyorlar ve herkesi bu yelpazenin altında topluyorlar. Mesela birisi kötü bir şey yaptığında tek bir kişiye işaret etmek yerine ‘Suriyeliler, Suriyeliler...’ diye söylüyorlar. (Katılımcı 3).

Şöyle bir izlenim veriyorlar bize: ‘Siz burada yabancısınız ve buradaki kurallara itaat etmek zorundasınız.’. (Katılımcı 4).

Alan Çalışması: Suriyeli Göçmen Üniversiteliler ve Suriye Medyası

Yöntem

Bu çalışma Gaziantep’teki Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin Suriye medyasına dönük ilgisine ve bu doğrultuda Suriye kaynaklı iletişim araçlarının Türkiye’deki göçmen öğrenciler arasındaki yayılımına ilişkin genel bir görünüm ortaya koymak arzusundadır. Özellikle politik ve kültürel hayatla yakından ilişkilenen, gündelik yaşam içerisinde daha katılımcı olması beklenen, dinamik ve akışkan bir toplumsal grup olarak üniversiteli gençlerin temas ettiği iletişim araçlarının biçimi, onların anlam haritasının şekillenmesinde ve toplumsal-politik konularının tayininde ziyadesiyle önemlidir. Buradan hareketle göçmen üniversite öğrencilerinin takip ettikleri medya mecraları, bu takibe ilişkin izleyici motivasyonunu içeren etnografik söylem ve rağbet ettikleri medya mecralarının yönetmenlerinin kendi konularını ve yayın çizgilerini tarif etme biçimleri nitel bir desende yan yana getirilmiştir.

Çalışmada üç katmanlı bir metodolojik güzergâh takip edilmiştir: Göçmen üniversite öğrencilerinin hangi gazete, dergi ve radyo mecralarını takip ettiklerini, temel enformasyon kaynakları ile boş zaman etkinliklerini içeren -sorulara verdikleri yanıtların sayısallaştırılması suretiyle oluşturulan-nicel bir verinin yanı sıra onların genel olarak medyaya özel olarak da Suriye medyasına yükledikleri anlamı, medyayla kurdukları psikolojik ve politik ilişkiyi içeren nitel bir veri de kullanılmıştır. 14 Mayıs 2021 ile 28 Mayıs 2021 tarihleri arasında Gaziantep Üniversitesinde kayıtlı 50 göçmen öğrenciyle yarı-yapılandırılmış bir soru formu üzerinden yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır; bu öğrencilerin 32’si erkek ve 18’i kadındır. Bununla birlikte en çok takip edilen medya mecralarının yayın politikasını belirleyen kişilerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu vesileyle Suriye medyasının kendisini konumlandığı toplumsal ve politik izlek tarif

edilmeye çalışılmıştır. Saha araştırması sürecinde gerek göçmen üniversite öğrencileriyle gerekse de rağbet edilen medya mensuplarıyla yapılan derinlemesine görüşmeler yine kendileri de göçmen olan lisansüstü üniversite öğrencilerinin tercümanlığı vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.

Derinlemesine görüşme yöntemi, kültürel antropolojiden beslenen etnografik bir izleği takip eder. Nitel bir desen içerisinde yer alan bu izlek, katılımcı bireylerin algılarını, deneyimlerini ve bakış açılarını anlamayı sağlar. Nitekim kültürel hadiseler içinde büyüdükleri toplumsal ilişki ağından ve değer sisteminden bağımsız olarak ele alınmadığından, bu vesileyle dilsel olana, söylemsel olana, anlamsal olana, iletişimsel olana da alan açılmış olur. Kartarı'ya göre kültür ve iletişim arasındaki bağlantı da burada yatmaktadır (2017, 217). Görüşülen kişilerin kendi kültürel repertuarlarını kendi zaviyelerinden dile dökmeleri gerçekliğin içeriden görülmesine imkân sağlar. Harvey'in "zaman ve mekân içinde hayat patikaları" (2014, 238) olarak tarif ettiği bu gündelik yaşam etnografileri, kendisine gömülü örüntülerin incelenmesini ve anlamların açığa çıkarılmasını bekler. Bu yönelim, araştırmacı ile toplumsal saha arasındaki pozitivist bir özne-nesne ilişkisi yerine, farklı anlatıların ve yaşam metinlerinin birbiriyle ilişkilendiği bir özne-özne ilişkisi olarak toplumsal alanı tariflendirir. Bu noktadan itibaren "etnografi, bir topluluğu kendi gündelik akışı içerisinde, o akışa katılarak gözlemlemeyi saha çalışmasının temel koşulu kabul eder" (Marcus ve Fischer, 1986, 18). Buna ek olarak iletişim etnografisi, Hymes'in (1964) başlangıç çalışmalarının ötesine de geçerek, özgül bir durumda toplumsal öznelerin iletişim yönelimlerini ve özellikle medya aracılığıyla yeniden üretilen simgesel ayrımları da ele alır. En nihayetinde bu çalışmanın da odağı olan ve iki kültür arasındaki toplumsal sınıra işaret eden göç bahsinde gündelik yaşam etnografisi ile iletişim etnografisi yan yana durur.

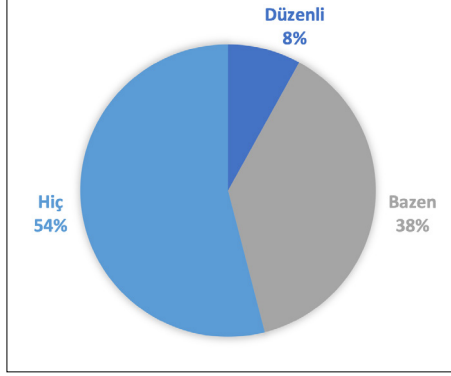
Bulgular

Genel olarak bakıldığında göçmen öğrencilerin yüzde 8'i (4 kişi) düzenli olarak, yüzde 38'i (19 kişi) ise zaman zaman Suriye medyasını takip etmektedir. Buna karşın geriye kalan 27 (yüzde 54) göçmen öğrenci ise Suriye medyasını hiç takip etmediklerini belirtmişlerdir (Grafik 1).

Gazeteler

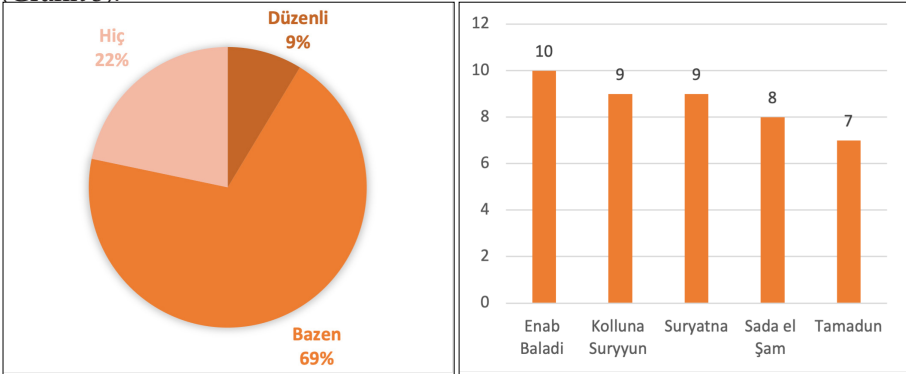
Suriye medyasını hiç takip etmediğini söyleyen 27 kişi dışarıda bırakıldığında; geriye kalan 23 (yüzde 46) göçmen üniversite öğrencisinin 2'si (yüzde 9) düzenli

biçimde, 16'sı (yüzde 69) ise zaman zaman Suriye gazetelerini takip ettiğini belirtmiş ve 5 öğrenci (yüzde 22) ise Suriye'deki gelişmeleri takip etmek için bir medya mecrası olarak gazeteleri hiç kullanmadığını ifade etmiştir (Grafik 2).

Grafik 1: Göçmen Üniversite Öğrencilerinin Suriye Medyasını Takip Etme

Eğilimi Suriye gazetelerini bir şekilde takip eden 18 (yüzde 36) üniversiteli göçmen öğrenciye ilgili gazetelerin hangileri olduğu sorulduğunda 10 kişi (yüzde 55.5) *Enab Baladi* gazetesinin, 9 kişi (yüzde 50) *Kolluna Suryyun* gazetesinin, 9 kişi (yüzde 50) *Suryatna* gazetesinin, 8 kişi (yüzde 44.4) *Sada el Şam* gazetesinin, 7 kişi (yüzde 38.8) ise *Tamadun* gazetesinin adını vermiştir (Grafik 3).

Grafik 2: Suriye Gazetelerini Takip Etme Eğilimi

Grafik 3: En çok takip edilen Suriye Gazeteleri

Bunlar içerisinde en çok takip edilen *Enab Baladi* gazetesine yakından bakıldığında 2011 yılında Suriye iç savaşıyla birlikte yayın hayatına başladığı görülüyor (*Enab Baladi* 2022). Merkez ofisi İstanbul'da ancak bunun dışında Amerika ve Almanya'da da faaliyet yürütüyor; halihazırda Lübnan'dan

yönetilen ve Suriye içerisinde aktif -sayıları 15'i aşan- gazeteci ağıyla da temas ediyor. Genel yayın yönetmeni Jawad Sharbaji, gazetesinin hikâyesine ilişkin olarak “Gazete, Suriye devriminin başlamasıyla birlikte yayın hayatına başlamıştır ve sloganında belirtildiği gibi ‘devrimin lütuflarından biri’dir” diyor. *Enab Baladi* gazetesinin yayın politikasını da şu sözlerle çerçeveleştiriyor:

Suriye'deki mevcut rejime karşıyız, zira bu gazete barışçıl bir muhalif siyasi faaliyet olarak başlamıştır. Bunun yanında herhangi bir siyasi muhalefet partisine de bağlı değiliz. Tarafımızca Suriye'deki mağdur, zulme uğrayan ve tutuklulara yönelik bir iltimas var ve bu iltimasımız da gizli değil (Jawad Sharbaji).

Enab Baladi gazetesi, 14 Haziran 2015 tarihinde hazırlanan “Suriye Medyası İçin Etik Tüzük” (Ethical Charter for Syrian Media) imzacıları arasındadır. Başlangıcı itibarıyla medya alanının farklı mecralarında faaliyet gösteren (gazete, dergi, radyo, haber ajansı) 22 kuruluş tarafından imzalanan bu metin, özellikle Mart 2011'de başlayan Suriye'deki iç karışıklık sonrası hızla artan medya çalışmalarına etik bir çerçeve çizmek ve “imzacıların kendisini ahlaki olarak bağlamak” amacıyla kaleme alınmıştır:

Buna göre; aşağıda imzası bulunan, bağımsız Suriye medya kuruluşlarından oluşmuş bir grup (...) Suriye halkının iyiliği, büyümesi ve ilerlemesi için denge ve istikrar durumuna katkıda bulunan bir tüzük etrafında, herkesin burada belirtilenlere saygı duyacağı ve ona uyacağını umdukları bir dizi ilke belirlemeye karar verip onu ‘Onur Tüzüğü’ olarak isimlendirdiler (ECSM, 2015).

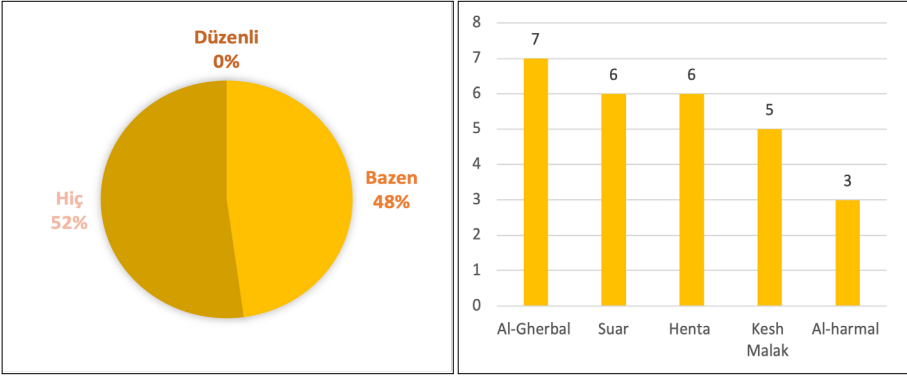
Nitekim gerek bu tüzüğün gereği gerekse de kendini konumlandığı toplumsal ve politik çizginin devamı olarak *Enab Baladi* gazetesi; objektiflik, dengelilik, dürüstlük, bağımsızlık, şeffaflık, kamuoyuna karşı sorumluluk, hassasiyet gibi profesyonel değerlere bağlılığını bildirir, özel hayatın gizliliğine saygı duyar, cinsiyetler arasında adaleti (haber üretimi, bilgi kaynakları ve temsil noktasında) gözetir, suç ve şiddet haberlerinde önyargılara yasalan hükümlerden ve haber öznelerinin kimliğini sergileyecek yaklaşımlardan kaçınır, sahici bilgi ve gerçeklere odaklanacağını deklare eder.

Dergiler

Suriye medyasını bir biçimde takip ettiğini belirten ve bu bağlamda araştırma örnekleminin yüzde 46'sını oluşturan 23 göçmen üniversite öğrencisinin Suriye dergilerine dönük ilgilerine bakıldığında; öğrencilerinin hiçbiri düzenli olarak bir dergiyi takip ettiğini ifade etmemiştir. Bunun dışında 11 kişi (yüzde

48) Suriye dergilerini zaman zaman takip ettiğini belirtmiş, 12 kişi (yüzde 52) hiç takip etmediğini söylemiştir (Grafik 4).

Gaziantep'te dağıtımı olan dergilere yönelik bir ilgisi olan bu 11 (yüzde 22) göçmen üniversite öğrencisinin hangi dergileri takip ettikleri sorulduğunda ise; 7 kişi (yüzde 63.6) *Al-Gherbal* dergisini, 6 kişi (yüzde 54.5) *Suar* dergisini, 6 kişi (yüzde 54.5) *Henta* dergisini, 5 kişi (yüzde 45.4) *Kesh Malak* dergisini ve 3 kişi de (yüzde 27.2) *Al-harmal* dergisini işaret etmiştir (Grafik 5).

Grafik 4: Suriye Dergilerini Takip Etme Eğilimi

Grafik 5: En çok takip edilen Suriye Dergileri

Bunlar içerisinde en çok takip edilen *Al-Gherbal* dergisine yakından bakıldığında; küçük bir kadroya sahip yerel bir dergi olduğu görülmektedir (*Al-Gherbal* 2022). Suriye'de on yıllardır mevcut resmi medyadan farklı olarak Suriye iç savaşının ardından "sırada ne var?" sorusuna yanıt aramak için yola çıkmış alternatif bir güzergâha sahiptir. *Al-Gherbal* dergisinin kurucusu ve genel yayın yönetmeni Muhammed es-Sellûm, derginin 2013 yılında Kefer Nebil şehrinde kurulduğunu ve ilk baskısının bireysel çabalarla 200 nüsha olarak elden ele dağıtıldığını söylüyor. Toplumsal ve politik konumuna işaret eden bir motto olarak da dergi kendisini "Suriye devriminin kızı" olarak görüyor. Aynı zamanda "Suriye Medyası İçin Etik Tüzük" (Ethical Charter for Syrian Media) kabul edenler arasında olan derginin yayın politikası ise şu şekilde çerçevelendiriliyor:

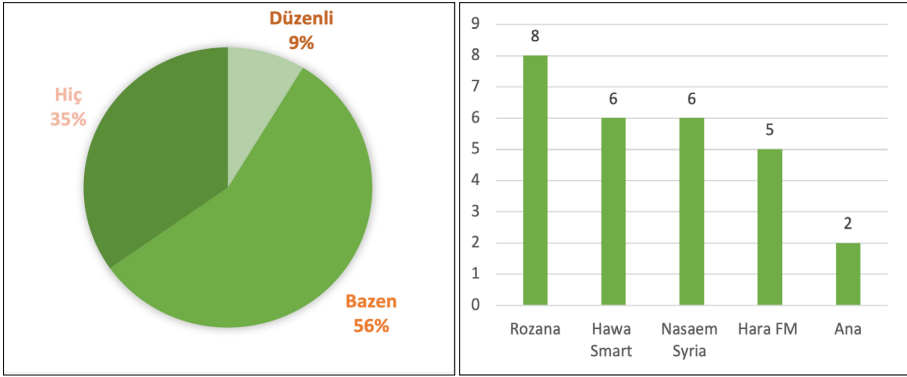
Derginin amacı sadece rejime saldırmak değildir. Suriyelilere hitap etmeye, Suriye devriminin hedeflerine ulaşması için mevcut sorunları çözmeye çalışmaktadır (...) Derginin yayınları, Suriye rejimini suçlayıp suçlarını ifşa etme aşamasının ötesindedir, zira bunlar son derece açık işlenmiştir. Rejimin hâkimiyetinden kurtulduktan sonra demokratik bir Suriye'nin inşasına nasıl

başlanacağına, devrimci kurumsal çalışmanın medya başta olmak üzere bütün yönleriyle değerlendirilmesine, sahadaki aktivistlerin fikrinsel makaleleri ile görsel soruşturmalarına dönük yayınlar yapılmaktadır (Muhammed es-Sellûm).

Radyolar

Suriye medyasına dönük ilgisini belirten ve araştırmanın örneklemini içerisinde yüzde 46 ile temsil edilen 23 göçmen üniversite öğrencisinin radyo ile kurduğu temasın biçimine bakıldığında; 2 kişi (yüzde 9) Suriyeli radyo kanallarını düzenli olarak, 13 kişi (yüzde 56) ise zaman zaman takip ettiğini belirtmiş ve diğer yandan 8 kişi (yüzde 35) hiçbir Suriye radyosunu takip etmediğini ifade etmiştir (Grafik 6).

Bir biçimde Suriyeli radyo istasyonlarını takip ettiğini söyleyen 15 göçmen üniversite öğrencisinin kanal tercihlerine bakıldığında; 8 kişi (yüzde 53.3) *Rozana* radyoyu, 6 kişi (yüzde 40) *Hawa Smart* radyoyu, 6 kişi (yüzde 40) *Nasaem Syria* radyoyu, 5 kişi (yüzde 33.3) *Hara FM* radyoyu ve 2 kişi (yüzde 13.3) *Ana* radyoyu dinlediğini söylemiştir (Grafik 7).

Grafik 6: Suriye Radyolarını Takip Etme Eğilimi

Grafik 7: En çok takip edilen Suriye Radyoları

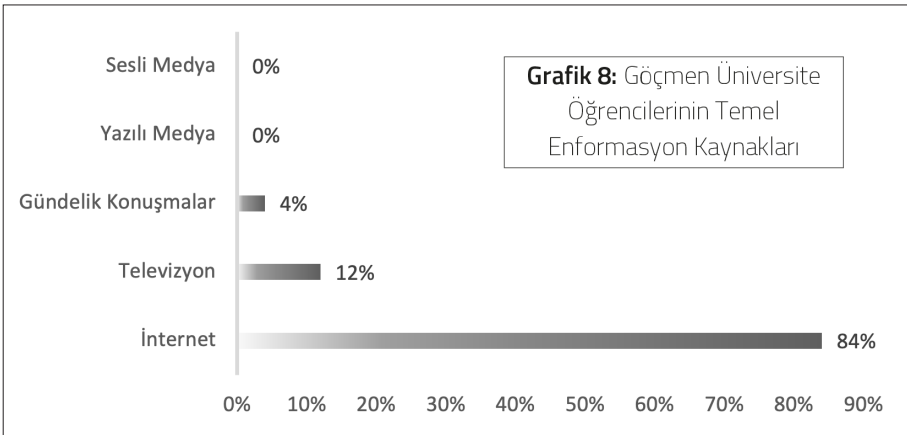
Bunlar içerisinde en çok takip edilen *Rozana* radyosuna daha yakından bakıldığında; 2012 yılında bir grup Suriyeli medya uzmanı ve aktivistin biraradlığında ilk fikrin ortaya çıktığı, merkezi Danimarka'da bulunan International Media Support (IMS) tarafından bir proje olarak finanse edildiği görülmektedir (*Rozana* 2022). Fransa'da 2012 yılında kuruluş toplantısını yapmış ve 2013 yılında da yayın hayatına başlamıştır. Gelineen noktada Paris ve Gaziantep'te iki stüdyosu olan, Suriye'nin yanı sıra Türkiye, Fransa, Mısır ve Hollanda'da yerleşik bir gazeteci ağına sahip *Rozana* radyosu ilk

hedefini “sivillere gerçek bir ses ve büyük bir platform vermek” olarak ifade etmektedir. Yine “Suriye Medyası İçin Etik Tüzük” (Ethical Charter for Syrian Media) imzacıları arasında olan *Rozana*, cinsiyet eşitliği, insan hakları, özgür etkileşim ve ifade özgürlüğünü öncelikli değerler olarak kabul etmektedir.

Gençler, bir toplumsal grup olarak *Rozana* radyosunun öncelikli hedef kitlesi içerisinde yer almaktadır. Gençlerin önderlik etme ve değiştirme yeteneğine güvenen, yenilikçi içerikler, yaratıcı araçlar ve dijital topluluklar yoluyla fikir ve tecrübe değişimine imkân vererek gençlerin yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan, gençleri toplumsal açıdan ilgilendiren konulara öncelik tanıyan bir kamusal alan olarak radyonun kendisini tanımladığı görülüyor; nitekim Suriyeli üniversite öğrencilerden en çok teveccüh gören radyo kanalı olmasının gerisinde de bu tanımlama çabasının yer aldığı söylenebilir. *Rozana* radyosu, Suriye’de yaşananları tarafsız bir şekilde aktarma ve bu süreçte sivillerin yanında yer alma yönünde kendisini konumlandırırken; radyonun kurucularından da olan dijital medya yöneticisi Mais Katt, bunu şu sözlerle çerçeveslendiriyor: “*Rozana* siyasi bir parti değildir. Suriye toplumunu oluşturan farklı kültürler arasında bir nefret söylemine girmeden tüm taraflarca gerçekleştirilen ihlalleri yaymakta ve yaşananları olduğu gibi aktarmaktadır.”

Enformasyon Kaynakları ve İzleyici Motivasyonu

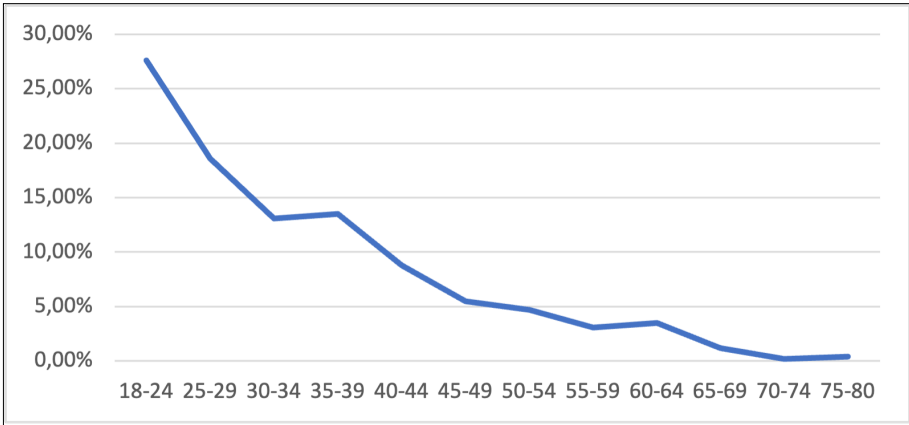
Gaziantep’te yerleşik 50 Suriyeli üniversite öğrencisine temel haber ve enformasyon kaynaklarının ne olduğu sorulmuştur. Araştırmaya katılan

göçmen gençlerin hiçbirini gazeteleri, dergileri ve radyo kanallarını temel bir bilgilendirme mecrası olarak görmemiş; yazılı ve sesli medyayı bu bağlamda

işaret etmemiştir. Geleneksel iletişim araçları içerisinde yalnızca televizyonun ve beraberindeki görsel kültür öğelerinin göçmen üniversitelilerin zihin evreninde yer kapladığı anlaşılmaktadır.

Buna karşın 42 kişi (yüzde 84) en önemli haber ve enformasyon kaynağı olarak interneti, 6 kişi (yüzde 12) televizyonu, 2 kişi (yüzde 4) toplumsal çevresiyle gerçekleştirdiği gündelik konuşmaları işaret etmiştir (Grafik 8). Nitekim Suriyeli göçmenlerin internet erişimine bütün olarak bakıldığında da yaş artışına bağlı biçimde düşüş eğiliminde olduğu, üniversite öğrencilerinin de çoğunlukla içinde yer aldığı 18-24 yaş aralığında internet kullanımının en yüksek oranda olduğu görülmektedir (Grafik 9). Bu veri de internetin Suriyeli göçmen üniversite öğrencileri açısından temel bir enformasyon kaynağı olarak görüldüğüne ilişkin bir başka gösterge olarak da okunabilir.

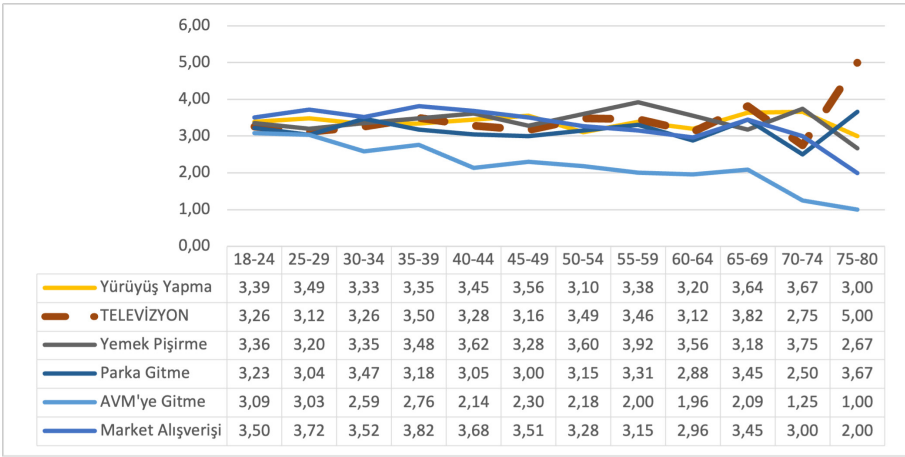
Grafik 9: Suriyeli göçmenlerin internet erişiminin nüfusa bağlı dağılımı⁴

Bununla birlikte internetin ardından televizyonun da temel bir enformasyon kaynağı olarak Suriyeli göçmen üniversite öğrencileri tarafından işaret edildiği görülmektedir. Nitekim Suriyeli göçmenlerin boş zaman etkinliklerinin yaş aralığına bağlı değişimine de bakıldığında televizyon izleme etkinliğinin ilk altı pratik içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır (Grafik

•••

4 Bu grafik Köksalan, Gökğöz ve Aydın (2021a)'dan alınan verilerin buradaki haliyle yaş aralığına bağlı bir değerlendirme için yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulmuştur. "Suriyeli Göçmenler ve Gaziantepi Yerlilerin Kültürlerarası İletişim Örüntüleri ve Mekân Deneyimi: Sorunlar, Olanaklar, Eklemlenme ve Mücadele Stratejileri" başlığını taşıyan ve TÜBİTAK 1003 çerçevesinde desteklenerek Köksalan, Gökğöz ve Aydın tarafından gerçekleştirilen bu söz konusu proje kapsamında 706'sı Suriyeli ve 868'i Gaziantepi olmak üzere toplamda 1574 kişiden nicel veri toplanmıştır.

10). Üniversite öğrencilerinin de içerisinde yer aldığı 18-24 yaş aralığındaki toplumsal aktörlerin pratiklerinin frekans sıklığı birbirine yakın olmak birlikte, bu grupta televizyon izleme (ort. 3.26) dördüncü etkinlik düzeyindedir. Üstelik etkinlikler arasında bir kıyas yapıldığında “yemek pişirme” ile birlikte iç mekâna dönük iki pratikten birisi gibi durmaktadır. Sırasıyla “Market alışverişi”, “Yürüyüş yapma”, “Parka gitme”, “AVM’ye gitme” kamusal alana ve dış mekâna atıf yapan etkinlikler iken, göçmen öğrencilerin simgesel evreninde “yemek” ve “televizyon” özel alana ilişkin iki temel pratik olarak durmaktadır. Bu bağlamda “yemek” gibi biyolojik yeniden üretime dönük bir edimin, “televizyon” gibi simgesel yeniden üretime dönük bir medya tüketim pratiğiyle yan yana gelmesi ayrıca ilgi çekicidir.

Grafik 10: Suriyeli göçmenlerin boş zaman etkinliklerinin nüfusa bağlı dağılımı⁵

Günlük yaşam içerisinde televizyonun kapladığı bu alana istinaden izleyici motivasyonlarına bakıldığında göçmenlerin söyleminin esasen iki yönlü olduğu görülmektedir: Birincisi; -yalnızca- Suriye medyasını takip ederek gerek Türkiye’deki Suriyeli göçmenlerin deneyimleri gerekse de Suriye’de geride kalanların yaşamları hakkında bilgilenmek üzerinedir:

Artık televizyonda bizim haberler çıkmıyor, artık bizim savaşı konuşmuyorlar (...). Suriye’ye dair haberleri merak ediyorum; sonuçta bizim memleket, o benim vatanım. (Katılımcı 5).

•••

5 Bu grafik Köksalan, Gökgez ve Aydın (2021b)’dan alınan verilerin buradaki haliyle Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin boş zaman etkinliklerine odaklanacak biçimde yaş aralığına bağlı bir değerlendirme için yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulmuştur.

Ülkem hakkında haberdar olmak için izliyorum, bilgi almam gerektiğini düşünüyorum. (Katılımcı 6).

Orada hala yaşayan akrabalarım var. İzlediğim Arap kanallarında kim öldü, isimleri nelerdir ayrıntısıyla veriyorlar veya nerede patlama olduğundan bahsediyorlar. (Katılımcı 7).

Denk gelirim takip ediyorum. Rejim bazen bir yerleri bombalıyor, onlara bakıyorum. (Katılımcı 8).

Sadece Arap kanallarını izliyorum. Türkiye’de yaşayan Suriyelilere özel haberler yapıyorlar. (Katılımcı 9).

İkincisi; psikolojik veya politik gerekçelerle kendisini medyaya tamamen kapatan, medya ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran, en nihayetinde medya ile kurduğu bu mesafeli ilişki üzerinden gündelik hayatındaki yaraları telafi eden bir göçmenlik ve izleyici deneyimi üzerinedir:

Ben aslında çok duygusal bir insanım. Burada yaşadığım evim var, sıcak yuvam var, burada yemeğim var, her şeyim var burada. Ama oradakiler benim burada sahip olduğum şeylere sahip değiller. Onun için bu haberlere baktığımda etkileniyorum. Elimden geldiğince bakmamaya çalışıyorum. (Katılımcı 10).

Hiçbir kanal doğru haber vermiyor. Bu hem Türk hem de Suriye kanallarında geçerli. Mesela ben muhalifim, muhalifleri destekleyen kanallar bile yalan söylüyorlar. Zaten medya dediğimiz yalan söylemek, dedikodu yaymak için var. (Katılımcı 11).

Bakmıyorum hiç. Mesela televizyonu Suriye kanallarına çevirmedik, Suriye’nin haberlerini takip etmeyelim diye. (Katılımcı 4).

Çünkü bıktık. (Katılımcı 1).

Sonuç

Suriye iç savaşıyla birlikte 2011 yılı itibarıyla başlayan Türkiye’ye yönelik göç süreci 10 yıllık bir dönemi geride bırakmış görünmektedir. Bu sürede yaklaşık 4 milyon göçmen Türkiye’nin farklı yerlerine yayılarak gündelik hayata katılmış, beraberinde getirdiklerini oranın kültürel alanına katmış ve uzun süreli kent mültecileri halini almıştır. Kendisini Kant ve onun akıl ideasına yaslayan rasyonalist Batının, kendisine benzemeyenle karşılaştığında içine düştüğü konukseverlik ikileminin de bir sonucu olarak göçmenleri Türkiye’de tutma gayreti sonucu önce misafir olarak kabul edilen

Suriyeliler 2014 yılı itibarıyla “geçici koruma” olarak tarif edilen bir hukuki statüye kavuşmuşlardır. Ancak Derrida’ya (2000) atıfla -onun Kant ile olan yapısökümcü ilişkisinin de bir sonucu olarak- hem misafirliğin misafir edende bir tür sahiplik durumu yaratan ve onun kabulünü ona itaat ederek karşılayan bir statü olduğunu hem de geçici koruma statüsünün, göç edeni ne kabul ne de reddeden, onu bir eşikte bekleten ve dolayısıyla bu çifte imkânsızlığı içerisinde aşılması zor bir boşluk deneyimini ona yaşatan bir buyurganlığı çağırıldığı söylenebilir. Nitekim bu sahipliğin ve/veya buyurganlığın toplumsal hayattaki en görünür biçimlerinden birisini medyadaki üretim pratikleri ve temsil biçimleri oluşturur. Göçmenleri negatif bir yerden, bir tür bozukluk, fazlalık, tehdit olarak okuyan ve bu doğrultuda yerli toplumsal aktörlerdeki korku ve endişe haliyle sürekli konuşan bu temsil biçimleri, göçmenlerin seslerinin medyada duyulmamasına, kendilerini ifade edememelerine, kendi sahici yaşamlarına denk düşen bir temsili görememelerine neden olmaktadır. Medyanın kapsayıcılığından ve çerçeveleme pratiklerinden kaynaklanan, Avrupa ve Türkiye mediasında farklı örnekleri mevcut buradaki simgesel boşluk, özellikle Suriyeli göçmen gençlerin Suriye mediasına yüzünü dönmesini motive edecek bir unsur olarak düşünülebilir.

Ancak Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin medya temasına bakıldığında Suriye mediasına ilgilerinin yoğun olmadığı anlaşılmaktadır; zaman zaman takip ettiğini söyleyenler ile hiç takip etmeyenler arasında görece bir denge bulunmakla birlikte istikrarlı biçimde takip ettiğini söyleyenler oldukça düşük bir oranda kalmaktadır. Özellikle üniversite öğrencisi gibi toplumun çoğunluğuna göre kültürel sermayesi potansiyel olarak yüksek, sosyo-kültürel ve ekonomi-politik konulara ilgisi geniş, en nihayetinde gündelik hayatının gidişatı içinde haber ve enformasyona ihtiyaç duyması neredeyse zorunlu olan bir toplumsal grubun medyaya dönük bu ilgisizliği söz konusu iletişim araçlarının niteliğine ve izleyici ilgisine ilişkin olumsuz bir işaret olarak okunabilir.

Bununla birlikte medyayı takip etme konusundaki bu isteksizlik ve dolayısıyla izleyici ile medya arasındaki zayıf temas, medyanın gündem oluşturma ve/veya Suriye iç savaşı konusunda toplumsal aktörleri konsolide etme, muhtelif eğilimleri yeniden yapılandırma gibi hususlarda yetersiz kaldığını da göstermektedir. Çalışmada görüülen medya yöneticileri her ne kadar kendilerini “barışçıl”, “hümaniter”, “demokratik”, “eleştirel”, “devrimci” olarak tanımlasa ve Suriye rejimiyle ilişkisini negatif bir yerden inşa etse dahi bu vurguların toplumsal kitlede aynı düzeyde tekabül etmediği

anlaşılmaktadır. Zira medyaya ilişkin temel izleyici motivasyonu, bir yanda geride bırakılan yaşama ilişkin enformasyon ihtiyacı diğer yanda politik ve/veya psikolojik gerekçelerle medyaya kendisini tamamen kapatma iradesi olan bir sarkaçta hareket etmektedir.

Suriyeli göçmen üniversite öğrencilerinin temel enformasyon kaynağı olarak geleneksel iletişim araçları içerisinde yalnızca televizyona yer vermeleri; yazılı (gazete, dergi vb.) ve sesli (radyo) medyaya nazaran internet ortamını ve gündelik konuşmaları öne çıkarmaları da toplumsal etkileşim biçimleri ve iletişim ağları noktasında üzerinde durulması gereken hususlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum, geleneksel bir yaşam süren ve bu bağlamda sosyal sermayesi yüksek Suriye toplumunun kişilerarası iletişime ve yüz yüze temasa öncelik vermesi yanında medyaya ilişkin isteksizliğinin bir neticesi olarak da okunabilir.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. 2001. *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. Çeviren İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Al-Gherbal*. Erişim tarihi 02 Şubat 2022. <https://www.algherbal.com/>.
- Ataman, Hakan. 2014. "Yazılı Basında Ayrımcı Söylem: Yerel ve Ulusal Basında Suriyeli Mültecilere Yönelik Ayrımcı Söylem." *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil, Eylül-Aralık 2014 Raporu* içinde, 61-105. İstanbul: Hrant Dink Vakfı.
- Badiou, Alain. 2004. *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Boening, Astrid B. 2014. *The Arab Spring: Re-Balancing the Greater Euro-Mediterranean?*. New York: Springer.
- Buchanan, Sara, Bethan Grillo ve Terry Threadgold. 2003. *What's the Story? Results from Research into Media Coverage of Refugees and Asylum Seekers in the UK*. UK: Article 19.
- Cohen, Stanley. 2011. *Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge.
- Crawley, Heaven, Simon McMahon ve Katharine Jones. 2016. *Victims and Villains: Migrant Voices in the British Media*. Coventry University: Center for Trust, Peace and Social Relations.
- Crisp, Jeff. 2002. *No Solution in Sight: The Problem of Protracted Refugee Situations in Africa*. UNHCR: The Center for Comparative Immigration Studies.
- Curran, James. 1993. "Rethinking the Media As a Public Sphere." *Communication and Citizenship: Journalism and Public Sphere* içinde, editörler Peter Dahlgren ve Colin Sparks, 27-56. London: Routledge.
- Deleuze, Gilles ve Felix Guattari. 1990. *Kapitalizm ve Şizofreni 1: Göçebilimi İncelemesi-Savaş Makinası*. Çeviren Ali Akay. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Derrida, Jacques ve Anne Dufourmantelle. 2000. *Of Hospitality*. California: Stanford University Press.
- Doğanay, Ülkü ve Hatice Çoban-Keneş. 2016. "Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gereçeklerinin İnşası." *Mülkiye Dergisi* 40 (1): 143-184.
- Duffy, Katherine. 1995. *Social Exclusion and Human Dignity in Europe: Background Report for the Proposed Initiative by the Council of Europe*. Brussels: Council of Europe.
- Durkheim Emile. 1899. "Anti-Semitism and Social Crisis." *Sociological Theory* 26 (4): 321-323.

- Dursun, Çiler. 2004. "Haberde Gerçekliğin İnşa Edilmesi Ne Demektir?." *Haber, Hakikat ve İktidar İlişkisi* içinde, derleyen Çiler Dursun, 37-65. Ankara: Elips Kitap.
- ECSM. 2015. "Ethical Charter for Syrian Media." Erişim tarihi 02 Şubat 2022. <https://almethaq-sy.org/en>
- Efe, İbrahim. 2015. *Türk Basınında Suriyeli Sığınmacılar*. Ankara: SETA Yayınları.
- Enab Baladi. Erişim tarihi 02 Şubat 2022. <https://www.enabbaladi.net/>.
- Fairclough, Norman. 2003. "Söylemin Diyalektiği", *Söylem ve İdeoloji* içinde, derleyenler Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, 173-184. İstanbul: Su Yayınları.
- Hall, Stuart. 1999. "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü." *Medya, İktidar, İdeoloji* içinde, derleyen Mehmet Küçük, 77-126. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Harvey, David. 2014. *Postmodernliğin Durumu*. Çeviren Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hassan, Robert. 2004. *Media, Politics and the Network Society*. Berkshire: Open University Press.
- Hymes, Dell. 1964. "Introduction: Toward Ethnographies of Communication." *American Anthropologist* 66 (6): 1-34.
- Kartarı, Asker. 2017. "Nitel Düşünce ve Etnografi: Etnografik Yönteme Düşünsel Bir Yaklaşım." *Moment Dergi* 4 (1): 207-220. <https://doi.org/10.17572/mj2017.1.207220>.
- Köksalan, M. Emre, Gökhan Gökğöz ve B. Oğuz Aydın (2021a). *Suriyeli Göçmenler ve Gaziantep Yerlilerinin Kültürlerarası İletişim Örüntüleri ve Mekân Deneyimi: Teknolojik Sermaye ve Medya Tüketim Pratikleri*. Adana: Ajans 9 Yayınları.
- Köksalan, M. Emre, Gökhan Gökğöz ve B. Oğuz Aydın (2021b). *Suriyeli Göçmenler ve Gaziantep Yerlilerinin Kültürlerarası İletişim Örüntüleri ve Mekân Deneyimi: Beğeniler*. Adana: Ajans 9 Yayınları.
- Levinas, Emmanuel. 1979. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- MacLure, Maggie. 2009. "Broken Voices, Dirty Words: On the Productive Insufficiency of Voice." *Voice in Qualitative Inquiry* içinde, editörler Alecia Y. Jackson ve Lisa A. Mazzei, 97-113. New York: Routledge.
- Malkki, Liisa H. 1996. "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization." *Cultural Anthropology* 11 (3): 377-404.
- Mannik, Lynda. 2012. *Photography, Memory and Refugee Identity: The Voyage of the SS Walnut, 1948*. Vancouver: UBC Press.

- Marcus, E. George ve Michael M. J. Fischer. 1986. *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mole, Richard. 2007. "Discursive Identities/Identity Discourses and Political Power." *Discursive Constructions of Identity in European Politics* içinde, editör Richard Mole, 1-21. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Mountz, Alison. 2009. "Migration." *Key Concepts in Political Geography* içinde, derleyenler Carolyn Gallaher, Carl T. Dahlman, Mary Gilmartin, Alison Mountz ve Peter Shirlow, 174-185. London: Sage.
- Murdock, Graham. 1992. "Citizens, Consumers and Public Culture." *Media Cultures: Reappraising Transnational Media* içinde, derleyenler Kim C. Schroder ve Michael Skovmand, 17-41. London: Routledge.
- Nyers, Peter. 2006. *Rethinking Refugees: Beyond States of Emergency*. New York: Routledge.
- Parenti, Michael. 2008. "Tekelci Medya Manipülasyonu." *Medya, Popüler Kültür ve İdeoloji* içinde, derleyenler Levent Yaylagül ve Nilüfer Korkmaz, 91-103. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Parker, Ian. 1987. "Social Representations: Social psychology's (mis)use of sociology." *Journal for the Theory of Social Behavior* 17 (4): 447-469.
- Procter, Lisa ve Dylan Yamada-Rice. 2015. "Shoes of Childhood: Exploring the Emotional Politics Through Which Images Become Narrated on Social Media." *The Iconic Image on Social Media: A Rapid Research Response to the Death of Aylan Kurdi* içinde, editörler Farida Vis ve Olga Goriunova, 57-60. UK: Visual Social Media Lab.
- Rozana. Erişim tarihi 02 Şubat 2022. <https://www.rozana.fm/>.
- Simmel, Georg. 2009. *Bireysellik ve Kültür*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- UNHCR. 2021. "Mid-Year Trends." Erişim tarihi 2 Şubat 2022. <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/618ae4694/mid-year-trends-2021.html>
- van Dijk, Teun A. 1987. *Communicating Racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury Park: Sage Publications.
- van Dijk, Teun A. 1988. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publication.
- van Dijk, Teun A. 2007. "Bir Söylem Olarak Haberin Disiplinler Arası Çözümlemesi." *Medya Metinlerini Çözümlemek: İçerik, Göstergelilik ve Söylem Çözümleme Yöntemleri* içinde, derleyenler Gülseren Ş. Atabek ve Ümit Atabek, 164-181. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Wennersten, Peter. 1999. "The Politics of Inclusion: The Case of the Baltic States." *Cooperation and Conflict* 34 (3): 272-296.

YUKK. 2014. "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu." Erişim tarihi 2 Şubat 2022. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf>

Youtube. 2016. "Canadian children's choir sings Islamic song Tala al Badru Alayna Welcome To Canada Syrian Refugee." Erişim tarihi: 2 Şubat 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=Y8bZIN5ximY>

Türkiye’de Mobil İletişim Çalışmalarına Dair Bir Değerlendirme: 1994-2022

Yeliz Dede Özdemir

Ankara Bilim Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-1192-9192>

yelizdede@hotmail.com

Öz

Bu çalışmada, mobil telefonların Türkiye’de kullanılmaya başlandığı 1994 yılından günümüze mobil iletişim alanında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin, alandaki durumu tanımlamak ve yeni araştırmalara yol göstermek amacıyla genel bir değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi veri tabanından “mobil iletişim”, “mobil medya”, “mobil telefon”, “cep telefonu”, “akıllı telefon”, “mobil habercilik”, “mobil gazetecilik”, “mobil uygulamalar” ve “kablolu iletişim” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmış ve 1994-2022 yılları arasında iletişim bilimleri altında yazılan 38 tez çalışması, gerçekleştirilen araştırmanın konusu, amacı, bağlamı ve yöntemi de dikkate alınarak araştırmaların yoğunlaştığı temalar altında değerlendirilmiştir. Bulgular, son yıllarda mobil iletişim alanıyla ilgili çalışmaların sayısında bir artış olduğunu göstermektedir. Araştırmacılar mobil iletişimi, genellikle mesleki dönüşüm, satın alma, pazarlama, kullanım motivasyonları, bağlılık, mobil uygulamalar ve kullanıcı pratikleri gibi konular etrafında ele almışlardır. İncelenen çalışmalarda çoğunlukla nicel ya da karma yöntemler kullanılırken nitel araştırma yöntemlerine daha az başvurulmuştur. Buna paralel olarak yine eleştirel iletişim çalışmalarının sağladığı teorik perspektiften faydalanan az sayıda tez çalışmasına rastlanmıştır. Ayrıca; son yıllarda dünyada yapılan mobil iletişim çalışmalarındaki çeşitlilikle kıyaslandığında, Türkiye’nin hala bu araştırma çeşitliliğinin oldukça gerisinde kaldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İletişim çalışmaları, mobil iletişim, mobil medya, mobil teknoloji, araştırma eğilimleri

• • • • •

Makale geliş tarihi: 12.4.2023 ■ Makale kabul tarihi: 15.4.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 99-134

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306674

A General Evaluation of Mobile Communication Studies in Turkey: 1994–2022

Yeliz Dede Özdemir

Ankara Science University Faculty of Fine Arts and Design

<https://orcid.org/0000-0003-1192-9192>

yelizdede@hotmail.com

Abstract

This study aims to provide a general evaluation of the current state of research in the field of mobile communication in Turkey, from the year 1994, when mobile phones were first introduced, to the present day, in order to identify research trends and provide guidance for future research. For this purpose, a search was conducted in the YOK Thesis Database using keywords such as "mobile communication," "mobile media," "mobile phone," "cell phone," "smartphone," "mobile journalism," "mobile applications," and "wireless communication." On this basis, 38 theses were identified in the discipline of communication sciences between 1994-2022. These were evaluated based on their topic, purpose, context, and methodology and grouped according to the themes they focused on. The findings indicate that there has been an increase in the number of studies related to mobile communication in recent years. Researchers have primarily focused on topics such as professional transformation, purchasing, marketing, user motivation, addiction, mobile applications, and user practices. While the studies examined used mostly quantitative or mixed methods, some employed qualitative research methods, though more rarely. Additionally, only a few theses utilized the theoretical perspectives provided by critical communication studies. Furthermore, it was observed that Turkey is still lagging behind in terms of research diversity compared to the variety of mobile communication studies conducted globally in recent years.

Keywords: Communication studies, mobile communication, mobile media, mobile technology, research trends

• • • • •

Received: 12.4.2023 ▪ Accepted: 15.4.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ▪ © 2023 ▪ 10(1) ▪ bahar/spring: 99-134

Araştırma Makalesi ▪ DOI: 10.24955/ilef.1306674

Mobil teknolojilerin gündelik hayata dahil olması ve herkes tarafından yaygın bir şekilde kullanılmasıyla birlikte mobil iletişim çalışmaları da ivme kazanan bir araştırma alanı haline gelmiştir. Özellikle 1980'lerde dijital teknolojilerin gelişmesi ve mobil iletişim için Küresel Sistem Standardı'nın (GSM) oluşturulması, 1990'lı yılların başında mobil telefonların yaygın olarak kullanılmaya başlanmasına ve benimsenmesine yol açmıştır. Sabit telefonların bireyi zaman ve mekâna bağlamasının aksine, mobil telefonlar kişiyi bu sabit alanın dışında her zaman her yerde ulaşılabilir kılmıştır (Katz ve Aakhus 2002, Ling ve Donner 2009, Goggin ve Clark 2009, Ling ve Stald 2010). İlk nesil cep telefonları bile iletişim pratiklerimizi bu denli dönüştürmüşken, 1990'lı yılların sonralarına doğru 3G ve 4G teknolojilerinin gelişmesi ve klasik cep telefonlarının işlevselliğini bir bilgisayarınkiyle birleştiren akıllı telefonların ilk versiyonlarının piyasaya sürülmesi, mobil iletişime bambaşka bir boyut kazandırmıştır.¹

•••

1 Dizüstü bilgisayarlar, akıllı telefonlar, tabletler, akıllı saatler, giyilebilir teknolojiler ve MP3 çalarlar gibi mobil teknolojiler bu iletişimsel dönüşümün önemli bir parçası olarak incelenmeye değer kapsamlı araştırma alanları oluştursa da bu çalışmada mobil iletişim, mobil telefonlara atfen kullanılmaktadır. Bunun temel nedeni, hem günümüzde artık bu telefonların dahil olmadığı hiçbir alanın kalmamış olması hem de kullanılmaya başlandığı ilk günden itibaren bu telefonların toplumsal yaşamda dikkate değer dönüşümlere yol açmasıdır.

Her geçen gün eklenen yeni özelliklerle daha da “akıllı” hale getirilen mobil telefonlar, iletişim kurma pratiklerimizde de önemli değişimlere yol açmış ve hayatı koordine etme şeklimizi dönüştürmüştür (Ling vd. 2020, 3). Günümüzde artık bir akıllı telefon ve mobil internete sahip olan herkes iletişime dahil olan tüm pratikleri bu cihazlar aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir. Gündelik hayata bu kadar dahil olan bir teknolojinin iletişim biçimlerinde önemli değişikliklere yol açması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, mobil iletişim çalışmaları, tam da bu dahil olma halini, bir diğer deyişle mobil iletişim kültürlerini her açıdan inceleyen kıymetli bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Mobil iletişime olan ilginin artması, bu teknolojinin sosyal, kültürel ve ekonomik etkileri üzerine yapılan araştırmaların da artmasına neden olmuştur. Mobil iletişim üzerine yapılan araştırmalar arttıkça ve mobil iletişim kendi başına bir çalışma alanı olarak olgunlaştıkça, bu alanda yapılan çalışmaların takip edilmesi ve araştırma temalarına göre derlenmesi ileride gerçekleştirilecek çalışmalara yol göstermesi ve bu kadar hızlı benimsenen bir teknolojinin yakın tarih içinde nasıl değişikliklere yol açtığının sergilenmesi açısından önemlidir.

Özellikle mobil iletişim alanına odaklanmak isteyenler, çalışmaya yeni başlayan araştırmacılar ve bu alanı daha derinlemesine incelemeyi amaçlayanlar için, Türkiye özelinde temel kaynaklara ihtiyaç vardır. Böylesi bir ihtiyaca istinaden, özellikle mobil iletişim araştırmalarının hala çok yaygınlaşmadığı Türkiye’de mobil iletişim alanında yapılmış çalışmaların derlenmesi, temel kaynakların hazırlanması için teşvik edici olacaktır. Bu bağlamda genel olarak insan ve toplum bilimleri altında ama özellikle iletişim bilimleri disiplini içerisinde Türkiye’de mobil iletişim üzerine yazılmış tezler araştırma temaları bağlamında ele alınacaktır.

Dünyada Mobil İletişim Çalışmalarının Ortaya Çıkışı

Mobil telefonların gelişimi uzun bir tarihe sahip olsa da bu teknolojilerin toplumsallaşması ve bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması sıradan insanların gündelik pratiklerine eklenmesi ile birlikte ilerlemiştir. Mobil telefonlar üzerine yapılan araştırmalar 1990’ların ortalarına kadar yok denecek derecede azdır. Ancak 1990’lı yılların sonlarında mobil telefonlar (özellikle Avrupa ülkelerinde yaygın şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte) bir araştırma alanı haline gelmiş ve bu alana yönelen çalışmalarda önemli bir artış gözlemlenmiştir (Goggin vd. 2015, 3-4)

Mobil telefonlar üzerine yapılan öncü çalışmalar, günümüzde de

mobil iletişim alanında çok önemli isimler olan Rich Ling, Leslie Haddon ve Leopoldina Fortunati gibi Avrupalı akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir (Goggin vd. 2015, 4). Özellikle mobil telefon piyasasının genişlemesi ve kullanıcı sayısının her geçen gün artmasına paralel olarak bu teknolojilerin toplumsal etkileri üzerine konferanslar düzenlenmeye ve ilk çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.² Bu ilk çalışmalar, mobil iletişim alanının kuramsal ve kavramsal zemininin gelişmesine ve yeni araştırmaların yürütülmesine öncülük etmiştir. 90'lı yıllarda yapılan bu çalışmalar, özellikle mobil telefon pazarına, bu teknolojilerin gündelik hayatta nasıl deneyimlendiklerine, onların evcilleştirilmesine ve sembolik anlamlarına odaklanmıştır (Goggin vd. 2015, 4). Yine aynı dönemde mobil telefonlar ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan önemli çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır.³ Böylece, mobil iletişim alanı, farklı disiplinlerden ve kültürlerden gelen araştırmacıların farklı kuramsal ve yöntemsel bakış açılarıyla genişlemiş ve zenginleşmiştir.

Doksanlı yıllarda yapılan çalışmalar mobil iletişim alanının bir disiplin olarak ortaya çıkmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir. Ancak, 2000'li yıllar bu çalışmaların yaygınlaştığı ve kapsamlı hale geldiği dönemlerdir. Bu tarih aralığında çıkan Kopomaa'nın *The City in Your Pocket* (2000), Plant'ın *On the Mobile: The Effects of Mobile Telephones on Social and Individual Life* (2001), Katz ve Aakhus'un *Perpetual Contact: Mobile Communication, Private Talk, and Public Performance* (2002), Rheingold'un *Smart Mobs* (2002), Brown, Green ve Harper'ın *Wireless World: Social and Interactional Aspects of the Mobile Age* (2002), Licoppe'nun *Connected Presence* (2004), Ling'in *Mobile Connection* (2004), Ito ve diğerlerinin *Personal, Portable, Pedestrian: Mobile Phones in Japanese Life* (2005), Glotz ve diğerlerinin *The Thumb Culture: The Meaning of Mobile Phones For Society* (2005), Höflich ve Hartmann'ın *Mobile Communication in Everyday Life* (2006), Horst ve Miller'ın *The Cell Phone: An Anthropology of Communication* (2006), Castells ve diğerlerinin *Mobile Communication and Society: A Global Perspective* (2007), Caron and Caronia'nın *Moving Cultures: Mobile Communication in Everyday Life* (2007), Hartmann ve diğerlerinin *After the Mobile Phone* (2008), Ling'in *New Tech, New Ties: How Mobile Communication*

•••

2 Bkz: Jarratt ve Coates 1990; Lange 1993; Wood 1993; Rakow ve Navarro 1993; Lie ve Sørensen 1996; Abeln 1997; Haddon 1997a, 1997b, 1998; Fortunati 1997; Ling 1997, 1998, 1999.

3 Bu çalışmalardan ilki 1993 yılında Lana Rakow ve Vija Navarro tarafından yapılan "Remote Mothering and the Parallel Shift: Women Meet the Cellular Telephone" başlıklı makaledir. Bu çalışmada cep telefonları aracılığıyla toplumsal cinsiyet ideolojisinin nasıl yeniden üretildiği "paralel mesai" ve "uzaktan annelik" kavramlarıyla açıklanmıştır.

is *Reshaping Social Cohesion* (2008) ve Katz'ın *Handbook of Mobile Communication* (2008) başlıklı kitapları mobil iletişim literatürünü zenginleştirmiş ve bir araştırma alanı olarak kavramsallaştırılmasına önemli katkı sağlamıştır. 2000-2008 yılları arasında yapılan bu çalışmalar -başlıklarından da görüleceği gibi- mobil iletişimin farklı kültürel dinamiklerine, kullanım pratiklerine, teknolojik boyutuna, sembolik anlamlarına, yerel ve küresel boyutlarına odaklanmışlardır.

Bugün bildiğimiz anlamda dokunmatik akıllı telefonların 2007 yılında piyasaya sürülmesi ve dünya genelinde yaygınlaşmasına paralel olarak, bu teknolojilerin kullanım alanları da çeşitlenmiş ve bu çeşitlilik araştırma alanının zenginleşmesine yol açmıştır. Dünyada mobil iletişim araştırmalarına baktığımızda yapılan çalışmaların çeşitli temalar etrafında ele alındığını görmekteyiz: Mobil telefonların ulusal, kültürel, kamusal ve özel kullanımları, çocukların mobil telefon sahipliği ve ebeveyn-çocuk etkileşimleri, gençlerin mobil telefon kullanım pratikleri, mobil telefonlar ve toplumsal dönüşüm, mobil telefonların kamu sağlığına etkileri, mobil sosyal medya deneyimleri, konum bazlı mobil teknolojiler, mobil telefonların sanatsal ve yaratıcı alanlarda kullanımları, mobil telefonların kullanıcılar üzerindeki etkileri, mobil pazarlama ve reklamcılık, mobil gazetecilik, mobil uygulamalar ve bu uygulamaların deneyimlenmeleri gibi daha burada sayamayacağımız çok sayıda tema altında mobil iletişim araştırmalarını görmek mümkündür.

Mobil teknolojilerin insani deneyimlerin her anına bu kadar dahil olması ile birlikte çalışma alanı altındaki temalar da genişlemiştir. Dolayısıyla burada oldukça sınırlı bir kısma değinebildiğimiz bu temalar, mobil iletişim alanında yapılan çalışmaların çeşitliliğini göstermektedir. Özellikle, mobil iletişim teknolojilerinin her geçen gün daha da gelişerek toplumsal alanın tüm hücrelerine yerleşmesi, bu alanda yapılacak çalışmaların daha da derinleşmesine ve çeşitlenmesine yol açmaktadır. Bu nedenle mobil iletişim çalışmaları külliyatı burada ele alınamayacak kadar çoğalmakta ve bu alanda yapılan çalışmaların kıymeti her geçen gün daha da artmaktadır.

Türkiye'de Mobil İletişim Çalışmaları

Dünyadaki çizgiye paralel olarak, Türkiye'de de cep telefonları çok hızlı bir şekilde piyasaya sürülmüştür. Türkiye'de araç içi telefonlar olarak bilinen ilk analog cep telefonları 1986 yılında Ankara ve İstanbul'da hizmet verecek şekilde kullanıma sunulmuştur. Sadece iki şehirle sınırlı olmasına rağmen bu analog telefonların abone sayısı 1994 yılında 93.503'e kadar ulaşmıştır.

Araç içi telefonların yaygınlaşmasının ardından 1994 yılında ikinci nesil cep telefonları piyasaya sürülmüştür (Başaran 2004, 191-197). Kullanılmaya başlandığı ilk günden itibaren bu mobil telefonlar, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hızla benimsenmiş ve gündelik pratiklere eklenmiştir. Bu tarihten sonra çıkan her yeni cep telefonu zaman kaybetmeden Türkiye piyasasında yerini almış ve 1994 yılında 80 bin olan cep telefonu abone sayısı 2000’lerde 8 milyona yükselmiştir (Özcan ve Koçak 2003, 243). Bu rakamlar, 2000’li yıllarda cep telefonu kullanımında Türkiye’nin ilk sıralarda yerini aldığını göstermektedir.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun yayımladığı rapora göre, Eylül 2022 sonu itibarı ile Türkiye’de mobil abone sayısı yaklaşık 90.8 milyona erişmiştir. Ayrıca yine aynı tarihte 569 dakikalık ortalama aylık mobil kullanım süresi ile Türkiye, incelenen Avrupa ülkeleri arasında ilk sırada yerini almıştır (BTK 2022). Bu rakamlar Türkiye’de mobil iletişimin merkezi konumunu göstermektedir. Ancak, piyasaya sürüldüğü ilk günden itibaren mobil telefon sahipliği konusunda Avrupa ülkelerinin pek çoğunu geride bırakan Türkiye, literatüre baktığımızda mobil iletişim çalışmaları konusunda bu ülkelerin çok gerisinde kalmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanındaki tezler iletişim bilimleri özelinde incelendiğinde 1994-2001 yılları arasında Türkiye’de bu alanda yapılmış bir çalışma olmadığı görülmüştür.⁴ Bu tarihlerden sonra az da olsa özellikle mobil telefonlar üzerine çalışmalar yapılmaya başlanmıştır ve bu çalışmalar Türkiye’de mobil iletişim araştırmalarının şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Mobil telefonlar üzerine yapılan ilk uluslararası yayınlardan biri Yusuf Ziya Özcan ve Ahmet Koçak tarafından kaleme alınan “Research Note: A Need or a Status Symbol? Use of Cellular Telephones in Turkey” başlıklı makaledir (2003). Konya’da yaşayan 630 kişi ile yapılan anket verilerine dayanarak hazırlanan çalışma, katılımcıların cep telefonu kullanım motivasyonlarını, Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı çerçevesinde ele almıştır. Kullanımlar ve Doyumlar, araştırmacıya kullanıcı eğilimlerini kategorize etmek için oldukça sade bir çerçeve sunduğundan dolayı ana-akım iletişim çalışmalarında sıklıkla başvurulan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, Türkiye’de yapılan ve iletişim teknolojilerinin kullanım motivasyonlarını odağa alan pek çok çalışmada bu yaklaşımdan faydalanılmaktadır. Mobil iletişim çalışmalarında da benzer

•••

4 Burada özellikle İletişim Bilimleri vurgusunun yapılmasının temel nedeni, 1998 yılında İşletme anabilim dalı altında cep telefonu sahiplerinin satın alma davranışlarına ve 1999 yılında cep telefonu sektöründe pazarlama stratejilerine yönelik iki adet yüksek lisans tezinin var olmasıdır.

bir eğilimi görmek söz konusudur. Bu çalışmalardan birisi de Enes Bal'a ait *Teknoloji Gençlik ve Mobil Yaşam* başlıklı kitaptır (2014). Yazarın doktora tezinden ürettiği kitapta, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı temelinde Selçuk Üniversitesi öğrencilerinin cep telefonu kullanım amaçları ve motivasyonları incelenmiştir.

Mobil iletişim çalışmalarında vurgunun özellikle kullanıcı deneyimlerinde olması onun toplumsal alanda yarattığı iletişimsel dönüşümü anlamak açısından oldukça önemlidir. Çünkü mobil telefonlar 2000'li yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de toplumsallaşmış bir teknoloji haline gelmiştir ve her toplumsallaşan teknoloji gibi kullanıcılar bu deneyimin öznesidir. Bu bağlamda önemli bir çalışma ise Burçe Çelik'in Türkiye'de cep telefonlarının kullanıcıların anlam dünyasına nasıl eklemelendiği ve bunu mümkün kılan "maddi, toplumsal, kültürel, tarihsel, politik ve duygusal bağlamların neler olduğunu" derinlikli analiz ettiği *Addicted Bodies: Cellular Telephony, Melancholia and Individual Articulation in Turkey* (2007) başlıklı doktora tezidir. Türkiye sahasını ele alan bu çalışma hem Türkiye hem de uluslararası alanda mobil iletişim araştırmalarına katkı sağlamıştır. Benzer şekilde Çelik'in, kişilerin gündelik hayatlarında cep telefonu ile olan ilişkilerine değinen "Rethinking the Technoscape and Contextualizing Cellular Telephony in Turkey" (2009); Türkiye'de cep telefonunun neden ve nasıl popülerleştiğini ve kolektif bir bağımlılık nesnesi haline geldiğini sorgulayan "Türkiye'de Cep Telefonu, Melankoli ve Teknoloji" (2010); cep telefonunun kolektif mücadeleye nasıl entegre olduğunu inceleyen "Cellular Telephony in Turkey: A Technology of Self-Produced Modernity" (2011) ve Kürt gençlerinin bir kimlik mücadelesi aracı olarak cep telefonlarını nasıl kullandıklarını ve anlamlandırdıklarını ele alan *Teknoloji ile Kimlik Mücadelesi: Kürt Gençleri ve Cep Telefonu* (2013) başlıklı çalışmaları, Türkiye'de mobil telefonların gündelik hayata, mücadele pratiklerine, kimliklere ve duygulara nasıl eklemelendiğini inceleyerek mobil iletişim çalışmalarının gelişimine katkı sağlamıştır.

Literatüre bir diğer önemli katkı ise çalışmanın bir bölümünde yoksulların cep telefonu kullanımına odaklanan *Yoksulların Günlük Yaşamında Medya: Eskişehir Bağlamında Bir Alan Araştırması* başlıklı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) projesidir (Ergül vd. 2009). Hakan Ergül ve arkadaşları tarafından 2008- 2009 tarihleri arasında yürütülen çalışma, Eskişehir'de ciddi yoksulluğun olduğu hanelerde genel olarak medya, özel olarak da cep telefonunun kullanım amaçlarına ve kullanım pratiklerine odaklanmıştır (2009). Etnografik saha araştırmasına dayanan bu çalışma, mobil

iletişim teknolojilerinin gündelik hayata eklenme biçimlerini ele alarak, bu tür çalışmaların farklı toplumsal sınıflar ya da gruplarla yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna paralel olarak Mutlu Binark tarafından yazılan “Akıllı Telefonlarla Bağlantıda Olma Hali ve Yeni Kültürlenme ve Deneyimlerimiz” başlıklı makalede “akıllı telefonlar ile gündelik yaşantımızı nasıl algıladığımız, deneyimlediğimiz ve dünyayı nasıl adlandırdığımız üzerine düşünmenin ve farklı yaş grupları, sınıflar ve cinsiyetler temelli etnografik saha çalışmaları” yapmanın önemi vurgulanmıştır (2016). Bu önem temelinde ortaya çıkan bir diğer dikkate değer çalışma ise Yeliz Dede Özdemir tarafından kaleme alınan *Mobil Medya, Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet* başlıklı kitaptır (2020). Yazarın doktora tezinden ürettiği bu çalışma, toplumsal cinsiyete dayalı mobil medya kullanım pratiklerine odaklanarak mobil iletişim çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifi eklenmesine katkı sağlamıştır.

Mobil iletişim teknolojilerinin toplumsal alana bu kadar dahil olması ve kullanıcılarına her zaman her yerde bağlantıda olma imkânı sunması, iletişimin merkezinde yer alan habercilik ve haber alma pratiklerini de dönüştürmüştür. Dolayısıyla mobil iletişim literatürüne bir diğer katkı da mobil gazetecilik/ mobil habercilik üzerine yapılan çalışmalardan gelmiştir. Kemal Aslan’ın SMS haberciliği yapan medya kuruluşlarının haber dağıtım sürecinde cep telefonların kısa mesaj özelliklerinin nasıl kullanıldığına odaklandığı *Türkiye’de SMS Haberciliği* (2011) ve Recep Ünal’ın mobil habercilik kavramını video haber servisleri üzerinden tartıştığı *Mobil Video Haber Servisleri* (2012) başlıklı kitapları bu alandaki ilk çalışmalar arasındadır.⁵ Daha sonra mobil habercilik/ gazetecilik üzerine yapılan çalışmaların sayısında artış olmuştur.⁶ Ancak yine de genel mobil iletişim çalışmaları eğilimine paralel olarak bu çalışmaların da sayısı azdır.

Türkiye’de mobil iletişim alanında yapılmış en yeni çalışmalardan birisi de Bilge Şenyüz ve Fırat Tufan tarafından derlenen *Mobil İletişim* (2022) başlıklı kitaptır. Mobil iletişim teknolojilerinin oluşturduğu kültürel alanı, kullanım pratiklerini ve tüketimini eleştirel bir perspektiften ele alan 17 farklı çalışmanın bir araya getirildiği bu kitap, Türkiye’de mobil iletişim alanına katkı sağlayan önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Yukarıda bahsettiğimiz çalışmalar mobil iletişimi özellikle iletişim

•••

5 Her iki çalışma da yazarların yüksek lisans tezlerinden üretilmiştir.

6 Bkz: Pool 2016, Kalsın 2016, Özyal ve Erdoğan Tosun 2017, Ünal 2019; 2020; 2022.

bilimleri altında ele almaktadır. Ancak mobil iletişim, insan ve toplum bilimlerinin yanı sıra sağlık ve fen bilimlerini de kapsayan çok geniş bir çalışma alanıdır. Bunun temel nedeni ise mobil iletişim teknolojilerin gündelik hayatın tüm hücrelerine dahil olmuş toplumsallaşmış teknolojiler olmasıdır. Dolayısıyla mobil iletişim çalışmaları gün geçtikçe artmakta ve tüm disiplinlerde karşılaşılan bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmaların önemli kısmı, insanların bu teknolojileri satın alma amaçları, kullanma motivasyonları, marka tercihleri, sektörel dinamikler gibi işletme ağırlıklı konulara ya da bu teknolojilerin farklı gruplar üzerindeki bağımlılık düzeyini ele alan psikoloji, sağlık ya da eğitim alanındaki konulara odaklanmaktadır. Cep telefonları ile ilgili yapılan bu tür çalışmalar son yıllarda sayıca artmaya başlamış ve bu konularda yapılan tez çalışmaları da ivme kazanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın analiz bölümünde bu çalışmaların genel eğilimleri, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan çalışmalar üzerinden değerlendirilecektir.

Yöntem

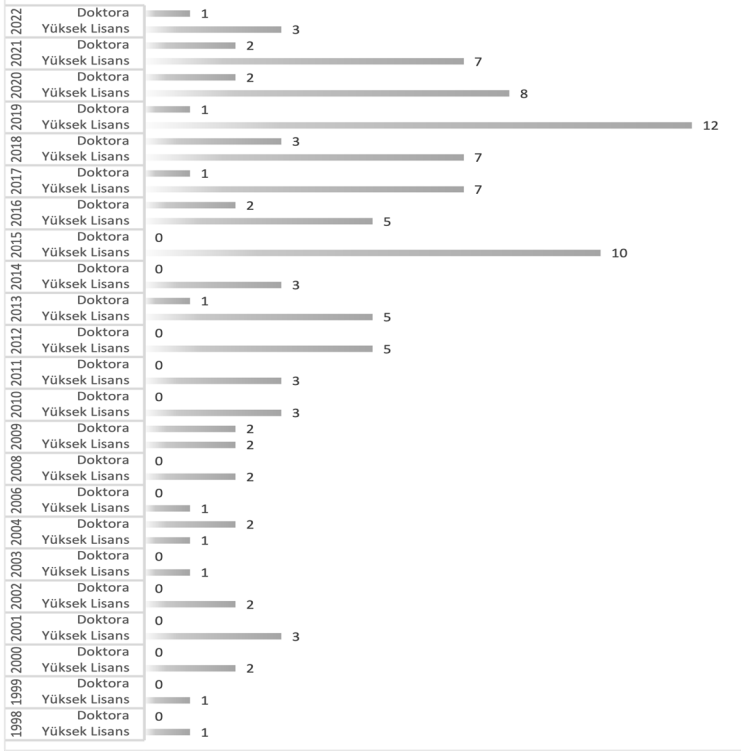
Bu çalışma kapsamında, Türkiye’de mobil telefonların tarihini de baz alarak, alandaki mevcut birikimin gözlemlenebileceği YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 1994-2022 yılları arasında iletişim bilimleri şemsiyesi altında “mobil iletişim” alanında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine odaklanılmıştır. Literatür mobil iletişim araştırmalarının 1990’larda başladığını gösterdiği için (Leung ve Wei 1999, 210) örneklemin başlangıç noktasını özellikle mobil telefonların Türkiye’de kullanılmaya başlandığı 1994 yılı sonrasında hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturmaktadır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında aramalar “mobil iletişim”, “mobil medya”, “mobil telefon”, “cep telefonu”, “akıllı telefon”, “mobil habercilik”, “mobil gazetecilik”, “mobil uygulamalar” ve “kablolu iletişim” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle bu anahtar kelimeleri içeren tezler toplanmış olsa da mobil iletişime odaklanmayan veya mobil iletişime kısaca değinen çalışmalar örneklemin dışında bırakılmıştır. Başka bir deyişle, sadece mobil iletişimi ya da mobil iletişim teknolojilerini ele alan tezler seçilerek bu çalışmaya dahil edilmiş ve bu bağlamda toplam 38 tane yüksek lisans ve doktora tezi seçilerek temalarına göre incelenmiştir.

İnsan ve Toplum Bilimleri Alanlarında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine İlişkin Genel Bir Değerlendirme

Mühendislik, sağlık ve fen bilimleri alanlarında yapılan tezlerin analiz dışında tutulduğu bu çalışmada, insan ve toplum bilimleri genel şemsiyesi

altında ele alınan işletme, psikoloji, eğitim, sosyoloji, hukuk, edebiyat, siyaset bilimi gibi bölümlerde yürütülen toplam 245 yüksek lisans ve doktora tezi yine aynı anahtar kelimeler kullanılarak taranmış ve alandaki eğilimi görmek açısından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla özel olarak iletişim bilimleri altında yapılan çalışmalara odaklanmadan önce Türkiye’de insan ve toplum bilimleri altında mobil iletişim çalışmalarının hangi alanlarda yoğunlaştığına ve genel eğilimlerinin ne olduğuna dair bir değerlendirmeyi yapmak gerekmektedir.

İşletme alanında 17 doktora, 94 yüksek lisans olmak üzere toplam 111 tez yazılmıştır. Bunlardan ilki Coşkun Çoroğlu tarafından yazılan *Cep Telefonu Sahiplerinin Bu Telefonlarla İlgili Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Pilot Araştırma* başlıklı yüksek lisans tezidir (1998). İstanbul Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı’nda yürütülen bu çalışma hem bu alanda ilk olması açısından hem de İşletme bölümleri altında cep telefonu pazarına ilişkin çalışmaların

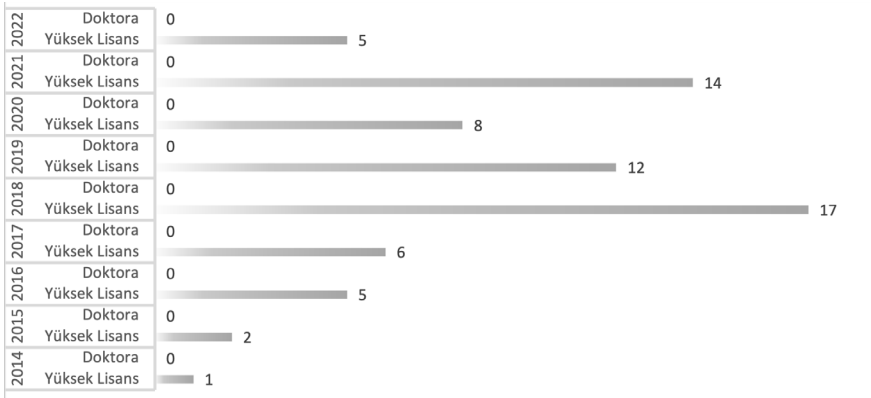

Grafik 1: İşletme Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

dünyadaki trendi birkaç yıl arayla da olsa takip ettiğini göstermesi açısından önemlidir. İşletme altında yapılan mobil iletişim çalışmaları her yıl giderek artmaktadır. Bu rakamlar bize mobil iletişime yönelik çalışmaların Türkiye’de

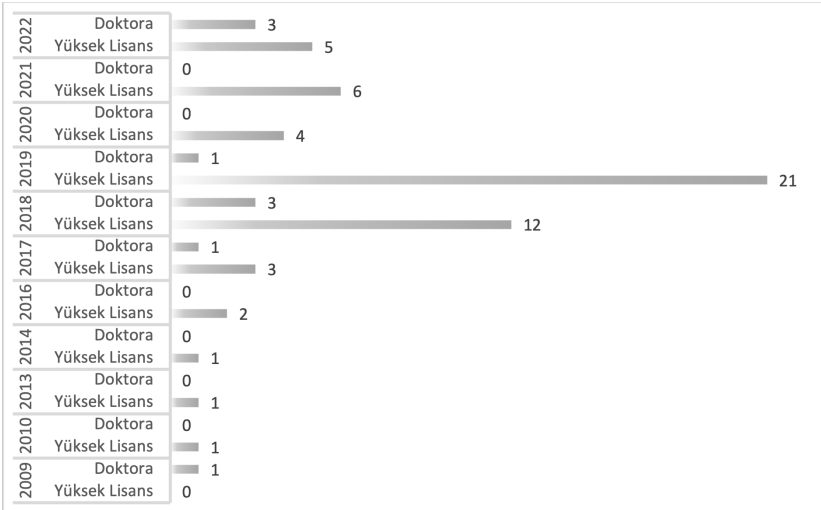
en fazla İşletme alanında ilgi gördüğünü göstermektedir. Bu çalışmaların genel eğilimine baktığımızda ise araştırmaların büyük bir çoğunluğunun tüketicilerin satın alma davranışlarına, mobil pazarlamaya ve sektörel eğilimlere odaklandığı dikkat çekmektedir.

Mobil iletişim alanında en çok tezin yazıldığı bir diğer alan ise Psikolojidir. Psikoloji Anabilim Dalı altında yukarıda belirttiğimiz anahtar kelimeler kullanılarak yapılan taramada toplam 70 tane tez çalışmasına rastlanmaktadır. Mobil telefon kullanımını özellikle bağımlılık tartışmaları (nomofobi) ekseninde ele alan bu bilim dalında tüm çalışmaların yüksek lisans düzeyinde olması ve bu alanda hiç doktora tezinin yapılmamış olması, alandaki eksikliği göstermesi açısından dikkat çekici bulgulardan biridir. Buna ek olarak psikoloji alanındaki ilk çalışma, *Ergenlerin Problemlili Mobil Telefon Kullanımının Utangaçlık ve Sosyal Anksiyete ile İlişkinin İncelenmesi* başlıklı yüksek lisans tezidir (Deniz 2014). Türkiye’de mobil teknolojilere yönelik çalışmaların artış göstermesi de genel olarak bu yıllara denk gelmektedir. Çünkü 2007 yılında günümüzde bildiğimiz anlamıyla ilk dokunmatik akıllı telefonlar kullanıma sunulmuştur. Klasik bir cep telefonundan çok daha fazlasını sunan akıllı telefonlar bu yılları takiben toplumsal kullanımı açısından oldukça yaygınlaşmaya başlamış ve her kesimden insanın hayatının merkezindeki yerini almıştır. Buluşmaları koordine etmekten yakınlarımızla bağlantıları kurmaya, alışverişten flörte, yol tarifinden online işlemlere kadar gündelik hayattaki tüm deneyimlerimizin gerçekleştirilebileceği bir alan sağlaması açısından akıllı telefonlar, toplumsal deneyimin önemli bir parçası olmuştur. Dolayısıyla, bu toplumsal deneyimin öznesi olan insanın bu teknolojilerle ilişkilene biçimi, psikoloji gibi bilim dallarında da ele alınması gereken önemli bir alan sağlamış ve çalışmalar bu tarihten sonra artmıştır.

Grafik 2: Psikoloji Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Mobil iletişim teknolojilerinin toplumsallaşması, bir yandan onların gündelik hayatta deneyimlenme biçimlerini incelemeyi gerektirirken, diğer yandan da bu deneyimin kurumsal alanlarda nasıl yansımaları bulduğunu gözlemlemeyi de zorunlu kılmıştır. Özellikle yeni iletişim teknolojilerinin hem teknoloji okuryazarlığındaki farkındalıkları hem de bu teknolojileri edinme konusundaki istekleri açısından gençler ve çocuklar tarafından kullanımları sıklıkla odaklanılan konuların başında gelmektedir. Bu teknolojilerin en yaygın kullanıldığı alanlardan birisi de bu hedef kitlenin yer aldığı Eğitim alanıdır. Bir başka deyişle, genel olarak yeni iletişim teknolojileri, özel olarak ise mobil iletişim teknolojileri eğitimin önemli bir parçası olarak kullanılmaktadır. Pandemi süreci bizlere mobil iletişim teknolojilerinin eğitimin merkezi bir parçası olarak nasıl kullanıldığını ya da kullanılması gerektiğini göstermiştir. Dolayısıyla gündelik hayattaki yaygınlığına paralel olarak Eğitim alanında da mobil iletişim teknolojileri kullanılmış ve bu alanda çalışmalar önem kazanmıştır. Eğitim bilimleri kapsamında 56 yüksek lisans 9 doktora olmak üzere toplamda 65 tez yazılmıştır. Bu çalışmalardan ilki *Exploring the Use of Mobile Phones for Supporting English Language Learners' Vocabulary Acquisition* başlıklı yüksek lisans tezidir (Saran 2009).

Grafik 3: Eğitim Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

İletişim bilimleri dışında mobil çalışmaların yoğunlaştığı bu üç alanı oldukça az sayıda çalışmayla Güzel Sanatlar takip etmektedir. Güzel Sanatlar alanında yapılmış hiç doktora tezi bulunmamakla birlikte toplam 4 tane yüksek

lisans tezine rastlanmaktadır ve bu çalışmalar genel olarak arayüz tasarımı ve cep telefonlarının sanat dallarında kullanımı üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu alanda yapılan ilk tezlerden biri, renk körlerinin gündelik hayatta yaşadıkları sorunlar üzerinden mobil iletişim platformların geliştirilmesi sırasında dikkat edilmesi gereken unsurları ele alan *Mobil İletişim Platformlarında Kullanılan Görsellerin Renk Körlüğü Üzerindeki Etkileri ve Farkındalığının Artırılması* (Cırık 2016) başlıklı yüksek lisans tezidir.

Grafik 4: Güzel Sanatlar Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Mobil iletişimin çalışıldığı bir diğer alan ise Hukuktur. Bu alanda sadece 2 tane yüksek lisans tezine rastlanmaktadır. Bunlardan ilki mobil telefon abonelik sözleşmelerinin tarafları, hukuki niteliği, hükümleri ve sonuçlarını inceleyen *Mobil Telefon Abonelik Sözleşmesi* başlıklı yüksek lisans tezidir (Öktem 2005). Bir diğeri ise cep telefonu hırsızlığı, uygulamada yaşanan sıkıntılar, faillerin tespitine yönelik işlemler ve çözüm önerileri üzerinde duran *Hırsızlık ve Cep Telefonu Hırsızlığı* (Kalkan 2016) başlıklı yüksek lisans tezidir.

Grafik 5: Hukuk Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümleri altında 2 tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlardan biri GSM şirketlerinin alternatif lisans verme modellerini ele alan *Mobil Telefon İşletmeciliği İçin Alternatif Lisans Verme Modeli* başlıklı yüksek lisans tezi (Demir 1999); diğeri ise mobil devlet uygulamalarını değerlendiren *Elektronik Devletten Mobil Devlete Geçiş* (Döventaş 2009) başlıklı yüksek lisans tezidir.

Grafik 6: Siyaset Bilimi Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

Mobil iletişimin ve özellikle mobil teknolojilerin en yaygın şekilde çalışılması gereken alanlardan birisi de Sosyolojidir. Ancak YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde bu alanda yapılmış sadece 1 tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Toplum ve insanların toplumsal alandaki etkileşimlerini anlamaya çalışan bu bilim dalında, mobil telefonlar gibi toplumsal alanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş, gündelik ilişkilerimizi önemli bir şekilde dönüştürmüş bir teknolojinin neredeyse hiç çalışılmamış olması, bu araştırma açısından en dikkat çekici bulgularından birisidir. Bu eksikliğe rağmen, Türkiye’de cep telefonlarının kamusal ve özel alan ayrımının tanımlanmasında ne gibi bir rol oynadığını ele alan *Mobile Phone and the Re-Negotiation of the Public and the Private* (Ardıç 2001) başlıklı yüksek lisans tezi, yapıldığı yıl itibari ile yurtdışındaki benzer çalışmaları yakalamış olması açısından oldukça önemlidir.

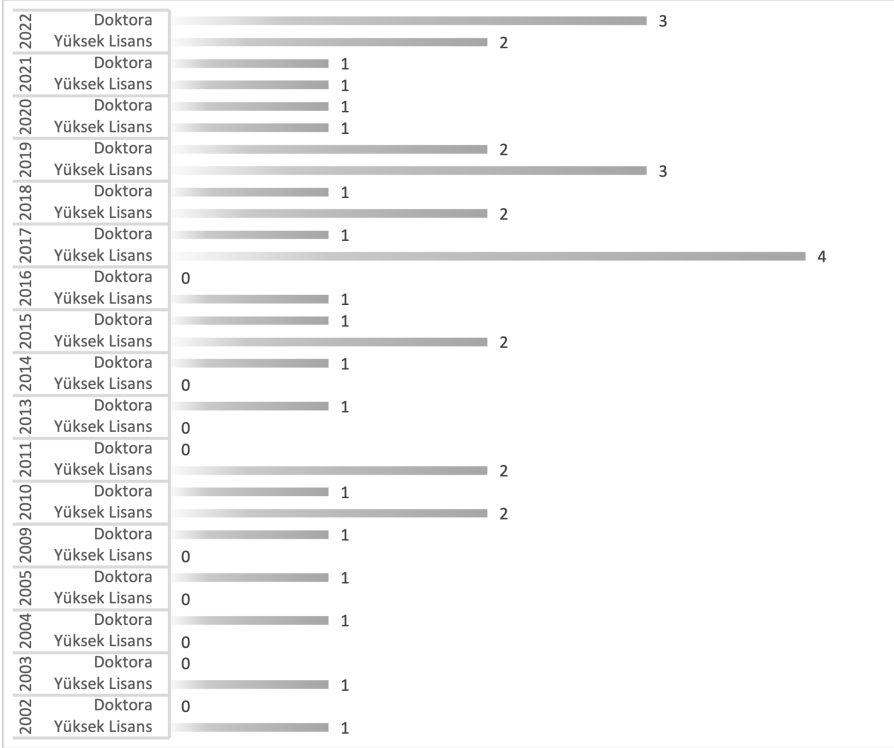
Grafik 7: Sosyoloji Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

İletişim Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerine İlişkin Bir Değerlendirme

İletişim Bilimleri altında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerine bakıldığında, yukarıda belirttiğimiz anahtar kelimeler temelinde YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında 19 farklı üniversitede 16 doktora tezi 22 tane de yüksek lisans tezi yazıldığı görülmüştür. Ancak, cep telefonlarının Türkiye’de kullanılmaya başlandığı 1994 yılından 2001 yılına kadar bu alanda yapılmış herhangi bir yüksek lisans ya da doktora tezine rastlanılmamıştır. Mobil iletişim alanında ilk tezler 90’lı yılların sonlarında yapılmaya başlanmasına rağmen, 2010 yılına kadar 4 yüksek lisans ve 4 doktora olmak üzere toplamda 8 tane tez yazılmıştır. Özellikle akıllı telefonların yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandığı 2010 yılı sonrası bu alanda yapılan çalışmalarda yavaş da olsa bir artış gözlemlenmiştir.

Özellikle mobil iletişim alanında yapılmış doktora tezlerine bakıldığında en fazla tezin Gazetecilik (5) anabilim dalında yazıldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Radyo, Televizyon ve Sinema (4), Halkla İlişkiler (4) ve İletişim Bilimleri (3) takip etmektedir. Mobil iletişim alanındaki doktora tezleri sadece Marmara Üniversitesi (5) Ankara Üniversitesi (4), Anadolu üniversitesi (2), Hacı Bayram Veli Üniversitesi (1), İstanbul Üniversitesi (1), Akdeniz

Üniversitesi (1), İstanbul Aydın Üniversitesi (1) ve Selçuk Üniversitesi (1) olmak üzere toplam 8 üniversitede yazılmıştır. Tezlerin yayım tarihine bakıldığında cep telefonlarının Türkiye’de kullanıma sunulduğu tarihten tam 10 yıl sonra (2004) ilk doktora tezi yazılmıştır. Ayrıca, 2000-2009 tarihleri

Grafik 8: İletişim Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yıllara Göre Dağılımı

arasında sadece 3 doktora tezinin olması özellikle iletişim bilimleri alanında mobil iletişimin hala bir akademik çalışma alanı olarak ilgi görmediğini göstermektedir. Bu alandaki çalışmalar özellikle mobil iletişim teknolojilerinin yaygın kullanıldığı 2010 yılı ve sonrasında ivme kazanmıştır, ancak yine de toplumsal alanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş bu teknolojilerinin ve sunduğu iletişimsel pratiklerin farklı teorik ve metodolojik perspektiflerden doktora düzeyinde yeteri kadar çalışılmadığı görülmektedir.

Benzer şekilde mobil iletişim konusunda yapılan yüksek lisans tezlerine bakıldığında en fazla tezin Gazetecilik (6) anabilim dalında yazıldığı dikkat çekmektedir. Bunu sırasıyla, Halkla İlişkiler (5), Radyo, Televizyon ve Sinema

(4), İletişim Bilimleri (2), İletişim Tasarımı (1), Medya ve İletişim Çalışmaları (1), Medya ve Kültürel Çalışmalar (1), Yeni Medya (1), Reklamcılık ve Medya İletişimi (1) anabilim dalları takip etmektedir. Ayrıca mobil iletişim alanında sayıca en fazla tezin Marmara Üniversitesi’nde (3) yazıldığı görülmektedir. Bu rakamları sırasıyla Gazi/Hacı Bayram Veli Üniversitesi (2), İstanbul Üniversitesi (2), Atatürk Üniversitesi (2), Kadir Has Üniversitesi (2), Ankara Üniversitesi (1), Ege Üniversitesi (1), Selçuk Üniversitesi (1), Mersin Üniversitesi (1), İzmir Ekonomi Üniversitesi (1), İstanbul Kültür Üniversitesi (1), İstanbul Arel Üniversitesi (1), Fırat Üniversitesi (1), Bahçeşehir Üniversitesi (1), Gümüşhane Üniversitesi (1) ve Sivas Cumhuriyet Üniversitesi (1) takip etmektedir. Tezlerin tarihlerine bakıldığında doktora tezlerindeki eğilime benzer olarak 1994-2001 arası hiçbir çalışmaya rastlanılmamaktadır, 2002-2009 yılları arasında ise sadece 2 tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalar yine mobil telefonların artık birçok kişi tarafından kullanılmaya başlandığı 2010 yılı ve sonrasında artmaya başlamıştır.

Mobil iletişim alanında yapılan tezlerde kullanılan yöntemlere bakıldığında ise 16 tezde nicel, 9 tezde nitel ve 13 tezde ise karma yöntemle başvurulduğu görülmüştür. Özellikle mobil iletişimi satın alma, kullanım motivasyonları, tutumlar, bağımlılık ve mobil pazarlama gibi konular üzerinden ele alan tezlerde büyük oranda nicel araştırma yöntemleri kullanılırken, bu teknolojileri toplumsal ilişkilerin ve deneyimin bir parçası olarak, ekonomik, kültürel ve politik bağlamı içerisinde ele alan çalışmalarda ise çoğunlukla nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Son yıllarda yapılan tezlerin önemli bir kısmında da karma yöntemlerin tercih edildiği görülmüştür.

Nicel Yöntem	Nitel Yöntem	Karma Yöntem
16	9	13

Tablo 1: İletişim Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Yöntemsel Dağılımı

Yukarıda belirttiğimiz gibi önemli bir iletişim teknolojisi olan mobil telefonlar Türkiye’de 1994 yılından itibaren kullanılmaya başlanmasına rağmen, İletişim Bilimleri alanındaki ilk tez çalışması Marmara Üniversitesi’nde Osman Köroğlu tarafından yapılan *Mobil İletişim, Etkileşimli Yayıncılık ve Türkiye’deki Uygulamalar* (2002) başlıklı yüksek lisans tezidir. Medya içeriklerine erişimde mobil iletişim teknolojilerinin kullanımına ve Türkiye’deki örneklerle değinilen bu çalışmada mobil iletişim teknolojilerinin

gelişimi, o dönemki durumu, beklentiler, etkileşimli yayıncılık, e-kitap, mobil internet ve gazetecilik gibi mobil iletişim ile bağlantılı başlıklar altında betimletici bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmayı takiben alanda yapılmış ilk doktora tezi ise Ankara Üniversitesi'nde Funda Başaran tarafından yazılan *Yeni İletişim Teknolojilerinin Düzenlenmesi ve Yaygınlaştırılması: Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde İnternet ve Cep Telefonunun Yaygınlaşmasının Karşılaştırmalı Çözümlemesi* (2004) başlıklı çalışmadır. İletişim teknolojilerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eşitsiz bir biçimde yayılması sorununu inceleyen bu çalışma, internetin ve cep telefonunun ortaya çıkışını ve Türkiye'deki gelişim süreçlerini eleştirel ekonomi-politik bir perspektiften ele alarak alanın gelişimine katkı sağlamıştır.

Bu iki öncü çalışmayı takiben her sene mobil iletişim alanında yapılan araştırmalar belirli temalar altında artarak devam etmiştir. Özellikle 1994-2022 yılları arasında yazılan tezler incelendiğinde bu çalışmaların, (a) Mobil Habercilik ve Yayıncılık, (b) Mobil Pazarlama ve Reklam (c) Kullanıcı Motivasyonu, Algı, Tutum ve Bağımlılık Ekseninde Mobil İletişim (d) Mobil Medya Uygulamaları (e) Mobil İletişim Kültürleri ve Kullanıcı Deneyimleri gibi temalar altında yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Mobil Habercilik ve Yayıncılık

Mobil iletişim teknolojilerinin gündelik hayatın yanı sıra çalışma hayatının da önemli bir parçası haline gelmesi, özellikle gazetecilik ve yayıncılık alanlarında da köklü dönüşümlerin yaşanmasına neden olmuştur. Akıllı telefonların ve diğer mobil cihazların yaygın kullanımıyla birlikte haberin üretimi, dağıtımı ve tüketimi önemli ölçüde değişmiş ve bu değişim aynı zamanda hem gazetecilerin çalışma pratiklerini hem haberin yayımlandığı alanları ve üretilen içeriği yeniden şekillendirmiştir. Gazeteciler haberleri yakalamak, yazmak ve yayımlamak için mobil cihazları sıklıkla kullanırken, izleyiciler de haberlere her an her yerden erişebilmektedirler. Mobil teknolojiler aynı zamanda gazetecilerin izleyicileriyle etkileşime geçmeleri için de yeni fırsatlar yaratmaktadırlar. Genel olarak mobil iletişimin, gazetecilik ve yayıncılık alanı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bir yandan yeni zorluklar ortaya çıkarırken, diğer yandan da yeni fırsatlar yaratmaktadır. Dolayısıyla mobil iletişim teknolojilerinin değiştirip dönüştürdüğü bu alanlar ve gazetecilerin mesleki pratiklerindeki dönüşümler, incelenmesi gereken önemli konuların başında gelmektedir. Ancak mevcut tezlere bakıldığında mobil habercilik ya da yayıncılık ile ilgili az sayıda (6) çalışmaya rastlanmaktadır.

Bu çalışmalardan ilki, yukarıda değindiğimiz gibi *Mobil İletişim, Etkileşimli Yayıncılık ve Türkiye'deki Uygulamalar* başlıklı yüksek lisans tezidir (Köroğlu 2002). Bu çalışmayı sırasıyla SMS yolu ile haberin üretim süreçlerini inceleyen *Türkiye'de SMS Haberciliği* (Aslan 2010); habercilikte yeni bir deneyim olan mobil video haber bültenlerinin üretim ve dağıtım aşamalarını ele alan *Görüntülü Habercilikte Yeni Bir Uygulama: Mobil Video Haber Servisleri* (Ünal 2011); Türkiye'deki mobil gazeteciliğin organizasyon yapısını analiz eden *Medya Yakınsaması ve Mobil Gazetecilik* (Sezgin 2017) ve mobil gazeteciliği Irak örneği üzerinden inceleyen *Televizyon Haberciliğinde Mobil Uygulama ve Muhabirlik Pratikleri: Irak Örneğinde* (Albochallab 2019) başlıklı yüksek lisans tezleri takip etmektedir.

Mobil teknolojilerin haber üretiminin, dağıtımının ve tüketiminin tüm aşamalarının önemli bir parçası olmasıyla birlikte, bu alanda daha derinlikli çalışmaların yapılmasının gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, yukarıda değindiğimiz 4 yüksek lisans tezine ek olarak, biri mobil iletişim teknolojileriyle birlikte muhabirlik alanlarında yaşanan dönüşümü, haber üretim süreçleri üzerinden betimlemeyi amaçlayan *Mobil İletişim Teknolojilerindeki Gelişmelere Bağlı Olarak Muhabirlik Mesleğinde Yaşanan Dönüşüm* (Geyik 2020) başlıklı doktora tezi, diğeri ise mobil iletişim teknolojilerinin yayıncılığı ve televizyon izleme pratiklerini ne ölçüde dönüştürdüğü ve bu durumun gelecekte alacağı boyutu inceleyen *Değişen Yayıncılık Pratikleri Açısından Akıllı Telefonların Kullanımı: Televizyon Yayıncılığı ve Mobil Yayıncılık Üzerine Bir İnceleme* (Özcan 2022) başlıklı doktora tezi yapılmıştır.

Mobil iletişim, gazetecilik ve yayıncılık üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, özellikle mobil iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ve bu teknolojilerin habercilik alanına dahil edilmesinin, haberin üretim, tüketim ve dağıtım süreçleri ile bağlantılı olarak geleneksel gazetecilik ya da yayıncılık modellerini bir şekilde değiştirip dönüştürdüğü görülmektedir. Dolayısıyla, mobil iletişim teknolojilerinin gazetecilik ve yayıncılık alanında yol açtığı dönüşümlerin tüm aşamalarda incelenmesi, mobil iletişim çalışmalarının zenginleşmesi açısından oldukça önemlidir.

Mobil Pazarlama ve Reklam

Mobil iletişim teknolojileri, özellikle de akıllı telefonlar, piyasaya sürüldükleri ilk andan itibaren tüketimin önemli bir nesnesi olarak ilgi kazanmışlardır. Bu teknolojilerin gündelik hayata girmesi hem şirketlerin pazarlama platformları ve stratejilerinde hem de insanların tüketim alışkanlıkları ve

satın alma davranışlarında önemli değişimlere yol açmıştır. Akıllı telefonların ve dijital platformların her zaman her yerde ulaşılabilir olması ile birlikte tüketim kültürü de dönüşüme uğramıştır. Günümüzde artık mobil iletişim teknolojileri “pazarlama dünyasının lojistik ve tanıtım altyapısıyla tüketicilerin günlük yaşamları arasında kritik bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda, akıllı telefonlar gibi mobil cihazlar, pazarlamacıların tüketicilerin yaratıcılığından faydalanma ve tüketicileri görünür kılma çabalarının bir parçası haline gelmiştir” (Carah 2020, 325). Özellikle reklam algoritmaları ile doğru kişiyi doğru ürünle buluşturmayı sağlayan ve tüketicinin dikkatini çeken dijital platformlar giderek daha çok tercih edilmektedir. Dolayısıyla, insanlar artık tüketim kültürünü dijital platformlardaki içerik ve verilere odaklanarak deneyimlemektedir ve bu deneyimin merkezinde mobil iletişim teknolojileri yer almaktadır.

Mobil iletişim teknolojilerinin tüketiciyi her zaman her yerde erişilebilir ve sürekli bağlantıda tutma özelliği, mobil pazarlama stratejilerinin her geçen gün yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Müşteri veri tabanları kullanılarak atılan kısa mesajlar, konum verilerinden hareketle kişilere yakın mağaza ya da merkezlerin gösterilmesi yoluyla tüketiciyi hedefleme uygulamaları, geleneksel ve dijital medya arasındaki etkileşimli reklamlar ve sosyal medya hesaplarında gösterilen sponsorlu içerikler bu mobil pazarlama stratejilerine verilebilecek örnekler arasındadır (Carah 2020, 326). Dolayısıyla, akıllı telefonların toplumsal alanda kullanımının bu kadar yaygınlaşması ve her yaştan ve toplumdan insanın gündelik pratiklerinin önemli bir parçası olması onu tüketim, pazarlama gibi alanların cazibe merkezi olarak konumlandırmaktadır. Bu bağlamda pazarlama, reklamcılık, tüketim, satın alma gibi pazarlama iletişiminin temel çalışma konuları mobil iletişim alanına da hızla entegre olmuştur. Bu alanda yapılan çalışmaların çok büyük bir kısmı işletme bölümleri altında gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, iletişim fakültelerinde de özellikle halkla ilişkiler ve tanıtım ya da reklamcılık bölümlerinde mobil pazarlamaya yönelik çalışmalarda artış görülmektedir.

Bu alanda 3 doktora ve 5 yüksek lisans olmak üzere toplam 8 tane tez yazılmıştır. Bu çalışmalardan ilki dönemin gazete ve dergilerinde yer alan mobil telefon reklamlarını analiz eden *Gazete ve Dergilerdeki Mobil Telefon Reklamlarının Göstergibilimsel Açından Çözümlemesi* (Tuncer 2003) başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmayı sırasıyla, cep telefonlarının satın alım sürecinde ve kullanımında reklamların nasıl bir rol oynadığını sorgulan *Cep Telefonu Reklamlarının Yapısal İçeriği ve Tüketim Sürecindeki Rolü Üzerine Bir*

İnceleme (Tellan 2005) başlıklı doktora tezi; tüketicilerin mobil pazarlama ve özellikle de SMS pazarlamasına yönelik tutumlarının ele alındığı *Doğrudan Pazarlama Aracı Olarak Cep Telefonu Kullanımı ve Tüketici Tutumları* (Zengin 2010) başlıklı yüksek lisans tezi; konum, zaman, yaş cinsiyet gibi müşterilerin bağlam bilgisi üzerinden mobil pazarlama iletişiminin rolüne odaklanan *Yeni İletişim Ortamı Olarak Mobil İletişim Teknolojilerinin Pazarlama İletişimi Etkinliğini Arttırmada Bağlam Temelli Kullanımı* (2014) başlıklı doktora tezi; akıllı telefon reklamları üzerinden marka algısının incelenmesin yapıldığı *The Impact of Advertisements on Consumer Perception of Brand Personality: An Analysis of Apple and Samsung Smartphone Advertisements* (Erdoğan 2015) başlıklı yüksek lisans tezi; mobil alışveriş ve tüketici davranışlarının ele alındığı *Türkiye'de Mobil Alışverişin Çevrimiçi Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (Uylaş 2016) başlıklı yüksek lisans tezi; kurumsal itibarlar, risk faktörleri ve satın alma ilişkisine odaklanılan *Kurumsal İtibarın Satın Alma Davranışına Etkisi: Akıllı Telefon Kullanıcıları Üzerine Bir Alan Çalışması* (Yarım 2018) başlıklı yüksek lisans tezi ve son olarak cep telefonu tüketicilerinin planlı eskitmeye yönelik tutumlarının bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinde reklamların rolüne odaklanan *Tüketicilerin Planlı Eskitmeye Yönelik Tutumları: Akıllı Telefon Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma* (Çerçi 2019) başlıklı doktora tezi takip etmektedir. Bu çalışmalardan da görüldüğü gibi tüketim, reklam, tutum gibi mobil pazarlama kavramları iletişim alanlarında da çalışılmakta; ancak, bu pazarın günümüzde kazandığı boyut göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmalar hem sayı hem de içerik olarak oldukça sınırlı kalmaktadır.

Kullanıcı Motivasyonu, Algı, Tutum ve Bağımlılık Ekseninde Mobil İletişim

Mobil iletişim teknolojileri, özellikle de akıllı telefonlar gündelik ve özel hayata bu kadar eklenmişken, bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı da kullanıcıların bu cihazları hangi nedenlerle hayatlarına dahil ettikleri, bu teknolojilere ilişkin algılarının ve tutumlarının nasıl şekillendiği, temel motivasyonlarının neler olduğu ve bu teknolojilerle kurdukları ilişkinin bağımlılık düzeyi gibi konuların etrafında yoğunlaşmaktadır. Özellikle, anaakım iletişim kuramları kapsamında çalışılan bu konular, mobil iletişim araştırmalarında da benzer şekilde yerini almıştır. Bu bağlamda yapılan ilk çalışmalarından biri, gençlerin cep telefonu kullanım motivasyonlarını ele alan *Genç Tüketicilerin Cep Telefonu Kullanımına İlişkin İhtiyaç ve Motivasyonlarının İncelenmesi* (Şener 2011) başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmayı sırasıyla, üniversite öğrencilerinin cep telefonu kullanım alışkanlıklarını

ve motivasyonlarını inceleyen *Teknoloji Çağında Cep Telefonu Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme* (Bal 2013) başlıklı doktora tezi; Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin mobil iletişim teknolojilerine ilişkin algılarını analiz eden *Üniversite Öğrencilerinin Mobil İletişim Teknolojileri Hakkındaki Algılamaları* (Yumurtacı 2015) başlıklı doktora tezi; iletişim fakültesi öğrencilerinin akıllı telefon kullanımına ilişkin fikirlerini araştıran *İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Öğrencilerinin Akıllı Cep Telefonu Kullanımına İlişkin Görüşleri* (Durmuş 2017) başlıklı yüksek lisans tezi ve mobil telefon kullanıcılarının bu cihazlar aracılığıyla kendilerine gelen reklamlara ilişkin düşüncelerini inceleyen *Akıllı Telefon Kullanıcılarının Mobil İnternet Reklamlarına Yönelik Tutumu* (Özbey 2018) başlıklı yüksek lisans tezi takip etmektedir.

Mobil telefon kullanıcılarının önemli bir kısmı, artık bedenlerinin bir uzantısı olarak gördükleri bu teknolojilerden çok kısa bir süre bile ayrıldıklarında ciddi şekilde endişe duyduklarını ifade etmektedirler (Cheever vd. 2014). Kullanıcıların dile getirdiği bu endişe, literatürde cep telefonsuz kalma korkusu anlamına gelen “nomofobi”dir. Özellikle mobil telefon kullanıcılarında görülen duygusal durumu ifade etmek için kullanılan nomofobi (Walsh vd. 2007; Roberts vd.2014; Roberts vd. 2015), mobil iletişim literatüründe, genellikle psikoloji alanında yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır; ancak sayıca az olmakla birlikte İletişim alanında da yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki nomofobi ve kişilerarası ilişkilere odaklanan *Akıllı Telefon Bağımlılığı'nın (Nomofobi) Kişilerarası İlişkiler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Atatürk Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma* (Kars 2020) başlıklı yüksek lisans tezi, diğeri ise nomofobinin bir il ölçeğinde ele alındığı *Akıllı Telefon Bağımlılığı: Erzurum İli Üzerine Bir İnceleme* (Kuyumcu 2021) başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu tezlerden de görüldüğü gibi, mobil telefon kullanımına ilişkin araştırmaların önemli bir kısmı gençlerin, özellikle de üniversite öğrencilerinin mobil telefon kullanım motivasyonları, tutumları, algıları ve bağımlılıkları üzerinden çalışılmaktadır. Bu araştırmalar genellikle anaakım iletişim kuramlarından faydalanmakta ve buna paralel olarak nicel veri toplama yöntemlerinden yararlanmaktadırlar.

Mobil Medya Uygulamaları

Akıllı telefonlarla birlikte hayatımıza dahil olan uygulamalar, mobil iletişimin merkezinde yer almaktadır. Navigasyondan fal bakmaya, sohbetten seyahate, sağlıktan eğitime, eğlenceden bankacılığa kadar çok sayıda uygulama akıllı telefonlar sayesinde her zaman her yerde erişilebilir olmakta ve birçok

anlamda zamandan tasarruf ederek işlerimizi kolaylaştırmamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla mobil medya uygulamaları hem mobil iletişimin hem de gündelik deneyimlerimizin incelenmesi için oldukça önemli bir alan oluşturmaktadır. Ancak mobil medya uygulamaları ile ilgili iletişim bilimleri altında yapılmış az sayıda tez bulunmaktadır. Aslında bu durum uluslararası literatürde de benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. *Dialogues on Mobile Communication* kitabında kendisi ile yapılan görüşmede, Rich Ling, uygulamalar ve uygulamaların kullanımıyla ilgili çok fazla araştırma görmediğini ve bu alanda çalışmaların yapılmasının önemli olduğunu belirtmiştir (Ling ve Typhina 2017, 39).

Bu kapsamda yapılan taramada 3 yüksek lisans, 3 doktora olmak üzere toplam 6 tane teze rastlanmıştır. Bu çalışmalar sırasıyla, İstanbul Polis uygulamasının geliştirilme amacının ve bu uygulamanın genel olarak m-devlet uygulamaları açısından yerinin incelendiği *Elektronik Devletten Mobil Devlete Geçişte Akıllı Telefon Uygulamalarının Yeri, Önemi ve İstanbul Polis Uygulaması* (Uysal 2015) başlıklı yüksek lisans tezi; oyunlaştırma ve hakla ilişkiler ilişkisine odaklanan *Halkla İlişkilerde Oyunlaştırma Kavramı: Procter & Gamble Mobil Uygulamasının İncelenmesi* (Bayındır 2021) başlıklı yüksek lisans tezi; Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinin mobil uygulamaları ve kullanıcı yorumlarını analiz eden *Diyalojik İletişim Kuramı Ekseninde Dijital Kurumsal İletişim: Türkiye'deki Büyükşehir Belediyelerinin Mobil Uygulamaları ve Kullanıcı Yorumları Üzerine Bir Analiz* (Saral-Güneş 2022) başlıklı doktora tezi ve üniversite öğrencilerinin dil öğreniminde mobil uygulama kullanımlarını inceleyen *Evrensel İletişim Dili 'İngilizce'nin Öğrenilmesi ve Kavranmasında Yeni İletişim Teknolojilerinin Önemi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma: Üniversite Öğrencilerinin Dil Öğreniminde Akıllı Telefon Uygulamalarının Rolü* (Çıtır-Öztürk 2022) başlıklı yüksek lisans tezidir.

Mobil uygulamaların kendisine ve kullanıcı deneyimlerine odaklanan bu tezleri, mobil uygulamaları gözetim kapitalizmi ve etik web çerçevesinde ele alan *Gözetim Kapitalizminde Kişisel Verilerin Kullanımı: Etik Web Çerçevesinde Web Siteleri Ve Mobil Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma* (Uluk 2022) başlıklı doktora tezi ve yine bu uygulamaları veri gözetimi ve mahremiyet ihlali bağlamında inceleyen *Büyük Veri Analitiği ve Mahremiyeti: Mobil Uygulamaların Kullanım Düzeyi ve Gizlilik Endişesi Üzerine Bir İnceleme* (Uyanık 2022) başlıklı yüksek lisans tezi takip etmektedir. Bu çalışmalar mobil uygulamalar ile ilgili literatürün genişlemesine katkı sağlamakla birlikte, mobil uygulamaları daha makro bir perspektiften ele alan çalışmaların da azlığını gözler önüne sermektedir.

Mobil İletişim Kültürleri ve Kullanıcı Deneyimleri

Bugüne kadar hiçbir teknoloji mobil telefonlar gibi toplumsal alana ve insanların gündelik rutinlerine bu kadar dahil olmamıştır. Artık etrafımızda gördüğümüz herhangi birine bir mobil telefonu olup olmadığını sormak bile anlamsız hale gelmiştir. 2022'de Türkiye'de mobil abone sayısının 90.8 milyona yükseldiğini (BTK 2022) göz önünde bulundurursak, günümüzde 7'den 70'e herkesin bir mobil telefonu olduğunu var saymak mümkündür. Mobil iletişim teknolojilerinin hem gündelik pratiklere hem de toplumsal alana bu kadar eklenmesi ile birlikte, bu teknolojilerin yol açtığı toplumsal dönüşüm, oluşturduğu yeni kültürlenme ve kimliklenme pratikleri ve farklı kullanıcı deneyimleri de incelenmesi gereken önemli bir alan oluşturmaktadır (Vincent ve Haddon 2018, Ling vd. 2020). Özellikle mobil telefonların toplumsallaşması üzerine yapılan çalışmalar genellikle bu teknolojilerin edinilmesine, benimsenmesine, toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisine, kültürel temsillerine, kullanım biçimlerine ve bu kullanımların gündelik hayatı nasıl şekillendirdiğine odaklanmaktadır. Bu çalışmalar mobil iletişim kültürlerini ve kullanıcı deneyimlerini anlamak ve bu alandaki çalışmaları ulusal ve uluslararası bağlamda genişletmek için gereklidir.

Bu çerçevede yapılan ilk çalışmalardan biri gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olan mobil iletişim teknolojilerinin toplumsal alana etkileri ve bu etkilerin yol açtığı dönüşümlerin tartışmaya açıldığı *Mobil İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bir Paradigma Olarak Türk Toplumsal Yaşamına Etkileri ve Toplumsal Düzenin Yeniden Şekillenmesi Üzerine Bir Araştırma* (Başkaya 2010) başlıklı doktora tezidir. Mobil iletişim teknolojilerinin toplumsal kullanımı, sadece Türkiye bağlamında değil farklı ülkelerdeki kullanım pratikleri üzerinden de ele alınmıştır. Bu çalışmalardan biri mobil telefonların Jakarta'daki görme engelli bireyler tarafından yardımcı teknoloji olarak nasıl kullanıldığını ele alan *Influence Of Smartphone Usage To Mobility Of Visually Impaired: Study In Jakarta* (Karmidi 2017) başlıklı yüksek lisans tezi; diğeri ise Somali'de akıllı telefonlar aracılığıyla mobil internet kullanım pratiklerine odaklanan *İletişim Aracı Olarak Akıllı Telefonlarda Mobil İnternet Kullanımının İncelenmesi: Somali Örneği* (Hassan 2017) başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu iki tezi sırasıyla, akıllı telefonlarda yabancılaşmanın gündelik görünümüne odaklanan *İletişim, Yabancılaşma ve Meta Fetişizmi: Akıllı Telefonlar Üzerine İnceleme* (Canpolat 2017) başlıklı doktora tezi; gündelik hayat pratikleri bağlamında cep telefonlarının toplumsal anlamına bakan *Teknolojinin Toplumsal İnşası Yaklaşımı Bağlamında Cep Telefonunun Toplumsal Anlamı* (Madikova 2018)

başlıklı doktora tezi; mobil haber sitelerini kullanıcı deneyimi bağlamında ele alan *Haber Sitelerinin Akıllı Telefonlarda Görüntülenen Sayfalarında Kullanıcı Deneyimi Tasarımının İncelenmesi* (Çeçen 2019) başlıklı yüksek lisans tezi; mobil telefonlar ve samimiyet ilişkisine odaklanan *Kişilerarası İletişim Sürecinde Samimiyet Olgusu: Cep Telefonu İle Arama ve Mesajlaşma Bağlamında Bir Araştırma* (Ünal 2019) başlıklı yüksek lisans tezi ve mobil telefonların gündelik hayatta kullanım pratiklerini toplumsal cinsiyet dinamikleri üzerinden ele alan *Mobil Medya, Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet: Türkiye'de Akıllı Telefonların Toplumsal Cinsiyetlenmiş Kullanım Pratikleri* (Dede-Özdemir 2019) başlıklı doktora tezi takip etmektedir.

Mobil iletişimi toplumsal dönüşüm ve kullanıcı deneyimleri üzerinden ele alan bu çalışmalardan, özellikle doktora düzeyinde yapılanların hepsi, bu teknolojileri birey, toplum ve teknoloji etkileşimi bağlamında ele almış ve genel olarak eleştirel teorik bir perspektiften faydalanmışlardır. Mobil iletişim teknolojilerin toplumsal alanda yarattığı iletişimsel dönüşüm ve farklı kullanıcıların bu teknolojileri hayatlarına nasıl dahil ettikleri, çalışılması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalara bakıldığında, her biri alana farklı bağlamlarda katkı sağlamakla birlikte, Türkiye'de hala mobil iletişimin, yaş, cinsiyet, etnik köken, engellilik, sınıfsal konum gibi değişkenler üzerinden yeteri kadar ele alınmadığı dikkat çekmektedir.

Sonuç

Mobil iletişim konusunda yapılmış çalışmalar insan ve toplum bilimleri alanı altında değerlendirildiğinde bu araştırmaların önemli bir kısmının, mobil pazarlama, kullanıcıların satın alma motivasyonları, mobil iletişim teknolojilerin eğitimde kullanımı, akıllı telefon bağımlılığı ve kullanıcı deneyimleri gibi konular etrafında kümелendiği görülmektedir. İletişim alanında yapılan çalışmalarda da benzer bir eğilim dikkat çekmektedir. Bu alandaki çalışmalar, yukarıdaki temalarda belirtildiği gibi mesleki pratiklerde yaşanan dönüşümler, mobil pazarlama, kullanıcı tutumları ve toplumsal kullanım pratikleri gibi konular üzerinden çerçelenmektedir. Oysaki mobil iletişim, bu teknolojilerin kullanım alanının genişliğinden dolayı çok farklı bağlamlarda ele alınması gereken önemli bir çalışma alanı sunmaktadır.

Mobil telefonların farklı kültürel ve toplumsal bağlamlarda incelenmesi, bu teknolojilerin oluşturduğu yeni kültürlenme ve kimliklenme deneyimleri, kullanıcıların anlam dünyasında nasıl bir yer edindiği, kullanım pratiklerinin

mevcut sosyo-ekonomik durumlarla nasıl ilişkilendiği, bu teknolojilerin hakim güç iktidar ilişkilerini sürdürmede ya da yerinden etmede nasıl bir rol oynayabileceği gibi temelde mobil telefonlarının nasıl toplumsallaştığı ve gündelik hayata eklenildiği incelenmesi gereken önemli konulardandır. Ancak, mevcut çalışmalara bakıldığında etnografik alan araştırmalarıyla desteklenen belli başlı birkaç çalışma haricinde bu konulara genellikle odaklanılmamıştır. Ayrıca mobil iletişim çalışmaları, özellikle 2000’li yılların başından itibaren dünyada yükselen bir trend izlerken Türkiye’de bu alanda yapılan çalışmalar oldukça azdır. Son yıllarda mobil iletişim üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir artış görülmesine rağmen, bu rakam hala dünyadaki sayıları yakalamaktan oldukça uzaktır. Dolayısıyla, mobil iletişim alanında yapılmış tezlerin bu değerlendirmesi, ileride yapılacak çalışmaların bu alandaki boşlukları görmeleri ve bu boşlukları dolduracak nitelikli araştırmalar yürütmeleri için yol gösterici olacaktır.

Rich Ling’in dediği gibi “ilginç bir zamanda yaşıyoruz” çünkü mobil teknolojilerde yaşanan bu değişimler, bizlere bu dünya ile bütünleşmenin yeni yollarını sağlamaktadır (Ling ve Typhina 2017, 9). Elimizdeki mobil telefonların kullanım alanı ve amacı gün geçtikçe genişlemekte ve öngörülmesi güç bir şekilde dönüşmektedir. Dolayısıyla, mobil teknolojilerdeki bu hızlı gelişmeye paralel olarak farklı disiplinlerden araştırmacıların, mobil iletişim teknolojileri ve toplum arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin farklı disiplinlerdeki kesişim noktalarını araştırmaları ve bu araştırmaları ulusal ve uluslararası bağlamlarda karşılaştırmaları, mobil iletişim alanında çeşitliliğinin sağlanması ve alanın gelişmesi için gereklidir.

YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yaptığımız taramada gördüğümüz gibi Psikoloji, İşletme, Eğitim, Sosyoloji, Güzel Sanatlar, Hukuk, Edebiyat, Siyaset Bilimi ve İletişim gibi mobil iletişim teknolojilerini inceleyen birçok disiplin vardır. Tüm bu disiplinlerin kendi kuramsal perspektifleri, yöntemleri ve konuyu ele alma biçimleri farklıdır. Bu disiplinler farklılıkların hem dünyada hem de Türkiye’de mobil iletişim çalışmalarının gelişimine katkı sağlaması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, gündelik pratiklerimizin merkezinde yer alan bu teknolojilerin farklı teorik, metodolojik ve kültürel bağlamlarda ele alınması, Türkiye’de mobil iletişim çalışmalarının yaygınlaşması ve ilgi gören bir çalışma alanı olması açısından önemlidir. Ayrıca, mobil iletişim teknolojilerinin her geçen gün daha da geliştiği, kullanıcı deneyimlerini ve sektördeki gelişmeleri etkileme ve şekillendirme açısından gelecekte daha önemli rollere sahip olabileceği bir dünyada, bu alandaki gelişmeleri takip etmek oldukça

önemlidir. Mobil iletişim teknolojilerindeki yeni gelişmelere, değişimlere ve trendlere hâkim olmak, mobil iletişimin geleceğinin nasıl olacağını anlamamanın yollarından biridir. Dolayısıyla mobil iletişim teknolojilerinin özellikle son yıllarda gündeme oturan yapay zekâ uygulamalarıyla, algoritmalar ve sanal asistanlar gibi yeni yazılımlarla nasıl ilerleyeceğini ve bu bağlamda oluşacak yeni kullanıcı deneyimlerini inceleyecek çalışmaların da yapılması gerekecektir.

Kaynakça

- Abeln, Muriel. 1997. "Adoption and Use of Mobile Telephony in Europe." *Communications on the Move: The Experience of Mobile Telephony in the 1990s COST248 Mobile Workgroup* içinde, editör Leslie Haddon, 14-23. UK: University of Sussex.
- Albochallab, Ruwaida. 2019. "Televizyon Haberciliğinde Mobil Uygulama ve Muhabirlik Pratikleri: Irak Örneğinde." Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.
- Ardıç, Nurullah. 2001. "Mobile Phone and the Re-Negotiation of the Public and the Private." Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Aslan, Kemal. 2010. "Türkiye'de SMS Haberciliği." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Aslan, Kemal. 2011. *Türkiye'de SMS Haberciliği*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Bal, Enes. 2013. "Teknoloji Çağında Cep Telefonu Kullanım Alışkanlıkları ve Motivasyonlar: Selçuk Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme." Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Bal, Enes. 2014. *Teknoloji Gençlik ve Mobil Yaşam*. İstanbul: Literatürk Academia
- Başaran, Funda. 2004. "Yeni İletişim Teknolojilerinin Düzenlenmesi ve Yaygınlaştırılması: Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde İnternet ve Cep Telefonunun Yaygınlaşmasının Karşılaştırmalı Çözümlemesi." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Başkaya, Zafer. 2010. "Mobil İletişim Teknolojilerinin Sosyal Bir Paradigma Olarak Türk Toplumsal Yaşamına Etkileri ve Toplumsal Düzenin Yeniden Şekillenmesi Üzerine Bir Araştırma." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Bayındır, Berkan. 2021. "Halkla İlişkilerde Oyunlaştırma Kavramı: Procter & Gamble Mobil Uygulamasının İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Binark, Mutlu. 2016. "Akıllı Telefonlarla Bağlantılı Olma Hâli ve Yeni Kültür/lenme ve Deney /im /lerimiz." *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 20(234-235-236): 131-137.
- Brown, Barry, Nicola Green ve Richard Harper. 2002. *Wireless World: Social, Cultural and Interactional Issues in Mobile Communications and Computing*. London: Springer-Verlag.
- BTK. (2022) "Türkiye Elektronik Haberleşme Sektörü, Üç Aylık Pazar Verileri Raporu" <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/pazar-verileri/2022-3-k-disi-3ocak.pdf>
- Canpolat, Emre. 2017. "İletişim, Yabancılaşma ve Meta Fetişizmi: Akıllı Telefonlar Üzerine İnceleme." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

- Carah, Nicholas. 2020. "Mobile Marketing." *The Oxford Handbook of Mobile Communication and Society* içinde, editörler Rich Ling, Leopoldina Fortunati, Gerard Goggin, Sun Sun Lim ve Yuling Li, 325-338. UK: Oxford University Press.
- Caron, André ve Letizia Caronia. 2007. *Moving Cultures: Mobile Communication in Everyday Life*. Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Castells, Manuel, Mireia Fernández-Ardèvol, Jack Linchuan Qiu ve Araba Sey. 2007. *Mobile Communication and Society: A Global Perspective*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Cheever, Nancy A., Larry D. Rosen, L. Mark Carrier ve Amber Chavez. 2014. "Out of Sight Is Not Out of Mind: The Impact of Restricting Wireless Mobile Device Use on Anxiety Levels Among Low, Moderate and High Users." *Computers in Human Behavior* 37:290-297. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.002>
- Cırık, Batural. 2016. "Mobil İletişim Platformlarında Kullanılan Görsellerin Renk Körlüğü Üzerindeki Etkileri ve Farkındalığının Artırılması." Yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi.
- Çeçen, Fulya. 2019. "Haber Sitelerinin Akıllı Telefonlarda Görüntülenen Sayfalarında Kullanıcı Deneyimini Tasarımının İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Çelik, Burçe. 2007. "Addicted Bodies: Cellular Telephony, Melancholia and Individual Articulation in Turkey" Doktora tezi, McGill University.
- Çelik, Burçe. 2009. "Rethinking the Technoscape and Contextualizing Cellular Telephony in Turkey." *Marmara İletişim Dergisi*, 14:51-68
- Çelik, Burçe. 2010. "Türkiye'de Cep Telefonu, Melankoli ve Teknoloji." *Toplum ve Bilim* 117: 56-74.
- Çelik, Burçe. 2011. "Cellular Telephony in Turkey: A technology of Self-Produced Modernity." *European Journal of Cultural Studies* 14(2):147-161. <https://doi.org/10.1177/1367549410392267>
- Çelik, Burçe. 2013. "Teknoloji ile Kimlik Mücadelesi: Kürt Gençleri ve Cep Telefonu." *Sahanın Sesleri İletişim Araştırmalarında Etnografik Yöntem* içinde, editör Hakan Ergül, 257-277. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çerçi, Merve. 2019. "Tüketicilerin Planlı Eskitmeye Yönelik Tutumları: Akıllı Telefon Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Çıtır-Öztürk, Gülcan. 2022. "Evrensel İletişim Dili 'İngilizce'nin Öğrenilmesi ve Kavranmasında Yeni İletişim Teknolojilerinin Önemi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma: Üniversite Öğrencilerinin Dil Öğreniminde Akıllı Telefon Uygulamalarının Rolü." Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.

- Çoroğlu, Coşkun. 1998. "Cep Telefonu Sahiplerinin Bu Telefonlarla İlgili Satınalma Davranışları Üzerine Bir Pilot Araştırma." Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Dede-Özdemir, Yeliz. 2019. "Mobil Medya, Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet: Türkiye'de Akıllı Telefonların Toplumsal Cinsiyetlenmiş Kullanım Pratikleri." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Dede-Özdemir, Yeliz. 2020. *Mobil Medya, Teknoloji ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Alternatif Bilişim Yayınları
- Demir, Hakan. 1999. "Mobil Telefon İşletmeciliği İçin Alternatif Lisans Verme Modeli." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- Deniz, Sinem. 2014. "Ergenlerin Problemleri Mobil Telefon Kullanımının Utangaçlık ve Sosyal Anksiyete ile İlişkisinin İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.
- Döventaş, Ebru. 2009. "Elektronik Devletten Mobil Devlete Geçiş." Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi.
- Durmuş, Tolgay. 2017. "İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Öğrencilerinin Akıllı Cep Telefonu Kullanımına İlişkin Görüşleri." Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi.
- Erdoğan, Emircan. 2015. "The Impact of Advertisements on Consumer Perception of Brand Personality: An Analysis of Apple and Samsung Smartphone Advertisements." Yüksek lisans tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi.
- Ergül, Hakan, Emre Gökalep ve İncilay Cangöz. 2009. *Yoksulların Günlük Yaşamında Medya: Eskişehir Bağlamında Bir Alan Araştırması*. Tübitak Sobag 107K400 no'lu Araştırma Projesi.
- Fortunati, Leopoldina. 1997. "The Ambiguous Image of the Mobile Phone." *Communications on the Move: The Experience of Mobile Telephony in the 1990s COST248 Mobile Workgroup* içinde, editör Leslie Haddon, 131-145. UK: University of Sussex.
- Geyik, Kurbanı. 2020. "Mobil İletişim Teknolojilerindeki Gelişmelere Bağlı Olarak Muhabirlik Mesleğinde Yaşanan Dönüşüm." Doktora tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Glutz, Peter, Stefan Bertschi ve Chris Locke. 2005. *The Thumb Culture: The Meaning of Mobile Phones for Society*. New Brunswick, NJ: Transaction. Formun Altı
- Goggin, Gerard ve Jacqueline Clark. 2009. "Mobile Phones and Community Development: A Contact Zone Between Media and Citizenship." *Development in Practice*. 19(4-5): 585-597. <https://doi.org/10.1080/09614520902866371>
- Goggin, Gerard, Rich Ling ve Larissa Hjorth. 2015. "Must-Read Mobile Technology Research: A Field Guide." *Mobile Technologies* içinde, editörler Gerard Goggin, Rich Ling ve Larissa Hjorth, 1-16. New York: Routledge.

- Haddon, Leslie. 1997a. *Communications on the Move: The Experience of Mobile Telephony in the 1990s COST248 Mobile Workgroup*. Editör Leslie Haddon. UK: University of Sussex.
- Haddon, Leslie. 1997b. *Themes in Mobile Telephony Final Report of the COST 248 Home and Workgroup*. Stockholm: Telia.
- Haddon, Leslie. 1998. "The Experience of the Mobile Phone" XIV World Congress of Sociology: Social Knowledge: Heritage, Challenges, Prospects. Montreal, 26 Temmuz- 1 Ağustos.
- Hartmann, Maren, Peter Rössler ve Joachim R. Höflich. 2008. *After The Mobile Phone?: Social Changes and The Development of Mobile Communication*. Berlin: Frank & Timme.
- Hassan, Amal Abdoukader. 2017. "İletişim Aracı Olarak Akıllı Telefonlarda Mobil İnternet Kullanımının İncelenmesi: Somali Örneği." Yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Horst, Heather A. ve Daniel Miller. 2006. *The Cell Phone: An Anthropology of Communication*. Oxford and New York: Berg.
- Höflich, Joachim ve Margit Hartmann. 2006. *Mobile Communication in Everyday Life: An Ethnographic View*. Frank & Timme, Berlin.
- Ito, Mizuko, Daisuke Okabe ve Misa Matsuda. 2005. *Personal, Portable, Pedestrian: Mobile Phones in Japanese Life*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jarratt, J. Jennifer ve Joseph F. Coates. 1990. "Future Use of Cellular Technology: Some Social Implications" *Telecommunications Policy* 14 (1): 78-84. [https://doi.org/10.1016/0308-5961\(92\)90111-2](https://doi.org/10.1016/0308-5961(92)90111-2)
- Kalkan, Murat. 2016. "Hırsızlık ve Cep Telefonu Hırsızlığı." Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Kalsın, Berrin. 2016. "Mobil Habercilik ve Sosyal Medya: Haber Yazım Yöntemleri Üzerine Bir Araştırma." *Sosyal Medya Araştırmaları* 3 içinde, editörler Ali Büyükaşan ve Ali Murat Kırık, 341-366. İstanbul: Çizgi Kitabevi
- Karmidi, Sabilul Maarifah. 2017. "Influence of Smartphone Usage to Mobility of Visually Impaired: Study In Jakarta." Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi.
- Kars, Ahmet. 2020. "Akıllı Telefon Bağımlılığı'nın (Nomofobi) Kişilerarası İlişkiler Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Atatürk Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma." Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Katz, James E. 2008. *Handbook of Mobile Communication Studies*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Katz, James ve Mark Aakhus. 2002. *Perpetual Contact: Mobile Communication,*

- Private Talk, Public Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kopomaa, Timo. (2000). *The City in Your Pocket: Birth of the Mobile Information Society*. Helsinki: Gaudemus.
- Köroğlu, Osman. 2002. "Mobil İletişim, Etkileşimli Yayınclılık ve Türkiye'deki Uygulamalar." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- Kuyumcu, Muhammed. 2021. "Akıllı Telefon Bağımlılığı: Erzurum İli Üzerine Bir İnceleme." Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi.
- Lange, Klaus. 1993. "Some Concerns about the Future of Mobile Communications in Residential Markets." *Telecommunication: Limits to Deregulation* içinde, editör Mads Christofferson ve Anders Henten, 197-210. Amsterdam: IOS Press.
- Leung Louis ve Ran Wei. 1999. "Who Are The Mobile Phone Have-Nots? Influences and Consequences." *New Media & Society* 1(2): 209-226.
- Licoppe, Christian. 2004. "Connected' Presence: The Emergence of a New Repertoire for Managing Social Relationship in a Changing Communication Technospace." *Environment and Planning D: Society and Space* 22(1):135-156.
- Lie, Merete ve Knut H. Sørensen. 1996. *Making Technology Our Own? Domesticating Technology Into Everyday Life*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Ling, Rich ve Donner, Jonathan. 2009. *Mobile Communication*. UK: Politiy Press.
- Ling, Rich ve Gitte Stald. 2010. "Mobile Communities: Are We Talking About a Village, a Clan, or a Small Group?." *American Behavioral Scientist* 53(8): 1133-1147. <https://doi.org/10.1177/0002764209356245>
- Ling, Rich ve Typhina Eli. 2017. "Mobile Communication." *Dialogues on Mobile Communication* içinde, editör Adriana de Souza e Silva, 33-50. London: Routledge.
- Ling, Rich. 1997. "'One Can Talk About Common Manners!': The Use of Mobile Telephones in Inappropriate Situations." *Themes in Mobile Telephony Final Report of the COST 248 Home and Workgroup* içinde, editör Leslie Haddon, Stockholm: Telia.
- Ling, Rich. 1998. "The Technical Definition Of Social Boundaries: Video Telephony and the Constitution of Group Membership." *Blurring Boundaries: When Are Information and Communication Technologies Coming Home?* içinde, editörler Annevi Kant ve Enid Mante Meier, 107-130. Stockholm: Telia.
- Ling, Rich. 1999. "Traditional Fixed and Mobile Telephony for Social Networking Among Norwegian Parents." *The 17th International Symposium on Human Factors in Telecommunication* içinde, 245-256. Copenhagen: TelElanmark.

- Ling, Rich. 2004. *The Mobile Connection: The Cell Phone's Impact on Society*. Morgan Kaufmann.
- Ling, Rich. 2008. *New Tech, New Ties: How Mobile Communication is Reshaping Social Cohesion*. MIT Press: London.
- Ling, Rich. Leopoldina Fortunati, Gerard Goggin, Sun Sun Lim ve Yuling Li. 2020. *The Oxford Handbook of Mobile Communication and Society*. UK: Oxford University Press.
- Madikova Özer, Aizat. 2018. "Teknolojinin Toplumsal İnşası Yaklaşımı Bağlamında Cep Telefonunun Toplumsal Anlamı." Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Öktem, Seda. 2005. "Mobil Telefon Abonelik Sözleşmesi." Yüksek lisans tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özbey, Elif. 2018. "Akıllı Telefon Kullanıcılarının Mobil İnternet Reklamlarına Yönelik Tutumu." Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi.
- Özcan, Ömer Faruk. 2022. "Değişen Yayıcılık Pratikleri Açısından Akıllı Telefonların Kullanımı: Televizyon Yayıcılığı ve Mobil Yayıcılık Üzerine Bir İnceleme." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Özcan, Yusuf Ziya ve Abdullah Koçak. 2003. "Research Note: A Need or a Status Symbol?: Use of Cellular Telephones in Turkey." *European Journal of Communication* 18(2): 241-254. <https://doi.org/10.1177/0267323103018002004>
- Özyal, Burak ve Gülgün Erdoğan Tosun. 2017. "Dijital Gazeteciliğin Gelişen Bir Formu Olarak Mobil Gazetecilik." *Akdeniz İletişim* 28: 60-81.
- Plant, Sadie. 2001. *On the Mobile: The Effects of Mobile Telephones on Social and Individual Life*. Schaumburg, IL: Motorola.
- Pool, Tim. 2016. "Mobil gazetecilik." *TRT Akademi* 1(2): 703-714.
- Rakow, Lana ve Vija Navarro. 1993. "Remote Mothering and the Parallel Shift: Women Meet the Cellular Phone", *Critical Studies in Mass Communication* 10(2):144-157. <https://doi.org/10.1080/15295039309366856>
- Rheingold, Howard. 2002. *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. Cambridge, MA: Perseus.
- Roberts, James A., Luc Honore Petnji YaYa ve Chris Manolis. 2014. "The invisible addiction: Cell-phone activities and addiction among male and female college students." *Journal of Behavioral Addictions*. 3(4), 254-265. <https://doi.org/10.1556/JBA.3.2014.015>
- Roberts, James. A., Chris Pulling ve Chris Manolis. 2015. "I need my smartphone: A hierarchical model of personality and cell-phone addiction." *Personality and Individual Differences*. 79: 13-19. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.01.049>

- Saral-Güneş, Selda. 2022. *"Diyalogik İletişim Kuramı Ekseninde Dijital Kurumsal İletişim: Türkiye'deki Büyükşehir Belediyelerinin Mobil Uygulamaları ve Kullanıcı Yorumları Üzerine Bir Analiz."* Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi.
- Saran, Murat. 2009. *"Exploring the Use of Mobile Phones for Supporting English Language Learners' Vocabulary Acquisition."* Doktora tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Sezgin, Sema. 2017. *"Medya Yakınsaması ve Mobil Gazetecilik"*, Yüksek lisans tezi, İstanbul Arel Üniversitesi.
- Şener, Zehra Işıl. 2011. *"Genç Tüketicilerin Cep Telefonu Kullanımına İlişkin İhtiyaç ve Motivasyonlarının İncelenmesi."* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.
- Şenyüz, Bilge ve Fırat Tufan. 2022. *Mobil İletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tellan, Derya. 2005. *"Cep Telefonu Reklamlarının Yapısal İçeriği ve Tüketim Sürecindeki Rolü Üzerine Bir İnceleme."* Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Tuncer, Saniye. 2003. *"Gazete ve Dergilerdeki Mobil Telefon Reklamlarının Göstergibilimsel Açından Çözülmesi."* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.
- Uluk, Murat. 2022. *"Gözetim Kapitalizminde Kişisel Verilerin Kullanımı: Etik Web Çerçevesinde Web Siteleri ve Mobil Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma."* Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Uyanık, Gizem. 2022. *"Büyük Veri Analitiği ve Mahremiyeti: Mobil Uygulamaların Kullanım Düzeyi ve Gizlilik Endişesi Üzerine Bir İnceleme."* Yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi.
- Uylaş, Zeynep. 2016. *"Türkiye'de Mobil Alışverişin Çevrimiçi Tüketici Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma."* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- Uysal, Mehmet Ali. 2015. *"Elektronik Devletten Mobil Devlete Geçişte Akıllı Telefon Uygulamalarının Yeri, Önemi ve İstanbul Polis Uygulaması."* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.
- Ünal, Aleyna Makbule. 2019. *"Kişilerarası İletişim Sürecinde Samimiyet Olgusu: Cep Telefonu ile Arama ve Mesajlaşma Bağlamında Bir Araştırma."* Yüksek lisans tezi, Gümüşhane Üniversitesi.
- Ünal, Recep. 2011. *"Görüntülü Habercilikte Yeni Bir Uygulama: Mobil Video Haber Servisleri."* Yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi.
- Ünal, Recep. 2012. *Mobil Video Haber Servisleri*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Ünal, Recep. 2019. «İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Mobil Habercilik Deneyimi Üzerine Bir İnceleme: Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi Örneği.» *Erciyes İletişim Dergisi Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu Özel Sayısı:143-156.* <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.485754>

- Ünal, Recep. 2020. "Mobil Haberciliğe Yerelden Bakmak: Yerel Medya Kuruluşları İçin Mobil Habercilik Ne Vaat Ediyor?" *Yeni Gazetecilik Mecralar, Deneyimler, Olanaklar* içinde, editörler Özlem Erkmen, Bora Ataman ve Barış Çoban, 215-246. İstanbul: Kafka Kitap.
- Ünal, Recep. 2022. "Bir Haber Üretim Pratiği Olarak Mobil Habercilik." *Mobil İletişim* içinde, editörler Bilge Şenyüz ve Fırat Tufan, 31-45. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Vincent, Jane ve Leslie Haddon. 2018. *Smartphone Cultures*. London: Routledge
- Walsh, Shari P., Katherine M. White ve Ross Young. 2007. "Young and connected: Psychological influences of mobile phone use amongst Australian youth." *Proceedings of Mobile Media* içinde, editörler Larissa Hjorth ve Gerard Goggin, 125-134. University of Sydney. <https://eprints.qut.edu.au/9753/1/9753.pdf>
- Wood, Joyce. 1993. "Cellphones on the Clapham Omnibus: The Lead-Up to a Cellular Mass Market." *SPRU CICT Report No. 11* UK: University of Sussex.
- Yarım, Mustafa Serkan. 2018. "Kurumsal İtibarın Satın Alma Davranışına Etkisi: Akıllı Telefon Kullanıcıları Üzerine Bir Alan Çalışması." Yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi.
- Yavuz, Barış. 2014. "Yeni İletişim Ortamı Olarak Mobil İletişim Teknolojilerinin Pazarlama İletişimi Etkinliğini Arttırmada Bağlam Temelli Kullanımı." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi.
- Yumurtacı, Onur. 2015. "Üniversite Öğrencilerinin Mobil İletişim Teknolojileri Hakkındaki Algılamaları." Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Zengin, Abdülcelil Mücahid. 2010. "Doğrudan Pazarlama Aracı Olarak Cep Telefonu Kullanımı ve Tüketici Tutumları." Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi.

Teoride ve Uygulamada Aktivist Halkla İlişkiler: Toplum ve Toplumsal Değişim için İletişim

Halise Karaaslan Şanlı

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0002-6840-6096>

halisekaraaslan@gmail.com

Elif Bozkurt

Bağımsız Araştırmacı

<https://orcid.org/0000-0003-1126-205X>

elif.ophelia@gmail.com

Öz

Farkındalık yaratmak, politika ve eylemlere destek oluşturmak için yüzyıllardır çağının mevcut iletişim stratejilerini kullandığı bilinen, farklı sosyal bilim alanlarınca konu edinilen aktivistler, yerel, ulusal ve uluslararası kampanyalarla iletişim araştırmalarının içine dâhil olmuştur. Son yirmi yılda ise aktivizm ve toplumsal hareketler, halkla ilişkiler tarihi ve teorisinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Halkla ilişkiler araştırmacılarının yanı sıra halkla ilişkiler uygulayıcıları da aktivizm üzerine düşünmeye başlamıştır. Son yıllarda, bu düşünme ortaklığının, yeni bir halkla ilişkiler teorisi olan 'aktivist halkla ilişkiler'in disiplin içinde kabulü ile sonuçlandığını söyleyebiliriz. Halkla ilişkileri, politik bir değişim aracı olarak tanımlayarak halkla ilişkilerin demokratik işleyişteki yerini sorgulayan, farkındalığı artırarak sosyal fayda üretme potansiyelini öne çıkaran kamu merkezli tartışmalarla aktivist halkla ilişkiler teorisi, disiplinin amaç, misyon, değer, etik, güç ve etki alanını yeniden tartışmaya açmıştır. Alanın geleceği açısından oldukça önemli olan bu tartışmalarla 'kurum', 'kamu', 'güç' gibi kavramlar, halkla ilişkiler tartışmaları içinde yeniden anlam kazanmıştır. Anaakım ve işlevsel halkla ilişkiler yaklaşımına karşı eleştirel paradigmlar içinde yerini alan aktivist halkla ilişkiler teorisinin gelişimini, taktik ve stratejilerini kapsamlı bir şekilde sunabilmek, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aktivizm, aktivist halkla ilişkiler, halkla ilişkiler teorisi, eleştirel halkla ilişkiler, toplumsal hareketler

•••••

Makale geliş tarihi: 27.12.2022 ■ Makale kabul tarihi: 4.3.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 135-162

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306658

Activist Public Relations in Theory and Practice: Communication for Society and Social Change

Halise Karaaslan Şanlı

Ankara University Faculty of Communications

<https://orcid.org/0000-0002-6840-6096>

halisekaraaslan@gmail.com

Elif Bozkurt

Independent Researcher

<https://orcid.org/0000-0003-1126-205X>

elif.ophelia@gmail.com

Abstract

For centuries, activists have used the communication strategies of their age to raise awareness and to promote policies. They and their local, national, and international campaigns have been the subject of countless studies in the field of communications and other branches of the social sciences. Over the last two decades, activism and social movements have also become a special focus of practitioners and researchers in the field of public relations history and theory, resulting in the rise of a new public relations theory, "activist public relations," within the discipline. By defining public relations as tool for political change, exploring its role in the functioning of democratic societies, and highlighting the societal benefits of awareness-raising campaigns, activist public relations theory has reopened discussions about the purpose, mission, value, ethics, power, and influence of the discipline. Through these discussions, which are vital to the future of the field, concepts such as "institution," "public," and "power" have gained new meanings in public relations discourse. The aim of this article is to present the development, tactics, and strategies of activist public relations theory as a critical paradigm and alternative to mainstream and functionalist approaches to public relations.

Keywords: Activism, activist public relations, public relations theory, critical public relations, social movements

■ ■ ■ ■ ■

Received: 27.12.2022 ■ Accepted: 4.3.2023

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 135-162

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306658

Toplumsal değişimi hedefleyen organize gruplar tarafından yapılan aktivist eylemler, 1990'lı yılların başında "halkla ilişkiler araştırmalarının en önemli alanlarından biri" (Anderson 1992, 151) olarak tanımlanmış, "aktivizm ve toplumsal hareketler, halkla ilişkiler uzmanları ve uygulayıcılarının giderek artan ilgisi haline gelmiştir" (Ciszek 2015, 447). Bu ilgi, son yıllarda yeni bir halkla ilişkiler teorisinin, "aktivist halkla ilişkiler" in disiplin içinde kabulü ile sonuçlanmıştır.

Ancak her yeni teorinin gelişim sürecinde olduğu gibi aktivist halkla ilişkilerin de disiplin içinde kabulü kolay olmamış, iki farklı paradigmanın yoğun tartişması sürece damgasını vurmuştur. Aktivizmin "gerçek" ve "meşru bir halkla ilişkiler uygulaması" olduğu görüşü ile (Smith ve Ferguson 2001; Demetrious 2013; Coombs ve Holladay 2014; Ciszek 2014, 2015) şirket ve/veya organizasyon çıkarına halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından "savuşturulması gereken problemler" (akt. Woods 2017, 1), "baş edilmesi gereken kamular" (akt. Ciszek 2014, 20) olduğu iddiaları tartişmanın iki tarafını yansıtmaktadır. Anaakım/yönetmel yaklaşımı benimseyen teorisyenler, kurumsal/şirket odaklı bakış açısıyl a aktivistlerin alana katkılarını, eylemleri sonucunda halkla ilişkiler (PR) departmanlarının önem kazanmasıyla ilişkilendirirken; eleştirel halkla ilişkiler teorisyenleri, aktivist

hareketlerin hedef ve stratejik yenilikleriyle disiplinin gelişimine sağladıkları katkıları öne çıkartmışlardır.

Bu tartışmalar, özellikle halkla ilişkilerin “gerçekten ne olduğu”, kamu ya da halk tanımı, hedef ve misyonu üzerine yeniden düşünmeye olanak tanımış, alandaki “eleştirel seslerin daha çok duyulmasını sağlamıştır” (Adi 2018, 5). Disiplinin bugünü ve gelecekteki konumu açısından önem arz eden, ayrıntıları metnin ilerleyen bölümlerinde sunulacak tartışmalar ve sonuçlarının, halkla ilişkiler akademisyenleri, öğrencileri ve uygulayıcıları açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Dünyada halkla ilişkiler literatürünün son yıllarına damgasını vuran, disiplinin tarihinden teorik bakış açısına pek çok mecrasını etkileyen tartışmaların ve aktivist halkla ilişkilerin Türkçe yazına yansımaları sınırlı olmuştur.¹ Smith ve Ferguson’un da işaret ettiği gibi, İngilizce halkla ilişkiler literatüründe aktivizm ve aktivist halkla ilişkilere dair yoğunlaşan bir tartışma olsa da bu grupların varlıklarını sürdürmek için kullandığı strateji ve taktikleri inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır (2001, 299).

•••

- 1 Türkçe literatürde aktivizm ve halkla ilişkilere yönelik ilk çalışma A. Pelenk Özel’in 2014 tarihli *Halkla İlişkilerde Yeni Yaklaşımlar* derleme kitabında yer alan “Halkla İlişkiler ve Aktivizm İlişkisine Kuramsal Bir Yaklaşım” başlıklı araştırmasıdır. Çalışmada, aktivizm ve halkla ilişkiler ilişkisini anaakım halkla ilişkiler, özellikle de Mükemmellik Teorisi perspektifinden aktarmaktadır. Aktivist halkla ilişkiler teorisinin yer almadığı çalışma, yönetsel yaklaşımların konuyla ilgisinin kavranması açısından önemlidir. Aktivist halkla ilişkileri konu edinen ilk makale ise G. A. Sancar tarafından 2017 yılında yazılmıştır. “Aktivist Halkla İlişkiler Bağlamında WWF Dünya Saati Kampanya Örneği” başlığını taşıyan makalede, aktivist halkla ilişkilere yönelik tanımların yanı sıra bir kampanya örneği üzerinden uygulamaya yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. A. İcil Tuncer ise, 2019 yılında yazdığı “Postmodernizm Ardalanında Halkla İlişkilerin Aktivist Rolüne Yönelik Bir Arayış” makalesinde postmodern halkla ilişkiler yaklaşımı perspektifinden halkla ilişkilerin aktivist rolünü, örgütlerdeki halkla ilişkiler uygulayıcıları üzerinden değerlendirmiştir. E. Güllal Şahin tarafından 2021 yılında yazılan “Dijitalleşme Çağında Aktivist Halkla İlişkiler: Uluslararası Literatür Üzerine Bir Analiz” başlıklı makalede dijital medya odağında aktivist halkla ilişkileri konu edinen literatür dört halkla ilişkiler dergisi üzerinden taranarak sunulmuştur. H. Karaaslan Şanlı ve E. Bozkurt tarafından 2022 yılında yazılan “Aktivizm ve Halkla İlişkiler Üzerine Çarpışan Paradigmalar: Anti-Aktivist Söylemden Aktivist Halkla İlişkilere Uzanan Yolun Haritası” başlıklı makalede ise aktivizm ve halkla ilişkiler ilişkisi, yönetsel halkla ilişkiler teorilerinden eleştirel halkla ilişkilere geniş kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Özetle 2014 yılında yazılan bir kitap bölümünün dışında; 2017, 2019, 2021 ve 2022 yıllarında birer adet aktivist halkla ilişkileri konu edinen araştırma makalesi yayımlanmıştır. Diğer bir deyişle, aktivist halkla ilişkiler araştırmaları son birkaç yıldır ilgi görmekle birlikte son derece sınırlıdır.

Bu tespitlerden hareketle yazılan makalenin amacı, halkla ilişkiler ve aktivizm ilişkisini, disiplinin yeni toplumsal hareketler ve sosyal değişimle bağını, aktivist halkla ilişkiler strateji ve taktiklerini kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmektir. Makalede ilk olarak aktivizm ve halkla ilişkiler üzerine tartışmalara, farklı paradigmalara argümanlarına yer verilecektir. Ardından aktivist halkla ilişkiler perspektifi, temel literatürü ve iddialarıyla sunulacak, daha sonraki başlıklarda ise bu perspektifin kullandığı taktik ve stratejiler ele alınacaktır.

Aktivizm ve Halkla İlişkiler Üzerine Tartışmalar: Alana İlişkin Farklı Paradigmalara Ait Argümanlar

Halkla ilişkiler paradigmaları hem tarihsel hem de kuramsal açıdan temel olarak iki kategoride ele alınmaktadır. İşlevselci yaklaşım ile halkla ilişkilerin toplumdaki rolüne farklı perspektiflerden odaklanan eleştirel yaklaşım, alandaki en yaygın analitik ayrımı oluşturmaktadır (Edwards 2012).

İşlevsel/yönetimsel yaklaşım, halkla ilişkiler teorileri denilince akla ilk gelen, Magda Pieczka tarafından uluslararası halkla ilişkilerin “egemen paradigması” olarak tanımlanan, James E. Grunig’in Mükemmellik Teorisi’dir (2006, 349-350). Mükemmellik teorisinde halkla ilişkiler, “bir kuruluşun kamuları arasındaki iletişim yönetimi” yani örgütsel yönetimin bir işlevi olarak tanımlanmıştır (Grunig ve Hunt 1984, 4). Bu tanım, onlarca yıl boyunca halkla ilişkiler disiplini ve mesleki uygulamalarına hâkim olmuş, yönetimsel yaklaşım araştırmaları halkla ilişkilerin amacını, paydaşların çıkarları doğrultusunda kurumsal iletişimin etkinliğini arttırmak olarak ifade etmiştir.

Mükemmellik teorisyenleri, aktivizmi başlangıçta göz ardı etmiştir. Ancak şirketler üzerinde aktivist baskıların artmasıyla göz ardı edilemeyen toplumsal hareketler, şirketlerin halkla ilişkiler uygulamalarına ve uygulayıcılarına, ihtiyacı arttıran bir unsur olarak halkla ilişkiler mesleğini geliştiren bir “katalizör” olarak görülmüştür. Eyleme geçmeden önce ilişki kurulup engellenmesi gereken, eyleme geçtiğinde ise kontrol altına alınarak yönetilmesi planlanan unsurlar olarak görülen aktivistler, halkla ilişkiler programlarının gelişimi için itici bir güç olarak tanımlanmıştır. Örneğin Larissa A. Grunig “Aktivizm: Örgütlerin Etkinliğini Nasıl Sınırlıyor ve Halkla İlişkiler Departmanları Ne Kadar Mükemmel Yanıt Veriyor” (1992) başlıklı makalesinde de iddia ettiği gibi aktivist örgütlerin baskısı organizasyonları mükemmelliğe doğru itmektedir. Mükemmellik kuramında aktivistleri, “halkla ilişkiler uygulayıcısı olarak değil de örgütün dış kamuları” ya da “halkla

ilişkilerin işlevini bozan endişe kaynakları” olarak görme eğilimi yaygındır ve bu yüzden de halkla ilişkilerin asli bir parçası olarak kabul edilmezler (Ciszek 2015, 448-449). Özetle, mükemmellik teorisyenleri aktivizme “aktivist kamuların perspektifinden değil, örgütlerin kamu aktivizmine nasıl tepki verdiği” çerçevesinden odaklanmaktadır (Karlberg 1996, 272).

Başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere halkla ilişkiler uygulamalarının çoğunun temelini oluşturan mükemmellik yaklaşımı, çok sayıda sorgulamayı da beraberinde getirmiştir. Grunig’in mükemmellik teorisi, özellikle “toplumda var olan ırk, sınıf ve cinsiyet konularına odaklanan içsel asimetrik güç ilişkilerinin üzerini örttüğü” ve görünürdeki tarafsızlığı nedeniyle eleştirilmiştir (Curtin ve Gaither 2005; Holtzhausen ve Voto 2002; Pieczka 2006). İşlevselci bakış açısını benimsemeyip eleştirel duruşa sahip pek çok çalışma ise işlevsel halkla ilişkiler araştırmasının tarafsızlığını reddedip kurumlar ve kamular arasındaki kaynak ve güç dengesizliğine işaret ederek politik olarak daha bilinçli bir araştırma talep etmiş ve halkla ilişkilerle ilişkili değerler üzerinde sorgulamalar yapmıştır (Edwards 2012, 19).

Mükemmellik teorilerine yönelik sorgulamalar, eleştirel teorilerin açığa çıkmasının itici güçlerinden biri olmuştur. Disiplin üzerine çalışan çok sayıda akademisyen, disiplinin mevcut ve güncel ihtiyaçlarını da değerlendirerek yeniden tanımlanması için çağrıda bulunmuştur. Halkla ilişkilerin sadece “hizmet satın alan müşteri kamularına değil; genel olarak topluma hizmet etmesi” kamu yararına katkıda bulunması, kamuoyunun ihtiyaçlarına yanıt vermesi için alanı yeniden gözden geçirerek eleştirel, radikal ve kapsayıcı bir halkla ilişkiler tasavvuru geliştirilmeye çalışılmıştır (Pompper vd. 2022; L’Etang 2016).

Örgütsel çıkarlara öncelik veren mükemmellik teorisi gibi baskın işlevselci paradigmalara, eleştirel yaklaşarak yeni bir halkla ilişkiler teorisi oluşturma çabasına giren araştırmacılar, eleştirel ve yorumlayıcı gibi farklı sosyal teorilerle disiplinlerarası konumunu güçlendirmiş, postmodern, postkolonyal, feminist ve eleştirel ırk teorileri gibi farklı bakış açılarını alana taşımıştır. Söylem, kültür, hegemonya, ideoloji, güç, ırk, cinsiyet ve sınıf gibi kavramlara daha geniş yer vererek yeni araştırmalarla literatüre katkı sağlamıştır.

Özellikle işlevselci, tek kültürlü, Batı perspektifli, işletme, yönetim ve organizasyon merkezli teorilerden kamu merkezli teorilere doğru gerçekleşen bir “paradigma kayması” (Taylor ve Kent 2022, 103) olarak

da tanımlanan eleştirel yaklaşımın güçlenmesi ile halkla ilişkilerin tarihi de yeniden tanımlanmaya başlamıştır. Ayrı bir makale konusu olarak sunulması gereken aktivizm ve halkla ilişkiler tarihi için temel sorulardan biri Derina Holtzhausen'in ifadesiyle "Ya ortak tarihimiz P. Taylor Barnum, Ivy Lee ve Edward Bernays'dan değil de İngiliz sömürgeciliğine direnişten kaynaklanıyorsa?" (2007, 375) sorusudur. Egemen tarih yazımına karşı çıkararak halkla ilişkileri, güç ve iktidar oluşturma ya da aracılık etmenin ötesinde aktivizm ya da toplumsal hareketler ile ilişkilendiren çok sayıda eleştirel halkla ilişkiler tarihi teorisyeni vardır.

Egemen halkla ilişkiler yaklaşımının bir sonucu olarak aktivizm, geleneksel olarak halkla ilişkiler tarihinin bir parçası olarak kabul edilmemiş ve çatışmacı gruplar olarak tanımlanmıştır (Edwards 2012, 12). Oysaki halkla ilişkiler tarihinde, özellikle alanın meslek ve endüstri olarak gelişiminde, aktivizm önemli bir rol oynamaktadır (Smith 2005, 5). Örneğin, Coombs ve Holladay (2014), feminizm, ekoloji, tüketici ve eşcinsel hakları gibi sosyal hareketlerin, 19. yüzyıldan bu yana halkla ilişkileri kullandığını belirtirken; Erica Ciszek de ABD tarihinde ilerici kolektif bir kimlik olarak tanımladığı aktivistlerin halkla ilişkileri, en az yüz yıldır kullandığını iddia etmektedir:

19. yüzyılın sonlarında, toplumcu ve ilerici örgütler, tekelci kurumların iktidarına karşı çıkanlar, iş yeri reformunu savunanlar, işçi örgütleri, kölelik karşıtları, kadınların oy hakkını savunanlar, gıda ve ilaç sektörlerinde artan hükümet düzenlemelerine karşı duranlar, doğrudan çatışma ya da temyiz yoluyla baskı oluşturup kurumsal ve kamusal değişime yönelik çabaları yöneterek halkla ilişkileri kullananlar, aktivistler olarak tarihe geçmiştir (2014, 16).

Toplumsal hareketler ve aktivizmi, halkla ilişkilerin dışında tutan, kamuların düşmanı olarak tanımlayan egemen yaklaşım, özellikle internet ve çeşitli sosyal uygulamalarla dijital aktivizmin de yaygınlaşmasının ardından aktivizm üzerine tartışmalara dâhil olmuştur. "Aktivistler, ikna/savunuculuk ve güç gibi bir zamanlar görmezden gelinen terimler, anaakım halkla ilişkiler araştırmaları için göz ardı edilemeyen kaygılar olarak ortaya çıkmıştır" (Coombs ve Holladay 2012, 880).

Aktivist Halkla İlişkiler Literatürünün Oluşumu

Aktivist halkla ilişkiler literatürü oluşturma çağrısı, 1996'da Karlberg'in "Halkla İlişkiler Araştırmalarında Halkı Hatırlamak: Teoriden Operasyonel Simetriye" başlıklı, halkla ilişkileri, sosyal etkileri incelemek için yetersiz bir çaba olarak tanımladığı makalesinde, aktivizmin ve aktivistlerin halkla

ilişkileri nasıl kullandığının araştırılması talebiyle başlamıştır (1996, 264).² Bu öncü çağrıya hem anaakım hem de eleştirel halkla ilişkiler araştırmacıları yanıt vermiştir. Kurumsal bakış açısına sahip araştırmacılar, özellikle dijital alanda itibar yönetimi, şirketlerin paydaşlarını izleyerek nasıl doğru tepkiyi verebileceği gibi konulara yoğunlaşırken; eleştirel bakış açısıyla aktivizm ve halkla ilişkileri inceleyen araştırmacılar, iktidar ilişkilerinin analizi, kamusal alandaki güç dengelerinin daha eşit bir düzleme çekilmesi ve toplumsal değişiminin bir aracı olarak halkla ilişkiler gibi konulara yoğunlaşmıştır.³ Özetle, bu çalışmaların ardından uzun yıllar halkla ilişkiler teorileri tarafından kapsanmayan ancak varlığı da inkâr edilemeyen aktivizm, özellikle eleştirel teorisyenler tarafından geliştirilen ve son on yılda artan bir ilgiyle karşılanan araştırmalarla kendine bir patika bulmuş, teori ve pratikleriyle aktivist halkla ilişkiler literatürü oluşmaya başlamıştır.

Aktivist halkla ilişkiler literatüründe, aktivizmin ne olduğuna ve aktivistlerin toplumsal yaşamı tanımlama ve toplumsal yaşamı dönüştürme dinamiklerine dair çok farklı bakış açısı bulunmaktadır. Örneğin, Smith “aktivizm, aktivistlerin sorunlu bulduğu politikaları, uygulamaları veya koşulları değiştirmek için şirketler veya diğer kurumlar üzerinde baskı uyguladığı bir süreçtir” (2005, 5) derken; Holtzhausen’e göre:

Aktivizm, küçük veya büyük, belirlenen ve çözülmesi istenen tüm mevzular için direniştir. Aktivizm, karşılığında hiçbir şey beklemeden ‘öteki’ni gözetmektir.

•••

2 Karlberg eleştirilerinde, “halkla ilişkilerin, iki yönlü simetrik teori ile sürdürdüğü asimetrik araştırma gündemi” arasında bir çelişki olduğunu savunarak, “nüfusun diğer kesimleri pahasına ticari ve devlet iletişimini sübvansane etmeye devam eden bir gündem”le halkla ilişkilerin gerçek katılım ve dengeyi göz ardı ettiğini ifade etmiştir. “Araştırmaların, nüfusun önceden dışlanmış kesimlerinin kamusal iletişim ihtiyaçlarını ve kısıtlamalarını ele almaya başlaması çağırısı”nda bulunmuştur (1996, 263).

3 Aktivizm ve aktivistlerin halkla ilişkileri nasıl kullandığına yoğunlaşan anaakım çalışmaların çoğu mükemmellik teorisiyle ilgili araştırmacılardan gelmiştir. Örneğin Taylor vd. (2001), “Aktivist Örgütler İlişki Kurmak için İnterneti Nasıl Kullanıyor?” adlı makalede web sitelerinde aktivistlerin diyalog kullanım prensiplerini analiz etmiş, Reber ve Berger (2005), “Aktivist Söylemin Çerçeveleme Analizi: Dikkat Çekici Mesajlar Oluşturmada Sierra Club’ın Başarılı ve Başarısız Yönleri” adlı çalışmasında, aktivistler tarafından oluşturulan medya çerçevelmelerini analiz etmiş, Reber ve Kim (2006) “Aktivist Grupların Medya İlişkilerinde Web Sitelerini Kullanma Biçimleri: Çevrimiçi Basın Odalarının Değerlendirilmesi” adlı araştırmasında aktivistlerin kullandığı çevrimiçi odaları ele almıştır.

Halkla ilişkiler ve aktivizmi eleştirel bir şekilde inceleyen çalışmalara (örneğin Coombs ve Holladay 2012; Demetrious 2013; Weaver 2010, 2014) makale içinde sıkça yer verilmesi nedeniyle, tekrardan kaçınmak amacıyla değinilmemiştir.

Aktivizm, yaşamı anlamlı, bilinçli, etik, aktif, dürüst ve sorumlu bir şekilde yaşamak, 'şey'leri, manipüle etmeden gördüğü gibi çağırmak, insanları marjinalleştiren, insanlıktan çıkararak ve ayrıştıran uygulamaları hoş görmemek anlamına gelmektedir (2012, XV).

Ciszek ise aktivizmi, genel olarak politikaları, pratikleri ve koşulları değiştirmek için bir organizasyon ya da organizasyonlar üzerinde baskı kurmaya çalışan insanların süreci olarak tanımlamaktadır (2015, 447).

İnsan hakları savunucularından hayvan hakları gruplarına, nükleer karşıtı eylemcilerden barış savunucularına, toplum sağlığı için zararlı olan ürünlerden meme kanserine dair farkındalık yaratmaya değin çok sayıda aktivist grubun mevcudiyeti ortadadır. Toplumsal değişim için mücadele eden ve yeni bir iletişimsel anlam dünyası oluşturmaya çalışan gruplar, genel olarak aktivist örgütler çatısı altında bir araya gelmekte ve bu örgütler, toplumsal hareket örgütleri, taban örgütleri, sivil toplum kuruluşları veya kâr amacı gütmeyen kuruluşlar olarak adlandırılmaktadır (Smith ve Ferguson 2001, 296)

Aktivist örgütler, farkındalığı arttırmak, tutumları değiştirmek ve insanları belirli eylemlere teşvik etmek veya belirli eylemlerden vazgeçirmek için halkla ilişkileri kullanmaktadır. Smith'e göre aktivist halkla ilişkiler, aktivist örgütlerin halkla ilişkileri kullanarak stratejik hedeflerinin peşinde koştuğu, aynı zamanda bu süreçte örgütsel kimliğini koruduğu ve diğer kurumların kullandığı strateji ve araçlara benzer strateji ve araçlar geliştirdiği iletişimsel bir süreçtir. Aktivist örgütlerin iki ana halkla ilişkiler hedefi bulunmaktadır; birincisi, sorunlu durumun çözümüne dair değişim yaratmak için çaba oluşturmak ve bu çabaları sürekli hale getirmek; ikincisi, bu çabalarla kamuoyunu ve kamu davranışlarını etkilemek (Smith 2005, 5-7). Çünkü aktivist örgütler, tanımladıkları toplumsal sorunların çözüme ulaşmasını sağlamak ve varlıklarını sürdürmek için halkın farklı kesimlerinin onayını almaya çalışırlar. Aktivist örgütlerin, kamu meşruiyeti ve sosyal değişimin meşruiyet zeminini oluşturmak için kazanmaya çalıştığı bu onay süreci, aktivist halkla ilişkiler teorilerini ve pratiklerini kullanmayı gerektirmektedir (Demetrius, 2008).

Aktivist Halkla İlişkiler: "Meydan Okumanın Yönetimi" ya da Paradigmalar Arası Devşirilen Sorun Yönetimi Teorisi

Halkla ilişkiler disiplininde yeni bir teori olarak ortaya çıkan aktivist halkla ilişkiler araştırmalarında, analizlerin sorun yönetimi teorisiyle paralellğine

dikkat çekilmiştir. Sorun yönetimi, 1970’lerde ABD’de şirketlere karşı yapılan güçlü protestolarla baş etmek için kurumsal halkla ilişkiler içinde oluşan ve kurumların kullandığı bir müdahale stratejisi ve erken uyarı aracıdır (Heath 2002, 209). Sorun yönetimi, şirketlerin önceliklerini belirlemek, mevcut ve uzun vadeli performanslarını arttırmak, değişiklikleri tahmin etmek, tehditlerden kaçınmak veya tehditleri azaltmak için (Renfro’dan akt. Jaques 2006, 410) aktivistlere karşı, aktivistlerin kamu diyalogunu ve kamu politikalarını engellemek için oluşturulmuştur.

Aktivizm ile mücadele etmek için aktivist hareketlerin eylem tarzlarından beslenerek oluşturulan ve egemen teoride yerini alan sorun yönetimi teorisi, ironik bir şekilde tekrar kaynağına dönerek aktivist halkla ilişkiler literatürü tarafından benimsenmiştir.

Sorun yönetimi teorisi, sorunları tanımlamayı, uzun vadeli izlemeyi ve çözmeyi amaçlayan stratejik bir yönetim süreci olduğu için aktivist örgütler tarafından da tanınan, kullanılan ve aktivist halkla ilişkiler literatüründeki araştırmacılar tarafından teşvik edilen bir yöntemdir. “Hatta birçok aktivist örgüt, kurumsal sorun yönetimi hakkında bir fikre sahip olmamasına rağmen sorun yönetimi konusunda uzman olabilmekte, sorun yönetimi stratejilerini, kurumlara göre çok daha iyi kullanabilmektedir” (Cralle ve Vibbert 1985, 5-10).

Cralle ve Vibbert, aktivist örgütlerin genelde yaptığı veya yapması gereken bir strateji olarak sorunları ve sorunların müsebbibi olan hedef kurumları belirleyip onları analiz etmek, sorunla mücadele için strateji belirleyip onları uygulamak ve en nihayetinde çözüme ulaşmak için işlevselci geleneğin sorun yönetimi teorisini kullanmaları gerektiğini belirtmektedir (1985, 8). Cralle ve Vibbert’e katılan Smith ve Ferguson da sorun yönetimi teorisinin, savunuculuk faaliyetleri için bir çerçeve sağladığına dikkat çekerek işlevselci geleneğe ait olan ama aktivist örgütler için de bir yol haritası olacağını düşündükleri sorun yönetimi teorisini, mücadele pratiklerini geliştirmek için aktivist örgütlere önermektedir (2001, 400-401).

Aktivist halkla ilişkiler üzerine çalışan ve aktivist örgütlere problemlerin çözümünde sorun yönetimi teorisini öneren araştırmacılarından Tony Jaques’a göre:

Sorun yönetimi teorisi, çevrenin incelenmesi, sorunların erken tanımlanması, sınıflandırılması ve önceliklendirilmesi, önleyici eylemlerde bulunulması, eylemlerin planlanması, gerçekçi hedeflerin belirlenmesi, etkili bir örgütlenmenin

yürütülmesi, koalisyonların kurulması, kaynakların birleştirilmesi ve kaynaklara odaklanılmasından dolayı hem stratejik hem de taktiksel açıdan perspektifi güçlü bir teoridir (2006, 410).

Jaques, ABD’de öncü aktivist Saul Alinsky’nin 1970’lerde basılan *Radikaller için İlkeler* kitabındaki yenilikçi modern aktivist ilkeler ile kurumsal sorun yönetimi teorisinin paralellik gösterdiğini, sorun yönetimi teorisinin, aktivizmin strateji ve taktikleri ile oluştuğunu ve aynı zamanda aktivistlerin, “kurumların yönetim kurulu odalarına kadar girmesiyle sorun yönetiminin kurumsal perspektifini çatlattığını” dile getirmektedir (2006, 407). Bu yüzden de Patrick Jackson, “Meydan Okumanın Taktikleri” makalesinde, işlevselci gelenek terminolojisine ait olan sorun yönetimi yerine “meydan okumanın yönetimi” olarak kavramsallaştırmanın daha doğru olacağını savunmaktadır. Bu yeni kavramsallaştırma ile aktivist mücadelede öznenin ön plana çıkacağını, öznenin davranışları ve sorumluluklarının daha çok vurgulanacağını, “meydan okumanın etkili bir halk üniversitesi olduğunu ve bu halk üniversitesinin halkla ilişkiler pratiğinde de hızlı ve meraklı öğrenciler yetişeceğini” belirtmektedir (1982, 212). Sorun yönetimi teorisi veya alternatif tanımıyla, meydan okuma yönetimi, Robert Heath’e göre aktivistler ile kurumlara ortak bir zemin bulmak, akılcı kamu politikaları oluşturmak ve yürütmek için yeni olanaklar sunmaktadır (akt. Jaques 2006, 411).

Zaman zaman kurumlar aktivist örgütleri ve onların eylemlerini sorun olarak görürken aktivistler de kurumların politikalarını ve uygulamalarını sorun olarak görmekte, iki taraf sorun yönetimi teorisi ile benzer strateji ve taktikleri kullanarak birbirlerine meydan okumaktadır. Bu karşılıklı meydan okumada, aktivist organizasyonlar ile kâr amaçlı organizasyonlar arasında, kamuoyunu etkileme amacı ile pek çok stratejik ve taktiksel benzerlik olsa da amaçlar ve hedefler yönünden çok sayıda farklılık bulunmaktadır. Derina Holtzhausen ve Rosina Voto’nun da belirttiği gibi aktivistler geleneksel halkla ilişkiler uygulayıcılarından farklıdır; çünkü bir kurumun başarısına veya kârına odaklanmaktan ziyade bir sorunu çözmeye odaklanır ve hedeflerine ulaşmak için geleneksel olduğu kadar geleneksel olmayan halkla ilişkiler araçlarını da kullanırlar (2002, 66).

Aktivist Halkla İlişkiler Uygulamaları: İlişki Ağları Geliştirme

Halkla ilişkiler literatüründe son yıllarda öne çıkan araştırmaların da işaret ettiği gibi, halkla ilişkilerin temel işlevi ilişki kurmaktır. İlişkisel paradigma ya

da ilişki yönetimi yaklaşımı, kamular ile kurulması gereken ilişkinin eşitlikçi, etkileşimli, toplumsal faydayı ve ortaklaşa anlam inşasını gözetten bir nitelikte sürdürülmesini odağa alır (Botan ve Taylor 2004, 652-653). Kurumsal halkla ilişkiler profesyonelleri gibi aktivistler de sorunları ele almak ve sorunların çözümüne destek oluşturmak için kamular ile olumlu ilişkiler kurmak zorundadır (Sommerfeldt 2011, 88).

Bryan Reber ve Jun Kyo Kim, aktivizmin etkinliğinin, aynı amacı paylaşan bireyler arasında ilişki oluşturulmasına ve toplumsal değişim için benzer hedefleri olan diğer kuruluşlarla bağlantı kurulmasına, politika üretenlerin gündemlerini etkilemesine ve aktivist örgütün ele aldığı sorunlarla ilgili uzman bir bilgi kaynağı olarak hizmet vermesine bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle, aktivistler hem kamu algısını etkilemek hem de kaynak sağlamak için daha kitlesel kamuların dikkatini çekmeye çalışır (2006, 313).

Aktivist örgütlerin, toplumsal konumunu güçlendirebilmek için sadece destekçilerini değil aynı zamanda henüz destekçisi olmayan başka kamuları da mobilizasyona dâhil edebilmeleri, bunun için de iletişim stratejilerini iyi kullanmaları gerekmektedir (Jahng vd. 2014, 119). Güç kaynaklarını, ne derecede başarılı bir şekilde harekete geçirdiğine bağlı olarak aktivist örgütler, sorun yönetiminde başarılı olmaktadır (Blaylock'tan akt. Sommerfeldt 2013, 349). Aktivistlerin, mücadele süreçlerinde ilişki kurduğu ve kendilerine güç kaynağı olarak belirlediği altı farklı kamu bulunmaktadır: Destekçiler, sorundan etkilenen topluluklar, diğer aktivist gruplar, muhabirler, karar vericiler ve hedef kurumlar. Aktivist örgütler, bu süreç içinde destekçiler ve etkilenen topluluklarla birlikte onların ihtiyaçları veya ilgi alanlarını belirlemede, kampanya sürecine katılımlarını sağlamakta, koalisyon kurabileceği diğer örgütleri tespit etmekte, bu koalisyon örgütleriyle birlikte kaynaklar ve görevler için iş birliği yapmaktadır. Aktivistler, kampanyalarının kapsamını genişletmesine yardımcı olmak için muhabirler, yasal adımların atılması için de karar vericiler ile çalışmaktadır. Aktivistler, destekçileriyle ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri sürdürmek için eğitim, bağlantı kurma, katılım ve tanıma gibi dört adım uygulamaktadır. Aktivistler, etkilenen topluluklarla ilişki kurarken ilişkileri yapılandırmak için dört adımla da süreci yönetmektedir: Dinleme, anlama, güçlendirme ve karşılıklı güven tesis etme (Woods 2017, 195-197).

Aktivistler, destekçileriyle iletişim kurmak, destekçilerinin soruna olan ilgisinin sürekliliğini sağlamak ve gerektiğinde sorunları yeniden tanımlamak için destekçilerine yönelik bültenler ve web siteleri de dâhil

olmak üzere çeşitli dâhili yayınlar kullanmaktadır (Smith 2005, 8). Aktivist örgütün mobilizasyonu sağlamak için kullandığı kaynaklar, aktivist örgütün çözülmesini istediği sorunlara ve stratejik olarak hedeflere nasıl ulaşmak istediğine dayandırılmaktadır. Bir kampanyada kullanılan kaynaklar, genellikle aktivist örgütün karakteristiği olup konulara, örgütsel yapılara ve stratejik iletişim planlarına göre çeşitlilik göstermektedir (Sommerfeldt 2013, 347).

Aktivist Mücadele ve Stratejik İletişim

Aktivist örgütler, sorunlara yönelik farkındalığı arttırmak, meşruiyet oluşturmak ve baskı kurarak hedef kurumun ve kamu politikalarının değişikliğini gerçekleştirmek için stratejik iletişimden yararlanmaktadır. Stratejik iletişim, aktivist örgütlerin, amaçlarına ulaşmak ve misyonunu gerçekleştirmek için geliştirdiği planlı iletişim aktiviteleridir (Hallahan vd. 2007, 5). Stratejik iletişim, savunuculuk ve aktivist faaliyetlerde, kamunun düşüncesini değiştirmek ve kamu politikalarını etkilemek için uygulanmaktadır (Alwood 2015, 12). L'Etang'a göre stratejik iletişimin bir alanı olan halkla ilişkiler de farklı varsayımlar, değerler ve dünya görüşleri tarafından dile getirilen çoklu tanımlarla stratejik iletişim tartışmalarının içinde yer almakta, sosyal gelişim ve değişimi hedefleyen toplumsal hareketlerde kilit rol oynamaktadır (2013, 65). Edward Alwood'a göre de aktivistlerin halkla ilişkiler alanında formel bir eğitimi olmamasına rağmen kamunun düşüncesini, stratejik iletişim aracılığıyla etkilemekte oldukça başarılıdırlar (2015, 12).

Toplumsal hareketlerde halkla ilişkiler, bir kamuoyu oluşturma sürecidir ve bu süreçte halkla ilişkilerin işlevi değişim yaratabilmesidir. Rafael Obregon aktivist örgütlerdeki aktif kolektif öznenin, toplumsal değişimi gerçekleştirebilmesi, ayrımcılık ya da eşitsizliğin köklerini etkili bir şekilde tartışmaya açabilmesi ve yayabilmesi, kolektif eylem ve mobilizasyonu kolaylaştırabilmesi için stratejik iletişime ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir. Obregon'a göre aktivistler, kamularının seslerini yükseltmek, aşağıdan yukarıya bir strateji geliştirmek, kamularını güçlendirmek ve harekete geçirmek için iletişim kampanyaları düzenleyerek stratejik bir şekilde hikâye anlatıcılığı yapmaktadır (2014, 330-333).

Carl Botan, işlevselci gelenek perspektifinden büyük strateji, strateji ve

taktiğin⁴ tanımlamasını yapmakta, bu kavram ve olguları aktivist örgütler de dâhil olmak üzere başka kamuların da kullandığını vurgulamaktadır. Jaques'a göre iletişim strateji ve taktikleri, aktivist örgütün türüne, boyutuna, yapısal ve iletişimsel özelliklerine göre çeşitlilik göstermektedir (2006, 411). Aktivist örgütler, bir kampanya için strateji hayata geçirirken, diğer örgütler gibi şu faktörleri göz önünde bulundurmaktadır: 1) Örgütün güçlü yönleri, 2) örgütün amaçları, 3) hedef kurum, 4) hedef kurumun tavrı ve 5) kampanyayı taze tutma ihtiyacı (Woods, 2017, 115-119).

Chelsea Lane Woods, "Dışardakiler: Aktivistlerin Kurumsal Davranışa Meydan Okumak İçin Sorun Yönetimini Nasıl Kullandıklarını Anlamak" başlıklı çalışmasında, aktivistlerin bir sorunu çözmeyi amaçladıkları zaman, sorunla ilgili farkındalık yaratmak, kamuları harekete geçirmek ve çözümün meşruiyetini oluşturmak için bir kampanya planladığını, bu kampanya için de stratejik iletişimden yararlandığını belirtir (2017, 140). Aktivist örgütler, sorun yönetimi teorisini veya meydan okuma yönetimini kullanarak tüm kampanya sürecinde sekiz izleğe göre hareket eder: a) Sorunu tanımlama, b) sorun analizi ve seçimi, c) hedef kurumun kimliği, d) hedef kurum analizi, e) strateji geliştirme, f) strateji uygulama, g) rahatlama ve d) değerlendirme (2017, 74-75).

Stratejiler, aktivist örgütler tarafından genellikle sorunların çözümü için kampanyalar geliştirmek ve bu kampanyaları medya, web siteleri ve sosyal medya gibi ağlar üzerinden yayımlamak, sorunla ilgili iletilerini çözüme yönelik ve olumlu olacak şekilde çerçevelemek, destekçileri güçlendirmek, kurumları değişime zorlayan adımları attırmak, birden çok kamuya ulaşmak ve kalıcı olmak için oluşturulmaktadır. Aktivistler, bu aşamada özellikle halkla ilişkiler mesaj stratejilerinden yararlanırlar. Kitlelere ulaşmak için etkili mesaj stratejileri oluşturmak, halkla ilişkilerin temel işlevleri arasındadır. Vincent Hazleton'a göre örgütlerde halkla ilişkiler faaliyetleri, amaçlara ulaşmak için

•••

4 Büyük strateji, bir kurumun hedefleri, iş birliği yaklaşımı, etik anlayışı, kamuları ve çevresindeki diğer güçlerle olan ilişkileri hakkında aldığı politika düzeyindeki kararlardır. Büyük strateji, sadece tek bir sorunun ele alınması için bir seçenek değil; bir kuruluşun tüm ilişkilerine karşı tutumunu yani kurum kültürünü belirleyen ilkelere. Strateji ise örgütsel büyük stratejileri gerçekleştirmek için kaynakların ve argümanların düzenlenmesi ve organize edilmesini içeren kampanyalar düzeyinde karar verme süreci olarak ifade edilmektedir. Yani stratejiler, her zaman büyük strateji tarafından belirlenmekte ve halkla ilişkiler uygulayıcılarının herhangi bir konuyu ele almak için sahip olduğu stratejik seçenekler, örgütün büyük stratejisi tarafından belirlenmektedir. Taktik de halkla ilişkilerin uygulanmasını veya teknik yönünü kapsayan, stratejilerin uygulandığı spesifik faaliyetler ve ürünleri içermektedir (Botan 2006, 198-199).

tasarlanmış iletişim stratejileri aracılığıyla hayata geçirilir. İletişim stratejileri, ortamda bulunan hedef kitlelere girdi görevi gören mesajlar şeklinde kendini gösterir. Hazleton, sosyal değişim literatüründen yola çıkarak, örgütlerin halkla iletişim kurarken kullandıkları mesaj stratejilerini “bilgilendirici”, “kolaylaştırıcı”, “ikna edici”, “vaat ve ödül”, “tehdit ve ceza”, “pazarlık” ve “işbirlikçi problem çözme” olarak yedi kategoriye ayırır (akt. Werder, 2006).

Aktivist Halkla İlişkiler Mesaj Stratejileri

Aktivist halkla ilişkiler literatüründe, tarih boyunca aktivistlerin kullandığı strateji ve taktiklere gönderme yapılmaktadır.⁵ Aktivist örgütler, geçmişten bugüne toplumsal hareketler tarafından kullanılan iletişim stratejilerini organizasyonun hedeflerine, yapısına, ilişki kurduğu kitlelere, bulunduğu ülkeye ve ülkenin kültürel politik kodlarına, sahip olduğu teknolojik araçlara, bütçesine vb. göre güncelleyerek, yeni mesaj stratejilerinden yararlanarak kamuları ile paylaşırlar.

•••

- 5 Literatürde sıkça atıf yapılan John W. Bowers ve Donovan J. Ochs'un *Ajıtasyon ve Kontrolün Retoriği* başlıklı kitabında aktivistlerin kullandığı stratejiler ve taktikler sınıflandırılmıştır. Aktivist halkla ilişkiler literatürüne kaynaklık eden bu nedenle metne taşınması uygun bulunan strateji ve taktiklerden bazıları şunlardır:

İlan Etme Stratejisi: Amaç, toplumsal hareketin oluşum nedeni ve çözüm önerileri için destek sağlamaktır. Bu strateji için poster yapıştırma, el ilanı dağıtma, kitle toplantılarının yapılması ve kitle iletişim araçlarının kullanılması gibi taktikler kullanılmaktadır.

Pekiştirme Stratejisi: Öncelikle örgüt içindeki aktivistler veya destekçiler için kullanılan bir stratejidir. Amaç, destekçilerin, uyumluluğunu güçlendirmek ve örgüte karşı duyarlılıklarının artırılmasını sağlamaktır. Bu stratejiye uygun taktikler arasında oyunlar, şarkılar, sloganlar, etkileyici semboller ve örgüt içi yayınlar yer almaktadır.

Şiddetsiz Direniş Stratejisi: Haksız ve insan onuruna zarar veren kanunlara karşı başlatılan bir direniş stratejisidir. Yasaların değişimi için toplumsal ceza göze alınmakta, bu strateji aktivist örgüte sempati kazandırabilmekte ve hedef kurumla müzakere olanakları açabilmektedir.

Gerginlik-Meydan Okuma Stratejisi: Hedef kurumda huzursuzluk yaratmak için tasarlanmış bir stratejidir. Kurumun meşruiyetini zedelemek üzerine kuruludur. Bu strateji altındaki taktikler, kurumun işleyişine yönelik usulsüzlükleri açığa çıkarma, sözsüz saldırı, sözsüz müstehcenlik veya sözel müstehcenlik şeklindeki karşı koyma biçimlerini kapsamaktadır.

Kutuplaşma Stratejisi: Bireyleri, hedef kurum veya aktivist örgüt arasında seçim yapmaya zorlamak üzerine kurulu bir stratejidir. Amaç, tarafsız bireyleri aktivist örgüte kazandırmaktır.

Gandi ve Gerilla Stratejisi: Gandi stratejisi, şiddet içermeyen direniş stratejisine bağlı aktivist örgütün hedef kuruma meydan okumasıyken; gerilla stratejisi, kuruma, fiziksel saldırının yapılmasıdır. İlk strateji, retoriktir çünkü davranışları araçsal ve semboliktir. İkinci strateji, gizli olarak hedef kuruma yönelik fiziksel saldırı düzenlemekte eğer başarılı olursa toplumun diğer tarafsız bireylerini kutuplaştırmada etkili olabilmektedir. Bu strateji, tarafsız insanları ya kendi tarafına çekmekte ya da karşı tarafa itmektedir (Bowers ve Ochs 1971, 17-37).

İletişim stratejileri, aktivist örgütün yaptığı eylemler ve mesaj içerikleriyle hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıran bir yol haritası çizdiği için aktivist kampanyaların çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu konu üzerine araştırma yürüten Woods'un bulgularına göre aktivistlerin kullandığı halkla ilişkiler stratejilerinde yedi farklı tema ortaya çıkmaktadır: a) Bilginin yayılması, b) mesajı çerçeveleme, c) destekçileri güçlendirme, d) "utanç oyunu", e) birden fazla kamuyla etkileşimde bulunma, f) "çok sinir bozucu olma" ve g) hedef kurumla etkileşimde bulunma (2017).

Bilginin Yayılması: Aktivistler, kamular arasında bilginin nasıl yaygınlaştırılacağı konusunda strateji oluşturmaktadır. Bilginin yayılması süreci birçok farklı formdan oluşmaktadır. Bazı aktivist örgütler, bilhassa bilgi kaynağı olarak hizmet sunmakta, bilimsel raporlar ve sorunların literatürüne erişimi kolaylaştıran blog yayınları yapmaktadır. Aktivistler, bilginin yayılması için genellikle kurumların önlerinde kamuya açık protesto gösterileri yaparak ve sosyal medyayı aktif kullanarak herkese ulaşabilecekleri kanalları denemektedir.

Mesaj çerçeveleme: Aktivistlerin, daha fazla kişiyi kampanyalarına dâhil etmek için mesajlarını nasıl çerçevelediği önemlidir. Mesaj çerçevelemek için aktivistlerin kullandığı beş yaklaşım bulunmaktadır: *Zamana riayet;* aktivistler genellikle katılımcıları arttırmada vesile olarak gördüğü belli tarihlerde, tatillerde veya yıl dönümlerinde kampanya düzenlemektedir. *Sahayı oluşturmak;* birçok aktivist örgüt için anaakım medyanın ilgisini çekmek zor olabilmektedir, böylece aktivistler, mesajlarını sosyal hareketler ile çerçeveleyerek dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bazı aktivistler, hareket edebilecekleri sahayı oluşturmak için sorunun mağdurlarına ulaşip onlarla görüşmeler yaparak soruna yönelik farkındalık yaratmaya ve böylece sahayı oluşturmaya çalışmaktadır. *Kültür sıkışması;* aktivist örgütlerin, hedef kurumun özenle planlamış olduğu kampanyaları, hedef kuruma karşı yıkıcı bir şekilde kullanmasıdır. Aktivistler kültürel sıkışmayı, kurumun kendi kampanyası için kullandığı sloganı kullanarak, kurumun *hashtag*ını ele geçirerek ya da sosyal medya paylaşımlarını kendi avantajlarına çevirerek yapmaktadır. *Basit tutmak;* aktivistler genellikle karmaşık konuları ele almakta ancak bu konuları mümkün olduğunca basit tutmanın yollarını bulmaya çalışmaktadır. Konunun karmaşıklığını kaybetmeden mesajları basitleştirmek ciddi bir zorluk gerektirirken mesajların anlaşılmasını kolaylaştırmak önemlidir. Çünkü mesajlar genellikle birden fazla kanalda ve çok farklı kamular arasında yayılmaktadır. *Pozitiflik;* kampanyalarda olumlu ya da umutlu mesajlar

kullanmak önemlidir. Çünkü iyimserlik ve umut kişiden kişiye bulaşan bir duygu ve önemli bir iletişim stratejisidir.

Destekleyicileri güçlendirmek: Aktivistler, destekleyicilerin kendilerini çözümün bir parçası olarak hissetmesi için güçlendirici etkinliklerde bulunmaktadır. Genellikle ne yapacaklarını bilmedikleri için harekete geçmekte zorlanan destekçileri kolay ve hızlı adımlarla eylemliliğe dâhil etmeye çalışırlar. Örneğin, sosyal medya çalışmalarında bulunmalarını önermek gibi. Çünkü insanlar, medya üzerinden hareketlilik üretirken sanki günlük yaşamlarında fazla zaman harcamadan bir şeyler yapıyormuş gibi hissedebilmekte ve bu çalışmalara daha kolay destek verebilmektedir.

“Utançoyunu”: Aktivistler, hedef kurumu, politikalarını ve uygulamalarını değiştirmek için sık sık utandırmaya çalışmaktadır. Aktivistler, ele aldıkları sorunların muhatabı olarak gördüğü kurumların listesini yayımlamakta, kurumları sorumsuz davranışlarından dolayı suçlamakta ve bu kurumları protesto etmektedir. Başka bir strateji olarak da aktivist örgütler, olumlu örnek olarak gördükleri kurumların çalışmalarını övmekte ve bu kurumları örnek göstermektedir.

Birden fazla kamuyu etkileşimde bulunma: Aktivist örgütler, tüketiciler, hissedarlar, kilit rolde karar vericiler, çalışanlar, ortak kuruluşlar gibi kurum üzerindeki baskıyı artırabilecek birden fazla kamuyu etkilemeye çalışmaktadır.

“Çok sinir bozucu olma”: Aktivist örgütler, eylemlerinde devamlılık göstermektedir, aktivistlerin kullandığı çoğu strateji ve taktik, şiddet içermeyen ama kurumların görmezden gelemeyeceği derecede “sinir bozucu” bir gerilime/ çatışmaya yöneliktir.

Hedef kurumla etkileşimde bulunma: Hedef kurumla etkileşimde bulunma birçok aktivist örgüt için ilk adım olmaktadır. Aktivist örgütler, sorunu çözmek için hedef kurumla yüz yüze görüşme talep etmekte, hedef kurumla anlaşamadığı durumda aktivist örgüt kampanya başlatmaktadır (Woods, 2017, 95-103).

Aktivist halkla ilişkiler literatüründe, stratejilerin tanımlanmasının yanı sıra bu stratejiler uygulanırken kullanılan taktikler de tespit edilmeye çalışılmıştır. Botan’a göre stratejiler bir kuruluşun amaçlarına ulaşmak için yaptığı planlarken, taktikler ise strateji planlarının uygulanmasıyla ilgilidir. Strateji, kampanyaların bir taslağıdır; planlama, manevra ve tahsis

ile ilgilidir (2006, 189-190). Taktikler ise genel olarak aktivist örgütlere, destekçilerinin kimliklerini yeniden tanımlama, destekçilerini güçlendirme, üyelerine anlam duygusu verme, rakiplerinin cesaretini kırma, kamuoyunda farkındalık yaratma ve en nihayetinde toplumsal değişim için farklı olanaklar sunmaktadır (Derville 2005, 527).

Aktivist Halkla İlişkiler Faaliyetleri ve Taktikler

Jackson, aktivist örgütlerin faaliyetlerini ve kullandığı taktikleri temel stratejik hedeflerin izleğinde şöyle sınıflandırır: 1) organizasyon faaliyetleri, 2) bilgilendirici faaliyetler, 3) sembolik faaliyetler, 4) sivil itaatsizlik ve 5) yasal faaliyetler (1982, 215).

Organizasyon faaliyetleri: Aktivist örgütlerin, farkındalığı artırmak ve eylemlerine destek sağlamak için kullandığı kişilerarası iletişim örnekleridir. “Belediye toplantıları, ev toplantıları, halka açık oturumlar, forumlar, paneller, sağlık programları, sosyal yardım ve sivil katılım faaliyetleri gibi yüz yüze iletişim ve etkileşim eylemliliklerini kapsamaktadır” (Sommerfeldt 2013, 355). Gene Sharp, sokak gösterileri, sloganlar, kamusal konuşmalar, afişler, yürüyüşler, mitingler vb. ile örneklediği bu tür organizasyon faaliyetlerini protesto ve ikna taktikleri olarak sınıflandırmaktadır (akt. Martin 2007, 20-21).

Bilgilendirici faaliyetler: Aktivistler, basın konferansları ve röportajlar da dâhil olmak üzere medya ilişkilerini kapsayan bilgilendirme amaçlı taktikler kullanmakta ve bu tür uğraşları neticesinde toplumsal alanda problemleri gördükleri konulara ilgi çekerek gündem belirlemeye çalışmaktadırlar (Crale ve Vibbert 1985, 8). Aktivistler, bir taraftan anaakım medyada görünür olmaya çalışırken diğer taraftan da kendi medyalarını oluşturarak farkındalık yaratmaya çalışırlar (Sommerfeldt 2013, 355). Aktivistler yaygın olarak altı farklı bilgilendirici taktik kullanmaktadır.

1) *Raporlar:* Faaliyet alanlarını bilimsel çalışmalarla desteklemek zorunda kalan aktivist örgütlerin yaygın olarak başvurduğu raporlama faaliyetlerinin amacı farkındalığı arttırarak politik düzenlemelere zemin hazırlayabilmektir.

2) *Basın bültenleri ve basın toplantıları:* Özellikle medya kuruluşlarının dikkatini toplumsal sorunlara çekmek için kullanılan taktik araçlar arasında yer almaktadır. Basın bültenleri ve basın toplantıları hazırlamak hem geleneksel hem de yeni toplumsal hareketlerin başlıca faaliyetleri arasındadır.

3) *Reklamcılık:* Aktivistler, seslerini duyurmak ve ihtiyaç duydukları

maddi kaynaklara erişmek için reklamcılık faaliyetlerinden yararlanmaktadır.

4) *Web siteleri*: Özel ve kamuya ait kurumlarda olduğu gibi aktivist örgütler de yeni iletişim teknolojilerinin gelişimiyle varlık alanlarını daha görünür kılmak için web siteleri oluşturmaktadır.

5) *Sosyal medya*: Bilgilenme, bilgi verme, kampanyaları duyurma, destekçilerle etkileşim gibi amaçlar doğrultusunda; aktivist örgütlerin görünürlüğünü ve gücünü arttıran sosyal medya kullanımı hem hız hem de finansal yönden sağladığı avantajlarla son dönemlerde en çok tercih edilen mecra haline gelmiştir.

6) *Filmler*: Hem bilgilendirici hem de eğlendirici bir içeriğe sahip olan filmler aktivist örgütlerce kişilerarası ilişkileri güçlendirmesi, izleyenleri ortak bir tartışmaya dâhil edebilmesi açısından sık kullanılan araçlar arasındadır.

Sembolik faaliyetler: Bilgilendirici faaliyetlerin yanı sıra sembolik faaliyetler de aktivist örgütlerin toplumsal problemlere dikkat çekmek için yararlandığı taktik unsurlar arasında yer almaktadır. Aktivist örgütler, kurumların kararlarını etkilemeye çalıştıkları için “yasal yürüyüşler, gösteriler, protestolar, mitingler ve boykotlar gibi ses getiren toplumsal eylemlerden yararlanmaktadır” (Sommerfeldt 2013, 355). Sembolik faaliyetler sekiz formda görülmektedir:

1) *E-posta kampanyaları*: Tarihsel süreçte öncelikle posta kampanyaları oluşturmakla başlayan, aktivistlerin postanelere aynı zamanda giderek, belirli bir süre işlemleri kilitlemeleri ve hedefledikleri kurum ve kuruluşa (yerel ve ulusal gazeteler, sorunlu buldukları örgütlerin yönetim kurulları vb.) mektup göndermesiyle süren bu eylem türü, yeni gelişen teknolojiler ile e-posta kampanyalarına dönüşmüştür. E-posta kampanyalarının hedeflediği kesimler arasında, yasal mevzuat oluşturma gücüne sahip parlamento üyeleri de bulunmaktadır.

2) *Telefon ile arama*: Geleneksel faaliyetler arasında yer alan ve kampanyaya dönüştürülen telefonla aramalarının hedefi yasama organı üyeleri ve yasal başvuru mercilerini sorunun muhatabı kılabilmektedir. Posta ve E-posta kampanyalarından önemli farkı, sıkça ve toplu olarak yapılan aramaların göz ardı edilebilme ihtimalinin daha düşük olmasıdır.

3) *Çalma*: Aktivistler tarafından kullanılan çevrimiçi ve çevrim dışı bir taktiktir. Aktivistler, kurumların bilgilerini, PowerPoint sunumlarını,

hashtaglarını bir taktik olarak çalmakta ve bunları kampanyalarında kullanmaktadır.

4) *Gerilla aktivizmi*: Paylaşılmak istenilen mesajın hızlı, şaşırtıcı ve maliyetsiz bir şekilde iletilmesini içermektedir. Kamusal mekânlara (parklar, otobüs durakları, sokak araları hatta umumi tuvaletler kapıları) yapıştırılan etiketler gerilla aktivizmine örnek verilebilir. Aynı şekilde, Türkçede “kuşlama” olarak tanımlanan bir anda havadan atılan kısa bildirimler, korsan açıklamalar da gerilla aktivizminin araçları arasında yer almaktadır.

5) *Dilekçe teslimi*: Aktivist örgütlerinin sıkça başvurduğu dilekçe teslimi eylemleri, yasal süreçlerin örgütsel amaçlar doğrultusunda kullanımı içermektedir. Dilekçe yazımı ve dilekçelerin ilgili kuruma/temsiliye iletilmesini içeren bu faaliyetler risk içermemesi nedeniyle daha yoğun destekçi katılıma imkân sağlamaktadır.

6) *Protestolar*: Kurum temsilcileri, kurumun faaliyetleriyle ilgili kamudan gelen sesleri dinlemiyorsa veya kamuya cevap vermiyorsa protesto taktiği kullanılmaktadır. Protesto, kamunun, meydan okuyuşunun “fiziksel bir manifestosu”dur ya da başka bir deyişle protesto, fiziksel bir iletişim biçimidir. Oldukça görünür bir taktik olan protesto, özellikle kurum mekânlarında yapıldığında daha güçlü bir etki yapmaktadır. Protestolar, tartışmalı konularda baskın söylemlerle çatışmayı ve onlara karşı direnişi dile getiren bir aktivist halkla ilişkiler taktiğidir (Weaver, 2010, 39). “Protestolar, karmaşık sorunları, yıkıcı imgesel olayları kullanarak veya daha çarpıcı bir hale getirerek statükoya sırtını dayamış insanların rahatını bozar” (Derville 2005, 531); “performans veya karnaval olarak da tanımlanabilmektedir” (Weaver 2014, 112).

7) *Performanslar*: Aktivistler, performans tarzı eylemler tasarlayarak dikkat çekmeye çalışmaktadır. Aniden ortaya çıkan kalabalıklar, kullanılan maskot ve kuklalar, eylemcilerin ölü gibi davranması şeklinde performanslar sergilenmektedir (Woods 2017, 111). Taylor ve Van Dyke’a göre müzik ve tiyatro gibi unsurlarla zenginleştirilen sokak performansları, toplumsal hareketlere kültürel değişimin aracı olarak kendilerini konumlandırma olanağı sunmaktadır. Siyaseti, eğlence ile birleştiren kültürel performansların dönüşümü sağlamada etkisi büyüktür (2004, 279).

8) *Boykotlar*: Etkili taktikler arasında yer alan “boykotlar, hedef kurum üzerinde vurucu etkiye sahip olup, yoğun baskı oluşturabilmektedir”

(Jackson 1982, 215). Genel kamuya, sorun oluşturduğu iddia edilen kurumu/şirketi şikâyet etme ve sorun çözülünceye dek tüketimde bulunmama ya da yatırım yapmama çağrısını içeren boykotlar sonuç alıcı faaliyetler arasında yer almaktadır. Boykotlar ulusal olduğu kadar uluslararası kampanyalar şeklinde de açığa çıkabilmektedir.

Sivil itaatsizlik: Sivil itaatsizlik, uygun bulunmayan yasa ve uygulamaların şiddet içermeyen bir şekilde değişmesini talep etmekte; bireylerin zihinsel, fiziksel refahına zarar vermemeyi hedeflemektedir. Sivil itaatsizlik savunucuları, bu taktiğin demokratik sürecin önemli bir parçası olduğunu savunmaktadır; çünkü yönetim sürecine doğrudan katılımın en popüler biçimlerinden biridir. Bu taktik ile vatandaşlar, doğrudan yasalar hakkında yorum yapmakta ve haksız yasaları yürürlükten kaldırma talebini sunmaktadır. Aktivistler ablukalar, oturma eylemleri, bir yere izinsiz girme, trafiği engelleme veya tutuklanma gibi sivil itaatsizlik kapsamına giren taktikleri kullanmaktadır. Sharp, sivil itaatsizlik taktiği örneklerini, “geleneklere uymamak, kira grevleri, üretici boykotları, banka mevduatının geri çekilmesi, uluslararası ticaret ambargosu, oturma eylemleri, şiddet içermeyen işgaller, gerilla tiyatrosu şeklinde çeşitlendirmektedir” (akt. Martin 2007, 20-21).

Yasal faaliyetler: Tüm yurttaşlara tanınan dilekçe hakkı ve dava açma hakkının kullanımı, yasal düzenlemelerin takibi gibi süreçleri içeren bu faaliyetler aktivist örgütlerin ses getiren eylemlilikleri arasındadır. Kazanımları genellikle toplumun genelini kapsadığı için çabuk yankı bulması olasıdır. Bu tür yasal faaliyetler, kamuyu ilgilendiren sonuçları nedeniyle medyanın da dikkati çekmektedir. Aynı zamanda, kurumların mahkeme kararlarını uygulama zorunluluğu nedeniyle pratik sonuçları itibarıyla de etkin bir yöntemdir. Yasal faaliyetler, dava süreçlerini içerdiği gibi imza kampanyalarına dönüştürülen toplu dilekçe yazımı, düzenleyici ve idari kurumlara yönelik lobicilik faaliyetleri, bilgi edinme hakkı çerçevesinde kurum ve kuruluşlara yönlendirilen talep dilekçeleri şeklinde olabilmektedir.

Yukarıda sıralanan faaliyetler aktivist hareketlerin tarih sahnesine çıktığı günden bu yana gelişerek çeşitlenmiştir. Her biri hareketin içinde yeşerdiği tarihsel, toplumsal, kültürel ve ekonomik bağlama göre değişmektedir. Bir asır önce, neredeyse tüm aktivist örgütler, ziyaretler, posta sistemi ve kamuya açık bildirimler yoluyla gruplar arasında koordinasyon kurarak yüz yüze faaliyet gösterirken günümüzde yeni iletişim teknolojileri ile daha uzak mesafelerde daha hızlı koordinasyonlar sağlanmış, internetle de küresel koordinasyon çok

daha kolay hale gelmiştir. Aktivist örgütlerin kullandığı taktikler teknolojik gelişmeler, özellikle de sosyal ağların gelişmesi ile çok daha çeşitlenmiştir. Hız, maliyet, erişebilirlik ve etkileşim açısından fark yaratan yeni iletişim teknolojileri, aktivistlere yeni olanaklar sağlamış ve yeni eylem türlerinin açığa çıkmasına neden olmuştur. Örneğin; siberaktivizm adı verilen çevrimiçi aktivizm; geleneksel eylemleri iletmek, kampanya organize etmek, bir web sitesine saldırıda bulunmak (hacktivizm) veya bir sistemi yavaşlatmak amacıyla büyük dosyalar göndermek gibi doğrudan aktivist bir eylem aracı olarak kullanılmaktadır (Martin 2007, 21). Özellikle taktiklerin bu kadar çeşitli olmasında, aktivistlerin, sanatsal, kültürel, yasal, ekonomik ve dinsel alanlardaki geleneksel aktivist eylemleri benimsemesi, onları egemenlere karşı bir meydan okuma yöntemi olarak yeni anlamsal kodlarla üretmesi ve onlara bir direniş ruhu yüklemesi gibi yaratıcı çabaları etkili olmaktadır.

Sonuç

Halkla ilişkiler teorileri, bugüne kadar “Halkla ilişkiler nedir?” sorusuna yanıt ararken dünya çapında son dönemde yaşanan teknolojik, kültürel, ekonomik, demografik değişimlerle “Halkla ilişkiler ne olabilir? Ne olmalıdır?” sorularına yanıt arar hale gelmiştir. Bu sorulara yanıt verebilmek için halkla ilişkiler tarihine yönelik yeni araştırmaların yanı sıra teori alanında da yeni tartışmalar açığa çıkmıştır. Halkla ilişkiler disiplinindeki arayışların son noktalarından biri aktivist pratiğin alan içindeki kabulüdür. Dijital teknolojilerin, internetin ve sosyal medya sitelerinin yükselişiyle halkla ilişkiler, marjinal, madun veya öteki olarak kabul edilenler de dahil olmak üzere daha önce hayal edilmemiş çeşitli paydaşları veya kamuları içermeye başlamıştır.

Demetrious’a göre halkla ilişkilere dair araç ve süreçlerin, farklı kamuları temsil etme gücünü anlamaya çalışmak, halkla ilişkilerin gelişimi için hayati olacaktır. Bu noktalar, halkla ilişkiler uygulayıcılarının, geleceği etkileyen sosyal değişimleri başlatması, kapsayıcı politika değişiklikleri oluşturması ve halkla ilişkiler araştırmalarını yeniden canlandırması için olumlu bir etkiye neden olacaktır (2013, 5-6).

Mevcut örgütsel güç ağları içinde, halkla ilişkiler uygulayıcılarının konumunu sorgulayan Bruce K. Berger, egemen anlatılarda yer alan teknisyen ve yönetici olarak halkla ilişkiler uygulayıcıları konumunun yanı sıra üçüncü bir seçenek olarak aktivist rolünü önermektedir. İktidar ilişkilerine, açık ya da örtük tahakküm modellerine karşı direniş biçimlerinden beslenen, toplumsal kesimlerin taleplerini içeren, savunuculuğun ötesine geçen aktivist

rolün akademisyenler, uygulayıcılar, öğrenciler taşıdığı potansiyelin altını çizen Berger, bu çabanın alanın toplum içindeki algılanışını değiştirme olasılığına da vurgu yapar. Berger'in de ifade ettiği gibi mevcut örgütsel güç ağları içinde halkla ilişkiler uygulayıcılarının direnişi ve aktivizmi "birçok kişinin çıkarlarına ve sesine hizmet eden bir uygulamanın olanaklarını gerçekleştirmek için en güçlü umudu sunar" (2005, 6).

Aktivist halkla ilişkilerin ve halkla ilişkiler uygulayıcılarının aktivizminin disiplin için/içinde sunduğu olanaklara yönelik tartışmaların çoğaltılması önemlidir. Akademik çalışmalar bu tartışmaları çoğaltmanın temel araçlarıdır. Türkiye'de halkla ilişkiler disiplinine dair ders kitapları, ders içerikleri, lisansüstü tezleri ve araştırma makaleleri, büyük ölçüde egemen halkla ilişkiler anlatılarına ve vaka analizlerine odaklanmakta, egemen seslerin dışında kalan toplumsal kesimlere ve uygulamalara alan açmakta isteksiz davranmaktadır. Oysaki aktivizm ve aktivist halkla ilişkiler teorisi hem uygulamaların hem de akademik alanın gelişimi için son derece geniş olanaklar taşımaktadır. Aktivist halkla ilişkiler, gerek halkla ilişkiler uygulamalarının demokratik yönde değişmesi gerekse de eşitlikçi ve demokratik bir siyasal yaşam için kamusal alan, kamu yararı, kamuoyu, katılım ve kapsayıcılık gibi sivil diyalogu güçlendirebilecek kavramların halkla ilişkiler teorileri içine daha çok dâhil edilmesi, kamusal iletişim üzerine düşünülmesi için bir rehber sunmaktadır.

Kaynakça

- Adi, Ana. 2018. *Protest Public Relations: Communicating Dissent And Activism*. London: Routledge.
- Alwood, Edward. 2015. "The Role of Public Relations in The Gay Rights Movement, 1950-1969." *Journalism History* 41 (1): 11. <https://doi.org/10.1080/00947679.2015.12059117>
- Anderson, Deborah S. 1992. "Identifying And Responding to Activist Publics: A Case Study." *Journal of Public Relations Research* 4: 151-165. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr0403_02.
- Berger, Bruce K. 2005. "Power Over, Power With, and Power to Relations: Critical Reflections on Public Relations, the Dominant Coalition, and Activism." *Journal of Public Relations Research*, 17:1, 5-28. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1701_3.
- Botan, Carl H. 2006. "Grand Strategy, Strategy, And Tactics in Public Relations." *Public Relations Theory II* içinde, editörler Carl H. Botan ve Vincent Hazleton, 223-248. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Botan, Carl H. ve Maureen Taylor. 2004. "Public Relations: State of the Field." *Journal of Communication* 54, 645-661. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2004.tb02649.x>.
- Bowers, John W. ve Donovan J. Ochs. 1971. *The Rhetoric of Agitation and Control*. Massachusetts: Addison- Wesley Publishing Company.
- Ciszek, Erica. 2014. "Identity, Culture, And Articulation: A Critical-Cultural Analysis of Strategic LGBT Advocacy Outreach." Doktora tezi, Oregon Üniversitesi.
- Ciszek, Erica. 2015. "Bridging The Gap: Mapping The Relationship Between Activism And Public Relations." *Public Relations Review* 41: 447-455. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.05.016>.
- Coombs, Timothy W. ve Sherry J. Holladay. 2012. "Fringe Public Relations: How Activism Moves Critical PR Toward The Mainstream." *Public Relations Review* 38: 880- 887. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.02.008>.
- Coombs, Timothy W. ve Sherry J. Holladay. 2014. *It's Not Just PR: Public Relations in Society*. Malden, MA: Wiley Blackwell.
- Crable, Richard ve Steven Vibbert. 1985. "Managing Issues and Influencing Public Policy." *Public Relations Review*, 11: 3-16. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(82\)80114-8](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(82)80114-8).
- Curtin, Patricia A. ve Kenn T. Gaither. 2005. "Privileging Identity, Difference, And Power: The Circuit of Culture As A Basis for Public Relations Theory." *Journal of Public Relations Research* 17: 91-115. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1702_3.

- Demetrious, Kristin. 2008. "Activist Public Relations." *The International Encyclopedia of Communication* içinde, editör Wolfgang Donsbach. Malden, MA: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781405186407.wbieca076>.
- Demetrious, Kristin. 2013. *Public Relations, Activism And Social Change: Speaking Up*. New York: Routledge.
- Derville, Tiffany. 2005. "Radical Activist Tactics: Overturning Public Relations Conceptualizations." *Public Relations Review* 31 (4): 527-533. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2005.08.012>.
- Edwards, Lee. 2012. "Defining The 'Object' of Public Relations Research: A New Starting Point." *Public Relations Inquiry* 1 (1): 7-30. <https://doi.org/10.1177/2046147X11422149>.
- Grunig, James E. ve Todd Hunt. 1984. *Managing Public Relations*. New York: CBS College.
- Grunig, Larissa A. 1992. "Activism: How it limits the Effectiveness of Organizations and How Excellent Public Relations Departments Respond." *Excellence in Public Relations and Communication Management* içinde, editör James E. Grunig. Hillsdale, 503-530. NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gülal-Şahin, Emine. 2021. "Dijitalleşme Çağında Aktivist Halkla İlişkiler: Uluslararası Literatür Üzerine Bir Analiz." *MEDIAJ* 4 (2): 108-138. <https://doi.org/10.33464/mediaj.1004598>.
- Hallahan, Kirk, Derina Holtzhausen, Betteke van Ruler, Dejan Vercic ve Krishnamurthy Sriramesh. 2007. "Defining Strategic Communication." *International Journal of Strategic Communication* 1 (1): 3-35. <https://doi.org/10.1080/15531180701285244>.
- Heath, Robert L. 2002. "Issues Management: Its Past, Present and Future." *Journal of Public Affairs: An International Journal* 2(4): 209-214. <https://doi.org/10.1002/pa.114>.
- Holtzhausen, Derina R. 2007. "Activism." *The Future of Excellence in Public Relations and Communication Management: Challenges for The Next Generation* içinde, editör Elizabeth L. Toth, 357-379. New York: Routledge.
- Holtzhausen, Derina R. 2012. *Public Relations as Activism: Postmodern Approaches to Theory and Practice*. New York, Routledge.
- Holtzhausen, Derina R. ve Rosina Voto. 2002. "Resistance From The Margins: The Postmodern Public Relations Practitioner as Organizational Activist." *Journal of Public Relations Research* 14(1): 57-84. https://doi.org/10.1207/S1532754XJPRR1401_3.
- İcil-Tuncer, Aslı. 2019. "Postmodernizm Ardalanında Halkla İlişkilerin Aktivist Rolüne Yönelik Bir Arayış." *OPUS* 10 (17): 973-1001. <https://doi.org/10.26466/opus.522169>.

- Jackson, Patrick. 1982. "Tactics of Confrontation." *The Public Affairs Handbook* içinde, editör Joseph Nagelschmidt, 211-220. New York: American Management Association.
- Jahng, Mi Rosie, Seoyeon Hong ve Eun Hae Park. 2014. "How Radical Is Radical? Understanding The Role of Activists' Communication Strategies on The Formation of Public Attitude and Evaluation." *Public Relations Review* 40 (1): 119-121. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.11.004>.
- Jaques, Tony. 2006. "Activist "Rules" and The Convergence With Issue Management." *Journal of Communication Management* 10 (4), 407-420. <https://doi.org/10.1108/13632540610714836>.
- Karaaslan-Şanlı, Halise ve Elif Bozkurt. 2022. "Aktivizm ve Halkla İlişkiler Üzerine Çarpışan Paradigmalar: Anti-Aktivist Söylemden Aktivist Halkla İlişkilere Uzanan Yolun Haritası." *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (1): 63-77. <http://dx.doi.org/10.33537/sobild.2022.13.1.6>.
- Karlberg, Michael. 1996. "Remembering The Publics in Public Relations Research: From Theoretical to Operational Symmetry." *Journal of Public Relations Research* 8(4): 263-278. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr0804_03.
- L'Etang, Jacquie. 2013. *Sports Public Relations*. London, England: Sage.
- L'Etang, Jacquie. 2016. "Public Relations, Activism and Social Movements: Critical Perspectives." *Public Relations Inquiry* 5(3): 207-211. <https://doi.org/10.1177/2046147X16675665>.
- Martin, Brian. 2007. "Activism, Social and Political." *Encyclopedia of Activism and Social Justice*. Vol. 1 içinde, editörler Gary L. Anderson ve Kathryn G. Herr, 19-27. London: SAGE Reference.
- Obregon, Rafael. 2014. "Emerging Issues in Strategic Communication for Development Social Change." *The Handbook of Development Communication and Social Change* içinde, editörler Karin G. Wilkins, Thomas Tufte ve Rafael Obregon, 321-327. Oxford, England: Wiley-Blackwell.
- Pelenk-Özel, Aybike. 2014. "Halkla İlişkiler ve Aktivizm İlişisine Kuramsal Bir Yaklaşım." *Halkla İlişkilerde Yeni Yaklaşımlar* içinde, editör Hale Bozkurt, xI-Ixix. İstanbul: Paradigma Akademi Yay.
- Pieczka, Magda. 2006. "Paradigms, Systems Theory and Public Relations." *Public Relations: Critical Debates And Contemporary Practice* içinde, editörler Jacquie L'Etang ve Magda Pieczka, 333-358. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pompper, Donnalyn, Katie R. Place ve C. Kay Weaver. 2022. *The Routledge Companion to Public Relations*. London: Routledge.

- Reber, Bryan H. ve Bruce K. Berger. 2005. "Framing Analysis of Activist Rhetoric: How the Sierra Club Succeeds or Fails at Creating Salient Messages." *Public Relations Review* 31 (2): 185-195. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2005.02.020>.
- Reber, Bryan H. ve Jun Kyo Kim. 2006. "How Activist Groups Use Websites in Media Relations: Evaluating Online Press Rooms." *Journal of Public Relations Research* 18 (4): 313- 333. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1804_2.
- Sancar, Gaye Aslı. 2017. "Aktivist Halkla İlişkiler Bağlamında WWF Dünya Saati Kampanya Örneği." *Erciyes İletişim Dergisi* 5 (1): 2-18. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.291883>.
- Smith, Michael F. 2005. "Activism." *Encyclopedia of Public Relations* içinde, editör Robert L. Heath, 5-9. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, Michael F. ve Denise P. Ferguson. 2001. "Activism." *Handbook of Public Relations* içinde, editör Robert L. Heath, 291-300. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Sommerfeldt, Erich. 2011. "Activist E-mail Action Alerts and Identification: Rhetorical Relationship Building Strategies in Collective Action." *Public Relations Review* 37 (1): 87-89. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.10.003>.
- Sommerfeldt, Erich. 2013. "Online Power Resource Management: Activist Resource Mobilization, Communication Strategy, and Organizational Structure." *Journal of Public Relations Research* 25 (4): 347-367. <https://doi.org/10.1080/1062726X.2013.806871>.
- Taylor, Maureen, Michael L. Kent ve William J. White. 2001. "How Activist Organizations are Using the Internet to Build Relationships." *Public Relations Review*, 27 (3): 263-284. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(01\)00086-8](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(01)00086-8).
- Taylor, Maureen ve Michael L. Kent. 2022. "Paradigm Shifts in Public Relations Theory." *The Routledge Companion to Public Relations* içinde, editörler Donnalyn Pompper, Katie R. Place ve C. Kay Weaver, 103-114. London: Routledge.
- Taylor, Verta ve Nella Van Dyke. 2004. "'Get Up, Stand Up': Tactical Repertoires of Social Movements." *The Blackwell Companion to Social Movements* içinde, editörler David A. Snow, Sarah A. Soule ve Hanspeter Kriesi, 262-293. Oxford: Blackwell.
- Weaver, Kay C. 2010. "Carnavalesque Activism as a Public Relations Genre: A Case Study of The New Zealand Group Mothers Against Genetic Engineering." *Public Relations Review* 36: 35-41. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2009.09.001>.

- Weaver, Kay C. 2014. "Mothers, Bodies, and Breasts: Organizing Strategies and Tactics in Women's Activism." *Gender and Public Relations: Critical Perspectives on Voice, Image and Identity* içinde, editörler Christine Daikon ve Kristin Demetrious, 108-131, New York: Routledge.
- Werder, Kelly Page. 2006. "Exploring the Link Between Strategy and Tactic: An Analysis of Strategic Message Content in News Releases." *The Ninth International Public Relations Research Conference Proceedings* içinde, editör Marcia Watson DiStaso, 574-583. Gainesville, FL: Institute for Public Relations.
- Woods, Chelsea L. 2017. "The Outsiders: Understanding How Activists Use Issues Management to Challenge Corporate Behavior." Doktora tezi, Kentucky Üniversitesi.

Keçinin İnadı: Tunceli Belediyesi'nin Sosyal Medyada Halkla İlişkiler Uygulaması

Onur Özger

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-3002-5957>

onurozger90@gmail.com

Aslı Yağmurlu

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0002-2046-5935>

yağmurlu@ankara.edu.tr

Öz

Dijital söylem alanlarının toplumsal gerçekliklerin içine yerleşmesiyle birlikte, örgütlerin halkla ilişkiler stratejileri de yeni medyayla ilişkilenemeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda, kamuların da örgütlerle olan etkileşim biçimlerini dönüştürmüştür. Kamular bir yandan örgütler için daha ulaşılabilir olmuş, diğer yandan kriz yaratabilme potansiyellerini arttırmıştır. Bu durumu göz önünde bulundurarak, yerel yönetimlerin sosyal medya mecraları aracılığıyla gerçekleştirdiği halkla ilişkiler stratejilerine bakmak, örgüt ve kamu arasındaki ilişkinin politik kodlarını görünür kılabilmek açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışma, Dersim'deki dağ keçilerinin avlanmaması için Tunceli Belediyesi'nin yürüttüğü halkla ilişkiler stratejilerini, belediyenin ve belediye başkanının Twitter hesaplarına yansıyan ilgili söylemler üzerinden analiz etmektedir. Amaçlanan, bir kamu kurumunun sistemle hegemonik karşıtlık barındıran halkla ilişkiler pratiğinin ideolojik bağlamını açığa çıkarmak ve tartışmaktır. Bu bağlamda, Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı ile Manuel Castells'in ağ toplumu kavramsallaştırması çalışmanın metodolojisini beslemektedir. Bu teorisyenlere yaslanmanın temel sebebi, kamuların halkla ilişkiler stratejilerinde inşa edici ya da yıkıcı aktör olarak konumlanışlarını anlama gayesidir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetimler, sosyal medya, Tunceli Belediyesi, söylem analizi, Twitter

•••••

Makale geliş tarihi: 27.4.2022 ■ Makale kabul tarihi: 19.8.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 163-192

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306667

Stubborn as a Goat: Tunceli Municipality's Public Relations Efforts on Social Media

Onur Özger

Ankara University Faculty of Communication

<https://orcid.org/0000-0003-3002-5957>

onurozger90@gmail.com

Aslı Yağmurlu

Ankara University Faculty of Communication

<https://orcid.org/0000-0002-2046-5935>

yagmurlu@ankara.edu.tr

Abstract

The rise of digitalized discourse practices has pushed organizations to integrate new media into their public relations strategies. This has transformed the relationship between organizations and members of the public by granting the former easier access to the latter, but it has also helped members of the public to unite and take collective action against organizational actors. Social media is now an important source of information about the public relations strategies of local governments and the political codes involved in their relationship with the public. This article uses the Twitter accounts of the Tunceli Municipality and its mayor to analyze the municipality's discourse about the ban on hunting of mountain goats in the Dersim mountains. The theoretical background of the study draws on Laclau and Mouffe's discourse analysis theory and Manuel Castells's concept of network society. These theories help us to understand the role of the public as a constructive or destructive actor in an organization's public relations strategy.

Keywords: Local government, social media, Tunceli Municipality, discourse analysis, Twitter

■ ■ ■ ■ ■

Received: 27.4.2022 ■ Accepted: 19.8.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 163-192

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1306667

Dijital mecraların kullanımının artması ve toplumsal grupların bu mecralar aracılığıyla iletişim ağlarında örgütlenmesiyle birlikte, örgütler için internet kullanımı kaçınılmaz bir duruma dönüşmüştür. Öyle ki internet aracılığıyla hem örgütler hem de bireyler gündem oluşturabilme yetilerini geliştirmiştir. Dijital ağlar aracılığıyla üretilen içerikler eşik bekçilerine ve pek çok sansür mekanizmasına takılmadan dolaşıma çıkabilir ve kitlelere ulaşabilir olmuştur. Geline bu noktada dijital alanların, yerel yönetimler de dahil olmak üzere kâr amacı güden ya da gütmeyen pek çok örgüt için kamuyla etkileşimi arttırmada yeni olanaklar yarattığı ve ayrıca halkla ilişkiler faaliyetlerinin yelpazesini genişlettiği söylenebilir. Bu bağlamda, sosyal medya mecraları ve internet sitelerinin halkla ilişkiler uygulamalarındaki kullanımı dikkate değerdir.

Manuel Castells'e göre, teknolojik gelişmeler ile toplumsal süreçler arasında simbiyotik bir ilişki vardır ve bu ilişkiyi gözlemleyebilmek çok da zor değildir. Zira, teknolojik gelişmelerin arasına her geçen gün bir yenisinin dahil olması, devlet ve toplum arasındaki etkileşim süreçlerine yeni görüngüler eklemiştir. İletişimin dijitalleşmesi; kimlik, örgütlenme, siyaset, demokrasi, kamu yönetimi gibi pek çok kategoriyi dönüştürmüş ve yeniden inşa etmiştir. Bireyin ve toplumsal grupların yönetim süreçlerine müdahillliğini arttıran

dijital ağlar, interaktif bir toplumun kurucu momentini yaratmıştır (2008, 437-497). Dijitalleşmenin toplumsal süreçleri dönüştürmesiyle birlikte, belediyelerin de demokratik/siyasal katılımcı fonksiyonları oldukça görünür olmuştur. Ayrıca belirtmekte fayda var ki belediyelerin internetin sunduğu olanakları kamuyla etkileşim bağlamında kullanması, kamu kurumları için öncü bir role sahiptir. Bu bağlamda, internet sitelerinin kurulması, sosyal medya platformlarında kurum hesaplarının açılması ve belediye başkanlarının kişisel hesaplarını belediye politikaları bağlamında kullanması kritik bir öneme sahiptir. Çünkü, kamunun taleplerinin ve görüşlerinin politika yapıcı karakterini güçlendiren sosyal medya platformları ve internet siteleri, kamu yönetiminde etkileşimi daha da arttırmıştır (Yağmurlu 2013, 96). Bu dijital platformların sağladığı imtiyazlarla birlikte ortaya çıkan durum sadece kamu yönetimi bağlamında değil, aynı zamanda kamunun da örgütleri yönetmesi bağlamında değerlendirilmelidir. Toplumsal grupların her bir üyesi, kimlik aidiyetlerine yaslanarak, taleplerini ve itirazlarını doğrudan görünür kılabileme imkânına erişmiştir. Bu da kamunun politika yapıcı ya da yıkıcı gücünü arttırmıştır.

Farklı toplumsal grupların taleplerini dolaşıma çıkarması, birbirleriyle olan eklemleme pratiğini güçlendirir. İktidarların cevap vermediği talepler, daha güçlü bir politik ivme yaratabilmek ve kriz momentini açığa çıkarabilmek için yan yana gelir ve “eşdeğerlik zinciri” oluşturur. Kamu, politika yapıcı karakterini, dolaşıma çıkardığı bu talepler aracılığıyla kazanır. Bu taleplerin politikayla olan ilişkisini keşfedebilmek ise örgütlerin dolaşıma çıkardığı söylemleri toplumsal bağlamıyla birlikte analiz etmekle mümkündür (Laclau 2013, 87-94). Yerel yönetimlerin sosyal medya yansımalarına bakmak tüm bu açılardan, yani toplumsalın işleyişine dair ipuçları vermesi ve ideolojik söylemleri görünür kılmaları açısından önemlidir. En nihayetinde sosyal medya paylaşımları hem siyasal katılımın niteliğini hem kamunun taleplerini hem de yönetimin iletişim dilini açık bir şekilde gösterebilmekte, önemli veriler sunabilmektedir.

Tüm bunlarla birlikte unutmamak gerek ki sosyal medya, “kamuyla” birlikte bu ilişkideki iki aktörden biri olan “yerel yönetimler” için de ciddi avantajlar ve stratejik hamle biçimleri sağlamaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: Sosyal medya, kuruma ait içeriğin daha hızlı yayılması için uygun bir araçtır; kurumun sosyal ağlarda yer alması, farkındalığının artışı sağlamaktadır; kurumların sosyal ağlardaki varlığı, iletişim teknolojilerindeki yaklaşımları takip etmesinin göstergesi olması açısından

kuruma itibar kazandırmaktadır; kurumların gerçekleştirdikleri etkinliklerinin duyurulmasında etkin olarak kullanılmaktadır; iki yönlü iletişim ve etkileşime olanak vermektedir (Öztürk 2013, 127). Söylemleri dolaşıma çıkaran örgütler, kamuyla arasında demokratik bir ilişki sürecini de başlatmış olur. Homojen olmayan kamunun bazı grupları örgütün söylemlerine eklenirken, bazıları ise örgüt söylemlerinin demokrasiyle olan temasını tartışılır hale getirir. Bu durum, demokrasinin krizlerle içkinleşmiş yapısıyla ilgilidir. Her demokratik hamle, politika ya da söylem; kapsayıcılığı kadar, dışarıda bıraktıklarıyla da işlevselleşir (Mouffe 2015, 27-35).

Yönetmel bağlamda, Türkiye'deki yerel yönetimlerin, özellikle de il belediyelerinin halkla ilişkiler faaliyetleri üzerine azımsanmayacak sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmaların daha çok halkla ilişkilerin yerel yönetimler açısından örgütsel işlevlerine odaklandığı söylenebilir. Bir başka deyişle bu çalışmaların çoğu, halkla ilişkiler faaliyetlerini, yerel yönetim politikalarını işlevselleştiren ya da meşrulaştıran yöntemler olarak ele almıştır. Türkiye'de, belediyelerin halkla ilişkiler faaliyetleri üzerine yazılan bu araştırma makaleleri genellikle; etkileşim, siyasal katılım, medya kullanımı, hizmet sunumu, sosyal sorumluluk gibi temalar etrafında toplanmıştır. Söylemekte fayda var ki bu makalelerin önemli bir kısmı, belediyelerin başarı kriterlerini (etkinlik derecesi, imaj yönetimi, hizmet sunumu vb.) öne çıkarmıştır (Maden ve Bitirim-Okmeydan 2017, 110-112).

Bu çalışmanın amacı ise "öteki" toplumsal taleplerin ve değerlerin politika yapıcı dinamiklerinin işlevselleştirilmesinde, dijital ağlar aracılığıyla işletilen halkla ilişkiler stratejilerinin rolünü açığa çıkarmaktır. Çoğu zaman göz ardı edilen ve örgüt çıkarlarının ön planda tutulması nedeniyle pek az örneği görülen, halkla ilişkilerin ideolojik boyutu ve toplumsal bağlamını açığa çıkarmak, makalenin odağında bulunmaktadır. Bu bağlamda, billurlaşan bir örnek olarak Tunceli Belediyesi'nin dağ keçilerinin avlanmasını engellemeye dönük sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiği halkla ilişkiler çabası tartışılacaktır. Belediyenin ideolojik konumu ile halkla ilişkiler pratiği arasındaki bağlar, toplumsal kodlarla birlikte anlaşılmalı çalışılacaktır. Makalede öncelikle eleştirel bir kavrayışla halkla ilişkiler tartışılacak, daha sonra halkla ilişkiler kavramı ile ağ toplumu, sosyal medya ve toplumsal talep kavramları ele alınacak daha sonra da Tarım ve Orman Bakanlığı 15. Bölge Müdürlüğü'nün 13

Temmuz 2020’de, 17 dağ keçisinin avlanmasına dönük yapmayı planladığı ihaleye¹ karşı Tunceli Belediyesi’nin Dersim’deki toplumsal muhalefeti örgütleyen sosyal medya söylemleri incelenecek ve halkla ilişkiler bağlamında değerlendirilecektir.

Ana Akım Kavrayışların Yerine Eleştirel Halkla İlişkileri Konumlandırmak

19. ve 20. yüzyıl boyunca halkla ilişkiler hem bir uzmanlık alanı olarak karakteristik özelliklerini kazanma sürecini geçirmiş hem de bir kavram olarak geniş bir tanım çeşitliliği içinde konumlanmaya çalışmıştır. Bu süreçte, bir yandan propagandayla ilişkilendirilmiş, bir yandan da kurumsal yönetim fonksiyonlarıyla çerçevelenmiştir. Nihayetinde, 1970’lerin ortalarında Rex Harlow, yüzyıl boyunca yapılan pek çok tanımdan yola çıkarak kapsayıcı bir tanıma ulaşmaya çalışmıştır:

Halkla ilişkiler, bir kuruluşla hedef kitlesi arasındaki karşılıklı iletişimi, anlayışı, kabulü ve işbirliğini oluşturmaya ve sürdürmeye yardımcı olan, sorun ve problemlerin yönetimini içeren, kamuoyuna cevap veren, kamuoyunun bilgilendirilmesi için yönetime yardımcı olan, kamu yararına hizmet etmek için yönetimin sorumluluğunu tanımlayan ve vurgulayan, eğilimleri önceden tahmin etmeye yardımcı olmak için bir erken uyarı sistemi gibi hizmette bulunan, değişikliklerden etkin bir biçimde faydalanmak için yönetime yardımcı olmak için bir erken uyarı sistemi gibi hizmette bulunan, değişikliklerden etkin bir biçimde faydalanmak için yönetime yardımcı olan ve başlıca araçları olarak ahlaki iletişim tekniklerini ve araştırmayı kullanan ayrıcalıklı bir yönetim fonksiyonudur (Harlow’dan akt. Okay ve Okay 2007, 2).

Harlow’un pek çok tanımdan yola çıkarak yaptığı bu kapsayıcı halkla ilişkiler tanımı, aslında örgüt çıkarlarına dair ipuçları barındırmaktadır. Bu kapsayıcı tanım ve unsurlarını içeren benzeri pek çok halkla ilişkiler tanımı, örgüt çıkarlarını girift bir şekilde sunmaktadır. Hem kamunun/halkın hem de yönetimin/örgütün yararını birlikte gözetme hali olarak konumlanan bu halkla ilişkiler tanımları, aslında kapitalizmin gelişim tarihiyle yakından alakalıdır. Örgütsel çıkarların egemen çıkarlar ile, bir başka deyişle egemen ideoloji ile ilişkili olduğu kapitalist sistemin içinde, halkla ilişkiler kavramına dair bu tanımlar da bir takım ideolojik unsurlar barındırır. Nitekim

1 İhale detayları için bkz. <https://www.ilan.gov.tr/ilan/620196/ihale-duyurulari/kiraya-verme-ve-kullanim-hakki-ihaleleri/yaban-kecisi-ve-dag-kecisi-avlattirilmasi-isi-ihale-edilecektir>

halkla ilişkilere dair ana akım tanımlarda yer alan, “karşılıklı kabul” gibi nitelendirmeler örgütlerin ideolojik çıkarlarına dair ilk ipucunu verir. Bu halkla ilişkiler tanımlarının egemen ideolojiye yaslanarak, uyumlu ve sistemi gündelik hayatında da üreten bireyi kutsadığı söylenebilir (Yıldırım-Becerikli 2008, 11-15). Bununla birlikte, sisteme muhalif yerde konumlanan örgütlerin halkla ilişkiler pratiklerinin daha farklı motivasyonlar barındırabileceğini ve ana akım halkla ilişkiler kavrayışlarını yapı bozuma uğratabileceğini söylemek mümkündür.

Halkla ilişkilerin salt örgüt çıkarlarını önceleyen modellerinden (basın ajansı, kamuoyu ve iki yönlü asimetrik model) farklı olarak kamuları da iletişim alanına çağırarak iki yönlü simetrik modeli uygulayan örgütler ve kamuları arasında sık sık karşılıklı iletişim gerçekleşir. Bu simetrik iletişim biçimi, çatışma ve müzakereyi birlikte barındırır. Kamudan, baskı gruplarından, aktivist hareketlerden örgüte doğru pek çok talep, itiraz yönelir; talepleri ve itirazları dinleyen örgüt, politikalarından tavizler vermeye başlar. Bu tavizler, örgüte yeni imtiyaz alanları da açabilir. Yani iki yönlü simetrik iletişim, bir süreci ifade eder ve uzun vadeli bir süreçtir. Kısa vadede ikna etmenin yerini; anlamayı ve dönüşmeyi içeren uzun vadeli bir iletişim süreci almaktadır (Grunig ve Grunig 2005, 308-310). Bununla birlikte, iki yönlü simetrik iletişim modelini de ideolojik boyutuyla değerlendirmek, bu iletişim sürecinin göz ardı edilen dinamiklerini gösterebilmektedir. Bu ideolojik okuma için en verimli kavramı ise Gramsci (2018, 249-250) “hegemonya” olarak sunmaktadır. Hegemonya, egemen olan grubun, bir başka deyişle sermaye ya da politik güç sahibi örgütün, fiziksel güç uygulamadan, kamusunun çıkarlarını uzlaşa ve rıza kültürü içinde tutarak yönetme sürekliliğidir. İki yönlü simetrik iletişimin ideolojik boyutu da tam olarak bu rıza ve uzlaşa sürecinde gizlenmektedir. Örgütün gerçekleştirdiği halkla ilişkiler stratejileri, kamunun çıkarlarını ya da taleplerini ne ölçüde gündemine almaktadır? Örgüt kamu taleplerini karşılarken, kendi çıkarlarından ne kadar taviz vermektedir? Örgütün iki yönlü simetrik halkla ilişkiler uygulamaları, kamu ve örgüt arasındaki hegemonik karşılaşmayı söylem düzeyinde nasıl politize etmektedir? Bu soruların cevapları, aynı zamanda egemen ideolojinin ya da karşıt ideolojinin ve güç ilişkilerinin, halkla ilişkiler stratejileriyle nasıl görünür olduğunu gösterme potansiyeline sahiptir. Nihayetinde, iki yönlü simetrik iletişim de tıpkı hegemonyanın inşası gibi kısa bir zaman diliminde gerçekleşip bitmemektedir. İki yönlü simetrik iletişim; sürekliliğin olduğu, yeniden inşaların devamlı gerçekleştiği ve söylemlerin çıkarlar doğrultusunda tekrar kurgulandığı hegemonik bir süreç olarak belirlemektedir (Roper 2009, 159-162).

Halkla ilişkilere dair bu detayları okuma motivasyonu, onun akademide çok da rağbet görmeyen ideolojik boyutuna yönelmekle ilgilidir. İdeolojik boyuta bakmak, disiplinin egemen sistemle olan ilişkisini anlamaya çalışmaktır; örgütün sistemle uzlaşan ya da çatışan politikalarını açığa çıkarmaya çalışmaktır; kamunun talepler aracılığıyla aktör olarak konumlanışını görme çabasıdır (Özdemir 2010, 44-45). 2000’li yıllardan sonra halkla ilişkiler alanında, toplumsal ve kültürel bağlamı merkeze alan çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Her ne kadar hâlâ halkla ilişkileri salt yönetim fonksiyonu olarak konumlandırıran; örgütsel verimlilik, imaj ve ikna temelli çalışmalar ağırlıkta olsa da 2000 sonrası çalışmaların ana akımdan kayma sinyalleri vermesi kayda değerdir. Halkla ilişkilerin tanım ve faaliyet alanına dair teorik kısıtları zorlayan bu çalışmalar yeni soruların gelişmesinde de oldukça önemlidir. Söylemi halkla ilişkilerin merkezine koyan bu çalışmalar, halkla ilişkileri ideolojinin, iktidar ağlarının, toplumsal rollerin, hegemonik mücadelelerin inşa edicisi olarak okumaktadır. Bu bağlamda, halkla ilişkiler uygulamaları sadece örgütün imtiyaz alanında değil aynı zamanda toplumsal grupların değerler alanında konumlandırılmaktadır. Örgütlerin ve kamuların birlikte, kültürel ve hegemonik anlamları inşa ettiği bir söylem alanı ve dolayısıyla iletişim yeri olarak kavranmaktadır. Bu çalışmaların eleştirel okuma pratiğine göre, örgüt ve kamunun içindeki birden çok aktör bu hegemonik anlam üretimi sürecinde birbirinin kimliğine müdahale etmektedir. Aktörlerin konumu, gücü, tarafı sabit değildir; iletişim, sürekli ve yeniden kurgulanmaktadır (Edward ve Hodges’ten akt. Artan-Özoran 2019, 226-228).

Halkla ilişkiler stratejilerinin; ideoloji, güç ilişkileri, kültür, hegemonya gibi kategorilerle olan ilişkisini deşifre edebilmek için çağrılması gereken kavram “söylem”dir. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, ideolojik görüngülerin toplumsal yapılar içindeki konumlarının söylemler aracılığıyla yer edindiğini vurgulamaktadır (2008, 172-175). Onlara göre, toplumsal aktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri söylemlerde gizlidir. Güç ilişkileri içinde doğan söylemler, farklı çıkarları birbirine eklemektedir ve dışarıda bıraktıkları çıkarlarla da sınırları inşa etmektedir. Bu da söylemin maddi ve dolayısıyla politik karakteriyle ilişkilidir; söylemin tek bir aktörün müdahilliliğiyle okunamayacağı anlamına gelmektedir. Söylemsel yapılar, çatışan ya da uzlaşan pek çok toplumsal aktörün deneyimine seslenmektedir. Tüm bunlarla birlikte, güç ilişkileri sabit olmadığı için süreklilik barındıran hegemonyanın içinde söylemler de sabit ve sonsuz değildir.

Söylemi merkeze alarak örgütlerin halkla ilişkiler stratejilerini okumak, halkla ilişkilerin ideolojik işlevini ortaya koymada elverişli bir izlek sunmaktadır. Nitekim, halkla ilişkiler uzmanları tarafından her defasında yeniden kurgulanan ve kamuya yönelen söylemlerin içinde; toplumsal aktörler, düşünce sistemleri ve değerler belirlenmektedir. Bu söylemlerin her biri hegemonik alanın içindedir ve farklı iktidar ağları ile karşılık ya da uzlaşma halindedir. Halkla ilişkiler pratikleri aracılığıyla dolaşıma sokulan söylemler, toplumsal ve örgütsel alanlarda meşru zeminler inşa etme işlevi görmektedir. Üretilen anlamlar, kendi iktidar alanının bilgisiyle birlikte kamuya yönelmektedir. En nihayetinde söyleme odaklanmak, halkla ilişkilerin salt yönetsel odaklı anlamlarını sorgulamayı ve ideolojik işlevlerini görünür kılmayı sağlamaktadır (Motion ve Leitch 2007, 263-267). Bu bağlamda, postmodernizm tartışmaları etrafında halkla ilişkileri yeniden düşünmek de zihin açıcıdır. Postmodern halkla ilişkiler kavrayışı da halkla ilişkilere dair anlamları ve tanımları salt örgütsel etkililik anlatısından çıkarmayı hedeflemektedir. Bu vurgunun temel kaynağı ise kamuların heterojen değerleri, talepleri ve yönelimleridir. Bu kavrayış, farklı kimliklerden kamuların kendilerini aktör olarak inşa edebilmesi için halkla ilişkilerin olanaklarına odaklanmaktadır ve egemen anlatılara meydan okuyan, alternatif bir söylem pratiği olarak halkla ilişkileri çağırılmaktadır. Halbuki modernist kavrayış, halkla ilişkileri; homojen, tekil, ölçülebilir bir kamuyla gerçekleştirilen rıza ilişkisi bağlamında konumlandırmıştır. Dolayısıyla, modernist örgütler de halkla ilişkiler pratiklerini çoğunluk değerlerine uygun bir şekilde işletmektedir; azınlıkları ya da imtiyazsız toplumsal grupları ürettikleri söylemin dışında bırakmaktadırlar (Radford 2012, 49-67).

Anlaşılan o ki halkla ilişkilerin sadece yönetsel boyutuna odaklanan tanımlar ve yaklaşımlar eleştirel sosyal bilim yaklaşımlarından ziyade, halkla ilişkiler çalışmalarına dair araştırmaları pozitivistimin sınıranabilirlik, ölçülebilirlik gibi unsurlarıyla içkinleştirmektedir. Örgütün mikro düzeydeki stratejilerine odaklanan bu yaklaşımlar, bu stratejilerin makro düzeyde sistem ve egemen çıkarlarla olan ilişkisini sümen altı etmektedir. Oysa halkla ilişkiler çalışmalarında ideolojik boyuta odaklanan ve bununla paralel olarak toplumsal, kültürel dinamikleri de gözetilen eleştirel gelenek; yönetsel boyuttaki stratejileri, egemen çıkarları deşifre eden niceliksel ya da niteliksel veriler olarak araçsallaştırabilme imkânına sahiptir. Bununla birlikte bu yaklaşım; halkla ilişkileri, egemen kurumların söyleminin dışında kalan “madunlar” için de stratejik bir mücadele yöntemi olarak çağırılmaktadır (Karaaslan-Şanlı ve Bozkurt 2022, 72-73). Görüldüğü üzere halkla ilişkiler;

kimliklerin, güç ilişkilerinin, anlamların ve temsillerin inşa edildiği kültürel bir söylem alanı olarak kavrandığında yeni tartışma sorularını da beraberinde getirmektedir (Curtin ve Gaither 2005). Çeşitli iktidar ağlarının devamlılığını ve imtiyazlı öznelerin çıkarlarının gizlenmesini sağlayabilen halkla ilişkiler uygulaması tam tersini de sağlayabilir mi? Bir örgütün, dezavantajlı bir toplumsal grubun lehine halkla ilişkileri işletmesi ve bunu egemen ideoloji ve onun iktidar ağlarıyla mücadele içinde yapması mümkün müdür? Örgütün ideolojisinin, egemen ideolojilerle çatıştığı noktalarda, örgüt söylemleri halkla ilişkiler bağlamında okunabilir mi?

Ağ Toplumu, Sosyal Medya ve Toplumsal Talep Üçgeninde Halkla İlişkiler

Dijital dönüşüm, örgütler açısından halkla ilişkiler stratejilerini revizyona zorlamıştır. Halkla ilişkiler stratejilerinin uygulamada revizyona uğraması, uluslararası literatürdeki akademik çalışmaların araştırma sorularını da yeniden inşa etmiştir. Özellikle sosyal medyada kamuların kriz anları oluşturabilme yetilerine dönük araştırma soruları gelişmiştir. Buna rağmen çalışmalar, kamunun kriz yaratma motivasyonunu; talep, katılım, ideoloji, hegemonya gibi kavramlarla tartışmak yerine, kriz karşısında kurulan örgüt stratejilerine odaklanmıştır. Bu kamuların ise genellikle dijital kamular olarak kategorize edildiği, toplumsal arka planda yer alan kültürel değerlerin, çatışmaların, güç ilişkilerinin göz ardı edildiği görülmektedir (Aktaş 2019, 71-74). Akademik çalışmaların çoğu her ne kadar sadece örgütsel etkililiği ön plana çıkarsa da iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve iletişim biçimleri arasında en etkin kanal haline dönüşmesi hem kamuları hem örgütleri ve dolayısıyla da toplumsal süreçleri farklılaştırmıştır. Bireyin gündelik yaşam pratikleri değişirken, örgütlerin politikaları yeniden biçimlenmiştir. Bir yandan gündelik anlatılar, diğer yandan makro düzeyde politik söylemler dijital bir dile dönüşmek zorunda kalmıştır. Bilginin ve mesajın dolaşım hızı, zaman ve mekânın kısıtlarını aşarak, interaktif bir toplumsal yapıyı inşa etmiştir. Bu bağlamda, internet ağlarının kurulması, iletişim teknolojilerinin tarihsel gelişimi içerisinde kritik bir öneme sahiptir. Artık, kitle iletişim araçlarının tek yönlü iletişim biçiminin yerini, karşılıklı iletişim almıştır. Elektronik çağın yerini alan bu yeni dijital çağ, küreselleşmenin itici gücü olmuştur. Bilginin, hizmetin, malın ve politikanın tanıtılışı da alınışı da dijitalleşmiştir (İspir 2013, 3-12).

Örgütlenme biçimleri teknolojik belirleyiciliklerin tahakkümü altına girmiştir. Toplumsal gruplar, dijital ağlar arasında şebekeleşmiştir. Teknolojik

etkenler böylece, dışsal olmaktan çıkıp toplumsal süreçlerin içine kanalize olmuştur. Böylece deneyimlerin, kanaatlerin, toplumsal taleplerin ve değerlerin ağlar üzerinde dolaşıma çıkması ve yeniden inşa edilmesi “gerçek sanallığı” ortaya çıkarmıştır (Castells’den akt. Taş 2007, 312-317). Bu “enformasyon çağı”nda, sanallık ve gerçeklik iç içedir. Politik kategorilerin her biri; kimlik, inanç, cinsiyet rolleri vb. bu dijital ağların akışında üretilir. Her ne kadar bu ağlara erişimde sınıflar arası, cinsiyetler arası ve ırklar arası eşitsizlikler mevcut olsa da örgüt ve halk arasındaki otoriter duvarların da ortadan kalktığı gerçektir. Ağ toplumundaki bireyler, bilginin ve mesajın pasif alıcılarından çıkıp, üreticileri olma imkânlarına erişmiştir (Castells 2008, 467-472).

Elbette, internet ağları egemen ideolojinin, devletlerin ve sermaye sahiplerinin kullanımına daha elverişlidir. Sistem, kendi ürettiği bu ağları etkin bir biçimde kullanma becerisine ve araçlarına sahiptir. Bununla birlikte internet, güç ilişkilerinin içinde kriz yaratabilecek politik bir güce de sahiptir. Zira birey ve kamu da dijital platformlar sayesinde devlet ve sermaye örgütlerinin bilgi dolaşımını sağlayan mecralara daha az bağımlı hale gelir (Wayne 2009, 71). İnternet ağlarının yaygınlaşması ve yeni medya mecralarını oluşturmasıyla birlikte, siyasal katılım için de yeni olanaklar belirlemiştir. Bu bağlamda sosyal medya platformları, kamunun aktif rol üstlenmesi ve kendi fikirlerinin savunuculuğunu yapması açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim, sosyal medya aracılığıyla bir tür “katılımcı kültür” oluşmaktadır. Kamunun üyelerinin hem birbirleriyle hem de örgüt ile sürekli etkileşim halinde olduğu kolektif bir akıl çıkmaktadır ortaya. Katılımcılığın toplumsal süreçlerin içine doğrudan yerleşmesi, onu bir tür kanon haline dönüştürmektedir. Dijital platformlar sayesinde katılımcılık bir kültür olarak belirmektedir. Bu platformlar, birbirleriyle sosyal bağı olan üyelerin birlikte içerik üretmelerine de imkân tanımaktadır (Jenkins’ten akt. Fuchs 2016, 79).

Görüldüğü üzere isminde her ne kadar “medya” ibaresi geçse de sosyal medya açtığı yeni kanallar aracılığıyla geleneksel medyadan oldukça farklılaşmıştır. Bu bağlamda en önemli unsur, katılımcının, daha geniş kapsamıyla kamunun; metin, ses, video ya da yorumlar aracılığıyla içeriğe müdahale edebilmesidir. Bu müdahale içeriğin üretimine doğrudan ya da dolaylı olarak katkı sağlamak olabileceği gibi, içeriği güncellemek de olabilmektedir. Yani örgütün içerik üzerindeki tahakkümü sarsılmıştır (Downing vd. 2017, 66-68). Örgütler ve kamuları arasındaki asimetrik iletişimin yerine, simetrik iletişimin devreye girebileceği ilişkiyel bir zemin ön plana

çıkmiştir. Bununla birlikte, egemen sistemin eşik bekçileri tarafından bir tür sansür mekanizmasıyla karşı karşıya kalan örgütler de sosyal medya sayesinde kamularıyla birlikte hareket edebilmekte, doğrudan iletişime geçebilmektedir. Bu olanaklar, halkla ilişkiler pratiklerinin de güncellenmesini gerektirmiştir. Kamunun daha interaktif bir şekilde karar alım süreçlerinde iletişime girdiği, “diyalojik” halkla ilişkiler pratikleri daha fazla görünür olmuştur (Yağmurlu 2013, 97-99). Çalışmalar, çoğunlukla bağlamı kurumsal etkililiğe kaydırsa da yeni medyanın kamular için yeni bir söylem alanı yarattığı gerçeği açıktır. Kamunun söylemlerinin ulusal ve uluslararası görünürlüğünün artması ise politika yapımındaki güç ilişkilerine direnç oluşturabilme potansiyelini de beraberinde getirmiştir.

Bu durumda, kamular ve örgütler arasında iki yönlü simetrik iletişimin kanallarını çeşitlendiren dijital ağların ve sosyal medyanın, politikayı inşa eden söylemler için yeni bir hegemonik mücadele alanı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Söylemin politik arka planını görmenin ön koşulu olarak ise politik bir birim olan “talep” kavramını irdelemekte fayda vardır. Böylelikle kamuların örgütler üzerindeki politik belirleyiciliği, eleştirel bir kavrayışın zemini olarak anlaşılabilir. Çünkü, kitlelerin ya da grupların, kamu olarak var olmasının harcıdır talep. Öyle ki farklı kamusal gruplar talepler aracılığıyla hem birbirleriyle hem de ilgili örgütleriyle iletişime geçmektedir. Bununla birlikte talep, kamunun inşası için tek başına yeterli değildir. Talep, demokratik özelliklerini sistemle barındırdığı karşıtlık ilişkisi içinde kazanmaktadır ve karşılanmadığı süre boyunca da toplumsal grupları politik aktör olarak canlı tutabilmektedir. Dezavantajlı gruplarca muktadire yönlendirilen karşılanmamış bu demokratik taleplerin politikayı inşa edebilmesi için ise örgüt ve kamusu arasında özdeşlik kurulmasına ihtiyaç vardır (Laclau 2013, 80-100). Bu açıdan sosyal medya platformları, toplumsal taleplerin hak mücadelesi bağlamında görünür olması ve politika üretebilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu platformlarda kurulan sayfalarda, birbirini doğrudan tanımasa da birbirinin görüşlerini, değerlerini, taleplerini bilen insanlar toplanmaktadır. Böylece, kültürel aidiyet duygusu gerçek yaşamda olduğu gibi sanal yaşamda da varlığını sürdürmektedir. Bu sanal cemaatler, kendi kamusal alanlarını korumaya ve dolaşımda tutmaya çalışmaktadır (Bayraktutan 2013, 101-106). Bu bilgiden hareketle sosyal medya platformlarının, halkla ilişkiler çalışmalarında, örgüt ve kamusu arasında diyalogun ve ortak mücadelenin sağlanması açısından da işlevselleştirilebileceği söylenebilir. Halkla ilişkiler çalışmaları bağlamında üretilen sosyal medya içeriklerinin barındırdığı söylemsel yapıları analize tâbi

tutmak ise kamunun talepleri ve görüşleri ile örgütün politikaları arasındaki uyumu ya da çatışmayı, diyalogu ya da tek tarafılığı açığa çıkarmayı sağlayabilmektedir.

Tunceli Belediyesi'nin Avlanma Karşısı Söylemlerini Halkla İlişkiler Bağlamında Düşünmek

Dersim²; Elâzığ, Erzincan ve Bingöl ile komşudur ve son verilere göre 83.645 toplam nüfusa sahiptir (TÜİK 2021). 31 Mart 2019 yerel seçimleri sonucunda, Dersim'deki farklı sol/sosyalist örgütlerin desteğiyle TKP (Türkiye Komünist Partisi) adayı olarak Fatih Mehmet Maçoğlu belediye başkanı seçilmiştir. 2014 yerel seçimlerinde, Ovacık ilçesinde yine TKP adayı olarak başkanlık yapan ve TKP'den ilk ilçe belediye başkanı olan Maçoğlu, 2019 yerel seçimlerinde 5887 oy alarak seçimi kazanmıştır. Son derece çekişmeli geçen seçimlerde HDP 5069, CHP 3699 oy almıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye yerel seçim tarihi için de bir ilktir. İlk kez bir komünist parti adayı il belediye başkanı olmuştur ve komünist bir perspektif ile antikapitalist, toplumsal cinsiyet eşitliğini önemseyen, LGBTİ+ sorunlarını politize eden, siyasal katılımı güçlendiren ve doğayı koruyan bir belediyecilik anlayışı geliştirmeyi hedeflemiştir (Özsel 2019, 661).

Türkiye'nin tek komünist il belediyesi olması, sistemle ideolojik olarak karşıtlık barındırması, yereldeki halkın hem etnik hem de inanç kimliğinin ve dolayısıyla ritüellerinin ülke çoğunluğundan farklı olması örneklemini ayrıca özgün kılmaktadır. Araştırmanın konusu belediye ve belediye başkanının "dağ keçilerinin avlanması" üzerine yaptıkları paylaşımlardır. Tarım ve Orman Bakanlığı 15. Bölge Müdürlüğü'nün 13 Temmuz 2020'de, 17 dağ keçisinin avlanmasına dönük yapmayı planladığı ihaleye yönelik olarak, Tunceli Belediyesi ve Belediye Başkanı toplumsal muhalefeti örgütlemeye yönelik bir halkla ilişkiler faaliyeti gerçekleştirmiştir. Makalede, bu halkla ilişkiler faaliyetinin sosyal medya ayağı, ilgili paylaşımların söylem analiziyle değerlendirilmiştir.

•••

2 1935'te çıkarılan kanunla birlikte Dersim ismi, "Tunceli" olarak değiştirilmiştir. Makalede incelenen belediyenin sınırları içinde kalan kısım, Kalan kasabası, 1947'de il merkezi (Tunceli) olarak belirlenmiştir. Bu sebeple, çalışmada "belediye" için resmi ismi kullanılmıştır. Bununla birlikte devlet tarafından verilen bu isme yereldeki toplumsal itirazın devam etmesi, "Dersim" isminin bölgenin toplumsal belleği ile değerlerini işaret eden politik bir söyleme dönüşmesi, şehirde yaşayan insanların önemli bir kısmının Tunceli ismini kullanmayı reddetmesi ve bu gerekçelerle bağlantılı olarak yazarların da tercihi sebebiyle çalışmada "şehir" için ise Dersim ismi kullanılmıştır. Konuyla ilgili tarihsel arka plana dair detaylı bilgi için bkz. Beşikçi 1992.

Belediyenin, Dersim’de avlanma karşıtı bağlamındaki söylemleri, Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu’nun resmi Twitter hesabındaki (@FatihMacoğlu)³ ve Tunceli Belediyesi resmi Twitter hesabındaki (@Dersimbel)⁴ ilgili paylaşımlar üzerinden 10 Şubat 2022 ile 10 Nisan 2022 tarihleri arasında analiz edilmiştir. İki hesap da belediyenin kurumsal internet sitesiyle (<http://www.tunceli.bel.tr/tr/default.aspx>) bağlantılı hesaplardır. Belediyenin Twitter hesabı Nisan 2019 tarihinde açılmıştır ve 15 Nisan 2022 tarihinde 1.311 takipçiye sahiptir. Fatih Mehmet Maçoğlu’nun Twitter hesabı ise Temmuz 2017 tarihinde açılmıştır ve 15 Nisan 2022 tarihinde 592.462 takipçiye sahiptir. Maçoğlu adına birden fazla Instagram ve Facebook hesabı olması ve resmi olanın tespit edilememesi sebebiyle Instagram ve Facebook paylaşımları analiz kapsamına alınmamıştır.

Bölgede dağ keçisi özel bir öneme sahiptir. Dağ keçisi, Dersim’deki ismiyle *pezkiivi*, bölge insanlarıncaya kutsal kabul edilen bir hayvandır. Pek çok bölgede “av” hayvanı olarak görülen dağ keçileri, Dersim’de ise onu gören için uğurun habercisidir. Belirtmekte fayda var ki Dersim’de “kutsal” kabul edilen mekânların önemli bir kısmı da dağlardır. Dolayısıyla, çoğunluğu Alevi ve Zaza/Kürt olan bölge insanı, “dağlarda yaşayan” bu keçileri çeşitli mistik anlatılarla birlikte; inanç önderleri, ziyaretleri ya da sembolleriyle (Ana Fatma, Hızır, Düzgün Baba gibi) ilişkilendirmektedir (Taş ve Kaval 2020, 680-687). Bu nedenle dağ keçilerinin öldürülmesini sistematikleştiren ve yasallaştıran bu süreç hem inanç hem de belediyeçilik anlayışı yönünden son derece tepkisel bir konumdadır. Çalışmada, belediyenin ve belediye başkanının Twitter hesaplarında, 3 Temmuz 2020 ile 12 Temmuz 2020 arasında konuyla ilgili dolaşıma sokulan paylaşımlar analiz edilecektir. Söylem analizinin yöntem olarak kullanılacağı çalışmada, Castells’in ağ toplumu kuramı ile Laclau ve Mouffe’un söylem kuramı/çözümlemesi tartışmanın metodolojisini besleyecektir.

Yerel yönetimler için halkla ilişkiler öncelikle, çevrede konumlanan kamunun talepleri ile örgüt yönetimi arasında organik bir bağ oluşturmayı sağlamaktadır. Zira kamunun talepleri, değerleri ve şikayetleri yerel yönetimin politikalarını belirlemektedir. Yerel yönetim, talepler üzerine kurduğu politikalarıyla kamusunu örgütleyebilmektedir; tepkilerini de yönlendirebilmektedir (Uysal-Sezer 1987, 25). Laclau’ya (2013, 95-105) göre,

•••

3 Bkz. <https://twitter.com/fatihmacoglu>

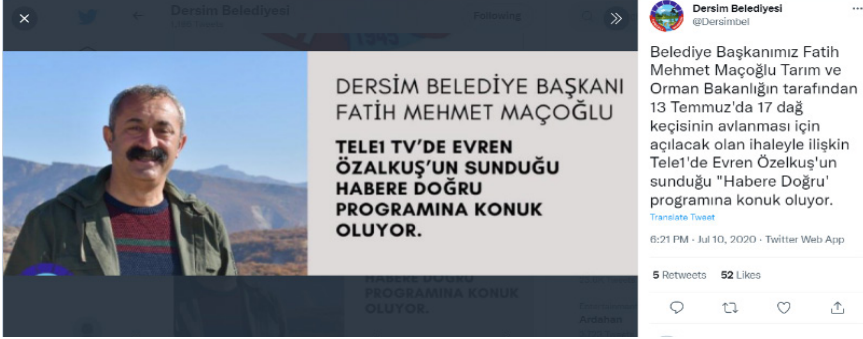
4 Bkz. https://twitter.com/Dersimbel?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor

politikanın işlevselleşebilmesi için de toplumsal taleplerin hepsinin üzerinde çatı kuracak söylemlere ihtiyaç vardır. Örgüt, kamusuyla arasında özdeşliği oluşturan “düzleyici güdü” işlevinde, kapsayıcı bir dile ve anlatıya ulaşmalıdır. Bu durumda özdeşlik sağlanabilmektedir ve kamunun değerlerine, taleplerine yaslanan evrensel nitelik kazanmış söylemler aracılığıyla da kamu konsolide edilebilmektedir. Laclau bu tarz söylemleri “boş gösteren” olarak kavramsallaştırmıştır. Daha açık ifadeyle, birçok tekil talep, bir boş gösteren sayesinde özdeşlik yakalayabilmektedir ve boş gösterenler altında hem birbirleriyle hem de örgütle özdeşleşen gruplar, siyasal katılımlarını gerçekleştirebilecek güven alanına da sahip olmaktadır.

Yerel yönetimler için de siyasal katılımı canlı tutmak, kamunun taleplerini politize etmek kaçınılmazdır. Öyle ki her şeyden önce örgüt ve kamusunun sınırları net bir şekilde belli fiziksel bir alanı paylaşması, ortak kanuları oluşturmayı zaruri kılmaktadır. Aksi takdirde yerel yönetim iktidarı, devlet iktidarından farklı olarak daha hızlı bir şekilde kamunun rızasını kaybedebilmektedir. Bu noktada halkla ilişkiler, rızayı sürdürülebilir kılmak için yerel yönetimlere pek çok pratik sunmaktadır. Toplantılar, kampanyalar, kamunun içindeki bireyler ya da gruplarla görüşmeler gibi etkinlikler yapılmaktadır. Bu halkla ilişkiler etkinliklerinin her biri, kamunun gündelik deneyimlerine erişmeyi, onları tanımayı sağlamaktadır. Aynı zamanda, kamunun da yönetimi tanımasını, yönetimle özdeşlik kurmasını ve nihayetinde karar alım süreçlerine girmesini teşvik etmektedir (Yalçındağ 1996, 141-148). Siyasal katılımın güçlü bir şekilde sağlanması ve örgütün kamusuyla tam anlamıyla özdeşlik kurabilmesi için karşıtlık siyasetine de ihtiyaç vardır. Zira, bu karşıtlık aracılığıyla ön plana çıkan dışlama pratiği, kamunun “ötekiyle” arasına politik mesafe koymasını sağlamaktadır. Karşıtlık kurulacak öteki; egemen seçkinler, sistem veya kurumları olabilmektedir. Nihayetinde, ötekinin inşası da kamu ve örgüt özdeşliğinin inşasında kurucu bir değere sahip olmaktadır (Laclau ve Mouffe 2008, 151-161). Çalışma için seçilen örneklem bu açıdan önemlidir. Tunceli Belediyesi’nin dağ keçilerinin avlanması karşısında egemen sistem ve sürdürücüleriyle karşıtlık kurduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu politikanın belediyenin kamusunun değerleri ve talepleriyle de ilişkili olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

Tunceli Belediyesi’nin Twitter hesabındaki konuyla ilgili ilk paylaşım 10 Temmuz 2020’de yapılmıştır. Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu’nun dağ keçilerinin avlanmasına dönük yerel itirazı dolaşıma sokmak amacıyla bir haber programına katılacağı bilgisi ilk paylaşımın içeriğidir. İlk paylaşım

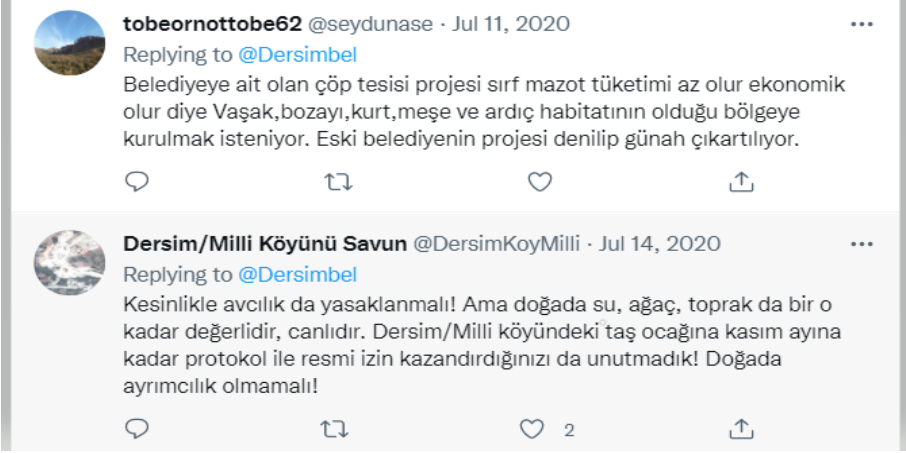
hiç yanıt almamış, sadece beş kişi tarafından tekrar paylaşılmış ve elli iki beğeni almıştır:

Görsel 1: 10 Temmuz 2020, 18.21'de Tunceli Belediyesi resmi hesabından yapılan paylaşım (@Dersimbel 2020)

Belediye Twitter hesabında yine aynı gün Maçoğlu'nun bu programdaki kırk üç saniyelik bir konuşması, "Belediye Başkanımız Fatih Mehmet Maçoğlu, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 13 Temmuz'da 17 dağ keçisinin avlanması için açılacak olan ihaleyle ilişkin, 'Bu canlılara kıyılmasın artık, yapılacak ihaleye kimse katılmasın' çağrısında bulundu" (@Dersimbel 2020) ifadeleriyle paylaşılmıştır. Belediyenin bu ikinci paylaşımı, kırk üç kez tekrar paylaşılmış, iki yüz kırk üç beğeni ve beş yanıt almıştır. Gelen yanıtların ikisi belediyenin bu bağlamdaki mücadelesine destek niteliğindedir. Destek yanıtlarıyla birlikte belediyeye, doğayı başka meseleler özelinde korumadığı ve hatta tahrip ettiği yönünde eleştiriler de gelmiştir. Belediye hesabından bu eleştirilere herhangi bir yanıt verilmemiştir. Bu bağlamda, belediyenin sosyal medya politikası olarak diyalojik iletişimi benimsemediğini ve yine sosyal medya bağlamında kamuyla tek yönlü bir iletişim kurduğunu tespit edilmiştir.

Bu paylaşımlar özelinde iki ayrı iktidar odağının ve bu iki ayrı iktidara yönelmiş demokratik taleplerin görünür olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle, yereldeki iktidardan merkezi kamu idarelerinin iktidarına yönelen bir itiraz ve talep görülmektedir. Tunceli Belediyesi, Başkan Maçoğlu aracılığıyla dağ keçisi av ihalesinin iptaline dönük bir itirazı dijital alanda dolaşıma sokmuştur. Bununla birlikte aynı paylaşımın gelen yanıtlarda, ildeki farklı toplumsal gruplardan ve bireylerden yereldeki iktidara, yani belediyeye yönelik toplumsal talepler ve itirazlar yönelmiştir. Bunlar, belediyenin bir köyün ormanlık bölgesinde çöp bertaraf tesisi kurma projesine dönük itirazlar ve belediyenin bir başka köyde taş ocağına resmi izin kazandırdığı iddiasına dönük itirazlardır (Görsel 2).

Görsel 2: Belediye hesabından 10 Temmuz 2020, 20.46'da yapılan paylaşıma gelen eleştirel yanıtlar (@Dersimbel 2020)

Mouffe, demokrasiyi ve demokratik bir toplum yapısını gerilimler ve bu gerilimlerden doğan politik kriz anlarıyla kavramayı önermektedir. Bu durumda, demokratik bir düzende iktidar sahiplerinin bütün üzerinde temsiliyet kazanması mümkün olamamaktadır. Her iktidar politik söylemlerine eklemleyemediği, kriz potansiyeli doğurabilecek diğer toplumsal aktörlerle hegemonik mücadele içine girmek zorundadır. Nitekim çatışmalar, demokrasinin varlığının kanıtıdır (Mouffe 2015, 31-34). Bu bağlamda Mouffe'ü referans alarak, Tunceli Belediyesi'nin dağ keçilerinin avlanmasına dönük ilk paylaşımları, devlet iktidarına dönük politik bir kriz anı yaratma potansiyeli hedeflerken kendisine dönük beklenmeyen politik bir krizi de dijital alanda görünür kılmıştır. Yine Mouffe'a yaslanarak bu durumu, demokratik politikanın paradoksal doğasının dışı vurumu olarak yorumlamak mümkündür (2015, 25-26).

Fatih Mehmet Maçoğlu ise ilk paylaşımını 4 Temmuz 2020'de, belediyenin ilk ilgili paylaşımından altı gün önce yapmıştır. Maçoğlu, ilk paylaşımında Dersim Dernekleri Federasyonu'nun (DEDEF) resmi Twitter hesabından yapılan paylaşımı tekrar paylaşmıştır. Paylaşım altı yanıt, dört yüz elli bir beğeni almış ve yüz elli yedi kez tekrar paylaşılmıştır. Gelen az sayıdaki yanıt içinde destek içerikli olan da görülmüştür, avı meşrulaştıran yanıtlar da görülmüştür. Beğeni ve tekrar paylaşımların (*retweets*), belediye hesabının kine göre daha fazla olması, Maçoğlu'nun medyanın ilgisiyle birlikte kazandığı popüleriteyle ve dolayısıyla çok daha fazla olan takipçi sayısı ile açıklanabilir.

Görsel 3: Fatih Mehmet Maçoğlu'nun konuyla ilgili resmi Twitter hesabında 4 Temmuz 2020'de yaptığı ilk paylaşımın Dersim Dernekleri Federasyonu hesabındaki görseli (@Dersim_DEDEF 2020)

Laclau'nun değerler ve taleplerin politika kurucu potansiyeline yaptığı vurguyu tekrar hatırlayarak bu paylaşımındaki söylemin hayvan hakları savunucularına hitap ettiğini söylemek mümkündür (2003, 95-100). Dağ keçileri her ne kadar Dersim halkı için kutsal bir anlama sahip olsa da belediye başkanı daha büyük bir kamuya hitap edecek şekilde kurgulanan bir söylemi tekrar paylaşmıştır. Bu paylaşımında, Dersim halkının bu hayvanların yaşamasına dönük inanç temelli taleplerinin yerine, ülkenin diğer bölgelerinde yaşayan insanların da hayvan hakları bağlamı değerleri politize edilmeye çalışılmıştır. Yine Ernesto Laclau takip edilerek, "hayvan hakları yasası hemen" söylemi, çatı söylem, yani örgüt ve diğer toplumsal gruplar arasında özdeşlik kurma işlevi gören "boş gösteren" olarak nitelendirilebilir.

Belediye Twitter hesabında, 11 Temmuz 2020'de konuyla ilgili diğer bir paylaşım ise etnisite, inanç ve aktivizm kategorilerini bir arada sunmaktadır. Paylaşılan görseldeki söylemlerden biri "Avcılık Spor Değil Katliamdır!" ifadesi olarak göze çarpmaktadır. Manuel Castells, bu tarz paylaşımları "dijital iletişim ortamında skandal siyaseti" olarak nitelendirmektedir (2016, 290-295). Bu tarz halkla ilişkiler çabalarıyla, ana akım medyanın eşik bekçilerini atlatan yeni ağ toplumunun muhalif kamuları ve örgütleri, söylem alanında hegemonya kurabilme becerisi kazanmaktadır. Aynı zamanda bu tarz paylaşımlar, takipçilerin yaptığı yorumlarla birlikte kamusal bir tartışma

alanını inşa etmektedir ve iki yönlü simetrik iletişim böylelikle etkin bir şekilde işlemektedir. Gelenen noktada, bu söylem aracılığıyla, bu tarz avların yasal olarak konumlandırılması skandal bir olay olarak ülke gündemine taşınmış ve ağ toplumunun dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, Maçoğlu'nun sosyal medya aracılığıyla, belediyenin dağ keçileri bağlamındaki halkla ilişkiler çabalarına aktivist bir nitelik kazandırmaya çalıştığı da söylenebilir. Robert Wakefield, internetin küresel bir güç haline dönüşmesiyle birlikte aktivizm içeren halkla ilişkiler çabalarının daha da yaygınlaştığını vurgulamaktadır (2009, 106-107). Yerel, ulusal ve uluslararası kamuya çok hızlı bir şekilde ulaşabilen içerikler, artık devletlerin otoriter politikaları karşısında karşıt kamular inşa etmeyi başarmaktadır. Maçoğlu da sosyal medya aracılığıyla bir yandan belediyenin kamusunun (Dersim'de yaşayanların) taleplerini ve değerlerini örgüt olarak gözettiğini açığa çıkarmıştır, diğer yandan da ulusal ve uluslararası kamuya dönük aktivist bir halkla ilişkiler çabası yürütmüştür.

Görsel 4: Tunceli Belediyesi'nin 11 Temmuz 2020'de yaptığı, av ihalesiyle ilgili paylaşımı (@Dersimbel 2020)

Hitap edilen kamunun kapsamının genişlemesi durumu, “yerel-ötesi topluluklaşma” kavramıyla da anlaşılabilir. Medya aracılığıyla dolayımınmaya başlayan yerel topluluklar ve kültürleri zamanla fiziksel sınırlarını fazlasıyla aşmaktadır. Medyatikleşen bu kültürler temel anlamını yerelden edinmektedir; iletişim imkânlarının sınırlarını ise yerel-ötesine dolayımlayarak zorlamaktadır. Bu sayede, zamansal ve mekânsal bağlamın iletişimin dolaşımını kısıtlayan engeli aşılmaktadır (Hepp 2015, 160-167). Aynı görselde yerele dair, Zazaca “Pêskarê male xızırı u duzguni mabe” ifadesi yer almaktadır. Türkçeye “Hızır'ın ve Düzgün Baba'nın davasına dokunmayın” olarak çevrilebilir. Düzgün Baba, tahmini olarak 11. ya da 13. yüzyılda Dersim'e

gelmiştir. Soyu peygamberin torunu Hüseyin'e bağlanan bir ailenin üyesidir ve kutsal bir kişi olarak kabul edilmektedir. Bugün, merkezden ve Nazimiye ilçesi üzerinden ulaşılabilen bir dağın tepesinde ziyaret yeri bulunmaktadır. Düzgün Baba miti, İslam öncesi ve İslam sonrası inançları, ritüelleri iç içe geçirmiştir; kültleşmiş bir mitolojik unsur olarak konumlanmıştır. Bununla birlikte, bölgedeki ve bölge dışındaki Alevilerin halâ yoğun bir şekilde ziyaret edip, kurban verdikleri; etrafında bulunan taşın, suyun, ağacın, toprağın ve dağ keçilerinin kutsal kabul edildiği bir inanç merkezidir (Gültekin 2004, 115-118).

Kimlikler, bir tür kültürel anlam üretimi olarak belirmektedir. Toplumsal aktörler, statükoya uyumlu ya da karşıt anlamlar üretmiştir ve kimlikleri sürekli yeniden inşa etmiştir. Bireyler de onların etrafında örülen bu anlamlarla kendini tanımlamaktadır ve tamamlamaktadır. Din, cinsiyet, etnisite, cinsel yönelim ya da meslek gibi kategorilerin her biri bu kültürel anlam üretiminde, bir diğer deyişle kimlik inşasında başat rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda, ulus kimlikleri kadar alt ulus kimlikleri de belirmektedir ve kendini modern çağın direniş kimlikleri olarak göstermektedir. Basklar, Katalanlar, Avrupa'da yaşayan Müslümanlar bu kimlik kategorisi için örnek gösterilebilir. Direniş kimliklerinde, ulus kimliklerinden farklı olarak diğerlerini kendine benzetme motivasyonu yoktur. Bunun yerini savunma alır; dilini savunma, kutsal mekânlarını savunma gibi pratikler açığa çıkmaktadır (Castells ve Ince 2006, 79-83). Bu bağlamda, tekrar Görsel 4'teki Zazaca paylaşıma dönmek analiz açısından önemlidir. İlgili söylemin, Dersimli kimliğini bir direniş kimliği olarak yeniden ürettiği yorumu yapılabilir. Egemen ulus kimliğine ait olmayan parçaları, alt ulus kimliğinin parçaları olarak toplayan bu söylem, Aleviliği ve Kürtlüğü halkla ilişkiler çabasının içinde yeniden anlamlandırıp ağ toplumuna yönlendirmektedir. Bu bağlamda, belediye gibi Fatih Mehmet Maçoğlu da inanç kimliğini merkezileştiren söylemleri dolaşıma çıkarmaktadır.

Görsel 5'teki söylem de birden fazla analiz unsuru taşımaktadır. Öncelikle biz ve onlar karşıtlığı açığa çıkmaktadır. "Biz", görseldeki yaban hayatına dair bir fotoğraf aracılığıyla doğanın, hayvanın, yaşamın yanında konumlandırılmış; takip eden yazılı ifadeler aracılığıyla da "onlar" ise "katil" olarak konumlandırılmıştır. Karşıtlığın tek tarafının avcılar olarak belirlenmediği, Bakanlığın ve/veya iktidarın da "onlar" olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Yasa ve kanun vurgusunun dile getirilmesi, devlet ve yerel kamu arasındaki değerler farklılığını ortaya çıkarmaya yaramaktadır. Bu söylemler aracılığıyla, yerel kamunun talebinin karşılanmasının

sorumluluğunun da devlete ait olduğu ve talebi karşılamayan merkezi idare ile yerel kamu arasında antagonizma kurulduğu görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Laclau (2013, 102-111), bu durumu kamu ve örgüt arasındaki özdeşliği güçlendiren antagonistik siyaset olarak açıklamıştır.

Görsel 5: Tunceli Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'nun 9 Temmuz 2020'de Dersim Dernekleri Federasyonu Twitter hesabından yaptığı paylaşım (@Dersim_DEDEF 2020)

Görsel 5'teki paylaşımıyla sadece yerel kamuya seslenen Maçoğlu, örgüt ve kamusu arasında özdeşlik kurucu değer olarak Dersim Aleviliğini, söylemin merkezine yerleştirmiştir. "Dağ keçileri Dersim Alevi inancına göre kutsal varlıklardır. Xızırın keçileri olarak tarif edilirler. Kutsallarımızdan elinizi çekin" (Görsel 5) söylemiyle Maçoğlu, "onlar"ı, ihaleyi yasallaştırırları Dersim halkının kutsallarına saldıranlar olarak konumlandırmaktadır ve bu antagonizma üzerinden kendi kamusunu inşa etme ve konsolide etme çabasına girişmektedir. Öyle ki Hızır, Alevi inancında; doğayı, bereketi temsil etmektedir; İslam peygamberinin ve dördüncü İslam halifesinin yoldaşı olarak görülmektedir. Çeşitli rivayetlerle, mekanlarla özdeşleştirilmektedir ve ritüeller bu toplumsal bellek mekanlarında gerçekleşmektedir. Örneğin, Dersim il merkezinde bulunan Jara Gola Çetu (Suların Birleştiği Yer) Ziyareti, Hızır'ın ayak bastığı yerlerden biri olarak konumlanmıştır ve her 13 Şubat'ta burada Hızır Cemi gerçekleşmektedir. Takip eden üç gün boyunca da bölge insanından inançlı olanları oruç tutmaktadır (Wakamatsu 2014, 20-24). Ayrıca, paylaşım Türkçe dilinde yapıldığı halde Hızır kelimesinin Türkçede yer almayan "X" harfiyle, Xızır şeklinde yazılması, Castells referans alınarak, ana dil farklılığı aracılığıyla "direniş kimliği"nin üretimi olarak yorumlanabilir. Kürt alfabelerinde yer alan Q, W, X harfleri bölge insanının Türkçe yazışmalarında yer edinebilmektedir. Özellikle de başta yer isimleri (ilçe, bölge, şehir, mevki) olmak üzere özel isimlerin gündelik kullanımında

bu harfler tercih edilmektedir.

Castells'in "ağ toplumu" kavramsallaştırmasını tekrar hatırlamakta fayda vardır. Castells (2016: 54-71) "ağ"ı, birbirine bağlanmış düğümler uzantısı olarak kavramaktadır. Her düğüm başka bir kolektif karaktere sahip olabilmekte ve her düğümün ağla ilişki düzeyi de değişebilmektedir. Bununla birlikte, her düğümü uzantının içinde tutan "merkez" bağ noktaları vardır. İletişim ise ağların sürekliliğini sağlamaktadır. Ağ içerisindeki düğümler, uzlaşma ve çatışma dönüşümlerine göre kopabilmekte ya da ağa yeni düğümler eklenebilmektedir. Bu şekilde, ulusallaşan ya da küreselleşen ağ toplumu içinde "yerel benlikler" ve "ayrık, azınlık kültürel kimlikler" hem çoğulluğu hem de karşıtlığı ağa direniş olarak yansıtmaktadır. Nihayetinde hem Tunceli Belediyesi Twitter hesabında hem de Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'nun hesabında ağ toplumuna dönük söylemlerin "merkez düğüm" noktalarından birini de kültürel kimliğe dair unsurların kurduğunu söylemek mümkündür. Yine bu bağlamda belediyenin aynı tarih içinde yaptığı (11 Temmuz 2020) bir başka paylaşım ve paylaşımına gelen yanıtlar dikkat çekicidir.

Görsel 6: Tunceli Belediyesi Twitter hesabında 11 Temmuz 2020'de yapılan ikinci paylaşım (@Dersimbel 2020)

Paylaşımında, Zazaca ifade edilen "Ma theyr thure yavani rê wayir vejime", Türkçeye "Bu topraklarda yaşayan kurda, kuşa sahip çıkalım" şeklinde çevrilebilir. Belediyenin daha önceki bir paylaşımına da Türkçe eleştirel karşılık veren "Dersim/Milli Köyünü Savun" sayfasının bu sefer de Zazaca karşılık verdiği görülmektedir: "Teyre thure yavani re wayir vejine, ma hard, daruber inu ra ça wayir nivejîne. Dewa bine talane de ra...", Türkçeye "Yaban hayvanlarına sahip çıkıyorsunuz, peki onların toprağına neden sahip çıkmıyorsunuz..." şeklinde çevrilebilir (Görsel 6). Belediyenin,

kamu yönetimin gerçekleştirdiği idari düzenlemeye yönelik itiraz kanalları açmak için yaptığı paylaşımlar, kendine dönük eleştiri ve itiraz kanallarını da açmıştır. Laclau ve Mouffe'un "toplum" kavrayışı, bu bağlamda tartışmayı beslemek açısından oldukça önemlidir. Toplumu, bütünlüğü olan bir sınıfsal yapı olarak değerlendirmek; toplum içerisindeki heterojen grupları, bu grupların birbirleriyle olan gerilimlerini ve birbirlerine eklenme saiklerini görünmez kılmaktadır. Bu durum, "tam bir bütüne" yaklaşım ile "parçalı bir bütüne" yaklaşım arasındaki farktır. Tam bütün; tamamlanmıştır, tutarlıdır ve içerdiği her unsuru sonsuz bir konsolidasyona tâbi kılmıştır. Parçalı bir bütünde ise birbirine eklenmiş yapıların birliği sonsuz değildir; sadece geçici olarak gerilimin dozu düşürülmüş ve eşdeğerlik zinciri oluşturulmuştur. Parçalı ve geçici bütünlüğü "söylem" temsil etmektedir. Söylemin temsil edemediği, eklemleyemediği unsurlar (gruplar) ya da eklemlediği halde daha sonra kopan parçalar her zaman var olacaktır (Laclau ve Mouffe'tan akt. Barrett 2013, 372-376). Bu bağlamda, paylaşımlara gelen yanıtlara dayanarak, Dersim'de dağ keçilerinin avlanmasını protesto eden toplumun, kendi içinde de gerilim taşıdığı ve parçalı yapısını gösterdiği söylenebilir. Eklenme anına (momente) dahil olan farklı toplumsal gruplar, başka eklenme anları da yaratmaya çalışmıştır. Dağ keçilerinin avını protesto ederken, belediyenin doğaya dönük diğer faaliyetlerine itiraz ederek yeni politik krizleri, momentleri açığa çıkarmışlardır.

Tüm bunların sonucunda, Tunceli Belediyesi ve Başkan Fatih Mehmet Maçoğlu'nun sosyal medya ve geleneksel medya aracılığıyla yürüttüğü karşıt halkla ilişkiler çabası toplumsal sorunu görünür kılmış ve gündem yaratmıştır. Belediye ve kamu, özdeşlik kurduğu bu mesele özelinde kazanım da elde etmiştir. Valilikten kısa süre içinde, ihalenin iptaline dair açıklama gelmiştir:

Bilindiği üzere dünyanın birçok ülkesinde avcılık faaliyeti yürütülmektedir. Ülkemizde de bilimsel yönden envanteri yapılmış olan yaban keçileri popülasyonu içerisinde bulunan yaşlı erkek bireylerin bir kısmının avına avcılık kapsamında izin verilmektedir. Tunceli'de bilimsel metotlarla envanteri yapılan ve 13.07.2020 tarihinde 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu çerçevesinde ihalesi yapılması hedeflenen yaban keçisi ihalesine yönelik sosyal, inanç, kaçak avcılık, yaban keçisi popülasyonu ve güvenlik açısından yerinde inceleme yapılarak bir rapor hazırlanması uygun görülmüştür. Bu nedenle 13.07.2020 tarihinde yapılacak olan ihale iptal edilmiş olup hazırlanacak rapor sonucuna göre hareket edilecektir (Tunceli Valiliği 2020).

Görsel 7: Tunceli Belediye Başkanı Fatih Mehmet Maçoğlu'nun 12 Temmuz'da Twitter hesabında yaptığı son paylaşım (@FatihMacoğlu 2020)

Tunceli Valiliği'nin bu kararı üzerine Fatih Mehmet Maçoğlu'nun o süreçteki bu son paylaşımı da dikkat çekicidir (Görsel 7). Paylaşımından, Maçoğlu'nun söylem alanının evrenini genişletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu karşıt halkla ilişkiler çabasının sadece yerel kamunun inançsal değerlerine içkin olmadığı, daha büyük bir kamusal alanın değerlerine de seslenmeye çalıştığı açığa çıkmaktadır. Laclau bu durumu, tikellik ve evrensellik arasındaki ilişki olarak açıklamaktadır (2009, 332-333). Bu ilişkiye göre tikel, her ne kadar bir iç işleyiş mantığına sahip olsa da kendini de kapsayan bir eklemleme mantığına tabidir. Bu durumda dağ keçilerinin öldürülmesine dair inanç merkezli kamusal talebin tikel bir talep olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu tikel talebin, sistem karşıtı bir eklemleme mantığıyla birlikte evrensellik boyutu da vardır. Bu durumda, inanç birliği olmasa da Dersim halkı ile diğer toplumsal gruplar arasında, "avcılık karşıtlığı ve doğa savunusu" üzerinden daha büyük bir eşdeğerlik zinciri açığa çıkmıştır; tikel, evrensele dönüşmüştür. Böylelikle, eşdeğerlik zincirinin büyümesi kapsayıcı bir söyleme, yeni bir "boş gösterene" alan açmıştır. Çünkü yerelin, yani tikelin söylemi (Hızır'ın davarı, Düzgün Baba'nın keçisi vb.), evrenseli karşılayamaz olmuştur. Maçoğlu'nun son paylaşımındaki "doğanın ve canlıların yaşam hakkı" söylemi de tam olarak bu evrenselleşmeye dönük boş göstereni işaret eden hegemonik bir hamle olarak okunabilir.

Sonuç

Bu çalışma, bir yerel yönetimin halkla ilişkiler çabasına bakarken, örgütün başarı ve etkililik kriterlerini öncelemek yerine, toplumsal taleplerin ve kültürel değerlerin politika yapıcı karakterini okumaya çalışmıştır. Dolayısıyla

belediyenin ve başkanın halkla ilişkiler stratejilerini görünür kılan söylemlerin ideolojik bağlamı tartışılmıştır. İdeolojik boyuta bakmanın ayırt edici özelliği; kültürel arka plana, güç ilişkilerine, örgütün ideolojik konumlanışına ve kimlik kategorilerinin açtığı politik momentlere dair bilgi veriyor olmasıdır. Bu sebeple, Tunceli Belediyesi'ni sistemle çatışmaya iten toplumsal değerler, ideolojik bagaj ve güç ilişkileri birlikte gözetilmiştir. Bu bağlamda, Tunceli Belediyesi'nin dağ keçilerinin avlanmasına dönük sosyal medyada yürüttüğü halkla ilişkiler çabalarının söylem analizi, en temelde ağ toplumunun içsel ve dışsal gerilimlerle eklenmiş yapısını görünür kılmıştır. Anlaşılan o ki Dersim'in azınlık değerlerinin ulus belleğiyle olan tarihsel gerilimi, yereldeki başka toplumsal grupların belediyeyle olan gerilimi ve yerel yönetimin merkezi idareyle olan ideolojik gerilimi gibi pek çok dinamik bu sürecin belirleyicisi olmuştur.

Makale, Türkiye'deki ana akım halkla ilişkiler araştırmalarının dışında konumlanan eleştirel halkla ilişkiler literatürüne katkı sunma motivasyonu ile yazılmıştır. Halkla ilişkilerin sadece yönetsel boyutuna odaklanıp, örgütlerin ideolojik konumlanışını ihmâl eden araştırmalar, toplumsal süreçlerde beliren dinamiklerin politika yapıcı karakterini gözden kaçırmaktadır. Bu araştırmada da görülmüştür ki halkla ilişkiler, egemen ideolojinin farklı görüngüleriyle karşıtlık içinde de işletilebilmektedir. Halkla ilişkilerin sadece egemen iktidar alanlarını meşrulaştırma işlevi görmediği, aynı zamanda madunların hegemonik alanlarını inşa etme işlevi gördüğü de açıktır. Belediye ve başkanın sosyal medyada yürüttüğü halkla ilişkiler stratejilerinin ilgili konu bağlamında gündem oluşturması ve Tunceli Valiliği'nin ihaleyi iptal etmesi bu açıdan önemli bir veridir.

Ağ toplumunun parçalı ve gerilimli yapısı, kamuları örgütlerin politika inşasında ve dolayısıyla halkla ilişkiler pratiklerinde aktör olarak konumlandırmaktadır. Zira, kamunun değerleri ve talepleriyle çatışan halkla ilişkiler pratikleri, beraberinde karşıt halkla ilişkiler çabalarını da getirmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya platformlarında örgütlerin kurguladığı söylemlerin ideolojik bağlamını okumak ve kamuların bu söylemlerle girdiği etkileşim biçimlerini iktidar ilişkileri içinde anlamaya çalışmak, halkla ilişkilerin hegemonik işlevini ortaya koyabilmek açısından oldukça önemlidir. Bu makalede de dijital alanlar, içinde söylem mücadelelerinin gerçekleştiği yeni hegemonya alanları olarak kavranmıştır. Bu hegemonya alanlarında örgütler kadar kamular da aktiftir. Kamular ve örgütler arasındaki uzlaşma ve çatışma siyasetinin doğrudan görünür olduğu sosyal medya mecralarının,

sansür mekanizmalarını da ciddi biçimde zayıflattığı anlaşılmıştır. Bu noktada halkla ilişkilerini, kamunun da örgütü ikna ya da manipüle ettiği bir iletişim sürecine evrildiği anlaşılmaktadır. Nitekim, dijitalleşme ve halkla ilişkilerin kesişiminde görünür olan toplumsal taleplerin politika yapıcı gücü fazlasıyla artmıştır.

Kaynakça

- Aktaş, Melike. 2019. "Dijital İletişim ve Halkla İlişkiler Araştırmaları: Uluslararası Literatürde Güncel Yönelimler ve Tartışmalar." *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (48): 65-78.
- Artan-Özoran, Beris. 2019. "Halkla İlişkileri Sosyo-Kültürel Perspektiften Değerlendirmek: Kültürel Aracı Bir Meslek Olarak Halkla İlişkiler." *Galatasaray İletişim Dergisi*, 32, 220-240. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.508678>.
- Barrett, Michéle. 2013. "İdeoloji, Siyaset, Hegemonya: Gramsci'den Laclau ve Mouffe'a." *İdeolojiyi Haritalamak* içinde, derleyen Slavoj Zizek. Çeviren Sibel Kibar. 353-396. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bayraktutan, Günseli. 2013. "Sosyal Medyada Etkileşim." *Dijital İletişim ve Yeni Medya* içinde, editör Mesude Canan Öztürk, 120-152. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Beşikçi, İsmail. 1992. *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Ankara: Yurt-Kitap Yayın.
- Castells, Manuel ve Martin Ince. 2006. *Manuel Castells'le Söyleşiler*. Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, Manuel. 2008. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Ağ Toplumunun Yükselişi* (Cilt I). Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, Manuel. 2016. *İletişim Gücü*. Çeviren Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Curtin, Patricia A. ve T. Kenn Gaither. 2005. "Privileging Identity, Difference, and Power: The Circuit of Culture As a Basis for Public Relations Theory." *Journal of Public Relations Research*, 17(2), 91-115. https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1702_3.
- DEDEF (@Dersim_DEDEF). 2020. "Dürbünlü ve lazerli silahlarla pusuya yatarak yaban hayvanlarını öldürmek bilinçli işlenmiş cinayettir... Ücretli-ücretsiz her türlü av-avcılık faaliyeti yasaklanmalıdır..." Twitter, 4 Temmuz 2020. https://twitter.com/Dersim_DEDEF/status/1279332262253862912
- DEDEF (@Dersim_DEDEF). 2020. "Bakanlık; toplamda 17 dağ keçisinin katledilmesinin planlandığı ihaleyi 13 Temmuz günü yapacakmış. Dağ keçileri, Dersim alevi inancına göre kutsal varlıklardır." Twitter, 9 Temmuz 2020. https://twitter.com/Dersim_DEDEF/status/1281138684323119104
- Dersim Belediyesi (@Dersimbel). 2020. "Belediye Başkanımız Fatih Mehmet Maçoğlu Tarım ve Orman Bakanlığın tarafından 13 Temmuz'da 17 dağ keçisinin avlanması için açılacak olan ihaleyle." Twitter, 10 Temmuz 2020. <https://twitter.com/Dersimbel/status/1281609570130042880?cxt=HHwWgIC9haTHmMkjAAAA>

- Dersim Belediyesi (@Dersimbel). 2020. "Belediyemiz ve Dersim Dernekleri Federasyonu, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 13 Temmuz'da 17 dağ keçisinin avlanması için açılacak olan ihaleye." Twitter, 11 Temmuz 2020. <https://twitter.com/Dersimbel/status/1281883632731389957/photo/1>
- Dersim Belediyesi (@Dersimbel). 2020. "Cinayetin ihalesi olmaz." Twitter, 11 Temmuz 2020. <https://twitter.com/Dersimbel/status/1281883688280690688/photo/1>
- Downing, John D. H., Tamara Villareal Ford, Genève Gil ve Laura Stein. 2017. *Radikal Medya İsyancıların İletişimi ve Toplumsal Hareketler*. Çevirenler Ülkü Doğanay, Oğuzhan Taş, İnan Özdemir Taştan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Fatih Mehmet Maçoğlu (@FatihMacoglu). 2020. "Avcılığa dair ilimizde yapılan ihale iptal edildi. Fakat ülke genelinde 767 dağ keçisinin öldürülmesine dair ihaleler duruyor. Doğanın, canlıların yaşam." Twitter, 12 Temmuz 2020. <https://twitter.com/FatihMacoglu/status/1282218378619428864>
- Fuchs, Christian. 2016. *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*. Çevirenler Diyar Saraçoğlu ve İlker Kalaycı. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Gramsci, Antonio. 2018. "Hapishane Defterleri." *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935* içinde, hazırlayan David Forgacs. Çeviren İbrahim Yıldız. 229-270. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Grunig, James E. ve Larissa A. Grunig, 2005. *Halkla İlişkilerde ve İletişim Yönetiminde Mükemmellik*. Çeviren Elif Özsayar. İstanbul: Rota Yayınları.
- Gültekin, Ahmet Kerim. 2004. *Tunceli'de Kutsal Mekân Kültü*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Hepp, Andreas. 2015. *Medyatikleşen Kültürler*. Çevirenler Çiğdem Bozdağ ve Elif Posos-Devrani. Ankara: Dipnot Yayınları.
- İspir, Burçin. 2013. "Yeni İletişim Teknolojilerinin Gelişimi." *Dijital İletişim ve Yeni Medya* içinde, editör Mesude Canan Öztürk, 2-25. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Karaaslan-Şanlı, Halise ve Elif Bozkurt. 2022. "Aktivizm ve Halkla İlişkiler Üzerine Çarpışan Paradigmalar: Anti-Aktivist Söylemden Aktivist Halkla İlişkilere Uzanan Yolun Haritası." *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 63-77. <http://dx.doi.org/10.33537/sobild.2022.13.1.6>.
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe. 2008. *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çeviren Ahmet Kardam. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, Ernesto. 2003. *Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme*. Çeviren Ertuğrul Başer. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, Ernesto. 2009. "Evrenselliği İnşa Etmek." *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik/Solda Güncel Diyaloglar* içinde, yazarlar Judith Butler, Ernesto Laclau, Slavoj Žižek. Çeviren Ahmet Fethi Yıldırım. 311-339. İstanbul: Hil Yayın.

- Laclau, Ernesto. 2013. *Popülist Akıl Üzerine*. Çeviren Nur Betül Çelik. Ankara: Epos Yayınları.
- Maden, Deniz ve Selin Bitirim-Okmeydan. 2017. "Türkiye'de Halkla İlişkiler Akademisyenleri Ne Çalışıyor? Halkla İlişkiler Makalelerine Yönelik Bir İnceleme." *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(2), 102-126. <https://doi.org/10.17680/erciyesakademia.315376>.
- Motion, Judy ve Shirley Leitch. 2007. "A Toolbox for Public Relations: The Oeuvre of Michel Foucault." *Public Relations Review*, 33(3), 263-268. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2007.05.004>.
- Mouffe, Chantal. 2015. *Demokratik Paradoks*. Çeviren A. Cevdet Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.
- Okay, Ayla ve Aydemir Okay. 2007. *Halkla İlişkiler: Kavram, Strateji ve Uygulamaları*. İstanbul: DER Yayınları.
- Özdemir, Pınar B. 2010. "Yönetişim, Yeni Kamu Yönetimi ve Dönüşen Halkla İlişkiler." *Uluslararası Halkla İlişkiler Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 1, 15-17 Nisan, Antalya: Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları. 43-53.
- Özsel, Doğançan. 2019. "Türkiye'de Bir Yeni-Belediyecilik Filizi: Komünist Başkan'ın Zaferi." *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakeimli Elektronik Dergi* 12(4): 657-669. <https://doi.org/10.35674/kent.632407>.
- Öztürk, Canan M. 2013. "Sosyal Medya ve Kurumsal İletişim." *Dijital İletişim ve Yeni Medya* içinde, editör Mesude Canan Öztürk, 120-152. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Radford, Gary P. 2012. "Public Relations in a Postmodern World." *Public Relations Inquiry*, 1(1), 49-67. <https://doi.org/10.1177/2046147X11422143>.
- Roper, Juliet. 2009. "Simetrik İletişim: Mükemmel Halkla İlişkiler veya Bir Hegemonya Stratejisi mi?." *Halkla İlişkiler Üzerine: Disiplinlerarası Bir Alanın Yönelimleri* içinde, derleyenler Fatih Keskin ve B. Pınar Özdemir, 141-197. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Taş, Oğuzhan. 2007. "Şebeke Toplumunda Direniş: Hacker Kültürü ve Teknoloji Etiği." *Yeni Medya Çalışmaları* içinde, derleyen Mutlu Binark, 309-344. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Taş, Sibel ve Yılmaz Kaval. 2020. "Tunceli'de Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi." *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 13(30): 680-688. <https://doi.org/10.12981/mahder.709297>.
- Tunceli Valiliği. 2020. "Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğünden İlimizi de İlgilendiren Açıklama." Erişim tarihi 3 Nisan 2022. <http://tunceli.gov.tr/doga-koruma-ve-milli-parklar-genel-mudurlugunden-ilimizide-iligilendiren-aciklama>
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2021. "Coğrafi İstatistik Portalı." Erişim tarihi 1 Nisan 2022. <https://cip.tuik.gov.tr/#>

- Uysal-Sezer, Birkan. 1987. "Yerel Yönetim Çevresi- Halkla İlişkiler ve Kanaat Araştırmaları." *Amme İdaresi Dergisi* 20(1): 15-32.
- Wakamatsu, Hiroki. 2014. "Antropolojik Yaklaşımla Hızır İnanıcı: Dersim Bölgesinde Uygulanan Dinî Ritüeller." *Hünkâr Alevilik Bektaşilik Araştırmalar Dergisi* 1(2): 15-25. <https://doi.org/10.15246/hunkar12>.
- Wakefield, Robert I. 2009. "Uluslararası Halkla İlişkiler Teorisi, İnternet ve Aktivizm: Kişisel Bir Düşünce." *Halkla İlişkiler Üzerine: Disiplinlerarası Bir Alanın Yönelimleri*, derleyenler Fatih Keskin ve B. Pınar Özdemir, 89-115. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Wayne, Mike. 2009. *Marksizm ve Medya Araştırmaları: Anahtar Kavramlar, Çağdaş Eğilimler*. Çeviren Barış Cezar. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yağmurlu, Aslı. 2013. "Diyalojik İletişim Çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Medya Uygulamaları." *Selçuk İletişim Dergisi* 8(1): 95-115.
- Yalçındağ, Selçuk. 1996. *Belediyelerimiz ve Halkla İlişkileri*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Yıldırım-Becerikli, Sema. 2008. *...ve Halkla İlişkiler: Şeytanın Avukatlığından Arabuluculuğa; Bir Disiplinin Eleştirel Analizi*. Ankara: Karınca Yayınları.

İdeolojiye “Yamuk Bakmak”: Bir İdeolojik Fantezi Olarak *Skyfall*

Onurhan Demirkol

Bağımsız Araştırmacı

<https://orcid.org/0000-0002-2451-2794>

donurh@yahoo.com

Öz

Bu çalışmanın temel önermesi, sinemada ideolojik eleştiriyi “yanlış bilinç” anlayışının dışında ele almak ve sinemanın, seyirciyi kendi gerçekliğiyle yüzleştirme potansiyeline odaklanmaktır. Araştırmayı bu önerme doğrultusunda yapabilmek için, ideolojinin toplumsal özneyi kurucu rolüne ilişkin, Slavoj Žižek’in yaklaşımı temel alınmıştır. Žižek bu çerçevede Lacancı psikanalizi Marksist ideoloji anlayışına dahil eder ve ideolojinin “travmatik gerçeğe yaklaştıran” rolüne vurgu yapar: Özne, kendi gerçekliğiyle arasına koymuş olduğu mesafeyi, ancak “ideolojik fantezi” aracılığıyla katedebilir. Bu yaklaşımı sinema eleştirisinin alanına taşıyan ve Todd McGowan gibi film kuramcılarının öncülüğünü yaptığı eleştiri biçiminde ise film izleme deneyimi, ideolojik mesafenin katedilmesini sağlayan bir fantezi alanı olarak görülür. Bu bağlamda, filmdeki ideolojik yapı kendisini ne kadar dayatıyorsa, barındırdığı boşlukları da o ölçüde görünür kılar ve katedilme olanakları artar. Çalışmada bu yaklaşımı somutlaştırmak adına, otoriteryan söylemin belirgin biçimde dayatıldığı bir film olan *Skyfall* (Sam Mendes, 2012), ideolojik eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu eleştiride seyirci metne içkin ele alınmış, böylece filmle seyirci arasındaki ideolojik ilişki, filmsel metne odaklanarak incelenebilmiştir. Bunun sonucunda *Skyfall* filmi üzerinden, seyircinin ideolojiyi katetme olanakları gözlenebilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sinema, ideoloji, yanlış bilinç, Žižek, Lacan

• • • • •

Makale geliş tarihi: 29.6.2022 ■ Makale kabul tarihi: 12.12.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ © 2023 ■ 10(1) ■ bahar/spring: 193-220

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1295916

“Looking Awry” at the Ideology: *Skyfall* as an Ideological Fantasy

Onurhan Demirkol

Independent Researcher

<https://orcid.org/0000-0002-2451-2794>

donurh@yahoo.com

Abstract

The main proposition of this study is to consider ideological criticism in cinema out of the understanding of “false consciousness” and to focus on the potential of cinema to confront the audience with its own reality. In this context, Slavoj Žižek’s approach regarding the role of ideology in establishing the social subject was taken as a basis. Žižek incorporates Lacanian psychoanalysis into the Marxist ideology and emphasizes the role of ideology as “bringing closer to traumatic reality”: The subject can only cover the distance she has put between herself and her own reality through “ideological fantasy”. Todd McGowan carries this approach into the film criticism: The experience of watching movies is a fantasy that allows the ideological distance to be covered. In this study, *Skyfall* (Sam Mendes, 2012), a film in which authoritarian discourse is clearly imposed, has been ideologically criticized. In this critique, the audience has been handled internally to the text, so that the ideological relationship between the film and the audience can be examined by focusing on the filmic text. As a result, it was possible to observe the possibilities of the audience to cover the ideology through the movie *Skyfall*.

Keywords: Cinema, ideology, false consciousness, Žižek, Lacan

• • • • •

Received: 29.6.2022 ▪ Accepted: 12.12.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ▪ © 2023 ▪ 10(1) ▪ bahar/spring: 193-220

Araştırma Makalesi ▪ DOI: 10.24955/ilef.1295916

Literatürde "sinema-ideoloji" ilişkisine yönelik yaklaşımlar, her iki kavrama atfedilen tarihsel ve toplumsal bağlamlara göre çeşitlenmiştir.¹ Sinemada ideolojik eleştirinin temel dayanaklarından birini oluşturan Marksist paradigmada "ideoloji" kavramı, çoğunlukla "yanlış bilinç" ile ilişkilendirilen ve "gerçeği çarpıtıcı" rolüne vurgu yapılan bir kavramdır. Marx ve Engels, meta fetişizminin yarattığı yanılısamayı anlatırken, doğrudan sinemanın temelindeki teknik belirlenime atıfta bulunarak "camera obscura" metaforunu kullanırlar ve burada olduğu gibi, öznenin de toplumsal yaşantısında, şeyleri ters dönmüş biçimde gördüğünü anlatırlar (2013, 34-35). Daha sonra ideolojinin "yanlış bilinç" ile özdeşleştirilmesine neden olacak olan bu anlayış, Althusser'in *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (2002) adlı eserinde bir ideoloji kuramına dönüşür.

Sinemada ideolojik eleştiri ise, Avrupa'daki Marksist sinema çevrelerinde, *Cahiers du Cinéma* ve *Cinéthique* gibi dergilerde yer alan tartışmalarda, özellikle 1960'ların sonundan itibaren şekillenen bir zeminde gelişir. Barry Langford

•••

1 Bu makale, yazarın Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2015 yılında kabul edilmiş olan, "İdeolojiye 'Yamuk Bakmak': Skyfall Filminin Söylem Analizi" başlıklı yayımlanmamış yüksek lisans tezinin yeniden düzenlenmesiyle üretilmiştir.

(2006), sinema-ideoloji ilişkisine dair geleneksel yaklaşımın, Althusser'in "ideolojik aygıtlar" sınıflandırması ve Gramsci'nin "rıza" ve "hegemonya" kavramları ile ideolojik eleştirinin alanına girdiğini vurgular. Özellikle Gramsci'nin "hegemonya" kavramının ve bu kavramın "rıza"ya dayalı niteliğinin 1970'lerden sonra yeniden değerlendirilmesi, Frankfurt Okulu'nun, medya araçlarının egemen söylemi yeniden üreten niteliğine dönük vurguları ve Althusserci Marksizmin bu süreçteki etkileri, anaakım sinemanın seyirciyle olan ilişkisine dair ideolojik yaklaşımları bu eleştirel zemine yerleştiren etkiler olmuştur (Kabadayı 2013, 59). Bu çerçevede anaakım sinema, ideolojinin yeniden üretildiği bir zemin olarak ele alınır. İdeoloji ve sinema kavramları verili olarak bu anlayışla ele alındığında, sinema-ideoloji ilişkisine yönelik yaklaşımların da inceleme yönü belirlenmiş olur. Bu bağlamda sinemada ideolojik eleştirinin hedefi en basit tarifıyla "gizlenmiş olanı görünür kılmak" (Kabadayı 2013, 59) olarak tanımlanabilir.

Bu bağlamda vurgulanması gereken, dayanağını Marksizmden alan "yanlış bilinç" anlayışının, aslında kavram olarak Marx tarafından hiçbir zaman kullanılmamış olmasıdır. Marksizmin ekonomik determinist bir doktrine indirgenmesinin de etkisiyle, "ideoloji eşittir yanlış bilinç" formülü ön plana çıkmış ve ideolojiye, bilinç üzerinde mutlak bir belirlemeci rol atfedilmiştir (McLellan 2005, 20-23). "Camera obscura" metaforunun bu şekilde yorumlanmasının nedenlerinden biri de Marx'ın meta fetişizmini anlatırken bireyin kendi toplumsal varoluşuna ilişkin yaptığı vurgudur: "Farklı ürünlerimizi 'değer' olarak eşitlediğimiz zaman, bu davranışımızla, aynı zamanda bunlara harcanan farklı türden emekleri de insan emeği olarak eşitlemiş oluyoruz. Bunun farkında olmayız, ama yine de yaparız" (Marx 1986, 78). Böylece metanın fetiş karakterinin bir niteliği olan yanılısama süreci, ideolojinin şaşmaz bir sonucu olarak "yanlış bilinç" kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Žižek, Marx'ın tarihsel olarak meta fetişizminin yarattığı yanılısama ile sınıf temelli toplumdaki ideolojik süreci net bir biçimde ayırt ettiğini vurgular: Sınıf-öncesi toplumun bariz biçimde yanlış ve yanılısamaya dayalı bilinçleri, bu yanlışlıklarına rağmen ideoloji olarak tanımlanamaz (2002, 68-69). Marx, tam da bu yüzden meta fetişizmini ideoloji olarak kategorize etmeyi reddetmiştir. Benzer biçimde Nur Betül Çelik, Marx'ın ideoloji anlayışının yanlış bilinçle ya da gerçekliğin yanılısamalı temsiliyle özdeş bir kategori sayılamayacağını vurgular: "Marx'ın görüşünde ideolojik olan, bizzat kendi varoluşu, özü hakkında, içinde bulunanların bilgi yoksunluğunu gerektiren toplumsal gerçekliktir" (2005, 177). Göran Therborn da, ideolojinin işlediği zemini Çelik'in vurguladığı bağlamda, Althusserci ideoloji anlayışına

atfla değerlendirir. Buna göre Althusser, ideolojinin işleyişini toplumsal özneyi oluşturan bir unsur olarak değerlendirmiş ve bu bağlamda Marksizmin psikanalize olan ilişkisini de kurmuştur (1989, 16).

Marksist ideoloji anlayışı ile psikanaliz ilişkisinin temel boyutunu Althusser'in yaklaşımından alıp Lacancı psikanalizin alanına taşıyan Žižek, bu çerçevede en radikal vurgulardan birini ortaya koyar. Onun yaklaşımında ideoloji, öznenin, "travmatik gerçek" ile arasına koyduğu mesafeyi "katederek" aşmasını ve kendi toplumsal gerçekliğiyle yüzleşmesini sağlayan bir kategoridir. Bu açıdan ideolojiye olumlu bir rol atfeden Žižek, sinemaya da bu bağlamda özel bir ilgi gösterir. Žižek, *The Pervert's Guide to Cinema* (Sophie Fiennes, 2006) adlı belgesel filmde, sinemayı, ideolojinin katedilmesini sağlayan bir "ideolojik fantezi alanı" olarak ele alır:

Bugünün dünyasını anlayabilmek için tam anlamıyla sinemaya ihtiyacımız var. Gerçek hayatta karşı karşıya kalmaya hazır olmadığımız bu kritik boyutu ancak sinema ile karşılayabiliriz. Eğer realitenin içinde ne olduğuna bakıyorsanız, yani gerçeğin kendisinden daha gerçek olan şeyin ne olduğuna bakıyorsanız, sinemanın kendi içindeki kurmaca evrenine bakın.

Bu bakış açısı, sinema-ideoloji ilişkisini "yanlış bilinç" anlayışının dışında araştıran yeni bir Lacancı psikanalitik kuramın da zeminini oluşturur. Bu zeminde anaakım sinema, ideolojik fantezinin deneyimlenip katedilebileceği bir "gerçeğe yaklaştırma" aracına dönüşür: İdeoloji kendisini ne kadar dayatıyorsa, kendi zayıflığını ve içinde barındırdığı boşluğu da o ölçüde ele verir. Sinemada psikanalitik eleştirinin ideolojik bir boyutunu araştıran McGowan, "gerçekle travmatik karşılaşmanın" özneyi özgürleştirici potansiyeline dikkat çeker: Özne, varlığının temelini ideolojinin başarısında değil, başarısızlığında bulur. İdeolojik bir yapıya başkaldırabilmekse, ideolojinin gizlediği boşluğun bizzat kendisini gösterdiği, bu yapının kırıldığı gerçek noktayı fark edebilmeye bağlıdır. Sinemanın gerçekle travmatik karşılaşmayı mümkün kılması, ideoloji için bir tehdit oluşturur (2012, 49-50). Bu bağlamda ideolojik eleştirinin işlevi, ideolojik göstergeyi değil, bu göstergenin kendini dayatma çabasını ortaya çıkartmaktır. Bununla birlikte, McGowan ve Kunkle, çağdaş sinemanın hiç olmadığı kadar "kendisini gerçeğe adanmış" olduğunu vurgularlar (2014, 17). Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, büyük Hollywood yapımlarında görülebilen belirli bir çizgide, "özgürlük yanılımasından" "otoritenin dayatılmasına" geçişi işaret eden ideolojik bir paradigma değişikliği görülür. Bu paradigma değişikliği, anaakım sinemadaki egemen ideolojinin içine düştüğü bir boşluğu da gösterir: Verili gerçeklik artık

gizlenemeyecek, bu yüzden de kendisini dayatacak bir pozisyona gelmiştir. Bu iki temel bağlam, yani anaakım sinemadaki otoriterleşen ideolojik söylemin kendini ele veren niteliği ve seyirci-özne açısından ideolojik mesafenin katedilme olanağı birlikte değerlendirildiğinde, sinema-ideoloji ilişkisini “yanlış bilinç” anlayışı dışında inceleyebilmenin zemini oluşur.

Bu çalışmada, sinema-ideoloji ilişkisini “yanlış bilinç” anlayışının dışında kurabilmenin teorik ve pratik zemini araştırılmıştır. Bunun için öncelikle, Žižek’in, Lacancı psikanalizden destek alarak ortaya koyduğu, ideolojinin gerçeğe yaklaştıran niteliği incelenmiştir. Ardından, sinema-ideoloji ilişkisini bu bağlamda ele alabilecek bir çerçeve oluşturmak için, “seyircinin öznel boyutu” ile “sinemanın nesnel boyutu” incelenmiştir. Son olarak da bu araştırmayı somutlaştırmak adına, anaakım sinemadaki ideolojik paradigma değişiminin belirgin niteliklerini barındıran bir film olan *Skyfall*, Lacancı psikanalitik eleştiriden destek alınarak, ideolojik bir çözümlenmeye tabi tutulmuştur. *Skyfall*, yanılısamaya dayalı klasik ideolojik söylemin yerine “gerçekliğin dayatıldığı” otoriteryan bir söylemin yoğun olduğu, tipik bir film olma özelliğine sahiptir. Böylece *Skyfall* filmi üzerinden, bu ideolojik dönüşümün ortaya çıkarttığı boşluklar incelenmiş ve seyirci açısından ideolojinin katedilme olanakları tartışılmıştır.

“Gerçeğe Yaklaşma Aracı” Olarak “İdeoloji” Anlayışı

Peter Sloterdijk, 1983 yılında yazdığı *Critique of Cynical Reason* adlı eserinde, neoliberal dönemdeki Batılı aydınının ideolojik tutumunu “sinizm” olarak tanımlar: “Sinizm, aydınlanmış yanlış bilinçtir; Aydınlanma’nın hem başarılı hem de beyhude bir biçimde işe koştugu modernleşmiş, mutsuz bilinçtir. Bu bilinç tüm bildiklerini Aydınlanma’dan öğrenmiştir fakat bu öğrendiklerini hiçbir zaman pratiğe dönüştürememiştir” (2001, 5). Sloterdijk, Batı toplumlarının artık aydınlanmakla ilgili sorunlarının kalmadığı, ancak bu durumun özgür ve eşit bir yaşantı kurma yolunda ilerlemeyi sağlamadığı eleştirisini yapar. Bu eleştirinin temel boyutu, Batılı yönetim biçimlerindeki despotlaşma karşısında toplumsal iradenin zayıflaması ve bilginin özgürleştirici işlevini yitirmesine dayalıdır; bu durum toplumsal açıdan sinik tutumu oluşturur. Žižek, Sloterdijk’in bu vurgusunu Marksist bir anlayış içinde, ancak “yanlış bilinç” anlayışını tersine çevirecek biçimde yorumlar: “Ne yaptıklarını gayet iyi biliyorlar, ama yine de yapıyorlar. Artık bireyler, ideolojik gözlükle gerçeklik arasındaki mesafeyi bilmektedirler ama bu gözlüğü takmak için nedenler yaratmaktadırlar” (2011, 44-45).

Doğal olarak böyle bir yaklaşımda, ideolojik eleştirinin işlevi de değişir: "Yanlış bilinç" anlayışında birey, "eylemlerini, neye hizmet ettiğinin farkında olmadan gerçekleştiren bir özne" olarak kurgulandığından, "ideoloji" kavramı da bir tür zafiyete karşılık gelir. Bu durumda öznenin, içinde yaşadığı koşulları yanlış kavradığı varsayıldığı için, ideolojik eleştirinin görevi de öznenin yanılmalı gördüğü gerçekleri doğru göstermek, gizleneni görünür kılmaktır. Oysa öznenin bilincinde bir çarpıtma olmadığı durumda ideoloji, yüzleşilerek katedilmesi gereken bir kategoridir. Bu durumda ideolojik eleştirinin görevi, kurgusal olanın içindeki "katedilme" olanaklarını ortaya çıkartmaktır. Žižek'e göre, onu katetmenin yolu, ideolojinin kendisini kullanmaktan geçer. Bu bağlamda, toplumsal alandaki varoluşumuz halihazırda ideolojiktir ve kendimize tam da bu ideolojik gözlükle bakmamız gerekir:

Demek ki, kendisini ancak yanlış-tanıdığı ve ihmal edildiği sürece yeniden üretebilen bir varlık paradoksuyla karşı karşıyayız: Onu "gerçekte olduğu gibi" gördüğümüz anda, bu varlık kendini feshedip hiçliğe karışacak, daha doğrusu bir başka tür gerçekliğe dönüşecektir. İşte bu yüzden maske indirme, çıplak gerçekliği gizlediği varsayılan peçeleri çıkarıp atma gibi basit metaforlardan uzak durmamız gerekir (2011, 43-44).

Žižek'in, ideolojinin "bilmek" değil "yapmak" düzeyinde işlediğini vurgulayarak "yanlış bilinç" anlayışını tersine çevirdiği bu yaklaşımda ideolojiyi katetmenin yolu, öznenin "travmatik gerçek" ile arasına koyduğu mesafeyi katetmesinden geçer. Žižek bu tezini temellendirirken, Lacan'ın psikanalitik kuramındaki toplumsal vurguyu, ideolojiyi ve toplumsal ilişkileri de kavrayacak biçimde ele alır. Lacan özneyi, toplumsallaşma süreciyle birlikte bölünmüş olarak tarif eder ve bunu simgesel alan olan "dil" in kuruluşuna bağlar: İnsan dünyaya geldiğinde henüz bir özne olarak bölünmemiştir. Lacan bu dönemi "imgesel alan" olarak, dil aracılığıyla toplumsallaştığı alanı ise "simgesel alan" olarak tarif eder. İmgesel alanda insan bir bütünlük algısı içindedir ve henüz bir "benlik" algısı yoktur. Ancak ayna evresinde çocuk, ayna işlevi görece bir dış gösterenle karşılaştığında kendisini bir "benlik" olarak ayırt etmeye başlar ve bütünsellik algısı bozulur. Aynadaki bütünlük imgesi idealdir ama dışsaldır. Çocuk, kendi imgesini bir yansıma olarak görür, dolaylı yoldan kendini tanır (Lacan 1997, 1-8). Böylece özne simgesel düzene geçtiğinde, yani toplumsallaşmaya başladığında, o ilk bütünsellik arzusunu bilinçdışına iter. Bu bütünselliğe ulaşma arzusunun hiçbir zaman giderilemeyecek olması, travmatik gerçektir. Özne travmatik gerçekle yüzleşmek istemez ancak ondan tamamen de kaçamaz; onun etrafında bir yürünge oluşturur. Özneye travmatik gerçek arasındaki bu bilinçdışı mesafe,

bir “ideolojik fantezi” alanıdır: İdeolojik fantezi, öznenin sürekli olarak etrafında döndüğü ama yaklaşımdan korktuğu travmatik gerçekle arasına koyduğu mesafedir. Asıl arzulananın yerini toplumsal yaşantıdaki kurgusal gerçeklikler alır ve bu yüzden de toplumsal gerçeklikler ideolojiktir. Žižek’in, toplumsal hayatımızda zaten ideolojik olarak var olduğumuza ilişkin vurgusunun temel mantığı da buradadır.

Žižek, ideolojinin işleyiş biçimini özne üzerinden açıklamak için *The Matrix* (Lana Wachowski ve Lilly Wachowski, 1999) filminden bir metafor kullanır. Filmin, gerçeklikle ilgili kafa karışıklığı yaşayan kahramanı Neo (Keanu Reeves), iki hap arasında bir tercih yapmak zorundadır. Haplardan biri Neo’ya gerçekliği gösterecektir, diğeri ise Nou’nun içinde yaşadığı ideolojik yanılsamayı sürdürecektir. İşte bu iki seçenek, klasik ideolojik eleştirinin işlevini betimler. Žižek bu yaklaşımın yetersiz olduğunu anlatmak için üçüncü bir hapa gereksinim duyar: “Nedir üçüncü kapsül? (...) İllüzyonun arkasına saklanan realiteyi algılamamı sağlayan bir kapsül değil de realitenin içindeki illüzyonu kavramamı sağlayan bir kapsül” (Fiennes, 2006). Buna göre gerçeklik, ideoloji bertaraf edildiğinde değil, tam da ideoloji sayesinde erişilebilecek bir konumdadır.

Burak Bakır, benzer bir yaklaşım içerisinde, gerçeğin ideolojik bir yapının arkasında değil, göz önünde olduğunu en iyi gösteren filmlerden biri olarak *The Usual Suspects*’i (Bryan Singer, 1995) gösterir. Kayzer Soze (Kevin Spacey) film boyunca göz önündedir, ama müdahale etme şansı elden kaçana kadar görülemez: “Göremeyiz, çünkü filmi bir bütün olarak görmekteyizdir, dedektifin, bürosunu bir bütün olarak gördüğü gibi. Oysa parçalarına ayırsa, aradığı şeyin parçaların arkasında değil, önünde olduğunu görecektir” (2008, 148). Görmeyi engelleyen bütünlük imgeseldir ve onu fark edebilmek için simgesel düzeyde, ideolojik bir bakışa ihtiyaç vardır.

Toplumsal bastırma, bilinçdışını bilinçten radikal biçimde ayırır ve bilinçdışında yer alan, bir çarpıtma olmadan geri gelemes (Clero 2011, 31). Bu yönüyle bilinçdışı, ideolojik bir sürece işaret eder ve bastırılanın geri dönüşü için gerekli olan çarpıtma, ideolojik bir fantezi alanı içinde gerçekleşebilir. Žižek sinemadaki egemen ideolojinin kendisinde bu olanağı görür: Egemen ideolojinin alt edilebilmesi için, öznenin kendi yarattığı ideolojik fantezileri deneyimleyerek katetmesi ve kurgusal boyutlarını görmesi gerekir (2011, 141-45). İdeolojinin işlediği zemin ve doğrultu bu çerçevede ele alındığında, sinema-ideoloji ilişkisinin de yönü belirginleşir: Bu ilişkide belirleyici bir “yanlış bilinç” yoktur; sinema, toplumsal yaşantıdaki kurgusal gerçeklikleri

oluşturan ideolojinin, kendisini açık etmesi beklenen bir fantezi alanıdır. Bu Lacancı sinema kuramının, 1970'lerde seyircinin kendisine yönelen psikanalitik yaklaşımdan temel farkı, seyirciyi filme içkin bir unsur olarak ele alması ve araştırma nesnesi olarak filme odaklanmasıdır. Bu yaklaşımın tutarlı bir sistem oluşturabilmesi içinse, sinema ve seyirci arasındaki iletişimin iki temel ayağını oluşturan iki temel soruya yanıt verebilmesi gerekir: "Neden film izleme ihtiyacı duyarız?" ve "Anaakım sinema neden sürekli olarak ideolojiyi yeniden üretme gereksinimi duyar?"

İdeolojiyi Katetmede Seyircinin Öznel Boyutu

Sinemada Lacancı yaklaşımın ideolojik bir boyutunu araştıran McGowan ve Kunkle, 1970'li yıllardan itibaren sinema çalışmalarında güç kazanan Lacancı film teorisinin, inceleme nesnesi olarak yalnızca seyirciyi ele almasından dolayı '90'lardan itibaren çöküşe geçtiğini belirtirler: "Film teorisi izleyiciliğe filmsel metnin kendisinden ayrı bir süreç olarak baktığı anda yorumlayıcı olur ve bu nedenle de teorik olmaktan çıkar. Bu bağlamda, Lacan'ın psikanaliz için oluşturduğu temelden ayrı düşer" (2014, 20). Buna göre sinemaya psikanalitik yaklaşım, seyirciyi metne içkin olarak ele almalı ve filmsel metne odaklanmalıdır. "Lacan'ın kendi kavramlarıyla anlaşıldığında, bakış, izleyicinin filmsel görüntüyü dışarıdan görüşü değil, bilakis filmin kendisinde izleyicinin hesaba katıldığı bir durumdur" (McGowan 2012, 32). Sinema eleştirisindeki bu yaklaşım, Žižek'in ideolojiye olan yaklaşımıyla örtüşür ve bu şekliyle Lacan'ın "travmatik gerçek", "semptom", "ideolojik fantezi" gibi kavramlarını ideolojik eleştirinin alanına sokar. Bu eleştiri biçimini özellikle neoliberal dönemde ve çağdaş sinema için işlevsel kılan ise, egemen ideolojinin "yanılsamadan dayatmaya doğru" ilerleyen bir dönüşüm geçirmekte oluşu ve bu dönüşümün de anaakım sinemaya yansımalarının görünür olmaya başlamasıdır. İdeolojinin gerçeğe yaklaştıran rolüne ilişkin yaklaşımı sinema eleştirisinin alanına sokan anlayış, sinemayı bir ideolojik fantezi aracı olarak, seyirci ve ideoloji arasına yerleştirir. Bu bağlamda sinema, öznenin toplumsal parçalanmışlığıyla ve gerçek arzusunun yerine koyduğu kurgusal gerçekliklerle yüzleşmesini sağlayan bir araçtır. Sinemaya bu noktada biçilen güç, seyircinin travmatik gerçekle arasındaki ideolojik mesafeyi katetmesini sağlayarak, kendisini bir yüzleşme aracına dönüştürebilme potansiyelidir. Buna göre ideoloji ne kadar etkinse, onu katetme olanağı da o kadar yüksektir. Bu yüzden anaakım sinema, bu çerçevedeki ideolojik eleştirinin asıl araştırma nesnesidir.

Sinemada ideolojik eleştirinin temel metinlerinden olan, Comolli ve

Narboni'nin *Sinema/İdeoloji/Eleştiri* (1969) makalesini hatırlamak, burada söz konusu edilen Lacancı ideolojik eleştirinin konumlandırılması açısından önemlidir. Yazarlar, sinema-ideoloji ilişkisine Marksist bir perspektiften yaklaşırlar ve sinemanın, doğası gereği gerçekliği yeniden ürettiğini ve verili gerçekliğin de kapitalist ilişkilerin bir görünümü olduğunu vurgularlar. Bu yüzden film üretimi, ideolojik etkiden kaçamaz. Comolli ve Narboni sinemayı, "ideolojininkendikendisiylekonuştuğubirmonolog" olarak tanımlarlar: "Film kendini kendisine sunan, kendisiyle konuşan, kendisini öğrenen ideolojidir" (2010, 101-103). İdeolojinin üretim biçimine ilişkin bu yaklaşım, McGowan ve Kunkle'ın Lacancı yaklaşımıyla, sinemanın ideolojik doğası açısından örtüşür; fark, yalnızca ideolojinin hangi zeminde işlediğine ilişkindir. Comolli ve Narboni'nin yaklaşımlarında ideoloji, film izleme deneyiminden bağımsız olarak filmsel metinde işlerken McGowan ve Kunkle'ın vurguladıkları nokta, ideolojinin filmsel metinle izleyici arasında bir fantezi alanı olarak işlemekte oluşudur. Ancak her iki zeminde de ideoloji, yeniden üretilmek için sürekli olarak kendisini doğrulatma ihtiyacı duyar. Klasik yaklaşımda ideolojinin bu "kendisiyle konuşarak kendisini yeniden üretme" biçimi metnin kendisinde gerçekleşirken, McGowan ve Kunkle'ın anlayışında ideoloji, metne içkin olan izleyicinin "kendi kendine konuşmasında" üretilir. Bu ayrıma göre klasik ideolojik eleştirinin görevi "ideolojik tehdidi" ortaya çıkartmakken Lacancı yaklaşımın önerisi, "ideolojiye yönelen tehdidi" ortadan kaldırmaktır. Çünkü izleyici, ideolojinin "başarısız" bir sonucudur ve bu başarısızlığı sürekli olarak deneyimliyor olması, onun, ideolojinin temel zayıflığına da sürekli tanıklık ederek kendi varoluş koşullarına yakınlaşmasını sağlar. Žižek'in, *The Pervert's Guide to Ideology* (Fiennes, 2012) belgeselinde vurguladığı gibi, ideolojiye tam da bu yüzden ihtiyacımız vardır: "İdeoloji, toplumsal dünyamızla kendiliğinden ilişkimizdir, her bir anlamı nasıl algıladığımızdır". Film izleme deneyimi, öznenin halihazırda ideolojik olarak belirlenmiş yapısındaki çelişkiyi açığa çıkartır ve özne, zaten toplumsal düzenin yarattığı eksikliğin ve parçalanmışlığın bir sonucudur (McGowan ve Kunkle 2014, 15-17). Comolli ve Narboni'ye göndermeyle, sinema, "izleyicinin kendi kendine konuştuğu" ideolojik bir katetme sürecidir.

Žižek, sinemayı tam olarak bu "kendi kendisiyle konuşan" niteliğinden dolayı önemser: İzleyici, travmatik gerçekle arasına koyduğu mesafeyi film izleme deneyimi sırasında görür ve bu mesafeyi aşamadığı sürece bu deneyime sürekli olarak ihtiyaç duyar. Žižek bu durumu *The Conversation* (Francis Ford Coppola, 1974) filmi üzerinden bir metaforla örneklendirir: Filmin bir sahnesinde dedektif Caul (Gene Hackman), bir cinayet için ipucu

aradığı otel odasının tuvaletinde sifonu çeker ve klozetten dışarıya kanlar akmaya başlar. Dedektif, bu görüntü karşısında dehşete düşer, çünkü öldürülen kadını uzun süre dinlemiş ve onunla duygusal bir bağ kurmuştur. Fakat dedektifi asıl dehşete düşüren şey, aradığı ipucunun o tuvaletten beklenmedik biçimde dışarı fıskırmasıdır. Žižek *The Pervert's Guide to Cinema*'da bu durumu tuvaletin kendi özelliği ile bağdaştırır: Tuvaletin işleyiş tarzı tek yönlüdür; insan pisliklerinin tuvaletin deliğinde kaybolması gerekir. Ama bir hata sonucu, gözden kaybolmasını istediğimiz pisliklerin o delikten dışarı fıskırması karşısında insanın vereceği tepki, dedektifin verdiği tepkidir. Gözden kaybolması gerekenler tekrar su yüzüne çıkar. Bu durum izleyicinin sinema perdesi karşısındaki ilk konumu ile benzeşir:

Bir seyirci olarak perdenin önüne oturup baktığımızda, görüntü gelmeden önceki ilk anı hatırlarsınız. Bu, siyah bir perdedir ve sonra ışık gelir. Yoksa biz de aslında o tuvalet deliğine gözümüzü dikip birtakım şeylerin oradan tekrar ortaya çıkmasını mı bekliyoruz? Ya da ekrandan görünen bu tuhaf manzaranın tüm büyü, halihazırda yaptığımız gibi o an aslında bir pisliği seyretmekte olduğumuzu bize göstermeye ve gerçeği gizlemeye çalışan, aldatıcı bir görüntü müdür? (Fiennes, 2006).

İşte bu yüzden sinema, ideolojik bir fantezi aracıdır: Seyirci izleme deneyimi sırasında, travmatik gerçekle belli bir mesafede durabilmek için filmle birlikte kurmaca gerçekliği inşa eder. Bu deneyim sırasında asıl arzulanan, arzunun kurgusal olanla doyurulamadığı gerçeğiyle yüzleşmektir. McGowan ve Kunkle, izleyicinin klasik ideolojik yaklaşımın öne sürdüğü gibi, popüler filmlerle doyuma ulaşıyor olmasıyla, sürekli açlığını çektiği bir şey varmışçasına bu filmleri izlemeyi sürdürmesinin çelişkili olduğunu anlatır. Filmin var olması, filmin yaptığı şeyden daha önemlidir, çünkü egemen ideolojinin izleyici üzerindeki etkisinin eksikliğini gösterir. Bu ihtiyaç, bir "gerçek açılına" işaret der (2014, 16).

Seyircinin gerçek açılığını en iyi anlatan örneklerden biri, *Night of the Living Dead* (George Andrew Romero, 1968) filmidir. Bu örnekte, ideolojinin özneyi belirlemede başarısız olduğu bir gediğin, sinema deneyimine olan ihtiyaçla ilişkisi açıkça görülür. Filmdeki "yaşayan ölümler", dikkat çekici bir biçimde ağır hareket eden, beceriksizce kurbanlarının peşine düşen ve acı çeken varlıklardır. Temel soru şudur: "Ölümler neden geri dönerler?" Žižek cevabı doğrudan Lacan'dan alıntılar: "Usulünce gömülmedikleri için". Cenaze törenlerinde cemaate, ölen kişinin bir şekilde yaşamaya devam edeceği telkin edilir; cenaze töreninin ritüeli, ölüm gerçeğinin kabulünü ve uzlaşmayı içerir.

Fakat cenazenin usulünce yapılmaması bu yapıyı bozar ve travma yaratır. Ölülerin geri dönüşü, ödenmemiş borçların tahsili içindir (2005, 40). Bu durumun filmle olan bağlantısını kurmak için sorulacak soru şudur: İzleyici neden ölülerin dönüşünü izlemek ister? Žižek, yirminci yüzyıla damgasını vuran soykırımların ve katliamların, usulünce gömülmemiş cenazeler ve kabullenilmemiş sorumluluklar yarattığını söyler: “Bu olayların kurbanlarının gölgeleri, biz onları usulünce gömene kadar, ölümlerinin travmasını tarihsel belleğimize yerleştirene kadar ‘yaşayan ölüler’ olarak peşimizden gelmeyi sürdüreceklerdir” (2005, 37-41). Lacancı anlayış burada devreye girer: Seyirci, travmatik gerçekle yüzleşmekten kaçmak istese de onunla belirli bir mesafede temas halinde olmaya çalışır. Bu bağlamda sinema, özne ile travmatik gerçek arasındaki çekim gücüdür, izleyiciyi yörüngede tutan ideolojik fantezi alanıdır. Bu yaklaşım özellikle anaakım sinemaya dair, “neden film izleriz?” sorusunun cevabını içinde barındırır.

İdeolojiyi Katetmede Sinemanın Nesnel Boyutu

McGowan ve Kunkle, egemen ideolojiye biçilen belirleyici rol ile anaakım sinemanın ideolojik ısrarı arasındaki çelişkiye dikkat çekerler:

Eğer ideoloji çok iyi işliyorsa, özne de ideolojinin sonuçlarından biri olmanın ötesine gidemiyorsa, o halde ideolojinin, kendisi için imgesel bütünleyici olarak sinematik deneyimi gerekli kılmasının nedenini sorgulayabiliriz. Hiçbir problem çıkarmaksızın işleyen bir ideoloji, sinemanın sağlayacağı ek desteğe ihtiyaç duymayan itaatkâr özneler üretir. Yani ideolojinin (sinemaya olan) bağımlılığı, içinde gerçek bir boşluğun olduğunu gösterir (2014, 16-17).

Egemen ideolojinin sürekli olarak sinemanın desteğine ihtiyaç duyması bu bağlamda, izleyicinin izlemeye duyduğu ihtiyaçla paraleldir. Burada vurgulanan ideolojik boşluk, egemen ideolojinin kendini açık ettiği ve zayıflığını gösterdiği yerdir. Bu boşluk hem anaakım sinemanın ideolojiyi yeniden üretme ihtiyacında görülen yapısal bir semptom olarak hem de filmin kendi içinde kendini gittikçe daha çok dayatmak isteyen ideolojinin gösterdiği bir semptom olarak ortaya çıkar. Özellikle anaakım sinemanın taşıdığı olumlu potansiyel buradadır: İdeolojik sav kendini göstermekte ne kadar ileri giderse aldığı risk ve katedilme potansiyeli de o derecede yüksektir. Bu bağlamda çağdaş sinema “gerçeğe, sinema tarihinde emsali görüşmemiş bir adanmışlık gösterir” (McGowan ve Kunkle 2014, 17). Sinemanın gerçekliği yeniden üreten niteliği, neoliberal dönemden itibaren anaakım sinemadaki ideolojik paradigma değişikliği takip edildiğinde, kapsayıcı bir boyut

kazanır. Bu boyut, toplumsal yaşantıdaki ideolojik görünümünün kendisinde gerçekleşen bir dönüşümü işaret etmekte, buna paralel olarak da anaakım sinemanın ideolojik yapısındaki önemli değişimi kapsamaktadır.

Douglas Kellner, 2000'li yıllardan itibaren Batı'da sosyal devlet politikalarının aksamaya başladığı ve sömürü ilişkilerinin daha görünür olmaya başladığı süreçte, özellikle 11 Eylül saldırıları, Irak'ın işgali gibi olaylarla birlikte, Hollywood sinemasında gerçekleşen dönüşüme vurgu yapar. Örneğin, Clinton döneminden Bush dönemine geçilen süreçte, sinemada muhafazakar ve otoriter bir anlayış hakim olmaya başlamıştır (2013). Bu anlayış, dünyanın tehlikelerle dolu olduğunu gösterdikten sonra, toplumların güvenlikleri için demokrasinin kısmen de olsa rafa kaldırılabilceğini savunan bir ideolojik tutum içerir. Bu dönüşüm öz olarak, sinemada "bir yanılısamanın zorlanmasından bir zorunluluğun dayatılmasına" geçiş olarak gözlenebilir. Bu tür büyük yapımlar Hollywood filmlerinin en belirgin özellikleri, seyirciyle duygusal özdeşlik kurmaktan çok, rasyonel bir hitap şekli taşımalarıdır. Toplumsal güvenliğin bedeli, teknolojinin kontrol edilemez bir tehlike oluşturuyor olması ve toplumsal hayatın kaotik sunumu bu rasyonalitenin temeline yerleştirilir. Özellikle 11 Eylül saldırılarının yaratmış olduğu infial, sinemada bu bahsedilen otoriterlik dayatması için uygun bir zemin oluşturmuştur.

Anaakım sinemada göze çarpan bu dönüşüm, toplumsal yaşantıda artık liberal özgürlük vaatlerinin ve burjuva demokrasi anlayışına dönük yanılısmaların işlevsiz kaldığının deşifresi olarak okunabilir. Bu durum, ideolojinin kendi içinde barındırdığı büyük bir boşluk olarak göze çarpar. Dayatılan yeni paradigmanın seyirciyi kendi gerçekliğiyle yüz yüze getirme potansiyeli, ideolojinin aldığı risktir: Baskı görünür oldukça, semptomlar da belirginleşir. Bu ideolojik tutum izleyiciyi, bu zorunluluğu kabul etmekle "maskede direnmek" arasında bir tercihe zorlar. Anaakım sinemada ideolojik işleyişin eski ve yeni halini karşılaştırmak bu dönüşümü daha belirgin kılacaktır. Hollywood'un kült polisiye filmlerinde, kahramanların "her şeye rağmen" demokrasiyi, yasayı ve insan haklarını önemseyen karakterler olarak çizildiği görülür. *Training Day*'in (Antoine Fuqua, 2001) idealist çaylak polisi Jake (Ethan Hawke) meslekteki ilk gününde, tecrübeli amirinin bir uyuşturucu baronunu öldürüp parasını çalışına tanık olur ve çevresindeki tüm deneyimli polislerin baskısına rağmen, hayatı pahasına ona engel olmaya çalışır. Bu idealizm en geleneksel anlamda ideolojiktir: Amerikan toplumunda bir polisin, kendi hayatını tehlikeye atacak düzeyde bir demokratik motivasyon sağlayabileceği kurgusu vardır. Oysa *Skyfall*'da devletin koruyucusu M

(Judi Dench), suçluyu öldürebilmek için en iyi ajanlarının da ölümünü göze alır. Bu durum ise devlet mekanizmasının işleyişine yaklaşım bakımından daha gerçekçidir; dönüşüm, yanılısamanın zayıflayarak bir zorunluluğun dayatılmasına geçişte görülür.

Serpico'nun (Sidney Lumet, 1973) idealist polisi Serpico (Al Pacino), neredeyse tüm polis teşkilatının büyük bir yozlaşma içinde olduğunu gördüğünde, kariyerini ve hayatını tehlikeye atarak, kendisini bu kirlenmişliği ortaya çıkartmaya adar. Böylece, mutlak yozlaşmaya rağmen kendini koruyabilecek kadar sağlam temellere dayalı bir sistem resmedilir. Oysa *The Dark Knight* (Christopher Nolan, 2008), hukuksuzluğun kendisini, zamanın zorunlu ilkesi olarak över. Gotham şehrinin yönetim biçimi, otoriter devletlerin gerçekçi bir temsilidir. Şehrin yöneticileri bir yemek sahnesinde açıkça, toplumun liderlere duyacağı ihtiyaçtan bahseder ve toplumun ancak otorite ve yalanla yönetilebileceğini anlatırlar. Burada gerçekliğin çarpıtılması değil, kutsanarak dayatılması söz konusudur. Dayatmanın bu cüreti, toplumsal hayattaki çözümsüzlüklerin bir semptomu olarak belirginleşir; Gotham'da demokrasinin işlevsiz olduğu, yöneticiler tarafından açıkça dile getirilir: Kurulu düzene ve toplumsal güvenliğe yönelik tehdit, ancak otoriter bir yapının bertaraf edilebileceği bir tehdittir. Batman (Christian Bale) ile Joker'in (Heath Ledger) sorgu odasında yalnız bırakıldıklarında yaptıkları konuşma dikkat çekicidir: Joker sistemin ikiyüzlülüğünü acımasızca eleştirirken Batman'in cevabı şiddet göstermekten ibarettir. Joker'in sistem eleştirileri o kadar haklıdır ki, bu önemli karşılaşmada Batman'in bu kadar cevapsız kalması, klasik ideolojik yaklaşımdan beklenemez. Oysa filmin asıl amacının tam da bu cevapsızlığı dayatmak olduğu görülür: Düzene dair toplumun kafasında oluşan tüm sorgulamalar, en kaba biçimiyle Joker'in dilindedir ve onun kaotik kimliği, tüm bu sorgulamaları bertaraf etme işlevi görür: Joker, sistem eleştirisini nihilist bir varoluşçuluğa indirger ve önerdiği nihai çözüm, kaostur. Dayatmacı ideoloji burada izleyiciye yalan söylemez; düzen bozulursa başına gelebileceklerini göstermek ister. Seyirciye, verili düzenden memnun olmasa bile, "olası felaket senaryolarının bu durumdan çok daha ürkütücü olduğu" gösterilir. Sistem eleştirisinin en net ifadeleri bile Joker'in temsilinde kaotik olmakla maluldür. Kaosa karşı alınacak tek tedbirse legal alanın dışında yer alan Batman'in, legal alandakileri kapının dışında bırakmasıdır.

Özellikle yakın dönemde anaakım sinemanın belirginleşmeye başlayan bu niteliklerini, klasik ideolojik yaklaşım içinde değerlendirmenin yetersiz

kaldığı söylenebilir. İdeoloji, var olanı gizlemekten çok, kendini dayatmayı öneren bir yapıya büründüğü ölçüde, ideolojik eleştirinin işlevi de "gizlenmiş olanı ortaya çıkartmak" yerine gerçekliğin sunumunda ortaya çıkan boşlukları saptamak olabilir. Sinemada ideolojik eleştiriye yüklenecek böyle bir işlev, ideoloji ve toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi güncel olarak takip edebilme olanağı sağlayacaktır. McGowan ve Kunkle'ın vurguladığı gibi sinema, yakın dönemde "hiç olmadığı kadar kendisini gerçeğe adanmış" görünmektedir (2014, 17). Bu bağlamda sinema-ideoloji ilişkisini de izleme deneyimini filmsel metnin bir parçası kabul ederek incelemek mümkün olabilecektir.

İdeolojik Fantezi Alanı Olarak *Skyfall*

Skyfall, ilki *Dr. No* (Terence Young, 1962) adıyla çekilmiş olan *James Bond* serisinin 25. filmidir. Film, anaakım sinemada yanılısamaya dayalı klasik ideolojik işleyişin yerine "gerekli gerçekliğin dayatıldığı" ideolojik yapısıyla dikkat çeker. Bu ideolojik yapının birçok noktasında, izleyici için bildik yanılısama öğelerinin ortadan kalkmasıyla, ideolojik boşluklar oluştuğu görülür. "İdeolojik boşluk" kavramı bu filmin yorumlanmasında, ideolojik yanılısama öğelerinin "ideolojik dayatma" şekline dönüşürken kendisini görünür kıldığı durumları anlatmak için kullanılmaktadır. *Skyfall* filmi bu incelemede, bu boşluklara sahip bir film olduğu varsayılarak yorumlanmıştır.

Film, İngiltere için tehdit oluşturan olaylar zinciri karşısında MI6'nun (İngiltere Gizli Haber Alma Servisi) giriştiği mücadeleyi konu edinir. Filmdeki Bond (Daniel Craig) karakteri, serinin diğer filmlerinden farklı olarak, çok daha itaatkar bir yapıda çizilmiştir. Bond'un bu itaatkarlığının temeli ise dayanaksız bir inanç biçimine indirgenmiştir. Bu itaatkarlık, film boyunca defalarca vurgulanan bir "buldog" imajıyla özdeşleştirilir.² Bond, İngiltere'nin terör tehdidi altında olması nedeniyle göreve çağrılmıştır. Ancak bu filmde terörist dışarıdan değil, bizzat MI6'nun içinden çıkmış, devleti tarafından ihanete uğradığını düşündüğü için intikam peşinde olan eski ajan Silva (Javier Bardem)'dir. Bu yönüyle Silva, hiçbir devlet ya da örgütle ilişkisi olmayan tek bir kişinin bile İngiltere'yi tehdit edebileceği bir durumu simgeler. Filmin bütününde, bu durumu oluşturan şeyin "teknoloji ve kontrolsüz özgürlük" olduğuna yönelik vurgular ve bir geriye dönüş ihtiyacını vurgulayan

•••

2 Buldog, İngiltere'de asırlar önce boğa ve ayı dövüşleri için üretilmiş, güçlü ve kavgacı bir köpek ırkıdır. Daha sonra İngiltere'de kan sporları yasaklanınca bu ırk evcilleştirilmiştir. Buldog'un özelliklerinden biri de kendi evinde bulunan diğer hayvanlarla iyi geçinen ama yabancı köpeklere karşı saldırgan bir köpek olmasıdır.

nostaljik/muhafazakar bir yaklaşım vardır. Bu yönüyle film, verili sistemde görünür olan çelişkilerin faili olarak siyasi sistemin kendisini değil, belirli bir dönemi vurgulamaktadır. Žižek'in, çelişkilerin bu ortaya çıkış durumlarını "semptom" olarak tanımladığını ve bu semptomların, seyirci özne ile travmatik gerçek arasında "ideolojik fantezi alanı" olarak iş gören filmde ortaya çıktığını akılda tutarak, *Skyfall*'daki ideolojik öğelerin analizini yapmak ve ideolojinin katedilme olanaklarını incelemek mümkündür.

Özdeşleşmenin Yıkımı

Serinin diğer filmleriyle karşılaştırıldığında *Skyfall*'un en belirgin farklılıklardan biri, tüm MI6 ajanlarının kolaylıkla gözden çıkartılabildiğinin vurgulanmasıdır. Bond, filmin ilk sahnelerinde, yaralanmış olan bir başka MI6 ajanıyla karşılaşır; kendisine yardım gelemeyeceğini bildiği arkadaşını ölüme terk eder, fakat onu terk etmeden önce, amiri M'den, yapay olduğu görülebilecek biçimde onay alır: "Yardım gönderdik, beş dakika içinde orada olurlar". Bu sahnedeki konuşmaların sahteliği, mimik ve yapay diyaloglarla çok açık biçimde gösterilir. Yaralı ajana yardımın yetişmeyeceğini Bond da bilir, izleyici de bilir ama bu konuda aldatılmayı talep eder. Kahraman burada, kurgulanmış gerçeklik ile gerçekte olan şey arasındaki mesafeyi görmüş ve bu yüzden ideolojik maskeyi çıkartmamak adına gerekçeler talep etmiştir. Bu sahne, filmdeki ilk semptomlardan biridir: Filmde olanlar, "gerçekte olduğu gibi" görüldüğü anda, kurgusal olan gerçeğin dağılmasına, dönüşmesine yol açar. Filmdeki ideolojik yapının izleyiciyi yanıltmaktan çok, var olan gerçeği izlemeye çağırması ve bu gerçeğin kabulünü bir dayatmaya dönüştürmesi söz konusudur.

Filmin ilerleyen sahnelerinde, Bond'un hayatının açıkça riske atıldığı bir ateş emri bizzat amiri M tarafından verilir; Bond yaralanır ama öldü zannedilir. MI6 amiri M'nin, Bond'un ölüm raporunu yazdığı sahnede, hemen önünde duran buldog köpeği biblosuna zum hareketiyle yaklaşılır ve sahne, biblonun yakın çekimiyle bitirilir. Bond bir süre sonra, ülkesinin tehdit altında olduğunu öğrenince tekrar görev başına döner. Bu, göreve çağrı niteliği taşıyan bir sahnedir ama çağıranın kendisi ortada yoktur. Lacan, "babanın adı" kavramını tam da bu simgesel çağırın için kullanır: "Gerçek babanın kimliğinden, hatta varlığından ve yokluğundan bağımsız olarak, babanın adı, çocuk için tanrının ve devletin, yasa koyucu ve yasaklayıcı otoritenin simgeselleştirilmesi anlamına gelir" (Žižek 2011, 276). Buradaki durum Kafka'nın bürokrasi eleştirilerine konu olan isimsiz çağrıcılarını hatırlatır: Kafka'nın *Şato* (2014) romanında baş kahraman K., sürekli olarak

adına çalıştığı ama kim olduğunu bilmediği bir bürokratik özne tarafından çağırılır. Bu bürokratik özne gizemli ve akıl dışı olarak tasvir edilir. "(...) ama bu çağrının biraz garip bir görüntüsü vardır: Deyim yerindeyse özdeşleşmesi / özneleşmesi olmayan bir çağrıdır bu; bize özdeşleşecek bir 'dava' sunmaz – Kafkaesk özne ümitsizce özdeşleşilecek bir özellik arayan öznedir, 'öteki'nin çağrısının anlamını anlamaz" (Žižek 2011, 59). Filmin önerdiği şey tam da bu "özdeşleşmesi olmayan" çağrıya uyma gerekliliğidir. Film bu yönüyle, duygusal özdeşleşmenin yerine verili bir akılcılığı koyar.

Buradaki ideolojik dönüşüm, benzer ihanetlere uğramış olan iki ajanın tepkilerinin farklılaşmasında net biçimde görülür: Silva, Bond'un koşulsuz itaatkarlığının antitezidir ancak yaşamış olduğu hayal kırıklıkları ve işkenceler ihanetinin gerekçesi olamaz. Filmin bütününde, Bond'un devletine olan bağlılığının dayandırıldığı hiçbir duygusal özdeşleşme kurulmamıştır; bağlılık yalnızca itaate dayalıdır. Burada klasik ideolojik işleyişin dönüştüğü yer, "vatan için", "ülke için" ya da "insanlık için" yapılabilecek bir seçimin yerini, buldog simgesiyle vurgulanan bir dayanaksız itaatin aldığı noktadır. Yaralı bırakılan ajanın, Bond'un ve Silva'nın koşullar gereği ölüme terk edilmiş olması, ideolojik yanılmanın yerine geçen bir gerçeklik dayatmasına işaret eder. Bu dönüşümün daha net görülebilmesi için bir Hollywood klasiği olan *Paths of Glory* (Stanley Kubrick, 1957) filmini hatırlamak açıklayıcı olacaktır: Filmin idealist karakteri Albay Dax (Kirk Douglas), savaşta düşmanın elinde olan ve kritik öneme sahip bir tepenin alınması emrine karşı koyar çünkü böyle bir saldırının başarısızlıkla sonuçlanacağı açıktır. Dax, böyle bir taarruzda çok kayıp vereceğini bilir ve bu emre karşı, askeri bir başarının olasılığı pahasına direnir. Emri veren General ise tepenin alınmasını, çok düşük bir ihtimal dahi olsa denemek gerektiğine karar vermiştir. Savaşta askerlerin hayatının, ülkenin başarısı uğruna feda edilebileceğini düşünen bir General, aslen gerçekçi bir asker tiplmesidir. Fakat filmde ideolojik yanılzamaya dayalı klasik bir yapı vardır ve "ilkeli" komutan Dax'ın haklılığı vurgulanır. Nitekim askeri başarısızlıktan sonra Dax'ın üstlerinin yozlaşmış askerler olduğu açıkça görülür. Oysa *Skyfall*'da M karakteri, gerektiğinde tereddüt etmeden kendi ajanlarını ölüme terk eden bir devlet anlayışını dayatır. M, *Paths of Glory* filmindeki yozlaşmış komutanlarla aynı tercihi yapmasına rağmen bu filmin kahramanlarından. Burada vurgulanması gereken, Dax'ın komutanlarının M kadar gerçek olmasıdır; değişen, yalnızca yanılmanın yerine "gösterme"nin gelmesidir. Bu yapı değişikliği aynı zamanda filmin içine girdiği riski oluşturur: İzleyiciden, duygusal bir özdeşleşme yoluyla ideolojik bir yanılzamaya düşmesi değil, "gerekli olanı" onaylaması beklenmektedir. İdeolojik fantezinin içindeki boşluğu

ortaya koyan semptom, dayanaksız kalmış egemen ideolojinin, kendisini bir zorunluluk olarak dayatma ihtiyacından kaynaklanır. İdeolojinin katedilme olanaklılığı da izleyicinin bu koşulsuz çağrıyla özdeşlik kuracak araçlardan yoksunluğundan çıkar. Özdeşlik kurulması beklenen unsur, ideolojik maskede ısrar eden Bond'un koşulsuz itaatkarlığıdır.

Dayanaksız otorite, filmin ilerleyen sahnelerinde daha dolaysız bir biçimde tanımlanır. Silva, Bond'u yakalamıştır ve ona, kişisel özellikleri hakkında yazılmış raporu okur: "Patolojik olarak otoriteyi reddetme, çocukluktan kalan çözülmemiş travmalardan ileri geliyormuş". Bu ilginç cümle, otoriteye karşı gelmenin kendisini dayanaksız bir biçimde patolojik bir duruma indirger ve aynı zamanda Bond'un gözden çıkartılmasına dayanak oluşturur. Silva ise zaten bir "delilik" hali içinde tasvir edilmiş ve bunun yanında Bond'a olan yaklaşımında eşcinsel yönelimine ilişkin açık imalar gösterilmiştir. Silva karakteri bu şekilde hem otoriteye karşı çıkmanın delilikle özdeşleştirilmesi hem de eşcinselliğin de bu deliliğin bir parçası olarak sunulması gibi, çift taraflı bir sömürü simgesi olarak kurgulanmıştır. Bu açıdan otoriteye başkaldırmanın ve toplumsal kabullere karşı gelmenin hastalıklı bir durumla ilişkilendirilmesi, her iki karakter üzerinden aynılaştırılır. Aralarındaki fark, birinin bu hastalıklı durumu kontrol altına almış ve eğitilmiş olmasıdır. Bunu başaramayan Silva'nın hali "ortadadır". İşte Silva'nın bu hali izleyiciye, "verili gerçeklikle yüzleşmemiş" olmanın bedeli olarak gösterilir: Silva temsiliyetinde, egemene karşı oluşmuş sorgulamalar kaotiklikle özdeşleştirilir. Bond'un koşulsuz itaatkarlığı ise verili gerçekliği kabullenişin rasyonel imgesidir. İdeolojinin izleyici için katedilme olanağı sunduğu yer de burasıdır: İzleyici, Silva öznesinde yeni bir gerçekliğe yakınlaşırken, travmatik gerçekle burun buruna gelir. Egemen ideoloji için buradaki tehlike, bu tür bir dayatmanın, özdeşlik sunacak duygusal ve rasyonel bütünlükten mahrum olmasıdır: "İdeolojinin işlevi, bize gerçeklikten kaçılacak bir nokta sunmak değil, toplumsal gerçekliğin kendisini travmatik, gerçek bir çekirdekten bir kaçış olarak sunmaktır" (Žižek 2011, 61). Bu noktada izleyicinin elde ettiği imkân, toplumsal gerçekliği ile arasına bir yanılısma mesafesi koyma fırsatını bulamıyor olmasıdır. Mesafenin yokluğu, ideolojik çağrının cüretkarlığına zemin olarak sunulan tehlikelerin özdeşleşme duygusu içermeyen doğasından kaynaklıdır.

Yakın Geçmiş Silerek Travmatik Özü Korumak

Filmin en belirgin ideolojik tutumlarından biri de yakın geçmişi silerek verili sistemi kurtarmaya çalışmasıdır. Bu kurtarma misyonu, emperyalist

işleyişin dünyayı tehlikeli hale getirdiği bir görüntüyü, burjuva hukukunun ve görece bireysel özgürlüklerin neden olduğu bir aksaklık olarak gösterme çabasına dayalıdır. Film, ideolojik bir paradigma değişikliği ihtiyacına işaret ederek liberal özgürlük anlayışının yerini alması gereken otoriteryan bir anlayışın zeminini oluşturmayı açıkça önerir. Bu doğrultuda gerekli olan muhafazakarlaşma talebi, film boyunca bir nostalji duygusunun zorlanması biçiminde izleyiciye sunulur. M, ülkenin "güvenli günlerine" dönebilmesi için hukukun kısmen rafa kaldırılması gerektiğini açıkça savunmakta, parlamenter Dowar (Helen McCrory) tarafından bu konuda suçlanmaktadır. M'nin kongredeki sorgulanma sahnesi, onu belirgin bir biçimde haklı çıkartmak üzere kurgulanmıştır. M, mutlak devlet otoritesini temsilen, kendi varlığının kaçınılmazlığını anlatır ve tüm suçlamaların karşısında, hukuk devletini bertaraf etme gerekliliğine dayanarak savunma yapar:

Sanırım dünyayı sizden daha farklı bir gözle görüyorum ve işin aslı, benim gördüğüm dünya beni korkutuyor. Korkuyorum çünkü artık düşmanlarımız bizim bildiğimiz şekilde değil. Haritada yoklar. Ulusları yok. Bireyseller. Ama etrafınıza bakın, kim korkuyor? Bir yüz, bir üniforma mı görüyorsunuz? Hayır. Dünyamız artık daha transparan değil, daha opak; gölgelerin içinde. Yapmamız gereken de bu zaten. Yani bu gereksiz kararı bildirmeden önce kendinize sorun: Ne kadar güvende hissediyorsunuz?

M açıkça, burjuva demokrasisinin ve hukuk anlayışının geçersizliğini anlatır; bir gizli istihbarat örgütünün başkanı olarak dünyayı, bir parlamenterden daha farklı gördüğünü söyler. Bunu bir güvenlik sorununa bağlarken savaş politikasının alanına giren bir söylemde bulunur ve "düşman" diye tarif edilebilecek olanın artık ulusal düzeyde olmadığını vurgular. Bu söylem, İngiltere ve ABD'nin, dünyanın güvenliği adına Ortadoğu'da giriştiği savaşların başarısızlıkla sonuçlanmasının mazeretlerini çağrıştıran bir nitelik taşır. İronik bir biçimde, Ortadoğu'nun sınırlarının güvenlik uğruna darmadağın edildiği savaşlardan sonra, bir film karakteri olarak İngiltere'nin bir güvenlik amiri, "düşmanlar haritada yoklar, ulusları yok" diyerek, birikmiş potansiyel toplumsal tepkilere karşı bir zemin oluşturur. M'ye göre tek çıkar yol, işlevsizleşmiş olan hukuku rafa kaldırmak ve "kendi bildiği yollarla" mücadele etmektir. Bu öneri, ABD ve İngiltere'nin, "dünyayı daha güvenli kılmak" adına giriştiği savaş politikalarının uğradığı başarısızlıkları ve oluşan toplumsal güvensizlik duygusunu telafi edecek biçimde, hukukun "terörle mücadeleyi aksatan" yönüne vurgu yapan bir öneri olma özelliğine sahiptir: "Dünyamız artık daha transparan değil, daha opak; gölgelerin içinde. Yapmamız gereken de bu zaten" cümleleri, açıkça

derin devletin işleyiş biçimini vurgular.

Buradaki ideolojik boşluk, izleyiciye belirgin biçimde dayatılan paradigma değişikliğinin özünde yatar: İzleyiciye, verili demokrasi ve özgürlük alanlarıyla “çok da güvenilir olmadığı” gerçeğiyle yüzleşmesi önerilir. Ancak toplum, burjuva demokrasisinin işlevsizliğini deneyimlemiştir ama yine de “işe yarıyormuş gibi” davranmaya devam etmesi için bu demokrasi biçiminin umut vericiliğine ilişkin yanılısamaya ihtiyacı vardır. Yanılısamaya ve çarpıtmaya dayalı klasik ideolojik söylem için bu demokrasi miti gereklidir. Ancak buradaki keskin ideolojik söylem değişikliği, bu olanağı ortadan kaldırır. Film, izleyiciye artık bildiği bu gerçeği dile getirmesini önerir, ancak burjuva demokrasisinin çöküşünü ilan ettikten sonra, tek alternatif olarak faşizmi çağrıştıran, otoriter ve koşulsuz itaate çağıran bir yönetim biçimini gösterir: “Ne kadar güvende hissediyorsunuz?” diye soran M’nin tek dayanağı korkudur. Egemen ideolojinin, sinemada sıkça kendisini gösterdiği bir klişe olan “korkuya dayalı otorite ihtiyacı”, burada bir adım daha ileri gider ve devletin görünen yüzünü tamamen boşa çıkarır. İzleyici, asıl karar vericinin derin devlet olduğuyla, yani travmatik gerçekle yüzleştirilir. M, savunmasının sonunda bir şiir okur:

Şu anda o kadar güçlü değiliz.

Yani, başarmak için, her şeyi yaptığımız günlerdeki gibi...

Bizi biz yapan budur.

Cesur bir yüreğin yanan ateşi, zaman ve kaderle zayıfladı.

Ama güçlü bir iradesi var; çabalamak, aramak, bulmak,

Ama teslim olmamak için.

Şiirde açıkça, devletin “her şeyi yapabildiği günlerde” olmadığı için gücünü kaybettiği vurgusu vardır. Bu şiir, 1837-1901 yılları arasında Birleşik Krallık’ın en uzun süre hüküm sürmüş olan yöneticisi, Kraliçe Victoria’nın şairi Alfred Tennyson’a aittir. “Victoria Dönemi” olarak bilinen bu dönem, İngiltere tarihinin en güçlü dönemidir. Baumer, günümüz İngiltere’inde o döneme ait çağdaş bir özlemin olduğundan ve Victoria Dönemi’nde yaşamak isteyen gençlerin artışından bahseder (2011, 1060). Filmdeki ideolojik çağrı, bu potansiyel özlemi hedef alır. Söz konusu nostaljik özlemin dayanağı ise, izleyici filme içkin olarak ele alındığında, Sloterdijk’in (2001) sinik özne kategorisini gündeme getirir: Neoliberal politikalarla burjuva demokrasi anlayışının çelişkili ilişkisini deneyimlemiş olan seyirciye, bu çelişkinin ikinci ayağını oluşturan unsuru rafa kaldırarak güvenliği için otoriteryan bir geriye dönüş teklifi sunulur. Böylece izleyiciden, yaşamsal sorunların kaynağının

burjuva demokrasi ve özgürlük anlayışı olduğuna inanması beklenir. Ancak burada oluşan ideolojik boşluk, izleyiciyi bu çelişkilerin kaynağıyla yüzleştirmesine dayalıdır. İdeoloji, uzlaşmaz çelişkileri bertaraf edebilmek için baskıya ihtiyaç duymaya başladığı anda, sistemin kendi çelişkili doğası yüzeye çıkar.

Alatlı, Kraliçe Victoria'nın hüküm sürdüğü dönemin, kendi içinde çelişkilerle dolu ve İngiltere tarihinin en muhafazakar dönemlerinden biri olduğunu aktarır:

Kilise-bilim, inanç-akılcılık, refah-yoksulluk, insani ve ahlaki değerler, fuhuş gibi konuların çatıştığı, çelişkilerin en yoğun yaşandığı dönemdir. Cinsellik baskı altında tutulmuş ve kadın, baştan çıkarıcı şeytan veya azize gibi uç noktalarda yorumlanmıştır. Cinsel tercihlerin farklı olması cinayet suçundan daha ağır yargılanmıştır. Baskıcı ahlakın her şeyden üstün tutulduğu, her türlü seksüel güdünün, duygunun, aktivitenin bastırıldığı, reddedildiği, İncil ve Shakespeare eserlerinin içindeki cinsel çağrışım yapan bölümlerin dahi kesip atılarak, değiştirilerek yeniden basıldığı Kraliçe Victoria döneminde yaşananlar nihilist yaklaşımları da kışkırtmıştır (2011, 1244).

Kapitalist dinamiklerin belirlediği endüstriyel gelişmeler ile özgürlük vaatleri arasındaki çelişkilerin, belirli bir süre baskı yoluyla bertaraf edildiği bir döneme yapılan bu nostaljik/romantik gönderme, yakın geçmişi silerek, kapitalizmi neoliberal dönemde görünür olan sorunlardan kurtarma misyonu taşır. M'nin bu cüretkâr önerisini haklı çıkartan kurgu ise, bu şiirin okunması sırasında Silva ve ekibinin, bu sorgulamanın yapıldığı kongre binasına silahlı baskın yapmasıyla oluşur. Bu baskın, sorgulama boyunca Dowar'ın, hukukun diliyle M'yi haksız çıkarttığı tüm söylemi boşa çıkartır. Silva'nın, kongre binasına rahatça girip insanları öldürebildiğinin gösterilmesi, M'nin parlamenter Dowar'a verdiği en güçlü cevaptır. Film, burjuva demokrasi anlayışını açıkça küçük düşürür ve totaliter bir yönetime karşı, izleyiciyi rıza göstermeye çağırır. Alatlı'nın muhafazakar dönemin yarattığı nihilist yaklaşımlara dönük vurgusu, özgürlük beklentilerinin Aydınlanmacı ilerleme düşüncesine kurban edilmesinin ortaya çıkarttığı toplumsal çelişkilerin bir sonucu olarak kendisini gösterir. İlerleme ve özgürleşme imgelerinin kapitalist ve emperyalist bir zemin üzerine kurulmuş olması oluşan çelişkileri görünür kılmakta, bu durum da izleyicinin buradaki ideolojik boşluğu deneyimlemesi olanağı yaratmaktadır.

Filmdeki bir diğer nostaljik çağrı, Silva'yla yapılacak son çatışmanın mekanının ve biçiminin, yakın geçmişi bertaraf edecek biçimde

kurgulanmasıyla ortaya çıkar. Burası, İskoçya'da, Bond'un, ailesi ölene kadar yaşadığı evdir; daha sonra Bond yetimhaneye verilmiştir. Silva ile yapılacak son çatışmanın burada geçmesinin nedenini Bond, M'nin "nereye gidiyoruz" sorusuna cevaben dile getirir: "Zamanda geçmişe; avantajın bizde olacağı bir yere". Eve ulaştıklarında Bond'un çocukluğundan beri orada yaşamış olan bekçi Kincade'le karşılaşır. Kincade, hazırlık için silahları topladıkları sahnede Bond'a bir bıçak vererek eski yöntemlerin her zaman işe yaradığını söyler. Nitekim Bond Silva'yı o bıçakla öldürecektir. Silva yüksek teknoloji silahları kullanırken Bond, M ve Kincade'in sahip oldukları silahlar, av tüfekleri ve bıçaktır. Bond ve ekibi, Silva'yla savaşırken tüm bu geleneksel araçları kullanırlar ve galip gelirler.

Geçmiş yolculuğun güvende olmayı sağladığının kanıtlanması için kurgulanmış olan bu sahneler, aynı zamanda Bond'un travmatik tarihini silme girişimindeki bir aksamayı da ortaya çıkarır. Çatışmalar sırasında Bond, İskoçya'da köklerini simgeleyen bu ev yok olurken "burayı hiç sevmemiştim zaten" der. Böylece geçmişe ait bir travma, onun özünü kapsamayan tarihin silinmesiyle giderilmek istenir. İdeolojinin kendi zayıflığını gösterdiği yer de burasıdır: Bond'un travmasının tarihsel kökeni evin kendisinde değil, ailesinin öldürülmüş olmasında yer alır. M'nin "en iyi ajanlar yetimlerden çıkar" vurgusu ve tüm Bond karakterlerinin İskoç kökenli olması birlikte değerlendirildiğinde, bu ideolojik dayatma daha görünür hale gelir. İzleyiciden özdeşlik kurması beklenen ana kahraman, özü itibarıyla hem duygusal hem de politik bağlamda travmatik bir tarihin sömürsü üzerine kurgulanmıştır. Filmde, bu tarihsel sürecin travmatik çekirdeğine dokunulmadan, yakın geçmişin bertaraf edilmesine dönük bir çaba görülür. Bu çaba filmin geneline yayılmış ve verili sistemi, onu oluşturan özüne dokunmadan kurtarmaya çalışan çabayla aynı mantıkla işler. İzleyiciye yapılan çağrı bugüne dair bir yanılısamaya değil, bu yanılısama mesafesinin ortadan kaldırıldığı bir dayatmanın kabulüne yöneliktir. Böylece izleyici, "güncel bir nihilizm" duygusu ile özdeşlik kurmaya çağrılır.

Haklılıkla Yüzleşme ve Haklılığın Giderilmesi

Anaakım sinemada klasik ideolojik söylem, genellikle anti-kahramana yüklenen haklılığı, toplumsal uzlaşım içinde kabul edilebilecek bir denge içinde bertaraf eder. Anti-kahramanların suç işleme gerekçelerinin toplumsal dayanakları, kişisel hezeyanlarının içinde eritilebilecek ölçüde olduğu sürece ideolojik yanılısamanın nesnesi olabilir. Ancak yakın dönem anaakım sinemada göze çarpan ideolojik söylem değişikliklerinden biri de anti-

kahramana yüklenen haklılığın ölçüsüne ilişkindir. *Skyfall*'un Silva'sı, tıpkı *Batman* serisinin Joker karakterinde olduğu gibi, yıkıcılığı seçmekte "oldukça haklı" gösterilir. Haklılığın bu ölçüsü, "iktidar ve isyankar" arasında giderilmesi gereken potansiyel toplumsal gerilimin ölçüsüne koşuttur. Dönüşen ideolojik söylem artık anti-kahramana atfedilen haklılıkların ölçüsüyle değil, bağlamıyla ilgilenmektedir: İsyankarın haklılığı ideolojik yanılısama ile başa çıkılabilecek boyutu aştığında karşısına bir demokrasi yanılısaması değil, otorite gereksinimi koyularak sistem karşıtlığının kendisi, kaosla özdeşleştirilir. Böylece haklılığın bağlamı bertaraf edilmek istenir.

Silva'nın devlete olan güvensizliğinin boyutları, hiçbir çarpıtmaya ihtiyaç duyulmadan gösterilir. Silva, M'nin en sevdiği ajanken, yakalandığında düşmanın eline terk edilmiş, işkenceye maruz kalmış ama sağ kurtulmuştur. MI6 tarafından yakalandığında Silva'nın M ile yüzleştiği sahne, bir çocuğun annesine olan serzenişleri niteliğindedir. Silva, M'ye yaşadığı işkenceleri anlatıp kendisine ihanet edildiğini söyledikten sonra, işkencenin izlerini göstererek "bak ne yaptın anne!" der. M'nin hiçbir açıklama yapmadan arkasını dönmesi, "babanın adı" ile özne arasından çekilen annenin tutumudur. "Anne" imgesi, "babanın adı" ile toplumsal özne arasındaki toplumsal ilişkinin gerçek doğasını yumuşatma işlevi görür ve bu bağlamda, klasik anlamda ideolojik bir imgedir. Nitekim filmin sonunda, *Bond* serisinin son yedi filminde yer alan kadın M karakteri ölür ve film boyunca otoriteyi dayatan "babanın adı", yeni iktidar söyleminin dolaysız temsili olarak kalır. Annenin bu çekilişi, filmin bütünsel anlatısıyla tutarlı biçimde, ideolojik paradigma değişikliğine uygun bir geri çekiliştir. M'nin, en değerli ajanı olan Bond'a vasiyet olarak yine bir buldog biblosu bırakmış olması, ancak demokratik bir bağlam içinde anlamlı olabilecek haklılıkların yerini yeni bir ideolojik paradigma içinde koşulsuz itaatın almasının gerekliliğini gösterir niteliktedir: Annenin vasiyeti, babayla dolaysız yüzleşme olanağıdır.

Filmde, yanılısamanın ortadan kalktığı anda ideolojinin kendi içindeki boşluğu gösterdiği dikkat çeken ayrıntılardan biri, Silva'nın Bond'u yakaladığında kullandığı bir metafordur. İki ajanın ilk kez karşılaştıkları bu sahnede Silva, Bond'a bir hikâye anlatır:

Bir yaz mevsiminde ziyarete gitmiştik ve adanın, farelerin istilasına uğradığını gördük. Bir balıkçı teknesine binip hindistan cevizi yemek için gelmişler. Bir adadaki farelerden nasıl kurtulursun? Ninem bana gösterdi. Bir benzin bidonundan kapağı yaptık. Sonra hindistan cevizini ipele kapağına bağladık ve fareler hindistan cevizini almaya geleceklerdi ve kapana düşeceklerdi. Bir ay sonra tüm fareleri yakalayacaktık. Peki o zaman ne yaparsın? Kapanı okyanusa

mı atarsın? Yakar mısın? Hayır. Öylece bırakırsın... ve acıkmaya başlarlar... ve birer birer birbirlerini yemeye başlarlar; ta ki iki tanesi kalana kadar. İki tanesi hayatta kalır. Peki ya sonra? Onları öldürür müsün? Hayır. Onları alırsın ve ağaçlara salırsın. Artık hindistan cevizi yemezler. Artık sadece fare yerler. Onların tabiatlarını değiştirmişsindir. İki tanesi hayatta kalmıştır. O, bizi bu hale getirdi.

Silva'nın kullandığı metafor, açıkça fareleri kendilerine benzetmek üzerine kuruludur; M, ajanların doğasını değiştirmiştir. Silva, yalnızca öldürme amacına dayalı bir yaşam motivasyonu ile hareket ettiklerini ileri sürerek Bond'a ortaklık teklif eder: "Ya birbirimizi yeriz, ya diğerlerini!" Teklif, dünyanın birçok yerinde verecekleri "terör hizmetlerini" en yüksek parayı verene satmak üzerinedir. Silva'nın bu teklifinde ideolojik boşluğun iki semptomu görülür: Öncelikle, Silva'nın hayatı boyunca devlete bağlılık üzerinden edinmiş olduğu tüm motivasyonu, değer görmediğini fark etmesiyle bir çırpıda yok olmuştur. İkincisi ise kendi devletinden yana hayal kırıklığı yaşamış olmasına rağmen tüm dünyada para için katliamlar yapabilecek kadar nihilist bir tavır içindedir. Bu durum, onun devletine bağlılığının rasyonel nedenler üzerine değil yalnızca "inanç" üzerine kurulu olduğunu gösterir. Taşınmış olduğu vatanseverlik duygusunun temelinde insan hayatına verilen değer değil dogmatik bir inancın yer aldığı Silva, bu yüzden MI6 ajanlarının doğası değiştirilmiş insanlar olduğunu dile getirir. Böylece haklı bir sistem eleştirisi, yöneldiği sistemin araçlarını donanmakla malul edilir: İnançsızlık, her ikisi için de geçerlidir; ideolojinin izleyiciyi çağırdığı yer, belli bir inanca gerek duyulmayan, hayatta kalma zorunluluğunun gerektirdiği bir itaatkarlık alanıdır.

Tambunoktada Žižek'in, yanılısamının "bilmek değil, yapmak boyutunda" olduğuna dair vurgusunu hatırlamak yerinde olacaktır: "İnancın salt zihinsel bir durum olmak şöyle dursun, her zaman fiilî toplumsal faaliyetimiz içinde maddileştiğini fark etmemiz gerekir: İnanç, toplumsal gerçekliği düzenleyen fanteziyi destekler. İnanç kaybolduğu anda, toplumsal alanın yapısı dağılır" (2011, 51). Buradaki vurgu, inancın, yanılısamalar üzerine kurulu toplumsal düzenin harcı olması üzerinedir. Anti-kahraman olarak Silva'ya atfedilen bu inançsızlığın nihilist boyutu, "dağılmış bir toplumsal yapının" semptomu olarak görünmektedir. Böylece Silva karakteri, bu dağılmış toplumsal inançlar sisteminin ete kemiğe bürünmüş bir imgesi olarak, taşıdığı tüm haklılıkların bertaraf edilmesi işlevini taşır. Bu semptomlar, toplumsal güvensizlik duygusunu belirli bir tarihsel sürecin dinamiklerine atfedebilmek adına, bu sürecin oluşturduğu tüm inançsızlığı da deşifre etmektedir. Silva'nın en gözde ajanlardan biriyken küresel bir teröriste dönüşebilmesi, yaşantılanan

sistemin nihilist boyutunu da yüzeye çıkartmaktadır. İdeolojik dönüşümde ortaya çıkan bu boşluk, dayatılan otoriteryanlığın gerekçesini kurabilmek adına oluşan bir boşluktur. Bu boşluk aynı zamanda, izleyici için duygusal özdeşleşme imkanlarını da ortadan kaldırır. Haklılıkların bertaraf edildiği bir yapıda, özdeşleşilebilecek bir imge de yoktur. Bu durum izleyiciye, bir bütün olarak yaşantıladığı sisteme olan inançsızlığıyla yüzleşme imkanını vermektedir.

Sonuç

Sinemanın bir "ideolojik fantezi alanı" olarak ele alındığı bu çalışmada *Skyfall* filmi, ideolojik söylemindeki dayatmacı yapısıyla, içinde barındırdığı ideolojik boşlukları belirgin biçimde gösteren niteliğiyle dikkat çekmektedir. Filmin bu niteliğine dayanarak "ideolojiyi katetme" işleminin seyirci açısından öznel ve film açısından nesnel boyutları, filmle seyirci arasındaki karşılıklı ilişkide incelenmiştir. *Skyfall*'un ideolojik söylemindeki bu dayatmacı nitelik, ideolojinin katedilme olanaklarını inceleme sürecinde belirgin sonuçlar ortaya konulmasını sağlayabilmiştir. Bu kapsamda incelendiğinde, filmin, seyircinin bakışını kendi içinde hesaba katan bir ideolojik yapıya sahip olduğu görülmektedir. Filmdeki bu ideolojik çağrı, seyircinin toplumsal düzene ilişkin deneyimlemekte olduğu çelişkileri otoriter bir yapı içinde bertaraf etmesine dönük bir çağrı olarak belirginleşir. Neoliberal dönemde özgürlük alanlarının daralması ve toplumsal iradenin zayıflamasıyla daha görünür olan toplumsal çelişkiler filmin hikayesinde kendisini bir yanılısama biçiminde sunamayacak kadar belirginleştiğinde "gerekli gerçekliklerin dayatılması" biçimini alır.

Filmde oluşan ideolojik boşluk da bu bağlamda görülür: *Skyfall* bu zorunluluk söylemi içinde seyirciyi, toplumsal gerçekliğinin travmatik özüne oldukça yaklaştırmaktadır. Burjuva özgürlük anlayışının rafa kaldırılması gerekliliğini açıkça vurgulayan film, aynı zamanda bu özgürlük anlayışının, özündeki çelişkili doğasını da deşifre etmektedir. Burjuva özgürlük anlayışının temelindeki çelişkilerin ve açmazların neoliberal dönemde daha da belirginleşmiş olması, seyirciye yapılan ve yakın geçmişi silerek verili sistemi kurtarmaya dönük bir çağrı yoluyla bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Ancak toplumsal sorunların bertaraf edilmesi adına silinmek istenen yakın geçmiş, seyirciyi, verili yaşantıyı sürdürmesini sağlayan özgürlük yanılısamasından da mahrum bırakır.

Film aynı amaç uğruna, sinemasal özdeşlik duygusunu da hasara uğratar; kahramanlarla kurulması önerilen özdeşlik, zorlama bir rasyonelite

çerçevesine sıkıştırılır. Bond'un itaatkarlığının dayandırıldığı hiçbir moral değer olmaması ve "vatanseverlik", "ülkeye bağlılık" gibi klasik ideolojik söylemin kullandığı imgelerin yerini bir "buldog" imgesinin alması, güvenlik adına dayatılan koşulsuz bir itaatkarlığın altyapısını oluşturur. Bu dönüşüm, her türlü duygusal özdeşlik olanağını akıl dışılığa, anti-kahraman temsilinde bir kaotik kimliğe yükleme çabasıyla birlikte işler. Filmdeki ideolojik yapının temel zayıflığı da yine, anti-kahramana yüklenerek giderilmek istenen haklılıkların yüksek seviyesinde ortaya çıkar. Silva'da cisimleşen eleştirel söylemin kapsayıcı boyutu, bertaraf edilmek istenen potansiyel memnuniyetsizliklerin de boyutunu gösterir. Geleneksel ideolojik söylemin en kullanışlı yöntemlerinden biri, seyircinin doğrular ve yanlışlar üzerindeki sorgulama süreçlerini manipüle etme çabasıyken *Skyfall*'da bu manipülasyon çabasının yerini, delilikle malul edilmek istenen bir "otorite karşıtlığı" imajını yaratma çabası alır. Gerek seyircinin elinden alınan bu sorgulama olanağı gerekse kahramanla duygusal özdeşlik kurulmasını engelleyen inanç eksikliği, seyirciye güncel bir nihilizm duygusuyla özdeşleşmekten başka bir olanak bırakmaz.

Yanılsamaya dayalı ideolojik söylemin, kendisini dayatan bir niteliğe bürünmesi, *Skyfall* temsilinde, anaakım sinemanın politik açmazlarının sonucu olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm aynı zamanda *Skyfall*'un ideolojik olarak kendi zayıflığını gösterdiği temel bağlam olarak göze çarpar. Filmin bu niteliğine bağlı olarak seyircinin bu ideolojik fantezi alanını katetme olanakları da belirginleşir. Žižek'in vurguladığı gibi, gerçek hayatta yüzleşmeye hazır olmadığımız kritik boyutu karşılayabilmek için sinemaya duyulan ihtiyaç (Fiennes 2006), *Skyfall*'da seyirci açısından giderilebilecek olanaklar sunmaktadır. Lacan'ın "hakikat yanlış-tanımadan çıkar" (1997, 1-8) vurgusu, bu incelemenin sonuçlarını belirgin bir biçimde onaylar: *Skyfall*'un, seyircinin bakışını yönlendirdiği nokta, onun ihtiyaç duyduğu ideolojik fantezi alanının da yıkımına yol açmaktadır. Seyirci-öznenin kendi ideolojik varoluş biçimine bu denli yaklaşması, toplumsal gerçekliğinin travmatik özüyle karşılaşma olanağını yaratmaktadır.

Kaynakça

- Althusser, Louis. 2002. *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çeviren Mahmut Özışık ve Yusuf Alp. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alatlı, Alev. 2011. "Önsöz." *Batı'ya Yön Veren Metinler III* içinde, editör Sadık Türker, 1244-1245. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Bakır, Burak. 2008. "Yeni Bir Sinema Estetiğinin Olanaklılığı." *Sinema İdeoloji Politika, Sinemasal Yazılar I* içinde, editörler Burak Bakır, Yörükhan Ünal ve Sali Saliji, 145-166. Ankara: Orient Yayıncılık.
- Baumer, Franklin. 2011. "Önsöz." *Batı'ya Yön Veren Metinler III* içinde, editör Sadık Türker, 1059-1067. Nevşehir: Kapadokya Üniversitesi Yayınları.
- Clero, Jean-Pierre. 2011. *Lacan Sözlüğü*. Çeviren Özge Soysal. İstanbul: Say Yayınları.
- Comolli, Jean-Louis ve Jean Narboni. 2010. "Sinema, İdeoloji, Eleştiri." Çeviren Mustafa Temiztaş. *Sinema: Tarih-Kuram-Eleştiri* içinde, editörler Seçil Büker ve Gürhan Topçu, 88-99. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çelik, Nur Betül. 2005. *İdeolojinin Soykütüğü: Marx ve İdeoloji*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kabadayı, Lale. 2013. *Film Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kafka, Franz. 2014. *Şato*. Çeviren Regaip Minareci. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kellner, Douglas. 2013. *Sinema Savaşları*. Çeviren Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları.
- Lacan, Jacques. 1997. *Écrits, A Selection*. Londra: Routledge.
- Langford, Barry. 2006. *Film Genre and Hollywood and Beyond*. Edinburg: Edinburg University.
- Marx, Karl. 1986. *Kapital I. Cilt*. Çeviren Alaattin Bilgi. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. 2013. *Alman İdeolojisi*. Çevirenler Tonguç Ok ve Olcay Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- McGowan, Todd. 2012. *Gerçek Bakış*. Çeviren Zeynep Ö. Barkot. İstanbul: Say Yayınları.
- McGowan, Todd ve Sheila Kunkle. 2014. *Lacan ve Çağdaş Sinema*. Çeviren Caner Turan. İstanbul: Say Yayınları.
- McLellan, David. 2005. *İdeoloji*. Çeviren Barış Yıldırım. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Sloterdijk, Peter. 2001. *Critique of Cynical Reason*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Therborn, Göran. 1989. *İktidarın İdeolojisi ve İdeolojinin İktidarı*. Çeviren İrfan Cüre. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Žižek, Slavoj. 2002. *Kırılğan Temas*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Žižek, Slavoj. 2005. *Yamuk Bakmak*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Žižek, Slavoj. 2011. *İdeolojinin Yüce Nesnesi*. Çeviren Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.

Filmler

- Antoine Fuqua (Yönetmen). (2001). *Training Day* [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros.
- Bryan Singer (Yönetmen). (1995). *The Usual Suspects* [Sinema Filmi]. ABD: PolyGram Filmed Entertainment.
- Christopher Nolan (Yönetmen). (2008). *The Dark Knight* [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros.
- Francis Coppola (Yönetmen). (1974). *The Conversation* [Sinema Filmi]. ABD: The Directors Company.
- George Andrew Romero (Yönetmen). (1968). *Night of the Living Dead* [Sinema Filmi]. ABD: Image Ten.
- Lana Wachowski ve Lilly Wachowski (Yönetmenler). (1999). *The Matrix* [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros.
- Sam Mendes (Yönetmen). (2012). *Skyfall* [Sinema Filmi]. ABD: MGM ve Columbia Pictures.
- Sidney Lumet (Yönetmen). (1973). *Serpico* [Sinema Filmi]. ABD: Artists Entertainment Complex.
- Sophie Fiennes (Yönetmen). (2006). *The Pervert's Guide to Cinema* [Sinema Filmi]. Birleşik Krallık: Amoeba Film.
- Sophie Fiennes (Yönetmen). (2012). *The Pervert's Guide to Ideology* [Sinema Filmi]. Birleşik Krallık: P Guide Productions.
- Stanley Kubrick (Yönetmen). (1957). *Paths of Glory* [Sinema Filmi]. ABD: Bryna Productions.
- Terence Young (Yönetmen). (1962). *Dr. No* [Sinema Filmi]. ABD: Eon Productions.

Belgeseller Eleştirel/Hayvan Çalışmaları için Ne Söyler?

Proje Nim Belgeselinde İktidar Çözümlenmeleri

Özge Nilay Erbalaban Gürbüz

Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-4199-3507>

n.eralaban@gmail.com

Öz

Hayvanların merkezde olduğu belgeseller hayvanların dünyasının ve insan-hayvan ilişkilerinin farklı yönlerini fark etmemizi sağlayan görsel anlatılardır. Bu tür belgesellerin bir kısmı hayvanları ve onların insanlarla ilişkilerini Kartezyen yaklaşımla ele alır. Bir kısmı ise Kartezyen yaklaşımın hiyerarşik, türücü ve ikili zıtlık gibi ilkelerinin hayvanlar üzerindeki olumsuz etkilerini göstermeye yönelik bir yaklaşıma sahiptir. İkinci yaklaşım 1970'lerde gelişmeye başlayan eleştirel hayvan çalışmalarına (*critical animal studies*) katkı sağlar. Bu makalede *Proje Nim* (Marsh 2011) belgeseli eleştirel hayvan çalışmaları perspektifinden ve Michel Foucault'nun iktidar çözümlenmelerinden faydalanılarak incelenmektedir. Bu çerçevede belgesellerin hayvan çalışmalarına ve eleştirel hayvan çalışmalarına katkısı öncelikle 'temsil' üzerinden tartışılmıştır. Daha sonra *Proje Nim* belgeselinde kullanılan kanıtlar Michel Foucault'nun çalışmalarından hareketle nesneleştirme, disipline dayalı iktidar teknolojileri ve biyoiktidar çözümlenmeleriyle ilişkilendirilmiştir. Makale, belgesellerin genel olarak hayvan çalışmalarına (*animal studies*) özel olarak da eleştirel hayvan çalışmalarına katkısını tartışmaya açmayı, ülkemizde gelişmeye yeni başlamış bu disiplin için alan yazınına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel hayvan çalışmaları, belgeseller, *Proje Nim*, nesneleştirme, iktidar, biyoiktidar

•••••

Makale geliş tarihi: 23.3.2022 ▪ Makale kabul tarihi: 29.8.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ▪ © 2023 ▪ 10(1) ▪ bahar/spring: 221-252

Araştırma Makalesi ▪ DOI: 10.24955/ilef.1306684

What Do Documentaries Say for Critical/Animal Studies? Power Analysis in Project Nim

Özge Nilay Erbalaban Gürbüz

Cukurova University Faculty of Communication

<https://orcid.org/0000-0003-4199-3507>

n.erbalaban@gmail.com

Abstract

Documentaries in which animals are at the center are visual narratives that enable us to understand animal world and human-animal relations with different aspects. Some of these documentaries deal with animals and their relationships with humans have a Cartesian approach. Some of them have an approach to show the negative effects of the principles of the Cartesian approach, such as hierarchical, speciesist and binary oppositions, on animals. These second approach contributes to the critical animal studies which began to develop in the 1970s. In this article, *Project Nim* (Marsh 2011) is analyzed from the perspective of critical animal studies and Michel Foucault's analysis of power. In this context, the contribution of documentaries to animal studies and critical animal studies has been discussed primarily through 'representation'. Later, the evidence used in the *Project Nim* is analyzed related to objectification, discipline-based power technologies and bio-power analysis based on the works of Michel Foucault. It is intended to discuss the contribution of documentaries to animal studies and critical animal studies and to contribute to the literature for this discipline, which has just begun to develop in our country.

Keywords: Critical animal studies, documentaries, *Project Nim*, objectification, power, biopower

• • • • •

Received: 23.3.2022 ▪ Accepted: 29.8.2022

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ▪ © 2023 ▪ 10(1) ▪ bahar/spring: 221-252

Araştırma Makalesi ▪ DOI: 10.24955/ilef.1306684

Bu makalenin amacı *Proje Nim* belgeseli örneğinde Foucault'nun iktidar çözümlerinin eleştirel hayvan çalışmalarına sağladığı kuramsal katkıyı gösterebilmektir.¹ Bu nedenle öncelikle hayvanların merkezde olduğu belgeselerde hayvanların temsilinin eleştirel/hayvan çalışmaları² açısından önemi tartışılmaktadır. Bu tartışmanın yapıldığı bölümde eleştirel hayvan çalışmalarının temel sorunsallarını görünürleştiren belgesellerin ayırt edici özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Daha sonraki bölümde *Proje Nim* çözümlenmiştir. Çözümleme, belgeselin sekanslarındaki kanıtlar, tanıkların aktardıkları ve öyküleme yöntemi dikkate alınarak yapılmış ve tüm bu öğeler Foucault'nun iktidar çalışmalarında kullandığı kapatma, disiplin ve biyoiktidar kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Böylece belgeselin, Foucault'nun insanlar arasındaki egemenlik ilişkilerine odaklanan iktidar

•••

- 1 Bu makale yazılırken sevgili dostum, tekir kedim İzmir daima kocaman gözleriyle yanımda olmuştu ve dostluğunu benimle paylaşmıştı. Bu makalenin yayın öncesi son okumasında ise dostum ne yazık ki yok. Sevgili dostumu 6 Şubat Kahramanmaraş depreminde yıkılan evimden tüm çabalarıma rağmen çıkaramadım. Bu makaleyi ona adıyor ve bir gün onun kocaman güzel gözlerini yeniden görebilmeyi umut ediyorum.
- 2 Makalede, eleştirel/hayvan çalışmalarının “/” işaretili kullanımı her iki alanın ortak eğilimlerini ifade etmek içindir. Yalnızca “eleştirel hayvan çalışmaları” şeklinde kullanılan ifade ise alanın özgünlüklerini ve makale açısından bu özgünlükler bağlamında yapılan inceleme için seçilmiştir.

çözümlemelerini insan merkeziliğin ötesine taşıdığını ve türler arasındaki egemenlik ilişkilerini anlamamıza katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

Hayvanlar hakkındaki araştırmaların tarihi Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Antik Yunan'da hayvanın ne olduğu sorusunun cevabı Aristoteles'te ve Platon'da olduğu gibi canlı türlerine ilişkin sistemli bir bilgi üretmek amacıyla yapılmış açıklamaları ya da Pitagoras ve Empedokles gibi düşünürlerin, insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkinin ahlaki çerçevesini çizen yaklaşımlarını içermektedir (Ryan 2019, 21-23; Simondon 2019, 26-28). Dolayısıyla bir tarafta genel olarak doğa bilimleri kapsamında 'nesnellik' diyebileceğimiz diğer tarafta yine genel olarak insani bilimler kapsamında 'ilkeler ve değerler' diyebileceğimiz iki farklı yaklaşımın yön verdiği tanımlama girişimleri bulunmaktadır. Günümüze kadar hayvanları tanımlamaya ilgili bu yaklaşımlar temelde değişmemiştir. Bu tanımlama girişimindeki yaklaşımlar hayvanlara bakışımızı, hayvan ve insan ilişkilerini çoğunlukla biçimlendirmektedir. Hayvan çalışmaları (*animal studies*) temelde ahlaki ilkeler ve değerler kapsamında hayvan varlığına yaklaşır ve hayvan-insan ilişkilerini, etkileşimlerini bu çerçevede tartışmaya açar.

Bugün dünyanın farklı coğrafyalarında hayvan çalışmalarını içeren ya da hayvan çalışmaları vb. başlıklar altında faaliyet gösteren pek çok akademik kurum, dernek, çalışma topluluğu bulunmaktadır (Shapiro ve Margo 2010, 308-309). Bu kurumlar, hayvan çalışmaları disiplini hayvan varlığının ne olduğu sorusunu, insan ve hayvan ilişkilerini ve etkileşimlerini, bu ilişkilerin yansıtılma biçimini, bu ilişkilerin ekolojik, politik ve etik sonuçlarını inceleyen insani bilimler, sosyal bilimler, doğa bilimlerinin kesişiminde bir araştırma alanı olarak tanımlıyor. Hayvan çalışmalarının; 1960'ların ekoloji, sivil haklar, enternasyonal barış, feminist dalga gibi "sistem eleştirisi" hareketleriyle akrabalığı olduğunu söylemek mümkündür. 1960'larda ırklar ya da cinsiyetler hiyerarşisinin eleştirisinden beslenen bu hareketler gibi hayvan çalışmaları da temelde türler hiyerarşisinin eleştirisinden, insan merkeziliğin tartışmaya açılmasından doğmuştur. Bu çalışmaların özünde bulunan insan merkeziliğin eleştirisi temelde ahlak felsefesinden, insanın etkin bir ahlaki varlık olma durumundan kaynaklanan sorumluluklarından beslenir.

Hayvan çalışmaları içinde, hayvanlarla ilgili araştırmaları teorik bilgiyle politik eylemliliğin birbirinden ayrılmaz bütünlüğü içinde ele alan ve günümüzde Eleştirel Hayvan Çalışmaları Enstitüsü (The Institute for Critical Animal Studies, ICAS) kurumuyla da faaliyetlerini sürdüren eleştirel hayvan çalışmaları (Critical Animal Studies, CAS), 1970'lerde endüstriyel hayvan

çiftliklerine, kesimhanelere, kürk çiftliklerine ve deney laboratuvarlarına doğrudan radikal eylem gerçekleştiren yaşam hakkı savunucularına dayanmaktadır (Editorial Board 2003, 2-5). Vasile Stănescu, eleştirel hayvan çalışmalarının farklı kuramcılar tarafından farklı anlamlarda kullanıldığını ancak bu araştırma alanının özgün özelliklerinin temelde beş madde ile ortaya koyulabileceğini ifade eder. Buna göre eleştirel hayvan çalışmaları: 1) Eleştirel teorilerden yola çıkar. Örneğin, Peter Singer her ne kadar hayvan etiği konusunda yazdıklarıyla hayvan çalışmalarına katkı sağlasa da Stănescu'ya göre Singer, eleştirel kuram yerine analitik teoriyi kullandığı için eleştirel hayvan çalışmaları içinde değerlendirilemez. 2) Eleştirel hayvan çalışmalarında eleştiri, rasyonel insan öznenin ayrıcalıklaştırılmasına yöneliktir ve eleştirel teorilerden beslenir. Bu bağlamda “akıl” ahlaki bir toplumsallığa dahil olmanın gerekliliği değildir. Örneğin bazı primat türlerinin “insana benzerliği yüzünden” korunması eleştirel hayvan çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirilemez. Eleştirel hayvan çalışmaları insanlara benzerliğinden dolayı değil, hayvanları kendi varlıklarından dolayı önemser. 3) Eleştirel hayvan çalışmaları, hayvan çalışmalarının bazılarını eleştirir. Örneğin, Donna Haraway her ne kadar eleştirel teorilerden beslenerek hayvan çalışmaları kapsamında akademik yayınlar yapsa da Stănescu'ya göre hayvan hakları aktivizminin bir parçası olmadığı için eleştirel hayvan çalışmaları içinde değerlendirilemez. 4) Eleştirel hayvan çalışmaları, hayvan çalışmaları ve toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, sömürgecilik arasındaki ilişkileri eleştirel bir şekilde ele alır. 5) Eleştirel hayvan çalışmalarının en önemli konumu çalışma alanını aktivizmle desteklemesidir. Çünkü eleştiri değişimi gerektirir (Stănescu, 2019).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere eleştirel hayvan çalışmaları, eleştirel kuramlardan beslenir ve kuram-eylem birlikteliğini savunmaları bu alanın en ayırt edici özelliğidir. Steven Best, eleştirel hayvan çalışmaları dışındaki hayvan çalışmalarını Anaakım Hayvan Çalışmaları (Mainstream Animal Studies, MAS) (2009, 11) olarak tanımlarken eleştirel hayvan çalışmalarının amacının “felsefeyi (geniş anlamda) yeniden bir değişim gücü haline getirmek ve entelektüelleri kamusal alana geri göndermek için teori ile pratik, akademi ile toplum ... arasındaki karşıtlıkları yıkmaya ve bunların arasında arabuluculuk yapmaya çalışmak” (2009, 12) olduğunu vurgulamaktadır. Best'e göre, Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Kuramı'yla eleştirel hayvan çalışmalarının araştırma ilkeleri birbirine paraleldir (2009, 38). Bunun sebebi, eleştirel hayvan çalışmalarının da Marksizmin ekonomi politik yaklaşımını referans alan ve farklı toplumsal kuramların ve disiplinlerin

bilgisinden yararlanarak pozitivist bilimin ve etkilerinin kültürel eleştirisini yapan Eleştirel Kurama benzer bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Öte yandan şu da hatırlanmalıdır: Frankfurt Okulu teorisyenlerinden Theodor Adorno ve Max Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde, rasyonel özne anlayışının doğayı ve insan-hayvan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü, rasyonel öznenin eleştirisiyle tartışmışlardır. Kuramcılara göre; dinler tarihi ve Aydınlanma döneminin kuramcıları fikir birliği içinde bir "idea" olarak insanı hayvandan ayırır ve bu ideanın ayraç "akıl"dır (Adorno ve Horkheimer 2014, 327). Akıl, her şeyi meşrulaştıran bir ilkeye, doğayı ve hayvanları egemenlik altına alan bir araca dönüşmüştür. Bundan böyle "tüm yeryüzü insanın şanına tanıklık eder. Akılsız mahlukat savaşta ve barışta, arenalarda ve mezbahalarda, ilkel insan sürülerinin ilk planlama girişimleri sayesinde alt ettikleri mamutların yavaş ölümünden hayvan aleminin günümüzde sömürülmesine kadar akı aralıksız olarak tecrübe etmiştir" (Adorno ve Horkheimer 2014, 328). Aynı kitapta yer alan "İnsan ve Hayvan" (Adorno ve Horkheimer 2014, 327-338) bölümü 'akıl' hayvanlardan-kadınlara doğru uzanan bir egemenlik aracı olarak kullanılmasına eleştiri yönelir. Ayrıca, günümüzde insani bilimlerde ve sosyal bilimlerde çok çeşitli eleştirel kuramlar da (feminizm, eleştirel psikiyatri, posthümanizm) gelişmekte olan bu disipline katkı sağlamaktadır. Farklı disiplinlerin kesişimselliği, eleştirel hayvan çalışmalarının kuramsal yaklaşımının temellerinden biridir.

1970'ler teorik açıdan insani bilimlere, sosyal bilimlere ve kamusal politikaya 'hayvanın dönüşü'nün (*animal turn*) (Ritvo 2007, 118-122) tarihidir. Bu tarihlerde Michel Foucault *Kelimeler ve Şeyler*'i (1966/2017) yayımlar. Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*'de modern düşünme sistemlerimizin 'hakikatini' tartışmaya açarken dolaylı bir biçimde eleştirel hayvan çalışmalarının da faydalanabileceği çözümlemeler yapmıştır (2017) ve uzun yıllar sonra Giorgio Agamben'in 'antropolojik makine' (2009, 42) olarak kavramsallaştırdığı insan merkezci epistemenin yapılandırılışının dille ilişkisini çözümlemiştir. Foucault'nun *Kelimeler ve Şeyler*'den sonra yayınlanan *Disiplin ve Ceza (Hapishanenin Doğuşu)* (1975/2000a), *Toplumun Savunmak Gerekir* (1976/2003), *Cinselliğin Tarihi 1* (1976/1993), *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (1978/2019) adlı özgün çalışmalarında ve derslerinden derlenmiş kitaplarında yer alan pek çok kavram ve fikir, eleştirel hayvan çalışmalarına katkı sağlayacak teorik zenginliktedir. Foucault'nun çözümlemelerinin eleştirel hayvan çalışmaları kapsamında düşünülmesi daha ileri tarihlerdeki araştırmalarda ortaya konulacaktır. Kenneth Shapiro'nun hayvan çalışmalarının üçüncü dalgası olarak belirttiği 2000'li yıllarda daha yorumsayıcı, yapısökücü,

posthümanist ve fenomenolojik araştırmalar Jacques Derrida'nın, Donna Haraway'ın, Giorgio Agamben'in, Gilles Deleuze'ün yazılarında doğrudan ya da dolaylı biçimde yer bulan ve hayvan meselesine katkı sağlayan fikirleri kullanarak bu araştırma sahasının felsefi coğrafyasını zenginleştirmiştir (2020, 808-810). Michel Foucault'nun da özellikle iktidar çözümlemeleri bu dönemde hayvan çalışmalarıyla ilgili araştırmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Cary Wolfe'un *Before the Law: Humans and Other Animals in a Biopolitical Frame* (2012), Colleen Glenney Boggs'un *Animalia Americana: Animal Representations and Biopolitical Subjectivity* (2013), Matthew Chrulew ve Dinesh Joseph Wadiwel'in *Foucault and Animals* (2016), Kristin Asdal, Tone Druglito ve Steve Hinchliffe'in derlemesi *Humans, Animals and Biopolitics: The more-than-human condition* (2017) gibi çalışmaların dışında Roberto Esposito'nun *Bios: Biopolitics and Philosophy* (2008) çalışmasında Foucault'nun biyopolitika kavramı üzerine yorumları da Foucault'nun kavramlarının ve çözümlemelerinin hayvan çalışmaları kapsamında incelenmesine katkı sunmuştur. Öte yandan Foucault'nun bütün araştırmalarının kesişim kümesi olan imal edilen öznellik ve imal edilen hakikat de posthümanizme katkı sağlar; bu yolla eleştirel hayvan çalışmalarına da kuramsal bir perspektif ekler. Bir başka ifadeyle, Foucault'nun araştırmaları hiçbir biçimde doğrudan hayvan çalışmalarını içermemesine rağmen eleştirel hayvan çalışmaları için yeni bir pencere açar. Uluslararası çalışmalar açısından yeni olan bu alanla ilgili Türkiye'de de bu makalenin yazıldığı dönem itibarıyla birkaç akademik çalışmanın varlığı gözlemlenmiştir: Emre Koyuncu'nun "İktidar ve Hayvanlar: Hayvan Meselesini Foucault ile Düşünmek" (2015), *Animals as Criminals: A Foucauldian Perspective on Animal Trials* (2018), Gülce Özen Gürkan'ın "Kimin Bedeni, Kimin Kararı: Hayvan Bedenine dair Toplumsal Algı Üzerine Biyopolitika Kapsamında bir İnceleme" (2014), Kiraz Özdoğan ve Ali Bilgin'in *Güvenlik Mekanizması Olarak Köpek Nüfus Yönetimi ve Sokak Köpekleri* (2021). Bu çalışmalar sosyal bilimlerden konuya yaklaşmaktadır. Ancak film ya da sinema araştırmaları kapsamında böyle bir çalışmanın henüz yapılmadığı gözlenmiştir.

Belgesellerin çoğu fark edilmeyen, gizlenen ya da kabul edilmiş olduğu için üzerine düşünülmemeyen olayları, olguları gündeme getirir ve onların fark edilmesini sağlar. Belgesellerin bir kısmı eleştirel/hayvan çalışmalarının kapsamında olan insan-hayvan etkileşimleri, hayvan refahı, hayvan istismarı, hayvanların yaşam hakkı, insanmerkezcilik, hayvan özgürleşmesi ya da hayvan failliği (*animal agency*) gibi araştırma konularına katkı sağlayıcı kanıtlar sunar, gündem yaratır, farkındalık oluşturur. Böylece hayvanlarla

ilgili bilgilerimizde, kavrayışlarımızda bir fark yaratır ve yeni bir bilme perspektifi açar. Andy Glynne, Belgesel Yapımcılar Topluluğu'nun bir anketinde belgesel yönetmenlerinin yüzde sekseninin belgeselleri bir fark yaratmak için çektiklerini aktarmaktadır (2011, 14). Dolayısıyla, belgesellerin toplumsal bilinçte fark yaratma amacıyla, eleştirel/hayvan çalışmalarının insan ve hayvan ilişkilerini, insan merkezci yaklaşımdan farklı bir biçimde tesis etme amacı birbiriyle kesişir. Belgeseller toplumsal, kültürel, felsefi olarak hayvan meselesini kamuoyunda görünür yapmak için önemli araçlardan biridir. Bu bakımdan belgeselleri, eleştirel/hayvan çalışmalarının en önemli paydaşlarından biri olarak kabul etmek mümkündür. Bir sonraki bölümlerde genel olarak belgeseller, özel olarak da *Proje Nim* örneği üzerinden bu ilişki incelenecektir.

Belgesellerde Hayvanların Temsili ve Eleştirel/Hayvan Çalışmaları

Geleneksel sinema tarihi, gerçek olayların ve kişilerin kayda alınması anlamında, belgeselin ilkel biçimini, Lumiere kardeşlerin *Bir Trenin La Ciotat Garı'na Varışı* (1896)'yla başlatır. Bugün, neredeyse tüm belgesel tarihi kaynaklarında kullanılan belgesel tanımı, John Girerson'un "gerçekliğin yaratıcı yorumlanması" şeklindeki açıklamasına dayanmaktadır (akt. Saunders 2014, 24). Hem belge değerine sahip hem de gerçekliğin yaratıcı bir biçimde ele alınışı anlamındaki ilk belgesellerden biri *Kuzeyli Nanook*'tur (Flaherty, 1922) ve makale açısından asıl önemli olan özelliği ise yönetmenin, belgeselin sponsoru kürk şirketi Revillon Freres'in çıkarlarını temsil edecek biçimde hayvanların kürk için avlanmasını makul göstermesidir (Nichols 2017, 63). İnuit yerlilerinin yaşamının egzotikliğine odaklanmış yönetmen ve Batılı izleyici için Nichols'un dikkat çektiği bu olgu, muhtemeldir ki fark edilmemiştir. Benzer biçimde 1903'te bakıcılarını öldürdüğü için Topsy adlı filin elektrikle idam edilmesini gösteren *Bir Filin İdam Edilmesi (Electrocuting an Elephant, Porter 1903)* kayıt aracının yeniliğiyle, filin idamını bir gösteri haline getirdiğinde izleyici için hangisinin önemli olduğu belirsizdir. Ancak yapımcının niyetiyle ilgili bazı iddialar mevcuttur. Güçlü, ampulün mucidi olan Thomas Edison'un yapımcılığında çekilen bu aktüelin, onun "Amerika'yı elektrikle donatma projesinin tanıtımına hizmet etme amacı" taşıdığını aktarmaktadır (Pick'ten akt. Güçlü 2021, 95). Güçlü'nün yorumundan hareketle, bu aktüelde, filin idam edilmesinden çok elektriğin kullanım alanlarına yönelik bir ilgi yaratmak ön plandadır. Her iki örnekten yola çıkarak, bir ön kabul olarak şunu söylemek mümkündür: Belgeseller hayvanları ya türcü, insanmerkezci ve istismarcı bir yaklaşımla ele alır ve hayvanlarla ilgili canlı merkezci duyarlılıkların gelişmesine katkı sunmaz

ya da hayvanları canlı merkezci bir ahlak yaklaşımıyla ele alarak hayvan refahı, yaşam hakkı vb. gibi konularda bir duyarlılık oluşturulmasına katkı sunar. İkinci yaklaşımla çekilen belgesellerin eleştirel/hayvan çalışmaları kapsamında düşünülmesi gerekmektedir.

Doğa belgeselleri, onun bir kolu olan hayvan belgeselleri, bilim belgeselleri ya da hayvan meselesine odaklanarak bu meseleyi toplumsal ve kültürel bağlamla aktaran toplumsal sorun belgeselleri, hayvanların merkezde olduğu belgesel türleridir. Doğa ve bilim belgesellerinin tarihi neredeyse sinemanın icadından hemen sonrasında başlar ve hayvanlar da bu ilksel belgesellerin (aktüeller) merkezinde yer alır. 1890'ların sonunda Lumiere kardeşlerin *Kuşuları Beslemek* (Feeding the Swans), *Pelikanlar* (Pelicans), Thomas Edison'un *Güvercinleri Beslemek* (Feeding the Doves) kayıtları, doğa belgesellerinin ilk örneklerini oluşturur (Narmanlıoğlu 2013, 27, 32). Biyolog, araştırmacı ve mucit Carl Akeley, kendi icat ettiği ve patentini aldığı hareketli kamerayla, *Meandering in Africa* (1921-1922) belgeselinde, ilk kez kendi doğal ortamında (dönemin Belçika Kongosu, şimdi Zaire olan coğrafyada) bir gorili kayıt altına almıştır (Epstein 2017).³ Akeley, gezilerinden dönerken “bilimsel amaçlar için” yüzlerce hayvanı öldürüp derilerini ülkesine getirerek doğal tarih müzelerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Epstein 2017). Charles Urban ise F. Martin Duncan'ın işbirliğiyle 19. yüzyılın sonundan başlayarak yapımcılığını üstlendiği bilimsel aktüeller serisinde, mikro görüntüleme tekniğinin cazibesinden yararlanarak sinema tarihin ilk bilimsel belgesellerini çeker (Gaycken 2015, 16). Tim Boon bu örnekler arasındaki *The Greedy American Toad*'u (Aç Gözlü Amerikan Kurbağası) “ahlak dersi veren hayvan filmleri” (2021, 604) olarak tanımlar. Boon'un çalışmasından anlaşıldığı kadarıyla, amatör doğa bilimcilerinin gözlemleriyle başlayan ilk bilimsel belgesel örneklerin yarısını hayvanların, böceklerin dünyasını aktaran kayıtlar oluşturur ve yazar, doğa belgesellerini bilimsel belgesellerin bir kategorisi olarak tanımlar (Boon 2021, 603). Sanayileşme, kentleşme vb. modernleşme hamlelerinin gelişmesi ve genişlemesiyle doğal hayatın gözlerden uzaklaşmasının sonuçlarından bazıları hayvanat bahçeleri, botanik bahçeleri gibi mekânların kurulması, evde hayvan besleme, zooloji ve doğa toplulukları oluşturma gibi eğilimlerin ortaya çıkmasıdır. Doğa belgeselleri de böyle bir toplumsal kültürün parçalarından biridir. İnsanın doğayla kurduğu ilişki azaldıkça doğa belgesellerinin yapımına ve izlenmesine yönelik ilgi de artmıştır.

•••

3 Epstein'in verdiği bilgiye göre Akeley'in icat ettiği kameralar Robert Flaherty'nin *Kuzeyli Nanook* filminde kullanılmıştır (Epstein 2017).

Doğa belgeselleri, modern hayat insanı için, doğayı tanımalarını sağlayan araçlardan biridir. Öte yandan, bu tür belgeseller insana ve hayvana dair üretilen egemen düşünceleri inceleyebileceğimiz bir prizma gibidir (Chris'ten akt. Sealey ve Oakley 2013, 4). Çünkü; her ne kadar bu belgesellerde, hayvanlar doğal ortamlarında kayıt altına alınsalar da belgeselin ontolojisindeki 'gerçekliği yorumlama' durumu, yönetmene/yapımcıya kayıt altındaki hayvanları, onların buldukları ortama, diğer hayvanlarla ya da canlılarla ilişkisini anlatmada kendi bakış açılarını kullandıkları bir alan açar. Ekranda gördüklerimiz, tüm belgesellerde olduğu gibi, gerçekliğe sadık olduğunu düşündüğümüz görüntüler ve sesler yoluyla üretilmiş temsillerdir. Steve Baker'ın ifade ettiği gibi "temsil asla doğrudan ya da şeffaf değildir. Diğer bir ifadeyle temsil etme süreci 'gerçek bir hayvan'ı temsil edemez" (2001, 193). Oysa izleyiciler olarak bizler, çoğunlukla gördüklerimizin yönetmen/yapımcı yorumuyla oluşturulmuş bir temsil olduğunu görmezden geliriz. Çünkü izlediğimizin bir kurmaca değil bir belgesel olduğu bilgisi ekranda gördüklerimizi nasıl değerlendireceğimiz hakkında bizlere bir ön kabul sunar. Özellikle doğa belgeselleri ve bilim belgeselleri söz konusu olduğunda bu tutumumuz daha da belirginleşir. Bu durumun, doğanın yasalarını anlamak, bilmek, tanımak şeklinde kolektif bilincimize yerleşmiş doğa bilimlerindeki pozitivist geleneğin de bir sonucu olduğunu düşünebiliriz. Dolayısıyla doğal yaşamdan ve hatta kendi doğasından uzaklaşmış modern kent insanı için, bu belgesellerdeki hayvanlar temsilden ziyade kendi ortamlarında ve yaşama biçimleriyle görebildikleri ve tanıyabildikleri gerçek canlılardır. Oysa bu tanıma, temsil yoluyla gerçekleştiği için temsilin 'nasıl' yapıldığı, izleyicinin hayvanlar hakkındaki düşüncesini doğrudan etkileyecektir. Dolayısıyla bu tür belgeseller izleyicilerin hayvan algısını biçimlendirdiği için onlarla arasındaki tüm etkileşimlerine az ya da çok yön vermektedir.

Hayvanlar söz konusu olduğunda, yazılı ve görsel kültür ürünlerinde, Greg Garrard'ın belirttiği gibi bazı temsiller söz konusudur. Buna göre; hayvanlar antropomorfizm (insansı biçimlerin hayvanlara aktarılması), zoomorfizm (hayvansı biçimlerin insana aktarılması), mekanomorfizm (hayvanın eksik olarak temsil edilmesi, indirgemecilik), alomorfizm (hayvana üstünlük yükleme) (Garrard 2016, 207) yoluyla temsil edilir. Her ne kadar bu temsiller biçimsel özelliklerin insandan hayvana ya da hayvandan insana aktarılması şeklinde tanımlansa da çoğu zaman biçim dışındaki niteliklere de gönderme yapmaktadır. Üstelik sadece belgesel anlatıcısının kullandığı kelimelerle değil kamera açıları, ölçekler, dramatik ve teknik kurgu, ışık yoluyla da bu temsiller kurulur. Aslında bütün bu temsiller, insan tarafından

yapılandırıldığı için birbirlerine göre az ya da çok insanmerkezcidir. Garrard, *Ayı Adam*'da (*Grizzly Man*) (Herzog, 2005) ayıların "içgüdüsel makinelere" indirildiğini, Disney'in yaban hayat belgesellerinden *White Wilderns*'ta (Algar 1958) kahverengi yaban sıçanlarına intihara meyilli olma özelliğinin gerçek dışı bir biçimde yüklendiğini, James Algar'ın *Bear Country* belgeselinde tek eşlilik ve çalışkanlık gibi kültürel normların doğanın da normları olduğu söyleminin kurulduğunu belirtir (Garrard 2016, 210, 232). Sealey ve Oakley, doğa belgesellerinde insan biçimci dili inceledikten sonra hayvan davranışlarını tanımlarken kullanılan dilin "tarafsız olamayacağı[nı]" ve kaçınılmaz olarak kültürel ve hatta ideolojik çağrışımlar taşıyacağı[nı]" ve *Life* (Attenborough 2009) belgesel serisinden örnekle belgesellerdeki insan biçimci dilin medya aracının kendisinden de kaynaklandığını belirtirler (2013, 404-417). Diğer bir ifadeyle izleyicinin ilgisini çekme isteği, hayvanların temsilini insan biçimci bir dile yönlendirmiştir.

'Temsil' insan bilimleri ve toplum bilimleri açısından daima araştırma konularından biri olmuştur. Özellikle hayvan meselesi söz konusu olduğunda öne çıkan araştırma başlıklarından biridir. İnsan bilimlerinde ve hatta doğa tarihi yazımı kapsamından doğa bilimlerinde hayvanları temsiller yoluyla tanırız. Baker'ın da belirttiği gibi hayvan meselesinde, "sorunların gerçekten ısınmaya başladığı yer burasıdır" (2001, 193). O halde hayvanların merkezde olduğu belgesellere eleştirel/hayvan çalışmaları açısından odaklanıldığında, belgeselin türü fark etmeksizin bu belgesellerde hayvanların 'nasıl' temsil edildiğinin incelenmesi başlangıç noktalarından biri olabilir. İkinci inceleme noktası, Garrard'ın yukarıda belirtilen temsil çeşitlerinin her birinin doğrudan hayvan refahı ve hakları kapsamında olumlu ya da olumsuz bir belirlenime yol açmayacağına yönelik dikkatli bir araştırmadır. Örneğin; her insan biçimci temsil sorunlu olmayabilir. *Ahtapotun Öğrendiklerim* (*My Octopus Teacher*) Ehrlich ve Reed, 2020) belgeselinde bir ahtapotun okyanustaki yaşamı anlatılırken kullanılan dil ve öyküleştirme, ahtapotun insan biçimci bir karakterle temsil edilmesine yöneliktir. Ancak bu sayede izleyici, bir kurmaca filmin protagonistine yönelttiği özdeşleşmeye benzer biçimde okyanustaki bir ahtapota yöneltir ilgisini. Bir diğer örnek *Baloncuk: Resifin Mucizeleri*'nde (*Puff: Wonders of the Reef*) (Robinson 2021) küçük bir balon balığının Avustralya'nın mercan resiflerindeki yaşamı anlatılmaktadır. Belgeselin protagonisti olan balon balığıyla ilgili insan biçimleştirme söz konusu olmamasına rağmen su altı dünyasında onu avlamak isteyen diğer okyanus canlıları, insan biçimci antagonistler olarak kurulur. Belgeselin görüntü üzeri sesi, aslan balığını "acımasız avcı", iskorpit balığını "masum kurbanlarını bekleyen yırtıcı"

olarak tanımlar. Adı geçen belgeselerde yönetmenler, anlatı sinemasının öyküleştirme tekniklerinden de yararlanarak izleyiciye insan dışı canlıların dünyasına girmeleri için bir kapı açar. Böylece insan ve hayvan iletişimde, canlı-merkezci yaklaşımın geliştirilmesine katkı sağlarlar. Bu tür belgeseller hayvanlarla ilgili türcü ve hiyerarşik algımızı gözden geçirmeye hizmet ettiği için önemlidir.

Hayvan çalışmaları açısından, belgeselerde hayvan temsilleriyle ilgili bir başka eğilim, hayvan hakları, refahı, hayvanların yaşam hakkı gibi alanlarda gerçekleştirilen her türlü istismara ve zulme karşı hayvanların savunulmasıdır. Bu, belgesel aktivizminin eleştirel hayvan çalışmalarıyla kesiştiği bir yerdir. Bu nedenle ben bunlara *hayvan hakları aktivizmi belgeselleri* diyeceğim. Yönetmen, belgeseli aracılığıyla hayvanlara yönelik her türlü istismarı görünürleştirir ve bu konuda toplumsal bir gündemin oluşmasına katkı sağlar. Bu yolla hayvan sömürsüyle ilgili her türlü uygulamanın ortadan kaldırılması için gerekli adımların atılmasını ve ilgili kurumların harekete geçirilmesini teşvik eder. Bu tür belgeselerde yönetmenin tutumunu, haklarını savunmak üzere müvekkilini temsil eden bir hukukçuya benzetmek mümkündür. Kendini temsil etme yetilerinden yoksun olan hayvanlar için bu son derece önemli bir konum almadır. Örneğin, 2010 yılında 82. Akademi Ödülleri'nde En İyi Belgesel Film ödülünü alan *Koy* (*The Cove*) (Psihoyos 2009) Japonya'nın Taiji kasabasında Japon balıkçıların yunusları toplu bir şekilde öldürmelerini görünürleştirmiş, PeTA (People For Ethical Treatment of Animal) gibi uluslararası hayvan hakları örgütü bu belgesel sayesinde "Japonya'nın gizli gerçeğinin artık gizli olmadığını" (Mullins 2009) belirtmiştir. PeTA'nın resmi sitesinde yer alan bilgiye göre belgeselin yardımcı yapımcısı Charles Hambleton, Los Angeles'ta lüks bir restorantta balina eti satışına tepki göstermiş, belgesel yönetmeni Louie Psihoyos restorantta devlet görevlileriyle giderek yasal olmayan bu satışla ilgili soruşturma başlatılması için adım atmıştır (Scherer 2010). Bu örneklerin burada yer almasının amacı belgesel yönetmenin ve diğer ekip üyelerinin belgeselci aktivizmi sosyal aktivizmle desteklemeleridir. *Koy*'u eleştirel hayvan çalışmaları açısından da önemli bir örnek yapan yalnızca aktivizm bağlamındaki konumu değildir. *Koy*, yunuslara yapılan zulmün arkasındaki ekonomi politik güç ilişkilerine de odaklanır. Bir yanda milyonlarca dolarlık gelir getiren yunus parklarını, diğer yanda balıkçılık piyasasını ve bütün bu kapitalist işletmelerin varlığını meşrulaştırmak için kurulmuş büyük lobi gruplarını, sivil toplum örgütlerini, araştırma merkezlerini ve okyanus ekosistemine verilen zararları gösterir. Belgeselin sonunda, izleyicilere okyanus canlılarının haklarını korumak

için harekete geçmeleri hatırlatılarak izleyicilerle bu alanda mücadele eden gönüllü kuruluşların adresleri paylaşılır. Benzer şekilde *Virunga* (von Einsiedel 2014) belgeseli, Kongo'nun doğusunda Virunga Milli Parkı'ndaki canlı hayatının korunmasının önündeki engelleri iç savaşla ve uluslararası petrol şirketleriyle ilişkilendirir. Soyları tükenmekte olan dağ gorilleri avlanıp satılırken filler de avcılar tarafından dişleri için öldürülmektedir. Belgesel, milli parktaki hayvanların istismarını sömürge sonrası ekonomik bağımsızlığını kazanamamış, siyasal olarak istikrar sağlayamamış Kongo'nun durumuyla ilişkilendirir. Belgeselin sitesinde *Koy*'da olduğu gibi izleyiciye bu konuda eyleme geçebileceği çeşitli adresleri kullanması tavsiye edilir.⁴ Her iki belgeselde de belgesel ekibi araştırmacı gazeteci yaklaşımıyla hareket eder ve hayvanlarla ilgili istismarları ve zulmü görüntülemek için kendilerini tehlikeye sokar. Gizli kamera kayıtları, gizli ses kayıtları vb. teknikler yoluyla hayvan istismarı ve arkasındaki ilişkiler görünürleşir. Bu tür belgeselleri hayvanların merkezde olduğu diğer belgesellerden ayıran en önemli fark, bir türün diğer tür üzerindeki zulmünü sorunsallaştırarak izleyiciyi doğrudan ya da dolaylı biçimde izledikleriyle ilgili bir konum almaya yönlendirmesidir. Öte yandan verilen örneklerde aktarıldığı gibi bu tür belgeseller, bir türün diğer tür üzerindeki zulmünü toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik bağlam içinde ele almaya gayret eder. Bu eğilim eleştirel hayvan çalışmalarının temel prensiplerinden biridir. Eleştirel Hayvan Çalışmaları Enstitüsü'nün yayını *Journal For Critical Animal Studies*'de Best, eleştirel hayvan çalışmaları disiplininin "politik-ekonomi ve kapitalizm eleştirisi gibi hayvan çalışmaları tarafından tipik olarak göz ardı edilen perspektifleri içeren zengin ve kapsamlı bir tarzda disiplinlerarası işbirlikçi yazı ve araştırmayı" takip ettiğini belirtir (2009, 24). Denilebilir ki bu belgeseller, hayvan zulmünü toplumsal dinamiklerle ilişkilendirerek görünürleştirdiğinde eleştirel hayvan çalışmalarının alanına girerler. Yukarıda örneklendirilen diğer belgeseller gibi Shaun Monson'ın *Earthlings* (2005) belgeseli de hayvanlara yapılan zalimce uygulamaları toplumsal dinamiklerden ayırmaz. Belgesel; gıda ve eğlence endüstrilerinde hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen acımasız uygulamaları, bir türün diğer bir tür üzerindeki 'yaşamsal' iktidarını soykırım faaliyetlerinden ayırmaz. 'Hayvan holokostu'yla kapitalist kültür arasında bağ kurar. Bu, eleştirel hayvan çalışmalarının dikkat çektiği konulardan biridir. Belgesel, hayvanlara yapılan zulümle kapitalist tüketim kültürü arasındaki ilişkiye dikkat çeker.

•••

4 Bkz. <https://virungamovie.com/#takeaction>

Hayvanlara yapılan zulmün sorunsallaştırılması bağlamında hayvanların yaşam hakkının ve refahının savunucu temsilini yapan belgesellere bir başka kategoriye daha eklemek istiyorum. Bu kategorideki, belgeseller sözü edilenlerden farklı olarak izleyiciye izledikleri hakkında doğrudan eyleme geçmeleri konusunda çağrıda bulunmazlar ya da belgeselin yönetmenleri 'araştırmacı gazeteci' kimliğiyle hayvan istismarını ifşa edecek kanıtlar elde etmek peşinde değildir. Diğer örneklerden farklı olarak yönetmenin estetik biçimi, konuyla arasına mesafe koyduğu izlenimi yaratır. Öte yandan bu tür belgesellerde insanmerkezci kültürün eleştirisine dair güçlü bir konum alma bulunmaktadır. Bu eleştiri yönetmenin kanıtlardan kurduğu öyküyle yapılır. Yönetmen, belgeselde gösterdiklerini insanmerkezci, türcü ve hiyerarşik kültürün bir parçası olarak ima eder. Diğer bir ifadeyle, yönetmenin bu konudaki tutumu doğrudan değil dolaylıdır. Ancak bu biçim, izleyicinin gördükleri hakkında eleştirel bir bakış açısı geliştirmesine engel değildir. Bu belgesellerde, *Koy* ya da *Virunga*'daki gibi hayvanların refahından yana izleyiciyi kışkırtma arzusu hissedilmez. Bunun yerine izleyicinin ima edilen olgu hakkında kendisine sorular sorması beklenir. Andrea Arnold'un *İnek'i (Cow)* (2021) bu tür belgeseller için iyi bir örnektir. Belgesel, İngiltere'de endüstriyel bir çiftlikte, damızlık bir ineğin hayatını gözlemci bir teknikle aktarmaktadır. 'Süt ve yavru üretme makinesi' haline getirilen Luma adlı ineğin gündelik yaşamı, tekniğin yapısı gereği yönetmen müdahalesi olmadan kayıt altına alır. Çekimler sık sık Luma'nın gözlerine, yavrusu için duyduğu endişe belirtilerine, otlakta keyifle güneşe doğru başını kaldırmasına yakın planlar yapar. Bu teknik, izleyiciyi Luma'nın 'yaşam hakkı' üzerine düşünmeye yönlendirir. Belgeselin son sahnesi, çiftlik endüstrisi tarafından durmaksızın bedeni sömürülen Luma'nın taşıyamayacak büyüklüğe gelen memeleriyle ağır ağır yürüyüşünü kayıt altına alır. Luma, izleyici gibi olacıklardan habersiz bir biçimde ahırlardan birine yönlendirilir. Alnının ortasına sıkılan bir kurşunla 'öldürülür'. Çiftliğin rutininde gösterilen sessiz zulmün nedenleri üzerine izleyicinin düşünmesi gerekir. Denilebilir ki bu tür belgeseller 'sanat sineması' gibi işler. İzleyici daima gördükleriyle ilgili felsefi sorular sormaya yönlendirilir. Bu tür belgesellerin eleştirel hayvan çalışmalarıyla ilişkisi, izleyiciyi kendisine sormaya yönlendirdikleri felsefi soruların eleştirel kuramlar kapsamına girmesidir. Bir sonraki bölümde *Project Nim* belgeseli bu kapsamda incelenecek ve yönetmenin, belgeselin anlatısı yoluyla açığa çıkardıkları, Foucault'nun doğa bilimlerinde saptadığı epistemolojik değişim ve iktidar çözümlemeleri açısından ele alınacaktır.

“Akademi İçin Bir Rapor”:⁵ *Proje Nim*’de İktidar Çözümlemeleri

Nesneleşen Hayvan: Ölü Bir Gösterge Olarak Nim

Elizabeth Hess’in romanına dayanan *Proje Nim*, Nim⁶ adlı şempanzenin bir primat araştırma enstitüsünden alınarak ‘deney hayvanı’ olarak kullanılmasını ve daha sonra yaşamının hayvan terapi çiftliğinde son bulmasını anlatmaktadır. Bu açıdan başkarakterin bir şempanze olduğu bu belgeseli bir hayvan biyografi belgeseli şeklinde tanımlamak mümkündür. Türsel tanımlamanın ötesine geçildiğinde ise belgesel, Foucault’nun kavramlarıyla ifade edersek ‘bilimsel amaçlar’ için şempanze Nim’in kapatılmasını, disipline edilmesini ve bedeninin egemenliğin klasik biçimlerinden modern biçimi olan biyoiktidara ait stratejilerin sahası haline getirilmesini eleştirel bir yaklaşımla açığa çıkarır. Belgeselde Nim’le doğrudan ilişkili biçimde gösterilen bu uygulamalar, genel olarak bilim aracılığıyla hayvanların ‘nesneleştirilmesi’ olgusunu tartışmaya açar. Bu, Foucault’nun *Kelimeler ve Şeyler*’de vurguladığı bir epistemoloji tartışmasıdır. Bu epistemoloji, hayvan meselesi söz konusu olduğunda en önemli tartışma konularından biridir. Çünkü, insan-hayvan ilişkilerinin ahlaki ilkelerini doğrudan biçimlendirir ve türler arası hiyerarşiyi kurar. Bu bakımdan, doğayı ve hayvanı ‘nesneleştirme’yi olanaklı hale getiren doğa bilimlerindeki epistemolojik yaklaşımı, bilim söylemi yoluyla inşa edilen türsel bir iktidar dispozitifi gibi düşünmek mümkündür.

Foucault, *Kelimeler ve Şeyler*’de, bilimlerin ve dolaysız biçimde bilmelerimizin düzenlenişinden bahseder. Tüm şeylerin düzenlenmesi gibi insana ve insan dışı canlılara dair bilgilerimiz de bu düzenleme stratejilerinin içinden oluşur. Bu nedenle Foucault, bu çalışmasında insanın bir icat olduğunu, bilgi içinde konumlandırılmış bir varlık olduğunu ifade eder (2017, 23). Hayvan varlığı da böylesi bir düzenlemenin içerisinden tanımlanır. Foucault’nun kitabının büyük bölümü, doğa tarihi yazımında 17. yüzyıldan başlayarak gelişen düzenleme pratiklerine ayrılmıştır. Şöyle söyler: “Klasik episteme her halükârda bir mathesis’in, bir taxinomia’nın ve oluşumsal (genetik) bir çözümlemenin eklenmiş sistemi aracılığıyla, en genel düzenlenişi içinde tanımlanabilir... XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bilginin merkezi tablodur” (Foucault 2017, 122). Bunun anlamı şudur: Doğanın içindeki tüm ‘şeylerin’

•••

- 5 Bu bölümün başlığı Franz Kafka’nın (2021) bir öyküsünden alınmıştır. Öyküde kısmi bir özgürlük elde edebilmek için hayvan doğasını bastıran ve ‘insansılaştıran’ bir maymunun bilim insanlarına başından geçenleri anlatması işlenir.
- 6 Noam Chomsky’nin konuşmanın yalnızca insanlara özgü olduğu teorisine ironik bir gönderme yapması açısından şempanzeye Nim Chimpsky ismi konulmuştur (Adler 2008).

tekrar eden, gözle görülebilen ve dil yoluyla aktarılabilen özellikleri o şeylerin karakterini oluşturur ve tekrar dışı olan her şey görmezden gelinir ve o disiplinin 'bilme sahasının' dışına itilir. 17. yüzyıldan önce doğa tarihinin bir parçası olarak bir hayvandan bahsedildiğinde yalnızca onun biyolojik varlığına değinilmiyor, onun semiyotik işaretlerine, kültür içindeki varlığına da yer veriliyor (Foucault, 2017, 192), görülenler kadar görülmeyenler de onun özelliği kabul ediliyor ve bu sayede hayvanların da 'karakteri' onun hakkındaki epistemenin bir parçası oluyordu (Foucault 2017, 214). Ancak 17. yüzyıldan sonra Descartesçı mekanizm doğa tarihi yazımına sirayet etmiştir ve bu tarih yazımında hayvan, bilimsel tabloların izin verdiği temsil düzeyinde yalnızca biyolojik ve anatomik betimleme olarak yer almıştır. Daha önceki epistemenin doğayla ya da hayvanlarla ilgili söylediği pek çok şey yeni doğa tarihinden arındırılmıştır. "Episteme, olası bilginin alanını önceden düzenle"miştir (Revel 2005, 43). Bu çerçevede yeni epistemolojinin dilinde hayvan varlığı yoksullaşmıştır. Bu 'yoksullaşma' tam da Heidegger'in hayvanın dünyaca yoksulluğuna denk düşen bir yoksullaşmadır (Timofeeva 2018, 158). Sanki hayvanın kendi dışındaki dünyayla deneyimi ve biyolojik gösterenleri dışındaki tüm özellikleri yeni epistemolojide ortadan kaybolmuştur. Bu epistemede bilme, Revel'in ifade ettiği gibi "sözü edilen şeyin nesneye indirgenmesini içeren bir saptama ve düzene sokmadır" (2005, 42). Dolayısıyla böyle bir epistemede hayvanın anatomik ve biyolojik varlığı dışındaki özellikleri görmezden gelinir. Bu çerçevede Marsh'ın on sekiz sekanstan oluşan belgeselinin çoğu sekansı, Nim'in bilim aracılığıyla nesneleştirilmesini görünürleştirmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1 ve Tablo 2'de Nim'in nesneleştirilmesiyle ilgili kanıtların kullanıldığı sekansları yer almaktadır.

Tablolarda da belirtildiği üzere yönetmenin on sekiz sekanstan oluşan belgeselinin genelinde Nim'in yaşamını anlatmak için seçtiği kanıtlar, bir şempanzenin işaret dilini öğrenmesini ya da bunu kapsayan bir deneyi anlatmak yerine bu deneyin şempanze Nim'i 'nasıl' nesneleştirdiğini gösterebilmek içindir. Belgesellerde kanıt niteliğindeki tüm malzemelerin değeri (arşiv görüntüleri, tanık anlatıları, fotoğraflar, gazete haberleri vb.) Nichols'un ve Plantinga'nın belirttiği gibi yorumlama ve retorik bağlamında oluşur (Nichols 2021, 85; Plantinga 2021, 106). Bu noktada Marsh'ın kullandığı kanıtların dramatik kurgusunda kullandığı bazı anlatım yöntemleri de nesneleştirmeye dikkat çekecek bir yoruma sahiptir. Bu anlatım yöntemlerinden biri, sonradan sahnelendirmedi.

Sekans	Nesneleştirmeye Ait Kanıtlar Açısından Sekansın İçeriği	Nesneleştirmeye İlgili Değerlendirmeler
1	-Nim, Oklahama Üniversitesi Primat Çalışmaları Enstitüsü'nde 'tutulan' yetişkin dişi bir şempanze tarafından dünyaya getirilir. -Şempanze Nim, bayıltılan annesinin kucağından Dr. Terrace'nin deneyi için kaçırılır.	-Anne şempanzenin çeşitli bilimsel araştırmalar için doğal ortamı dışında yaşamaya mecbur edilmesi. -'Bilim' amacıyla yavru şempanze Nim ve anne arasındaki ilişkinin yok edilmesi.
2 ve 3	-Nim, Amerikan İşaret Dili'nin bir şempanzeye öğretilmesiyle ilgili deney için Oklahama'dan alınarak 'bir insan yavrusu' şeklinde yetiştirilmesi amacıyla Stephanie Lafarge'a verilir. -Lafarge, Nim'i diğer çocuklarıyla birlikte yetiştirir, emzirir, insan gibi giydirir. Nim büyüdükçe türe ait iç güdüleri de gelişir. -Dr. Terrace, Lafarge'ın 'deneyi' 'sistemli' bir şekilde yürütmediği gerekçesiyle bir başka 'eğitmeni' deneye dahil eder. -Nim, işaret diline ait çeşitli kelimeleri öğrenir.	-Nim'in kendi türüyle ilişkilerinin koparılması. -Nim'in türe ait doğasının baskılanması. 'İnsansılaşılmaya' zorlanması. -İşaret dilini öğrenmeye zorlanması.
4, 5 ve 6	-Laura Ann Petitto ve Herbert Terrace, Nim'i daha sistemli bir şekilde eğitmek amacıyla Riverdale'e götürür. -Nim'e işaret dili eğitimi dışında tuvalet eğitimi, masada yemek yeme vb. eğitimler verilir. -Nim, Columbia Üniversitesi'nde penceresiz, küçük bir odada işaret dili öğrenmeye zorlanır. -Başka eğitimciler deneye dahil edilir. -Nim, tasmayla açık alana çıkarılır.	-Nim'in yeniden yaşadığı yerden koparılması. -Nim'in türe ait olmayan davranış ve yetileri öğrenmeye zorlanması. -Eğitmenlerinin değiştirilmesiyle Nim'in duygusal ilişkilerinin göz ardı edilmesi. -Nim'in tasma vb. aracılığıyla eğitimlerine bedenlen tutsak edilmesi.
8, 9	-Laura deneyden ayrılır ve yeni bir bakıcı getirilir. -Nim bayıltılarak Oklahama Üniversitesi Primat Çalışmaları Enstitüsü'ne geri gönderilir. -Daha önce hiç şempanze görmeyen Nim kendi türüyle karşılaşır. Kafese koyulur. -Bir hapisane şeklinde düzenlenmiş şempanze yaşam alanları. Boyunlarından zincirli şempanzeler. Elektrikli tel kafesler. Elektrikli sopalar.	-Nim'in bir kez daha yaşadığı yerden koparılması. -Nim'in bir kez daha eğitimcilerinin değiştirilmesiyle duygusal dengesinin bozulması. -Nim'in 'insansılaşılmış' bir şempanze olarak kendi türüyle ilk kez ilişki kurmaya zorlanması. -Nim'in diğer şempanzelerle birlikte tutsaklaşması. Çeşitli zor kullanma araçlarıyla disipline edilmesi.

Tablo 1: Şempanze Nim'in Nesneleştirilmesini Gösteren Sekanslar⁷

...

7 Tablo 1 ve Tablo 2 yalnızca Nim'in nesneleştirildiği sekansları göstermektedir.

Sekans	Nesneleştirmeye Ait Kanıtlar Açısından Sekansın İçeriği	Nesneleştirmeye İlgili Değerlendirmeler
10, 13 ve 14	<p>-Kapatılan şempanzelerin psikolojik durumlarıyla ilgili yapılan tanık görüşleri. Depresyon belirtileri gösteren şempanzeler.</p> <p>-Enstitüde bulaşık yıkayan, kafesleri temizleyen şempanze kayıtları.</p> <p>-Nim tıbbi deneylerde kullanılmak üzere Oklahoma Üniversitesi Primat Çalışmaları Enstitüsü'nden satın alınır. Ve Primatlar İçin Deneysel Tıp ve Cerrahi Laboratuvarı (LEMSIP)'na götürülür.</p> <p>-Çok küçük demir kafesler içinde şempanzelere ait görüntüler. Şempanzeler huzursuz ve hırçın görünmektedir.</p> <p>-Kafes içindeki şempanzeler iğne ile bayıltılır. Farklı hastalıkların deneyleri için farklı şempanzelerin seçilme sürecinin tanıklar tarafından anlatılır.</p> <p>-Annelerinden koparılmış yavru şempanzeler. Bu şempanzelerin Hepatit aşısıyla ilgili deneylerde kullanılacağına dair tanık bilgileri.</p> <p>-Bayıltılan şempanzeler kafeslerinden alınıp sedyeye laboratuvara götürülür.</p> <p>-Laboratuvarda sedyeye bağlanmış baygın şempanzelerin vücutlarından kan alınır.</p> <p>-Dr. Terrace "Nim bana deney için ödünç verilmişti" der.</p>	<p>-Nim'in diğer tüm şempanzelerle birlikte duygusal dünyasının göz ardı edildiği bir yaşama mahkum edilmesi.</p> <p>-Nim'in diğer tüm şempanzelerle birlikte çalışmaya zorlanması</p> <p>-Nim'in 'satılma' yoluyla nesneleştirilmesi.</p> <p>-Nim'in diğer tüm şempanzelerle birlikte demir kafeslerde tutsak edilmesi.</p> <p>-Nim ve diğer şempanzelerin bedenlerinin 'bilimsel amaçlar' için kullanılması.</p> <p>-Şempanzelerin yalnızca deney aracı olarak 'çıplak hayvan'a indirgenmesi.</p>
16 ve 17	<p>-Nim, LEMSIP'ten kurtarılır ve Cleveland Amory tarafından satın alınır.</p> <p>-Black Beauty çiftliğine götürülür. Burası toynaklı hayvanların olduğu bir çiftliktir. Burada tek başına bir kafeste yaşamaya başlar.</p> <p>-Nim'in mutsuz olduğuna dair tanık anlatıları.</p> <p>-Nim agresif tavırlar gösterir.</p> <p>-Nim çiftlikte insanların yaşadığı alana girmek ister.</p> <p>-Tanıklar Nim'in perişan bir halde olduğunu ve başından itibaren annesinden alınmaması gerektiğini anlatır.</p>	<p>-Nim'in asosyal olarak yaşamaya mecbur bırakılması.</p> <p>-Nim'in yarı tutsak olarak yaşamaya mecbur edilmesi.</p> <p>-Nim'in duygusal dünyasının göz ardı edilmesi.</p>

Tablo 2: Şempanze Nim'in nesneleştirilmesini gösteren sekanslar

Proje Nim'de, Rotha'nın belgesel anlatısında olması gerektiğini belirttiği "gerçekliğin yaratıcı dramatisasyonu" (akt. Winston 2021, 190) ilk sekanstan itibaren sık sık kullanılır. Bu yaratıcı dramatisasyonlarda Marsh,

tanıkların anlatisından başka kanıtı olmayan bilgileri görselleştirirken mizansenler yaratmaktadır. Marsh'ın bu mizansenlerde kullandığı tüm seçimleri (oyuncuların mimik ve jestleri, kamera açıları, çekim ölçekleri, mercekler vb.) bilim aracılığıyla hayvanların nesneleştirilmesini, dolayısıyla bir türün diğer tür üzerindeki 'egemenlik hakkını' sorunsallaştırmaktadır. Örneğin, belgeselin ilk sekansı Oklahoma Üniversitesi Primat Çalışmaları Enstitüsü'ndeki (Institute of Primate Studies) bir kafeste oldukça endişeli görünen yetişkin bir şempanzeye ait çekimlerle açılır. Kafesin içindeki şempanze hem bir kamera yardımıyla hem de kafesi görececek şekilde konumlandırılmış bir gözlem odasının penceresi yoluyla izlenmektedir. Bir şempanze animatroniğinin kullanıldığı bu sonradan sahnelendirmede, tutsaklaştırılmış ve yavruları elinden alınmış anne şempanzenin yeni doğan yavrusu Nim Chimpsky'yi sıkıca ve endişeyle tuttuğu gösterilir. Bu sahnenin devamında, yeniden bir sonradan sahnelendirme yöntemiyle, silahla bayıltilan anne şempanzeden yavru şempanzenin kaçırılması vardır. Anne şempanzenin silahla bayıltıldığı bilgisi, bir kişinin silüetik bir ışıkla ekrana silah doğrultup silahın tetiğini çekmesiyle canlandırılmıştır. Yönetmen acı çekmekte olan anne şempanze ile izleyicinin özdeşleşmesini ister. Bu noktada özdeşleşme, izleyicinin insan-hayvan ilişkilerine dair kendisine ahlaki sorular sormasına neden olur. Bu sorulardan bazıları şunlar olabilir: Bilim adına hayvanların esaret altında tutulması ahlaki midir? Bilim adına bir annenin yavrularının kendisinden kaçırılması, söz konusu anne hayvan da olsa ahlaki midir? Hayvanların 'deney nesnesi' olmaları ahlaki midir? Hayvanlar üzerinde egemenlik kuran bilim, bu egemenlik hakkını nereden almaktadır? Aslında bu sorular Nim'in bir deney hayvanı olarak yaşam boyu karşılaşmak zorunda kaldıklarını anlatan belgeselin felsefi sorularıdır. Bu soruların ortak teması hayvanların nesneleştirilmesidir. *Proje Nim*'de yalnızca seçilen kanıtlar ya da sonradan sahnelendirme gibi yöntemlerin kullanılması anlamında değil, anlatı kurgusu açısından da Nim'in bilim tarafından nesneleştirilmesine dikkat çekilmektedir. Örneğin, ikinci sekansta Columbia Üniversitesi'ni gösteren çekimlerin üzerine, deneyin yürütücüsü Profesör Herbert Terrace bir şempanzenin düşüncelerini anlayabilmenin, bir şempanze ve insan arasında iletişim kurabilmenin dilin gelişimi hakkında pek çok bilgi verebileceğini anlatmaktadır. Terrace'nin anlattıkları aynı zamanda Nim'in annesinden kaçırılmasının da gerekçesidir. Yavru şempanzenin kaçırılmasından sonra Profesör Terrace'nin bilimsel deneyi açıklamasına yapılan bu kesme önemlidir. Çünkü izleyiciyi, yavru şempanze ve annesinin yaşadığı trajediyle bilim arasında bağlantı kurmaya teşvik eder. Bilimi temsil

eden Herbert Terrace'nin odak noktası yalnızca 'bilimsel çıkarımlarıdır'. Nim, Terrace için 'bilim nesnesi'nden başka bir anlam ifade etmemektedir. Bu 'nesneleştirme' Nim'in duygusal bir canlı olarak görülmesine engel olan, doğa bilimlerindeki epistemik mirasın bir sonucudur. Foucault, 17. yüzyılın doğa bilimlerinde "tüm hayvansal semantik, ölü ve yararsız bir parça gibi düşmüştür. Hayvana dolanmış olan kelimeler çözülmüş ve sökülmüştür ve canlı varlık, anatomisi, biçimi, adetleri, doğumu ve ölümü itibarıyla *çıplakmışçasına*⁸ ortaya" çıkmıştır (2017, 193) demektedir. Diğer bir ifadeyle modern doğa bilimlerini biçimlendiren yaklaşımda 'hayvan' bir kasap tezgâhındaki et kadar 'varoluşundan' yalıtıktır. Yeni epistemolojide hayvanın temsili, onu kendi bütünlüğünden koparmış ve bir anatomiye indirgemıştır. Dolayısıyla bu episteme, bilimsel bilginin üretiminde hayvan bedeninin kullanılmasındaki etik ve vicdani her türlü engeli ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak bilim yoluyla hayvan bedenini kapatma, disipline etme ve onu sistemin yararı açısından kullanmak da olanaklı hale gelir. Bilim, bilgi için ortam hazırlarken "bilim insanının rolünü, bilimsel deneylerin failini gizlemiştir" (Adams 2021, 104). Nitekim 17. yüzyılda Descartes ve William Harvey gibi bilim insanları diri kesim yöntemiyle hayvanlar üzerinde deney yapar, 19. yüzyılda ise François Magendie'nin ve Claude Bernard'ın fizyoloji deneyleri (Franco, 2013: 238-273) önemli örneklerdir. 20. yüzyılda deneysel nörolog ve psikolog J.F. Fulton, zor bulunan ve 'pahalı olan' goriller yerine deneylerde daha 'ucuza satın alınabilen' şempanzelerin kullanılmasını teşvik etmiştir (The Beginnings, t.y.). Bir anlamda, Agamben'in Antik Yunan referansı ile kullandığı ve hayatın yalnızca biyolojik yanını yani canlılıkla ilgili özelliğini vurgulayan zoë'ye (2020, 9-10) indirilmesi halidir bu. Bu bir "Kartezyen Hayvan" (Timofeeva 2018, 76) algısıdır. Oysa hatırlayalım, Antik Çağ'da Platon, evrenin oluşumunu anlatırken gökyüzünde, karada ve denizde yaşayan hayvanların sınıflandırılmasında onların anatomik özelliklerini sahip oldukları yetiler ve değerlerle ilişkilendirmekteydi; kuşlar iyi, dört ayaklı memelilerin bir kısmı akılsız, balıklar ise en akılsız olanlardı (2015, 115-116). Bir doğa bilimcisi gibi hayvanları dikkatlice gözlemleyerek Antik Çağ'ın bu konudaki en önemli metnini yazan Aristoteles de tüm 'nesnel' gözlemleriyle birlikte evcil kümes hayvanlarının bir kısmını şehvetli, kuzgunları iffetli, bazılarını ise yüksek sesle ağlayan (2019, 6) canlılar olarak betimliyordu. Burada dikkat edilmesi gereken bu düşünürlerin hayvanlarla ilgili bilgilerinin doğruluğu /yanlışlığı değil, hayvana dair bilgilerinin biyoloji ve anatomi dışına ait olanı da ifade etmesidir. Böylesi betimlemeler hayvan

•••

8 Tarafımca italik olarak vurgulanmıştır.

varlığının görünmeyen 'doğasına', dolayısıyla anatomiyle sınırlandırılmayan varlığına işaret ediyordu. Bu kozmik epistemenin bir özelliği idi. Yeni episteme ise yalnızca görülebildiği, gösterilebildiği ve düzenleyebildiği biçimde hayvana bakmaktadır. Yeni epistemede "akılcı Kartezyen dünyanın burjuva konforu içinde... hayvanlara giriş izni yoktur; içeri ne Aristoteles'in ihtiyatlı kırlangıçları ne de Aziz Francesco'in kutsal kuşları girecektir" (Timofeeva 2018, 77). Yeni epistemolojide hayvan ve insan arasındaki ilişki indirgemeci bir bilme sorununa evrildikçe hayvanlar büyüyen bilginin nesnelere olmuşturlardır ve bilgi arttıkça hayvanlar, insanlardan uzaklaşmıştır (Berger 2020, 39).

James Marsh, belgeselini aynı kanıtları kullanan ancak izleyicinin dikkatini başka noktalara odaklayan bir anlatıyla kurgulayabilirdi. Örneğin, bu konuda yapılmış bir başka belgesel *A Conversation With Koko*'da (Rubin Tarant, 1999) Koko isimli gorilin Amerikan İşaret Dilini öğrenmesine odaklanılmıştır. Belgeselin dramatik yapısı işaret dilini öğrenmiş bir gorile vurgu yapmaktadır. Bu, bir bakıma bilimin başarısını da ima eder ve bu dramatik yapı, onun esaret altında tutulan bir goril olduğunu izleyicinin fark etmesini engellemektedir. Elbette yapımcının belgeseli bu yaklaşımla anlatma gibi bir zorunluluğu yoktur. Belgesel yönetmeninin konusuyla ilgili 'neleri' 'nasıl' göstereceği bir seçimdir ve bu seçim yönetmenin etik ve felsefi yaklaşımına bağlıdır. Nichols belgesellerin, planların kompozisyonları, dramatik kurgusu vb. yoluyla konuştuğunu ifade eder (2017, 87). O halde Marsh'ın seçtiği kanıtlar ve onları kullanma yöntemi hayvanın 'nesneleştirilmesi'ni anlatır. Yönetmen, bu anlatımla Foucault'nun söylemsel stratejiler (2000b, 86-94) olarak tarif ettiği, bilimlerin kendi hakkında konuşurken kurduğu meşruiyet noktalarını yapı bozuma uğratar. Foucault'nun ifade ettiği şekliyle bilimler söylemin içinden çıkıyorsa (2000b, 232) belgesel, öyküleme tekniğiyle doğa bilimlerinin hayvanla ilgili söylemsel bilgisini eleştirel bir tartışmaya açar. Çünkü belgeselde 'bilimle' ilişkili tüm göstergeler Nim'in 'nesneleştirilmesiyle' ilişkilendirilir. Hayvanlar söz konusu olduğunda nesneleştirmenin biçimleri vardır. Yönetmen bir söyleşisinde, belgesele konu olan deneyin, farklı iktidar ve güç seviyelerine sahip canlıların ilişkilerindeki güç dinamiklerini göstermesi açısından önemli olduğunu belirtir (Scott, 2011). Bu iktidar ilişkilerindeki uygulamalar da nesneleştirmenin farklı biçimlerini görmeye fırsat verir. Bu nesneleştirmenin biçimleri bir sonraki bölümde kapatma, cezalandırma, disipline etme ve bedenine nüfuz etme bağlamında çözümlenecektir.

Kapatma, Disipline Etme ve Bedene Nüfuz Etme Olarak Proje Nim

Foucault kapatma mekânlarını *Deliliğin Tarihi*'nde genel hastaneler,

miskinhaneler, ıslahevleri vb. (Foucault, 2006); *Hapishanenin Doğuşu*'nda kışlalar, yatılı okullar, fabrikalar, hapishaneler (Foucault, 2000a) olarak ele alır. Foucault'nun eserlerinde kapatma mekânları hem iktidarın farklı alanlardaki söylemlerinin birbirlerine eklenerek uygulandıkları yerlerdir hem de "asayiş" in (Foucault 2006, 111) sağlanması ve bedenlerin doğmakta olan kapitalist ekonomi için yararlı hale getirilmesi işlevini görürler. Örneğin, fabrikalar hem en çok kâr elde etmek için bedenleri disipline eder (Foucault 2000a, 216-217) hem de dilencilik, hırsızlık vb. suçların önlenmesine hizmet eder. Foucault *Deliliğin Tarihi* ve *Hapishanenin Doğuşu* gibi çalışmalarında kapatmayı odağına almış olmasına rağmen hayvanların kapatılmasının ardında bulunan insanlar ve hayvanlar arasındaki iktidar ilişkilerine değinmemiştir. Oysa eleştirel hayvan çalışmaları açısından endüstriyel hayvan çiftlikleri, endüstriyel kesimhaneler, tıbbi deney laboratuvarları, hayvanat bahçeleri de iktidarın klasik egemenlik aygıtlarından kapatma mekânları olarak işlev görür. Buralarda insan olmayan 'ötekiler' olarak hayvanlar, onlardan fayda sağlamak amacıyla egemenlik altına alınarak disipline edilmektedir. Hayvanın nesneleştirilmesini sağlayan kültürel ya da bilimsel söylemler buralarda sistem için yarar sağlayan uygulamalara dönüştürülür. Örneğin Thierman, *Apparatuses of Animality: Foucault Goes to a Slaughterhouse* (2010) makalesinde mezbahaları hayvanların 'nesneleştirildikleri' bir iktidar aygıtı olarak tanımlar ve bunu Foucaultcu anlamda mekânın içinde çözümlenen tüm iktidar ilişkileriyle inceler. Aynı makalede Thierman hayvan çalışmalarının uygulandığı laboratuvarları, üniversiteleri de iktidar aygıtları olarak tanımlamaktadır (2010, 92). Robert Kirk, hayvan deneyleri ve biyopolitikayı incelediği makalesinde hayvanların 'deney' olarak kullanıldığı tıbbi laboratuvarları biyopolitik mekânlar olarak tanımlar. Kirk burada, biyopolitikanın ikili işlevine dikkat çeker: İlki insan bedeniyle ilgili düzenlemelerin kaynağı olarak ve ikincisi hayvanların bedeninin zoë'ye indirilmesi olarak (Kirk 2016, 196). Bu, *Proje Nim*'in tartışmaya açtığı olgulardan biridir.

Belgesel boyunca Nim'in yaşamını sürdürdüğü mekânları kapatma mekânları olarak tanımlamak mümkündür. Bu mekânlar Nim'in doğumundan ölümüne kadar şu şekilde gösterilmektedir: 1) Primat Çalışmaları Enstitüsü: Nim burada esaret altında tutulan anne tarafından dünyaya getirilir. 2) Stephanie LaFarge'ın aile evi: Nim bu eve insan gibi yetiştirilmesi amacıyla gönderilmiştir. 3) Üniversiteye tahsis edilmiş büyük bir çiftlik ve üniversite odası: Nim'in işaret dilini öğrenmesi için araştırmacılardan Joyce Butler'ın ve Bill Tynan'ın bir çeşit zindan olarak tarif ettikleri "1,5 metre karelik penceresiz

ve havasız bir sınıf"ta eğitim alması. 4) Primatlar İçin Deneysel Tıp ve Cerrahi Laboratuvarı (LEMSIP, Laboratory Experimental Medicine Surgery in Primates): Nim, Primat Çalışmaları Enstitüsü tarafından medikal deney hayvanı olması amacıyla buraya satılmıştır. 5) Cleveland Amory'nin hayvan tedavi çiftliği ve Chris Byrne'in hayvan çiftliği: LEMSIP'ten 'kurtarıldıktan' sonra yaşamına devam ettiği yarı açık 'kapatma mekânı'. Bu mekânlar Nim'in belirli bir amaç doğrultusunda (Amerikan İşaret Dilini öğrenmesi ve tıbbi deney nesnesi olarak kullanılması) kendisinden fayda sağlanması için yaşamını sürdürmek zorunda kaldığı yerlerdir. Bu mekânların bazıları Nim'in doğal yaşamla sınırlı ilişkiler kurmasını sağlayan açık alanlara sahiptir. Ancak maymun araştırmacısı William McGrew'e göre laboratuvarlarda, zooloji bahçelerinde ya da evde gerçekleştirilen deneylerde kullanılan şempanzeler 'kapatıldıkları' alanın büyüklüğü ne olursa olsun kendi toplumsallıklarından uzaklaştırıldıkları ve hareketleri sınırlandırıldığı için özgürlükleri ellerinden alınmış canlılardır (2016, 58). Berger, çeşitli baskılarla marjinalleştirilen her mekânın, örneğin toplama kamplarının ya da tımarhanelerin hayvanat bahçeleriyle ortak bir yanı olduğunu ifade eder (2020, 52). Foucault, mekânın içindekileri düzene sokmak ve bir yarar oluşturacak şekilde biçimlendirmek bağlamında kapatma alanları olarak belirmelerine 18. yüzyıldan itibaren bitki ve hayvanat bahçelerini de dahil eder (2000a, 224).

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*'nun "itaatkar bedenler" (2000a, 207-255) bölümünde, bedenine disipline edilmesi ve kapatma arasında sıkı bir ilişki olduğunu vurgular. Kapatmanın ve disipline etmenin amacı iktidarın yararına işlevsel bedenler yaratmak için bedenlerin terbiye edilmesidir. Bu, iktidarın klasik egemenlik biçimlerinden biridir. Belgeselin başlığının da vurguladığı gibi Nim, bilim açısından 'projelendirilmiş' bir bedendir ve onun bedeninin disipline edilmesinin ilk aşaması 'insanlaştırılmasıdır'. Disiplinin amacı, insan bedenini "hayvansal ruhların nüfuz ettiğiinden çok otorite tarafından yoğrulan beden"e (Foucault 2000a, 234) dönüştürmekse Nim için 'olabildiğince' içindeki hayvan ruhundan arındırmaktır. Nim'in kıyafet giymesi, tuvaletini 'insanlar gibi' yapabilmesi, dişlerini fırçalaması, yemek masasında bebek sandalyesine oturarak tabaktan yemek yemesi Nim'in bedeninin 'insansı'laştırılmasıdır. Nim'in insansılaştırılması ne kadar iyi olursa deneyin yürütülmesi de uygulama açısından o ölçüde kolay olacaktır. Örneğin 'tuvalet eğitimi', araştırmacısını Nim'in tuvalet bakımı sorumluluğundan kurtarmıştır. Nim'in 'hayvan doğasındaki' deney açısından yük olan bütün özelliklerinden arındırılması için verilen eğitim, disiplinin bir parçasıdır. Ancak Foucault'nun da belirttiği gibi disiplin yalnızca hafif teknikleri değil,

bedenlerden olabildiğince yararlanmak için daha ağır teknikleri de kullanabilir. Foucault disiplin için “ne bir kurumla ne de bir aygıtla özdeşleşebilir: o bir iktidar tipi, iktidarı icra etmenin bir tarzı olup koskoca bir aletler, teknikler, usuller, uygulama düzeyleri, hedefler bütünü içermektedir... o bir teknolojidir” (2000a, 316) demektedir. Dolayısıyla disiplin, farklı teknolojileri amaçları açısından devreye sokabilir. Belgeselde insan iktidarının hayvan bedeni üzerindeki etkisinin disiplin ve ceza kapsamında açığa çıkarıldığı en önemli örnekler yedinci, sekizinci sekansta gösterilmektedir. Yedinci sekans, deneyde bilimsel bir ilerleme gösterilmediği için şempanze Nim’in, Primat Çalışmaları Enstitüsü’ne geri gönderilmesini göstermektedir. Beş yıl boyunca ‘insan gibi yetiştirilen’, kendi türüyle hiçbir iletişim kurmayan Nim, bu kapatma mekânında tanıkların aktardıklarına göre diğer şempanzelerle karşılaştığında büyük bir tedirginlik duymuştur. Enstitü çalışanlarından bir tanık burayı şöyle tarif eder: “Bizim kafeslerimiz, kafesti. Tıpkı bir hapisane gibi sade, çirkin, karanlık ve rutubetli bir hapisane”. Arşiv fotoğrafları bu “hapisane”deki şempanzelerin boyunlarında kalın tasmalara kesme yapar. Bu tasmalara bağlanan zincirler şempanzelerin bedenlerini yönlendirip yapmaları ve yapmamaları gerekenleri onlara hatırlatmak içindir. Foucault, bedeninin daima iktidar ilişkilerinin sahası olduğunu, iktidarın “onu [bedeni] kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte” (2000a, 63) olduğunu söyler. Belgesel tanıkları, enstitünün kurucusu Dr. Lemmon’ın burada elektrikli bir sopayla dolaştığını anlatır. Elektrikli teller, demir kafesler, tasmalar, elektrikli sopalar insan iktidarının hayvanlar üzerindeki egemenliğini kurmak için kullanılan disiplinsel araçlardır ve Foucault’nun disiplinsel iktidar olarak işaret ettiği yapıya gönderme yapar. Belgesel, Primat Çalışmaları Enstitüsü’ndeki araştırmacıların “disiplin teknisyenleri” gibi hareket ettiğini gösteren tanıklara ve kanıtlara yer verir. “Disiplin teknisyenleri” gibi hareket eden bu araştırmacılar “bedenin bireysel ve ortaklaşa olarak baskı altına alınmasına yönelik usulleri yoğur[maktadırlar]” (Foucault 2000a, 253). Şempanzelerin ‘uygunsuz davranışları’ tasmalarından hızlıca çekme ya da elektrikli sopalarla bedenlerine dokunma biçimindeki tekniklerle düzene sokulmaktadır. Bir görevlinin depresyona giren Nim’le ilgili sözleri enstitüdeki disiplin tekniklerinin arkasındaki söylemi açığa çıkarır: [Nim] “artık büyümeli, yalnız ve şımarık bir çocuk olmaktan kurtulmalıydı. Sosyalleşmeliydi. Bir tavrı ve rolü olmalıydı. Herkesin bir iş ihtiyacı vardır. Bir amacı olmalıdır”. Primat Çalışmaları Enstitüsü’yle ilgili belgeselde aktarılan her gösteren Foucault’nun kapatmaya ve disipline dair çözümlerini, insanların hayvanlar üzerindeki egemenliği açısından

görünürleştirir. Foucault, disiplinci iktidar ilişkilerinin “sürekli bir ekonomi tarzının üzerinde iş gören bir iktidar” (2000a, 256) olduğunu ve daima tâbi olanlardan hep en fazlasını elde etmek peşinde (2000a, 255) olduğunu söyler. Belgesel, Nim ve diğer deney hayvanlarıyla kurulan ilişkilerin özünde ‘insan yararına’ onlardan daima en fazlasını çıkarıp alma olduğunu gösterir. İnsan yararına hayvanlardan en fazlasını çıkarıp alma söz konusu olduğunda disiplinci iktidar teknolojileriyle biyoiktidar teknolojileri birbirine eklenebilir. Belgeselin on üçüncü, on dördüncü ve on beşinci sekansı Foucault’nun Collège de France’taki 17 Mart 1976 tarihli dersinde tartışmaya açtığı (2003, 245-269) ve *Cinselliğin Tarihi* (Foucault, 1993) *Güvenlik, Toprak, Nüfus* (2019) gibi çalışmalarında iktidarın yeni eğilimlerini çözümlediği bir olguyu Nim’in deneyimleri üzerinden somutlaştırmaktadır.

Foucault, egemenliğin klasik biçiminde, hükümdarın uyrukları üzerinde yaşatma ve öldürme hakkına sahip olması şeklinde bir iktidara sahip olduğunu ve bunun daha çok öldürme hakkı olarak anlaşılması gerektiğini yazar (2003, 246). 18. yüzyılda disiplinci iktidara eklenen ve insan türünün biyolojik potansiyellerini nüfus, hastalık, sağlık, üreme, ölüm şeklinde düzenleyen biyopolitik iktidar teknolojileri gelişmeye başlar (Foucault 2003, 248-252). “Şimdi, iktidar giderek daha az öldürme hakkı olmakta ve giderek daha çok, yaşatmak için müdahale etme...hakkına dönüşmektedir” (Foucault 2003, 253). Bu nedenlerle iktidar ve bilme arasında sıkı bir ilişki oluşur ve yaşamı düzenleme, denetleme, dönüştürme yöntemlerinin geliştirilmesinde iş birliği yaparlar (Foucault 1993, 146). Bu çerçevede Foucault, tıbbi kurumları biyopolitik kurumlar olarak tanımlar (2003, 256). Foucault değinmesi de yine bu çerçevede tıbbi araştırma laboratuvarları da biyopolitik kurumlar olarak işlev görmektedir. Çünkü Foucault’nun biyopolitik teknolojilerden bahsederken ısrarla altını çizdiği ‘insan türünün’ potansiyellerini arttırma ve düzenleme uygulamalarının önemli bir parçası deneysel tıpla ilişkilidir ve buralarda her çeşit insan dışı canlı, denek olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla buralarda, Foucault’nun çözümlediği iktidar uygulamalarının ‘türcü’ birkaç katmanı bulunur. Öncelikle açık bir biçimde hayvanların denek olarak kullanıldığı laboratuvarlar insan türünün gelişimi için hayvanların yaşam hakkının ve bedensel bütünlük hakkının göz ardı edildiği alanlardır. Bu tür hayvan deneyi laboratuvarları kapatma mekânlarıdır çünkü bu laboratuvarlar hayvanların bedenlerinden ‘insan yararına’ en fazla fayda sağlamak amacıyla çalışır. On üçüncü sekanstan itibaren Nim ve diğer şempanzelerin Primatlar İçin Deneysel Tıp ve Cerrahi Laboratuvarı’na satıldığı gösterilir. Burası Hepatit, HIV vb. aşı araştırmaları için şempanzeler üzerinde deneylerin yapıldığı bir yerdir ve

Foucault'nun iktidarın modern biçimi olarak çözümlediği biyopolitik iktidar teknolojilerinin mekânıdır. On dördüncü ve on beşinci sekans LEMSIP'te deney olarak kullanılan hayvanlara yapılan tıbbi müdahaleleri fotoğraflarla göstermektedir: Büyük demir kafeslerde iğne yapılan, bayıltılan, sedyelere bağlanmış, korku dolu gözlerini açmış yavru ve yetişkin şempanzeler. Belgeselin genelinde olduğu gibi bu kanıtlarda da yönetmenin görüntü üzeri vb. biçimlerde gösterdikleriyle ilgili sesli yorumlarına yer verilmez. Ancak görüntüsel gösterenlerden burada, insan türünün biyolojik kapasitesini artıracak biyopolitikalar gereği, Foucault'nun egemenliğin klasik biçimindeki kapatma ve bedene doğrudan müdahale etme teknolojilerinin ve öldürme 'hakkı'nın hayvanlara uygulandığı anlaşılmaktadır. Foucault'nun biyopolitik iktidar çözümlemelerini zenginleştiren Giorgio Agamben *Kutsal İnsan* kitabının "yaşamayı hak etmeyen can" (2020, 163) bölümünde biyopolitiğin bazı canları yaşamaya değer, bazılarını da değerden yoksun hayat olarak işaretlediğini aktarmaktadır. Ötenazi hakkıyla ilgili 1920'lerde yayınlanan bir kitaptan yola çıkan bu çalışma "modernliğin temel biyosiyasal yapısı-[yani] hayatın değerliliğine (ya da değersizliğine) hükmetme"ye (Agamben 2020, 164) değinmiş ve Nazi rejiminin akıl hastalarını, Yahudileri vb. 'yaşamayı hak etmeyen can' olarak tıbbi deneylerde insan kobaylar olarak kullanmasını tartışmıştır (Agamben 2020, 184-190). Agamben burada "modernliğe özel biyosiyasal ufukta, bir zamanlar sadece egemenin/hükümdarın girebildiği bu metruk istisna alanına artık doktorlar ve bilimcilerin" de girdiğini (2020, 184-190) ifade eder. Bu alan hangi canın yaşamaya değer olduğunu karar verenlerin alanıdır ki Marsh'ın belgeselinde gösterilenler, Nim'in yaşamının seyrinin bu alandaki bilim insanlarının ve araştırmacıların kararına bağlı olduğudur. Agamben'in Nazi rejiminden örneklerle, ırkçılık ve biyopolitika/biyoiktidar arasındaki ilişkiye yaptığı vurguya benzer biçimde, Marsh'ın belgeseli de LEMSIP'le ilgili gösterdiği kanıtlarla 'türçülük' ve biyoiktidar teknolojileri arasındaki ilişkiyi görmeye olanak verir. Marsh bu sekansa LEMSIP araştırmacısının şu sözlerini de dahil eder: "Kesinlikle bir ilacın insanlara uygun olabilmesi için onu hayvanlarda test edemezsiniz. Bu insanlı olmaz. Çünkü onları zaten kafese koymuşsunuz. En başından hatalıydı. Gerisi daha da kötü".

Foucault, iktidar çözümlemelerinde iktidar stratejilerince üretilen bilmenin (savoir) etkilerine odaklanır (2019, 4-5). İnsanın hayvan üzerindeki egemenliği söz konusu olduğunda, 17. yüzyılda hayvanlarla ilgili üretilen epistemolojinin 'insan yararına' hayvanların yaşamını değersizleştirmek gibi etki yarattığını söylemek mümkündür. James Marsh'ın belgeseli hem

bu epistemolojinin hayvanlar üzerindeki etkisini bir 'deney hayvanının'⁹ yaşamına odaklanarak görünürleştirir hem de bilme etkinliğinin kendisinin Nim örneği açısından bir iktidar ilişkisi olarak şekillendiğini vurgular. Belgeselin on sekizinci ve son sekansı Nim'in LEMSIP'ten kurtarılmasının üzerinden on yıl geçtiğini, 1995'te LEMSIP'in kapandığını, Nim'in 26 yaşında kalp krizinden öldüğünü, esaret altında tutulan şempanzelerin kurtarılması için gönüllü olan kişileri gösterir.

Sonuç

Bu belgesel, Amerikan İşaret Dilinin öğretilmesi için annesinden kaçırılan ve ömrünü doğal yaşamından ve kendi türünden uzakta, farklı kapatma mekânlarında geçiren şempanze Nim hakkındadır. Belgeselde Nim'in yaşamını aktarmak için seçilen tüm kanıtlar insanın hayvan üzerindeki egemenliğini gösteren bağlamsal kurguyla bir araya getirilmiştir. Bu dolaylı anlatım yönetmenin konu hakkındaki yaklaşımını ortaya koyar. Bununla birlikte bu dolaylı anlatım, eleştirel bir izleme deneyimine yol açar ve izleyiciyi, insanın hayvanlar üzerindeki egemenliğini, bu egemenliğin sınırlarını, biçimlerini ve tekniklerini düşünmeye yönlendirir. Bu bakımdan belgeselin 1970'lerde gelişmeye başlayan, günümüzde özellikle Batı'da önemli bir akademik disiplin haline gelen eleştirel hayvan çalışmalarına katkı sağladığı düşünülmektedir. Öte yandan belgeselin merkezinde yer alan insanın hayvan üzerindeki egemenliği, 2000'lerde eleştirel hayvan çalışmalarının kuramsal kaynaklarından biri olan Foucault'nun araştırmalarına atıf verici özelliktedir. Çünkü belgesel, bu egemenliği belirli teknikler (kapatma, disipline etme, canlı yaşamını düzenleme) aracılığıyla uygulanan, belirli söylemlerden (anatomik bir 'şey' olarak hayvan) ayrılmayan bir olgu olarak sunar. Bu, Foucault'nun tartıştığı episteme meselesine ve iktidar ilişkileri çözümlemelerine karşılık gelir.

•••

9 "Yük hayvanı", "evde yaşayan hayvan", "sirk hayvanı", "denek/deney hayvanı" bütün bu ifadeler de gizli biçimde hayvanlarla ilişkimizdeki sorunlu yanları göstermektedir. Bu araştırılması gereken ayrı bir makale konusudur.

Kaynakça

- Adler, M. 2008. "The Chimp That Learned Sign Language." Erişim tarihi 15 Ocak 2022. <https://www.npr.org/2008/05/28/90516132/the-chimp-that-learned-sign-language>
- Adorno, Theodor ve Max Horkheimer. 2014. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çeviren Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan. Ankara: Kabalcı Yayınları.
- Adams, Carol J. 2021. *Ne Adam Ne Hayvan: Feminizm ve Hayvanların Savunulması*. Çeviren Sevda Deniz Karali. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Agamben, Giorgio. 2009. *Açıklık İnsan ve Hayvan*. Çeviren Meryem Mine Çilingiroğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Agamben, Giorgio. 2020. *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. Çeviren İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aristotle. 2019. *Aristotle's History of Animals in Ten Books*. Erişim tarihi 27 Kasım 2021. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/59058/pg59058-images.html#Pg001>
- Asdal, Kristin, Tone Druglitrø, Steve Hinchliffe. 2017. *Humans, Animals and Biopolitics: The More-than-Human Condition*. New York: Routledge.
- Baker, Steve. 2001. "Animals, Representation and Reality." *Society and Animals* 9 (3): 189-201. <https://doi.org/10.1163/156853001753644372>
- Berger, John. 2020. *Hayvanlara Niçin Bakarız?*. Çeviren Cevat Çapan. Ankara: Delidolu Yayınları.
- Best, Steven. 2009. "The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education." *Journal for Critical Animal Studies* 7(1): 9-52. <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2012/09/JCAS-VII-Issue-1-2009.pdf>.
- Boggs, Colleen Glenney. 2013. *Animalia Americana: Animal Representations and Biopolitical Subjectivity*. New York: Columbia University Press.
- Boon, Tim. 2021. "Bilim, Toplum ve Belgesel." *Belgesel Sinema Kitabı* içinde, editör Brian Winston, 602-618. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chrulew, Matthew ve D. Joseph Wadiwel. 2016. *Foucault and Animals*. Leiden, Boston: Brill.
- Editorial Board. 2003. "The History and Philosophy of the Center on Animal Liberation Affairs." *Animal Liberation Philosophy and Policy Journal* 1(1): 2-5. <http://www.criticalanimalstudies.org/wp-content/uploads/2012/09/JCAS-Vol-1-Issue-1-2003.pdf>.
- Epstein, Sonia Shechet. 2017. "Lions and Ostrich and Elephants: Carl Akeley and Documentary Cinema." *Sloan Science and Film*. Erişim tarihi 2 Eylül 2022.

<http://www.scienceandfilm.org/articles/2845/lions-and-ostrich-and-elephants-carl-akeley-and-documentary-cinema>

- Esposito, Roberto. 2008. *Bios: Biopolitics and Philosophy*. Minneapolis: The University of Minnesota Press.
- Foucault, Michel. 1993. *Cinselliğin Tarihi*. Çeviren Hülya Tufan. İstanbul: Afa Yayınları.
- Foucault, Michel. 2000a. *Hapishanenin Doğuşu*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, Michel. 2000b. *Bilginin Arkeolojisi*. Çeviren Veli Urban. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. 2003. *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Çeviren Şehsuvar Aktaş. İstanbul: YKY.
- Foucault, Michel. 2006. *Akıl ve Akıl Bozukluğu Klasik Çağda Deliliğin Tarihi*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, Michel. 2017. *Kelimeler ve Şeyler*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, Michel. 2019. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. Çeviren Ferhat Taylan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Franco, Nuno Henrique. 2013. "Animal Experiments in Biomedical Research: A Historical Perspective." *Animals* 3 (1): 238-273. <https://doi.org/10.3390/ani3010238>
- Garrard, Greg. 2016. *Ekoeleştirir Ekoloji ve Çevre Üzerine Tartışmalar*. Çeviren Ertuğrul Genç. İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Gaycken, Oliver. 2015. *Devices of Curiosity*. New York: Oxford University Press.
- Glynn, Andy. 2011. *Belgeseller Nasıl Yapılır, Nasıl Dağıtılır?* Çeviren Zeynep Mertoğlu Oğur ve Nalan Işık Çeper. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Güçlü, Özlem. 2021. "Bu Filmde Hiçbir Hayvana Zarar Verilmemiştir: Son Dönem Türkiye Sienmasında Hayvanlara Kötü Muamele Üzerine Bir Tartışma." *İnsan, Hayvan ve Ötesi* içinde, editörler Kiraz Özdoğan, M. Fatih Tatari ve Ali Bilgin, 133-167. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Gürkan, G. Özen. 2014. "Kimin Bedeni, Kimin Kararı: Hayvan Bedenine Dair Toplumsal Algı Üzerine Biyopolitika Kapsamında bir İnceleme." *Vegan Abolisyon* 2 (Güz): 7-9.
- Kafka, Franz. 2021. "Akademi İçin Bir Rapor" Çeviren Gülperi Sert. Ceza Kolonisinde ve Diğer Öyküler içinde. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kirk, Robert G.W. 2016. "The Birth of The Laboratory Animal: Biopolitics, Animal Experimentation, and Animal Wellbeing." *Foucault and Animals*

- çinde, editörler Matthew Chrulew ve Dinesh Joseph Wadiwel, 193-222. Leiden, Boston: Brill.
- Koyuncu, Emre. 2015. "İktidar ve Hayvanlar: Hayvan Meselesini Foucault ile Düşünmek." *Cogito* 80: 86-97.
- Koyuncu, Emre. 2018. "Animals as Criminals: A Foucauldian Perspective on Animal Trials." *Parergon* 35 (1): 79-96.
- Scott, Daniel James (2011). "Project Nim: An Interview with Director James Marsh", *Filmmaker Magazine*. Erişim tarihi 15 Ağustos 2022. <https://filmmakermagazine.com/25420-project-nim-an-interview-with-james-marsh/#.YzgwTHZBw2w>
- McGrew, William. 2016. *Şempanzelerde Maddi Kültür*. Çeviren Dilek Eylül Dizdaroğlu. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mullins, Alisa. 2009. "One More Reason to See 'The Cove'." Erişim tarihi 16 Şubat 2022. <https://www.peta.org/blog/one-reason-see-cove/>
- Narmanlıoğlu, Haldun. 2013. "Vahşi Yaşam Filmleri Tarihi Bağlamında Blue-Chip Yapımlar." *Atatürk İletişim Dergisi* 5: 25-42.
- Nichols, Bill. 2017. *Belgesel Sinemaya Giriş*. Çeviren Eruçman Duygu. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Nichols, Bill. 2021. "Kanat Sorunu, Retoriğin Gücü ve Belgesel Sinema." *Belgesel Sinema Kitabı* içinde, editör Brian Winston, 85-98. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Plantinga, Carl. 2021. "Kaynağa Güvendiğim Zaman İnanırım: Belgesel Görüntüler ve Görsel Kanıt." *Belgesel Sinema Kitabı* içinde, editör Brian Winston, 98-111. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Platon. 2015. *Timaios*. Çeviren Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları.
- Ritvo, Harriet. 2007. "On the Animal Turn." *Deadalus Journal of the American Academy of Arts & Science* 136 (4): 118-122. <https://doi.org/10.1162/daed.2007.136.4.118>
- Revel, Judith. 2005. *Michel Foucault Güncelliğinin Ontolojisi*. Çeviren Kemal Atakay. İstanbul: Otonom Yayınları.
- Ryan, Derek. 2019. *Hayvan Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. Çeviren Ayten Alkan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdoğan, Kiraz ve Ali Bilgin. 2021. "Güvenlik Mekanizması Olarak Köpek Nüfus Yönetimi ve Sokak Köpekleri." *İnsan, Hayvan ve Ötesi Türkiye'de Hayvan Çalışmaları* içinde, editörler Kiraz Özdoğan, Fatih Tatari ve Ali Bilgin, 69-93. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Saunders, Dave. 2014. *Belgesel*. Çeviren Ali Nejat Kanyaş. İstanbul: Kolektif Yayınları.

- Scherer, Logan. 2010. "'The Cove' Goes Undercover." Erişim tarihi 19 Şubat 2022. <https://www.peta.org/blog/cove-goes-undercover/>
- Sealey, Alison ve Lee Oakley. 2013. "Anthropomorphic Grammar? Some Linguistic Patterns in the Wildlife." *Text & Talk* 33(3): 399-420. <https://doi.org/10.1515/text-2013-0017>.
- Shapiro, Kenneth. 2020. "Human-Animal Studies: Remembering the Past, Celebrating the Present, Troubling the Future." *Society & Animals* 28 (7): 797-833. <https://doi.org/10.1163/15685306-BJA10029>
- Shapiro, Kenneth ve Margo DeMello. 2010. "The State of Human-Animal Studies." *Society and Animals* 18 (3): 307-318. <https://doi.org/10.1163/156853010X510807>
- Simondon, Gilbert. 2019. *Hayvan ve İnsan Üzerine İki Ders*. Çeviren Emre Sünter. İstanbul: Norgunk Yayınları.
- Stănescu, Vasile. 2019. Defining Critical Animal Studies with Vasile Stănescu. Defining HAS video series. *Animals and Society Institute*. Erişim tarihi 26 Haziran 2022. <https://www.animalsandsociety.org/resources/resources-for-scholars/defining-human-animal-studies-an-asi-video-project/defining-critical-animal-studies-with-vasile-stănescu/>
- The Beginnings. t.y. *Project r&r: Release and Restitution for Chimpanzees in U.S. Laboratories*. Erişim tarihi 17 Ocak 2022. <https://releasechimps.org/research/history/beginnings>
- Thierman, Stephen. 2010. "Apparatuses of Animality: Foucault Goes to a Slaughterhouse." *Foucault Studies* 9: 98-110. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i9.3061>
- Timofeeva, Oxana. 2018. *Hayvanların Tarihi: Felsefi Bir Deneme*. Çeviren Barış Engin Aksoy. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Winston, Brian. 2021. "Anlatıldığı Gibi Yaşam." *Belgesel Sinema Kitabı* içinde, editör Brian Winston, 190-205. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wolfe, Cary. 2013. *Before the Law: Humans and Other Animals in a Biopolitical Frame*. Chicago: The University of Chicago Press.

Filmler

- Akaley, Carl (Yönetmen). (1921-1922). *Meandering in Africa* [Belgesel Film]. Zaire: Bilinmiyor.
- Arnold, Andrea (Yönetmen). (2021). *İnek* [Belgesel Film]. İngiltere: BBC Film.
- Einsiedel, Orlando Von (Yönetmen). (2014). *Virunga* [Belgesel Film]. Birleşik Krallık, Kongo: Violet Films, Grain Media.
- Ehrlich, Pippa ve James Reed (Yönetmen). (2020). *Ahtapottan Öğrendiklerim* [Film]. South Africa.

- Flaherty, Robert (Yönetmen). (1922). *Kuzeyli Nanook* [Belgesel Film]. ABD: Revillon Frères, Pathé Exchange.
- Lumiere, Louis ve Lumiere, Auguste (Yönetmen). (1896). *Bir Trenin La Ciotat Garına Varışı* [Aktüel Film]. Fransa: Société A. Lumière et ses Fils.
- Marsh, James (Yönetmen). (2011). *Proje Nim* [Belgesel Film]. İngiltere, ABD: BBC Films, Passion Pictures, Red Box Films.
- Monson, Shaun (Yönetmen). (2005). *Earthlings* [Belgesel Film]. ABD: Nation Earth.
- Porter, S. Edwin (Yönetmen). (1903). *Electrocuting an Elephant* [Aktüel Film]. ABD: Thomas Edison.
- Phisoyos, Louie (Yönetmen). (2009). *Koy* [Belgesel Film]. ABD: Fisher Stevens, Paula DuPre Pesmen.
- Robinson, Nick (Yönetmen). (2021). *Baloncuk Resifin Mucizeleri* [Belgesel Film]. ABD: Screen Australia, Screen Queensland, Bioquest Studios, Wild Pacific Media.
- Tarant, Rubin (Yapımcı). (1999). *A Conversation With Koko* [Belgesel Film]. ABD: Nature-PBS.

Kitap İncelemesi

Çağla KUBİLAY

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-6247-7136>

kubilay@media.ankara.edu.tr

İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı

Oya Tokgöz

İmge Kitabevi, 2023, İkinci Baskı, 496 sayfa.

Türkiye’de iletişim çalışmalarının akademik bir disiplin olarak kurumsallaşması sürecinde öncü isimlerden biri olan Prof. Dr. Oya Tokgöz’ün ilk baskısı 2015 yılında yapılan *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı* başlıklı kitabının ikinci baskısı geçtiğimiz mart ayında yapıldı. Başta *Temel Gazetecilik* kitabı olmak üzere siyasal iletişim, siyasal kampanyalar, tüketim ve reklamdaki medya-kadın ve çocuk ilişkisine, yerel basına, iletişim eğitimi ve iletişim araştırmalarına dek son derece geniş bir yelpazedeki yayınlarıyla¹ tanınan Tokgöz’ün iletişim kuramları alanındaki bu çalışması uzun yıllara dayalı bir emeğin ürünü. Zira Tokgöz, 2008 yılında emekli olmadan önce Ankara

- 1 Tokgöz’ün 2005 yılına kadar gerçekleştirdiği çalışmaların kapsamlı bir değerlendirmesi için Ömer Özer’in “Dört On Yılın Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz’ün Türkiye’de İletişim Alanına Katkıları” (2005) başlıklı çalışmasına bakılabilir. Özer’in çalışmasından sonra Tokgöz, özellikle iletişim araştırmaları ve iletişim eğitimi konularında önemli makaleler yazmış (2006; 2015) ve son olarak da anılarını *Bir İletişim Duayeninin Anıları* (2021) adıyla yayımlamıştır. Bu süreçte kitaplarının yeni baskılarının yapıldığını da hatırlatalım.

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi • © 2023 • 10(1) • bahar/spring: 253-262

Kitap İncelemesi

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda Anglo-Amerikan İletişim Kuramları dersini uzun yıllar yürütmüştü. Üstelik hem anularında (2021) hem de bu kitabın başlangıç kısmında söz ettiği gibi Ünsal Oskay'ın iletişim kuram ve araştırmaları dersinde kullanmak üzere bazı makaleleri Türkçeye çevirişine ve bunları daha sonra bir derleme kitaba dönüştürme sürecine de tanıklık etmişti. Tam da bu nedenle Tokgöz'ün kitabı, Türkiye'de iletişimle ilgili çok az şeyin bilindiği 1960'ların sonlarından başlayıp günümüze uzanan bir birikimin ürünü olarak değerlendirilmelidir. Nitekim kendisi de kitabını böyle bir tarihsel bağlam içerisine yerleştirmenin zorunlu olduğuna işaret etmektedir (15).

Yazar kitabın amacını, "Anglo-Amerikan iletişim kuram ve araştırmalarının neden ve niçin yapıldığını tartışmak ve değerlendirmek" olarak ifade etmekte ve devamında da "20. yüzyılın başından itibaren oluşmaya ve gelişmeye başlayan iletişim disiplini içinde geçirilen çeşitli aşamaları ve yöntemleri gözden geçirmek ve tartışmaya açmak" (23) biçiminde genişletmektedir. Bu ifadeler, yazarın yalnızca Anglo-Amerikan iletişim kuramlarının bir dökümüyle yetinmek istemediğini, kuramları tarihsel-toplumsal bağlamlarına yerleştirmenin yanı sıra kuramlara dair bir tartışma yürütmeyi arzuladığını da göstermektedir. Tam da burada, her ne kadar başlığı ele veriyor olsa da kitabın bir başka özelliğine dikkat çekmek gerekir. Türkiye'de iletişim fakülteleri ile lisansüstü medya ve iletişim programlarında ders kitabı olarak okutulmak üzere yayımlanan kuram kitapları çoğunlukla hem ana akım hem de eleştirel iletişim kuramlarını bir arada ele almaktadır. Tokgöz ise eleştirel iletişim kuramlarını dışarıda bırakarak tamamen ana akım kuramlara odaklanması nedeniyle farklılaşmaktadır. Sınırlı gibi görünen bu odak, tersine, daha kapsamlı ve derinlemesine değerlendirmeleri mümkün kılmaktadır.

Kitap, giriş ve sonuç dışında toplamda altı kısım ve on sekiz bölümden oluşmaktadır. İçindekiler kısmına bakıldığında, iletişim araştırma ve kuramlarına dair yaygın kabul gören bir dönemselleştirmenin (güçlü etkiler, sınırlı etkiler, yeniden güçlü etkiler) kitabın yapılandırılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.² Kitabın birinci kısmı, böyle bir tarihsel anlatı doğrultusunda,

2 Dennis McQuail'e göre, kitle iletişiminin etkisi üzerine yapılan araştırmalar üç dönemde incelenebilir. 19. yüzyılın sonlarından 1930'lu yıllara dek süren birinci dönemde kitle iletişim araçlarının güçlü etkileri olduğu varsayılmıştır. 1940-1960 yıllarını kapsayan ikinci dönemde yapılan ampirik araştırmaların sonucunda, kitle iletişim araçlarının zannedildiği kadar da güçlü olmadığı iddia edilmiştir. 1970'li yıllarda ise etki sorununun yeniden ele alınmasıyla

“Anglo-Amerikan kuram ve araştırmalarını daha kolay anlamamızı” (39) sağlamak üzere tasarlanmıştır. “Avrupa ve ABD’de İletişim Bilimine Katkıda Bulunanlar” başlıklı bu kısımda Tokgöz, öncelikli olarak endüstri devriminin ulaşım ve baskı teknolojisinde yol açtığı gelişmeler üzerinde durmakta ve 19. yüzyıl sosyolojisinin ortaya çıkan bu gelişmeleri ve değişimleri yorumlama biçimlerini ele almaktadır. Kanımca, bu kısmın en önemli bölümü “Amerikan Sosyolojisinin Gelişiminde Chicago Ekolünün Rolü ve Önemi” başlıklı üçüncü bölümdür. Zira 19. yüzyıl sonunda kurulan ve 20. yüzyılın ilk yarısında neredeyse Amerikan sosyolojisiyle özdeşleşen Chicago Okulu’nun iletişime dair çalışmaları, Türkiye’de uzun yıllar iletişim kuramları kitaplarında (ve hatta ders içeriklerinde) ihmal edilmiştir. Bu ihmal yalnızca Türkiye’ye özgü de değildir. Morva’nın (2013, 12) işaret ettiği gibi Chicago Okulu özellikle pragmatik sosyal kuramının basit bir yararlılık olarak değerlendirilmesi ve ampirik yöneliminin kuramsal yetersizliğinin işareti olarak kabul edilmesi vb. nedenlerle Avrupalı kuramcılarca uzun yıllar küçümsenmiş ve görmezden gelinmiştir.³ Okulun iletişim araştırmaları bağlamında ihmalinde ise Paul F. Lazarsfeld’in yöneticiliğini yaptığı Uygulamalı Toplumsal Araştırmalar Bürosu’nu (UTAB) merkeze alan iletişim araştırmaları tarihyazımının etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1970’lerde ve 1980’lerde bu yaklaşıma yönelik eleştiriler ortaya çıkmasına rağmen Türkiye’de yayımlanan iletişim kuramları kitaplarında genellikle bu tarihyazımı doğrultusunda hareket edilmiş ve Chicago Okulu’nun iletişim alanına katkıları da uzun süre yok sayılmıştır.⁴ Bu bağlamda Tokgöz’ün ilk baskısı 2015’te yapılan kitabında Okula bir bölüm ayırarak iletişim alanına katkılarını aktarması son derece önemlidir. Tokgöz bu bölümde Okula dair değerlendirmesini, öne çıkan dört isim -Charles Horton Cooley, George Herbert Mead, Robert Ezra Park ve John Dewey- üzerinden yapmıştır. Bu değerlendirmenin dikkat çeken tarafı, her bir ismin özgün yanlarını vurgulamasının yanı sıra çalışmalarının ortaklaştığı noktalara da yer vermesidir. Her ne kadar bu dört isim önemli figürler arasında bulunsada bu bölümde diğer üyelere/bağlantılı isimlere kısaca olsa bile değinilmesi, Okulun kuramsal zenginliğinin ve çalışmalarının çeşitliliğinin daha iyi yansıtılmasını sağlayabilir. Ayrıca Okulun felsefi kökeninde

•••

uzun vadeli etkilerin araştırılmasına yönelik yeni bir araştırma hattı ortaya çıkmış ve kitle iletişim araçlarının gücü yeniden vurgulanmıştır (McQuail 1983, 48-50).

3 Chicago Okulu’na ilişkin bu olumsuz önyargılar 1970’li yıllardan başlayarak hem ABD’de hem de Avrupa’da değişmeye başlamış ve kent sosyologları, sosyal psikologlar ve etnograflar okula ilgiyle yaklaşmıştır (Morva 2013, 18).

4 Bu ihmalin ortadan kaldırılmasında Oya Morva’nın 2013 tarihli *Chicago Okulu, Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi* adlı çalışmasının etkili olduğu söylenebilir.

bulunan pragmatizme ve ayırt edici özelliği olan etnografik yaklaşımına kitabın sonraki baskılarında daha fazla yer ayrılarak bu bölümün daha da derinleştirilmesi mümkündür. Böylece Chicago Okulu'nun çalışmalarının, sonraki bölümlerde incelenen Columbia Üniversitesi bünyesinde yapılan çalışmalardan kuramsal ve yöntemsel olarak farklılaştığı noktalar da netleştirilebilir. Yine de bu bölümün Chicago Okulu ile yeni tanışan okur için özellikle sembolik etkileşimcilik, ayna benlik, birincil gruplar gibi kavramlar bağlamında oldukça aydınlatıcı olduğunu not etmek gerekir.

Sonraki kısımda yazar, Harold D. Lasswell, Paul F. Lazarsfeld, Carl Hovland ve Kurt Levin'e odaklanarak farklı disiplinlerden gelen bu araştırmacıların iletişim alanına katkılarını değerlendirmektedir. "ABD'de İletişim Araçlarının Etkileri Üzerinde Yapılan Araştırmalar: Rolü ve Önemi" başlıklı ikinci kısım, yazarın da doğrudan ifade ettiği gibi ilk kez 1963 yılında Willbur Schramm tarafından kullanılan "kurucu babalar" fikrine temellenmektedir (103). Her ne kadar Schramm, kurucu babalar mitine meşruluk kazandırmış olsa da ondan daha önce Bernard Berelson'un "The State of Communication Research" (1959) başlıklı yazısında bu dört ismin çalışmalarını "majör iletişim yaklaşımları" olarak nitelendirdiğini de hatırlatmak gerekir.⁵ Tokgöz, Schramm'ın bu dört ismi "kurucu baba" şeklinde adlandırmasına uygun olarak Lasswell ve Lazarsfeld'e ayrı birer bölüm ayırmış; Lewin ve Hovland'ı ise birlikte ele almıştır. Yazar, bu kısımda, her bir isme ait temel araştırmaları değerlendirmektedir. Söz konusu araştırmaların neredeyse hiçbirinin Türkçe çevirisinin olmadığı düşünüldüğünde iletişim araştırmaları tarihinde önemli yere sahip bu çalışmaların ayrıntılı olarak ele alınmasının anlamı da ortaya çıkar. Ayrıca Tokgöz'ün "kurucu babaların" çalışmaları ile yaşamlarındaki kritik noktaları yer yer iç içe geçiren anlatımı hem anlaşılabilirliği kolaylaştırmakta hem de okuyucunun bu çalışmaları bağlamlarına oturtmasını sağlamaktadır.

Ancak tüm bu kısmın yapılandırılmasına dair bir eleştiriyi de ifade etmek gerekir. 1970'li yıllardan başlayarak feminist eleştirmenler, hâkim bilim anlayışını toplumsal cinsiyet perspektifinden tartışmış, doğa bilimlerinden sosyal bilimlerin farklı disiplinlerine dek çok geniş bir alanda kadınların varlıklarını marjinalize eden erkek egemen tarihyazımlarını da sorgulamışlardır. İletişim çalışmaları da bu süreçten bağımsız olmamıştır (Kubilay 2023, 100). Zira biri Columbia Üniversitesi'ne bağlı UTAB'ı merkeze

•••

5 Berelson, 1959 gibi erken bir tarihte Lasswell, Lazarsfeld, Lewin ve Hovland'ın yaklaşımlarına benzer yaklaşımların artık üretilmediğini, yapılan çalışmaların birbirini tekrar ettiğini ve sonuç olarak iletişim alanında yapılacak bir şey kalmadığını ileri sürmüştür.

alan, diğeri kurucu babalar fikrine temellenen hâkim iki tarihyazımı, kadınların katkılarının görünmez kılınmasında önemli rol oynamıştır (Simonson ve Park 2015, 4). 1970'lerden itibaren yavaş yavaş da olsa iletişim araştırmaları tarihinin eril niteliği sorgulanmış ve özellikle de 1990'larda "unutulan" kadınların tarihsel olarak geri kazandırılmalarını amaçlayan çeşitli araştırmalar yapılmıştır (Garcia-Jimenez ve Simonson 2021, 13). Bu araştırmalar sayesinde alana farklı düzeylerde katkı sunmakla birlikte tarihyazımı içerisinde silinen yahut başarıları diğer (erkek) araştırmacılara atfedilen kadınların görünür hale gelmeleri sağlanmış, böylece en azından bir bölümünün itibarları iade edilebilmiştir (Ashcraft ve Simonson 2016, 48-49). Kısaca sözünü ettiğimiz bu bağlam içerisinde kitaba geri dönülecek olursa kurucu babalar mitine dayalı olarak yapılandırılan bu kısmın, iletişim araştırmalarının erkek egemen tarihini yeniden ürettiği görülmektedir. Bununla birlikte kadın araştırmacıların başarılarının erkek meslektaşlarına atfedilmesiyle ilgili en meşhur örneklerden biri olan *The Invasion from Mars (Marşlıların İstilas)* (1940) kitabının yazarlığını Hadley Cantril'in tek başına üstlenmeye çalışması nedeniyle ortaya çıkan gerilime⁶ Tokgöz'ün yer verdiği de hatırlatılmalıdır.

Sözü edilen dört ismin iletişim çalışmalarına katkılarını değerlendiren bu kısmı, "ABD'de İletişim ve İletişim Bilimi Açısından Görülen Gelişmeler" adını taşıyan üçüncü kısım takip etmektedir. Burada çeşitli iletişim modelleri ve iletişimin bir bilim alanı olarak kuruluşuna katkıda bulunan sosyolojik kuramlar (sistem kuramı, toplumsal biliş kuramı ve model alma kuramı) ele alınarak önceki kısımla tarihsel bir süreklilik de sağlanmıştır. Yazar bu bölümde ayrıca, "Anglo-Amerikan ana akım iletişim kuramının daha fazla kök saldıği yıllar" (243) olarak nitelendirdiği 1960'larda geliştirilen çeşitli yaklaşımlara yer vermekte; bir sonraki kısımla bağlantıyı kurmak üzere bu yaklaşımlar arasından öne çıktığını düşündüğü "tarih ve teknolojik belirleyicilik yaklaşımı, enformasyonun toplumsal yayılması kuramı ile modernleşme kuramı"nı (243) ele almaktadır. Zira sözü edilen bu kuramların tamamı, medyanın güçlü etkileri varsayımına temellenmektedir.

•••

6 Kitabın dayandığı saha araştırmasının yürütülmesinde iki kadın araştırmacı, Herta Herzog ve Hazel Gaudet başlangıçtan itibaren aktif rol almıştır. Buna rağmen her iki isim de daha çalışmanın tasarlanması aşamasından başlayarak yok sayılmıştır. Yayın sürecinde ise Herzog ve Gaudet'nin dışlanması daha da belirgin bir hal almıştır. Hadley Cantril, kendi adını kitabın yazarı olarak koyarken iki kadın araştırmacının adlarını "yardımlarıyla" ifadesinin arkasına yerleştirmiştir. Ayrıntı için bkz. Kubilay 2023.

Kitabın dördüncü kısmı “Sınırlı Etkilerden Güçlü Etkilere: Yeni Bir Dönem Açılıyor” başlığını taşımaktadır. Sınırlı etkiler kuramına zemin hazırlayan çalışmaların (özellikle Lazarsfeld’in yürüttüğü saha araştırmaları ile Hovland’ın yürüttüğü laboratuvar araştırmaları) büyük bir bölümü ikinci kısımda yer aldığı için yazar burada Joseph T. Klapper’ın *The Effects of Mass Communication (Kitle İletişiminin Etkileri)* kitabını odağına yerleştirerek kuramı açıklamaya yönelmektedir. “Bu kitabın, 1950’li yılların ortalarından itibaren yapılan öne çıkmış araştırma sonuçlarını toplayarak, birleştiren bir kitap olduğunu” (276) hatırlatan yazar, Klapper’ın aslında sınırlı etkilerin bir özetini ve değerlendirmesini yaptığını ifade etmektedir. Bu bölümde dikkat çeken, Klapper’ın “pekiştirici etki” olarak adlandırdığı yaklaşımın ele alınarak bunun orta boy bir kuram olarak değerlendirilebileceği iddiasıdır. Bu kısmın devamında sınırlı etkilerden güçlü etkilere geçişten hemen önce iletişim araştırmaları içerisinde izleyicinin kavranışına dair değişimi imleyen kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ele alınmakta; nihai olarak da medyanın gücüne vurgu yapan kuramlardan medya sistemleri bağımlılığı kuramı, bilgi gediği kuramı ve gündem belirleme kuramı incelenmektedir. İlk bakışta bu bölümde özellikle kullanımlar ve doyumlar ile gündem belirleme kuramlarını temel alarak yapılan güncel araştırmaların ya da bunlardan hareketle ortaya konan yeni kuramların yer almayışı bir eksiklik gibi görülebilir. Ancak Tokgöz’ün tarihsel bir anlatıya bağlı kalarak ilerlediğini ve sözünü ettiği bu kuramlara dair güncel tartışmalara sonraki bölümlerde yer verdiğini hatırlatalım.⁷ Bununla birlikte tarihsel anlatıya uygun düşse de kullanımlar ve doyumların sınırlı etkilerden güçlü etkilere geçiş kapsamında ele alınması, bu yaklaşımın etki çalışmaları içerisinde değerlendirilmesi gibi bir yanlış anlamaya yol açabilir. Belki bu noktada okuyucuya bu yaklaşımın pasif izleyiciye değil aktif izleyiciye yahut kendi gereksinimlerini doyuma ulaştırmaya çalışan izleyiciye odaklandığını daha net bir biçimde ifade etmek gerekebilir.

Beşinci kısımda Tokgöz, ABD’de iletişim kuram ve araştırmaları alanında yaşanan tartışmaları ele almakta ve yaşanan kuramsal gelişmelerin iletişim araştırmacıları arasında nasıl yankı bulduğu sorusuna yanıt vermektedir. Bu bağlamda Berelson’un yukarıda bahsedilen yazısı etrafında gelişen tartışmalara kısaca değinen Tokgöz, esas ilgisini, 1980’lerde ve 1990’larda

•••

7 Özellikle kitabın sonuç bölümünde *Journal of Communication*’ın 2007’de yayımlanan özel sayısındaki gündem belirleme, *priming* ve çerçeveleme kuramlarına dair makalelerin ayrıntılı olarak ele alınmış olması, gelişmeleri/tartışmaları takip etmek isteyen okur açısından son derece önemlidir.

yaşanan kaynamaya yönelmektedir. Öncelikli olarak *Journal of Communication* dergisinin 1983'te yayımlanan ünlü "Ferment in the Field" özel sayısında yer alan makaleleri "ana akım kuramı dikkate alarak eleştirel kuramın nitelikleri üzerinde duranlar", "eleştirel kuram lehinde görüş bildirenler" ve "kültürel çalışmalara değinenler" şeklinde tasnif ederek ayrıntılı bir biçimde değerlendirmektedir. George Gerbner'ın ifadesiyle "iletişim akademisyenleri ve araştırmacıları ile bir bütün olarak disiplinin toplumdaki rolü hakkında sorular soran" (akt. Fuchs ve Qiu 2018, 219) makalelerden oluşan bu özel sayıyı, Tokgöz, "pozitivistlerle Marksistleri yakınlaştırma çabası" olarak okumakta ancak bu gayenin başarılı olmadığını işaret etmektedir. 1993 yılında yine *Journal of Communication*'un iki özel sayısı, alanın geleceğine dair yapılan değerlendirmelere odaklanmıştır. Her iki sayıda yer alan makaleleri etraflı biçimde inceleyen Tokgöz, "iletişim biliminin konumunu belirlemek" şeklinde saptanan amacın, bu makalelerle tam olarak gerçekleşmediğini savunmaktadır (361). Tokgöz'ün kitabın yeni baskısına, yine aynı derginin 2018 yılında yayımlanan özel sayısındaki güncel tartışma başlıklarını eklediğini de not edelim. Kitabın sonuç bölümüne eklenen kısımda, yazar, 1983 ve 2018 yıllarındaki mayalanmaların farklılıklarına odaklanırken aynı zamanda yeni kuramların gelişmesinin yavaşlama nedenlerine dair değerlendirmeleri de okuyucunun bilgisine sunmaktadır (443-448).

Yazar, kitabın son kısmını, 1970'lerde Anglo-Amerikan iletişim kuramı içinde ortaya konan ve yapılan çeşitli değişikliklerle 21. yüzyıla dek varlığını sürdüren yaklaşımları incelemeye ayırmıştır. Eğlence kuramı ve bağlantılı olarak durumu yönetme kuramı ile medya eğlencesine dönük yeni yaklaşımların yanı sıra farklı kuramsal kaynaklardan beslenen medya okuryazarlığı ile yeni medya okuryazarlığı da Tokgöz'ün ele aldığı konu başlıkları arasındadır. Bu kısımda yazar ayrıca, internet ve yeni iletişim teknolojilerinin alana katkılarını iletişim kuramları çerçevesinde değerlendirmekte ve böylece iletişim kuramlarıyla ilgili güncel gelişmeleri aktarma ve tartışma iddiasını gerçekleştirmektedir. Sayısal eşitsizlikten dijital oyunlara ve sosyal medyanın katkılarına değin değerlendirmeleriyle kitap, okuyucunun alandaki kuramsal ve yöntembilimsel gelişmeleri toplu halde görebilmesine ve ilgili kaynaklara ulaşarak bu yöndeki kavrayışını geliştirmesine de olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda kitabın sonuç kısmında, medyanın toplumsal dünya içindeki rolünün ele alındığını da belirtmek gerekir. Son bölümdeki güncel tartışmalarla kitabın vaadini yerine getirdiği açıktır.

Kitabın kapsamı ve derinliği göz önünde bulundurulduğunda lisans öğrencilerinin okuyabileceği bir ders kitabından ziyade lisansüstü iletişim öğrencilerine ve bu alanda çalışan araştırmacılara yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Tam da bu nedenle bölüm sonlarına daha ileri okumalar için öneriler konulabilir. Ayrıca kitabın içindekiler kısmında yalnızca bölüm adlarının belirtilmesinin okuyucu açısından bir sorun teşkil ettiğini yayınevine hatırlatmak gerekir. Hem içindekiler kısmının sınırlılığı hem de dizinin olmaması nedeniyle özellikle de iletişim kuramlarının sınıflandırılma ve dönemselleştirme biçimlerine hâkim olmayan okurlar açısından, herhangi bir kuramsal yaklaşımı kitap içinde bulabilmek oldukça güçtür. Bu nedenle sonraki baskılarda içindekiler kısmının, bölümlerin en azından birinci düzey başlıklarını da içerecek biçimde yeniden düzenlenmesi ve ayrıca bir dizinin eklenmesi okuyucu için faydalı olacaktır.

Son olarak, Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün *İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı* adlı kitabının hem Anglo-Amerikan iletişim kuramlarının tarihsel gelişimine hem de alandaki güncel tartışmalara dair kapsamlı içeriği sayesinde iletişim kuramları alanında çalışanlar için uzun yıllar temel bir başvuru kaynağı olacağı açıktır.

Kaynakça

- Ashcraft, Karen Lee ve Peter Simonson. 2016. "Gender, Work, and the History of Communication Research." *The International History of Communication Research* içinde, editörler Peter Simonson ve David W. Park, 47-68. New York: Routledge.
- Berelson, Bernard. 1959. "The State of Communication Research." *Public Opinion Quarterly* 23 (1): 1-6.
- Cantril, Hadley, Hazel Gaudet ve Herta Herzog. 1940. *The Invasion from Mars: A Study in the Psychology of Panic*. Princeton University Press.
- Fuchs, Christian ve Jack Linchuan Qiu. 2018. "Ferments in the Field: Introductory Reflections on the Past, Present and Future of Communication Studies." *Journal of Communication* 68 (2): 219-232.
- Garcia-Jiménez, Leonarda ve Peter Simonson. 2021. "Female Roles, Contributions and Invisibilities in the Field of Communication Research." *Mediterranean Journal of Communication* 12 (2): 13-15. doi: <https://doi.org/10.14198/MEDCOM.20163>
- Kubilyay, Çağla. 2023. "İletişim Araştırmaları Tarihinde Kadın Araştırmacıları Hatırlamak: Herta Herzog Örneği (1933-1943)." *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1): 98-120. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1154803>
- McQuail, Dennis. 1983. "Kitle İletişim Araçlarının Etkileri." *Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar* içinde, editörler Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya, 45-84. Ankara: Savaş Yayınları.
- Morva, Oya. 2013. *Chicago Okulu, Pragmatik Sosyal Teoride İletişimin Keşfi*. İstanbul: Doruk.
- Özer, Ömer. 2005. "Dört On Yılın Birikimi: Prof. Dr. Oya Tokgöz'ün Türkiye'de İletişim Alanına Katkıları." *Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı* içinde, 1-34. Ankara
- Simonson, Peter ve David W. Park. 2015. "Introduction: On the History of Communication Study." *The International History of Communication Study* içinde, editörler Peter Simonson ve David W. Park, 1-22. New York/ London: Routledge.
- Tokgöz, Oya. 2006. "Türkiye'de İletişim Araştırmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi." *Küresel İletişim Dergisi* Bahar (1): 1-12.
- Tokgöz, Oya. 2015. "Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de İletişim Araştırmaları: Eleştirel Bir Değerlendirme." *İletişim Araştırmalarında Yöntemler* içinde, editör Besim Yıldırım, 15-46. Konya: Literatürk Academia.
- Tokgöz, Oya. 2021. *Bir İletişim Duayeninin Anıları*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bu Sayıdaki Yazarlar

Aslı Yağmurlu

yagmurluasli@gmail.com

Sırasıyla Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi yüksek lisans ve Ankara Üniversitesi Yönetim Bilimleri doktora programından mezun olmuştur. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Devlet ve kamu yönetiminde halkla ilişkiler alanında çalışan Aslı Yağmurlu son dönemde kamu diplomasisi alanına yoğunlaşmıştır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2046-5935>

•••

Çağla Kubilay

caglakubilay@gmail.com

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İslamcı Söylemde Kamusal Alan ve Türban Tartışmaları: Karşıtlıklar, Kırılmalar ve Uzlaşmalar adlı bir kitabı, çeşitli akademik dergilerde yayımlanmış makaleleri ile kongre ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri bulunmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6247-7136>

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

Elif Bozkurt

elif.ophelia@gmail.com

Lisans eğitimini 2003 yılında Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde tamamlamıştır. 2004 yılından beri MEB'e bağlı devlet okullarında Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. 2016 yılında Ankara Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nden "Eleştirel Halkla İlişkiler Bağlamında Ekoloji ve Kadın: Gerze Direnişi Örneği" başlıklı tez çalışmasıyla yüksek lisans derecesini, 2021 yılında "Karnavalesk Kuramla 2000 Sonrası Türkiye Feminist Hareketini Okumak" adlı çalışmayla doktora derecesini almıştır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1126-205X>

•••

Gökhan Gökğöz

gokgozgokhan@yahoo.co.uk

Lisans öğrenimini Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde tamamlamış, Gazi Üniversitesi'nden Sosyoloji yüksek lisans derecesini, Ankara Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı'ndan ise doktora derecesini almıştır. Uzun bir süre Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde çalışmış, halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İletişim sosyolojisi, göç araştırmaları, finansal iletişim, eleştirel ekonomi-politik ve devlet kuramı, toplumsal cinsiyet, ideoloji ve söylem çalışmaları başlıkları altında toplanabilecek disiplinlerarası alanda çalışmalar yürütmektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9072-4015>

•••

Halise Karaaslan Şanlı

halisekaraaslan@gmail.com

2000 yılında Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında "Kamusal Bir Ortam Olarak Halkevleri" başlıklı tezi ile yüksek lisans, 2010 yılında "Milli Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimlik İnşası ve Yurttaş Terbiyesi" başlıklı tezi ile de doktora derecesi almaya hak kazandı. Siyasal iletişim, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, halkla ilişkiler tarihi, sivil toplum örgütleri gibi konularda dersler vermekte, toplumsal cinsiyet, basın özgürlüğü, retorik, siyasal iletişim üzerine yayınlanmış çeşitli kitap ve makaleleri bulunmaktadır. 2005 yılından bu yana Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6840-6096>

Hülya Göğerçin Toker

hgogercin@yahoo.com

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans öğrenimini Doç. Dr. O. Murat Güvenir danışmanlığında hazırladığı "Ulus ve Cumhuriyet Gazetelerinde Varlık Vergisi Kanunu (Ekim 1942-Nisan 1944) başlıklı tezi ile, doktora öğrenimini Prof. Dr. Bedriye Poyraz danışmanlığında hazırladığı "İletişimsel Bellekten Toplumsal Belleğe Yazılı Tanıklıklar: 12 Eylül ile Yüzleşmek" başlıklı tezi ile Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'nda tamamladı. Kadrosu Afyon Kocatepe Üniversitesi Afyon Meslek Yüksekokulu Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü'nde olup halen Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nde görev yapmaktadır.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4744-8788>

•••

Onur Özger

onurozger90@gmail.com

Lisans eğitimini 2013 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü'nde tamamlamıştır. Ankara Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda yazdığı, "Adalet ve Kalkınma Partisi Örneğinde Millî İrade Söyleminin Popülizm Bağlamı" başlıklı tez çalışmasıyla 2020 yılında yüksek lisans derecesini almıştır. Araştırma alanları arasında siyasal iletişim, popülizm ve söylem stratejileri bulunan yazarın; Birikim, Moment ve Monograf gibi dergilerde de çalışmaları yayınlanmıştır. Halihazırda Ankara Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı'nda doktorasına devam etmektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3002-5957>

•••

Onurhan Demirkol

donurh@yahoo.com

Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Sinema ve Televizyon Bölümü'nde tamamlamıştır. Yüksek lisans ve doktora eğitimini yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Araştırmacı şu an bir kurumda çalışmamakta, akademik çalışmalarını bağımsız olarak sürdürmektedir. Sinema ve ideoloji, sinema ve psikanaliz, sosyal medya, iletişim sosyolojisi ve dezenformasyon alanlarında çalışmalarını yürütmektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2451-2794>

Özge Nilay Erbalaban Gürbüz

n.erbalaban@gmail.com

Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde lisans ve aynı üniversiteye bağlı Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Programı'nda yüksek lisans öğrenimini tamamlamıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Film Tasarımı Bölümü'nden doktora derecesini 2018 yılında almıştır. Sinemada piyasa ekonomisi ve ilerleme paradigmasını çalışma ideolojisinin eleştirisi perspektifinden araştırdığı tez çalışması, Sinemada Tembellik Hakkı (2018) ismiyle kitaplaştırılmıştır. Ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde ve bilimsel etkinliklerde film araştırmaları kapsamında sinema ve modernlik, sinema ve toplumsal cinsiyet, sinema ve ideoloji, sinema ve ekoloji konulu yayınları bulunmaktadır. Filmleri kültür incelemelerine giren tüm konuları içeren gösterge yapıları olarak ele almakta, egemen ve eleştirel paradigmaların karşılaştığı özgün bir düşünce biçimi olarak görmektedir. Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak ders vermektedir.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4199-3507>

•••

Sevgi Can Yağcı Aksel

sevgicanyagci@gmail.com

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Hungaroloji Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Siyasal rejim ve medya kültürleri, Macar sineması, edebiyat ve televizyon incelemeleri konularında çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Macar edebiyatından çeviri kitapları mevcuttur.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4951-489X>

•••

Yeliz Dede Özdemir

yelizdede@hotmail.com

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden 2005 yılında lisans, 2010 yılında yüksek lisans ve 2019 yılında doktora derecelerini aldı. Aynı fakültede 6 yıl araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği tarafından yürütülen CEİD İzler Projesi'nin İletişim ve Savunuculuk Koordinatörü olarak çalıştı. 2021 Kasım ayından itibaren Ankara Bilim Üniversitesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü'nde doktor öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Yeni Medya, teknoloji, toplumsal cinsiyet, dijital kültür, dijital eşitsizlikler, yaşlanma ve internet politikaları ile ilgili akademik çalışmaları bulunmaktadır. Akademik çalışmaların yanı sıra hem yurt içinde hem de yurt dışında alanıyla ilgili iş tecrübeleri ve çeşitli proje deneyimleri bulunmaktadır.

<https://orcid.org/0000-0003-1192-9192>

Yazı Teslim Kuralları ve Yayın Süreci

1. Yayımlanmak üzere gönderilen yazılar öncelikle Editör tarafından amaç, konu, içerik ve yazım kuralları açısından incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanların yazar adları gizlenir ve Editör ve / veya Yayın Kurulu üyelerinin görüşü doğrultusunda, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hiçbir şekilde hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara hakem adı açıklanmaz.
2. Hakem raporları iki yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu nihai kararını raporlar üzerinden verebilir. Yazarlar, hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar.
3. Dergiye gönderilecek yazılar, dipnotlar ve kaynakça dahil 8000 sözcüğü geçmemelidir.
4. Dergiye gönderilecek yazılara ortalama 150 sözcükten oluşan özet, 5 anahtar sözcük ve başlıklar Türkçe ve İngilizce olarak eklenmelidir.
5. Yazıya ek olarak yazarın kısa biyografisi ve iletişim bilgileri gönderilmelidir.

6. Gönderilen metinde yazarın kimliğini ifşa edecek ibarelerden kaçınılması gerekmektedir.
7. Yazı teklifleri yazarın adı, çalışmanın adı, çalışmanın tek cümlelik özetini içeren bir ileti ile gönderilmelidir.
8. Yazı teslimi ve dergiyle ilgili her türlü iletişim için editor@ilefdergisi.org adresi kullanılabilir.
9. *İLEF Dergisi'*nde yer alacak tüm yazıların metin içi referansları ve kaynakçaları Chicago Referans Formatı'na uygun olarak gösterilmelidir. Bunun için Kaynak Gösterme Formatı sayfamıza bakabilirsiniz.
10. Yazıda kullanılan başlıklar kısa ve net olmalıdır.
11. Yazılar doc ya da docx uzantılı dosyada Times New Roman yazı tipinde, 12 punto ve çift satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnotlar 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
12. Yazının ana başlığı ve ara başlıklar, kalın ve sözcüklerin ilk harfleri büyük olmalıdır.
13. 40 sözcüğü geçen alıntılar, paragraftan bir santim içerde, blok halinde, tek satır aralığında ve 11 punto ile yazılmalıdır.
14. Alıntı yapıldığı durumlarda kaynaklar, tablo ve figürlerin altına yazılmalıdır.
15. Yayına hazır eserler için yazardan onay alınır.
16. Her bir yazara derginin basılı kopyasından birer adet gönderilir.
17. Yukarıdaki kurallara uymayan yazılar, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra değerlendirme sürecine kabul edilir.

Kaynak Gösterme Formatı*

Referans Kuralları

Metinler Chicago formatının author-date sistemine göre düzenlenmelidir. Metin içinde atıflar yazarın ya da yazarların soyadı, eserin yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde gösterilmelidir. Metine eklenecek notlar ise sayfa sonunda dipnot olarak verilmelidir. Çalışmanın sonunda atıf yapılan eserleri içeren kaynakça alfabetik sıraya göre oluşturulmalıdır.

Kitap

Tek yazar

Metin içinde
(Kışlalı 2011, 55)

Kaynakçada
Kışlalı, Ahmet Taner. 2011. *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.

İki ya da daha fazla yazar

Metin içinde
(Horkheimer ve Adorno 2014, 125-27)

(Hall vd. 2005, 96)

Kaynakçada

Horkheimer, Max ve Theodor W. Adorno. 2014. *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çevirenler Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan. Ankara: Kabalıcı Yayınevi.

Hall, Stuart, Doothy Hobson, Andrew Lowe ve Paul Willis. 2005. *Culture Media Language*. New York: Routledge.

Kitap Bölümü

Metin içinde

(Atılğan 2015, 291-92)

(Hall 1993, 80)

Kaynakçada

Atılğan, Gökhan. 2015. "İdeoloji." *Siyaset Bilimi* içinde, editörler Gökhan Atılğan ve E. Atilla Aytekin, 285-98. İstanbul: Yordam Kitap.

Hall, Stuart. 1993. "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü." Çeviren Mehmet Küçük. *Medya İktidar İdeoloji* içinde, editör Mehmet Küçük, 77-127. Ankara: Ark Yayınevi.

E-kitap, Çevrimiçi Kaynaklar

Çevrimiçi olarak referans gösterilen kitaplar için, referans URL veya veri tabanının adını ekleyiniz. Diğer e-kitap türleri için formatı adlandırınız. Sayfa numaraları yoksa metinde bir bölüm başlığı ya da bölüm gösterilebilir.

Metin içinde

(Mutlu 2008, 123-28)

(Kurland and Lerner 1987, bölüm 10, belge 19)

Kaynakçada

Mutlu, Erol. 2008. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ayraç. Kindle.

Kurland, Philip B. ve Ralph Lerner, ed. 1987. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Dergi Makalesi

Metin içinde

(Karagöz-Kızılca 2016, 81)

Kaynakçada

Karagöz-Kızılca, Gül. 2016. "Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme." *İlef Dergisi* 3 (1): 71-90.

Online dergi

Varsa DOI (Digital Object Identifier) numarasını belirtiniz. DOI numarası yoksa URL adresine yer veriniz.

Metin içinde

(Işık ve Eşitti 2016, 656-57)

Kaynakçada

Işık, Mehmet ve Şakir Eşitti. 2016. "I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimsel İncelenmesi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70, no. 3 (Güz): 655-82. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002366.

Işık, Mehmet ve Şakir Eşitti. 2016. "I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergibilimsel İncelenmesi." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 70, no. 3 (Güz): 655-82. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/ausbf/article/view/5000149467>.

Gazete ya da Popüler Dergide Makale

Metin içinde

(Çevikgöz 2016)

(Dündar 2016, 11)

Kaynakçada

Çevikgöz, Ünal. 2016. "Kent ve Göç." *Radikal*, 8 Şubat 2016. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/unal-cevikoz/kentler-ve-goc-1506875/>.

Dündar, Can. 2016. "Sevgili Cumhuriyet Okuru Bugün 8 Şubat Pazartesi." *Cumhuriyet*, 8 Şubat 2016.

Yayımlanmamış Tez

Metin içinde

(Akçay 2015, 99–100)

Kaynakçada

Akçay, Ebru. 2015. "Edebi Edebiyata Karşı Edepli Edebiyat: Hidayet Romanlarında Propaganda Unsurlarının İncelenmesi." Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi.

Web sitesi

Yayımlanma veya gözden geçirme tarihi listelenmeyen bir kaynak için yıl yerine t.y. ("tarih yok") kullanılmalıdır. Bununla birlikte erişim ya da son değişim tarihi eklenmelidir.

Metin içinde

(Google 2019)

(Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, t.y.)

Kaynakçada

Google. 2019. "Gizlilik Politikası." Gizlilik ve Şartlar. Son değişim tarihi 22 Ocak 2019. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi. t.y. "Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakkında." Erişim tarihi 1 Nisan 2019. <http://ilef.ankara.edu.tr/fakulte-hakkinda/>.

Daha fazla ayrıntı ve İngilizce makaleler için bkz:

For more detailed and English article usage, refer to The Chicago Manual of Style Author-Date,

https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Paper Submission Rules and Publication Process

1. The submitted manuscript is assessed by the journal editor for an initial decision. If the manuscript is regarded as suitable for the journal, then it is sent to two peer-reviewers competent in the relevant field of study, providing the anonymity of the author.
2. Peer-reviews are archived for two years. If only one of the peer-reviews are positive, the manuscript can be sent to a third peer-reviewer, or a final decision can be made by the editorial board regarding the peer-reviews.
3. The manuscript should be no more than 8000 words including the citations and the bibliography.
4. An abstract consisting of at most 150 words and 5 keywords in English and Turkish should also be provided with the manuscript.
5. A short biography and the contact information of the author should also be submitted.
6. Any indication that could expose the identity of the author should be avoided.
7. Submissions should be attached to a mail including the name of the author, the name of the article and a one-sentence summary of the manuscript.

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

8. For further communication please contact editor@ilefdergisi.org.
9. All citations should be made using Chicago-Style 16th Edition: <http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>.
10. The titles and section-headings in the manuscript should be brief and clear.
11. The manuscript should be typed in Times New Roman, 12 pt with double-spacing. The endnotes should be in Times New Roman, 9 pt with single-spacing. The manuscript should be sent in .doc or .docx formatted files.
12. The main title of the manuscript should be written in capital bold letters. The section-headings should be written in bold letters with only the first letters of the words capitalized.
13. If quotations have more than 40 words, a block quotation should be used. The quotation should begin on a new line and it should be indent 1 cm. from the left margin. The entire quotation should be 11pt with single-spacing.
14. The source should be indicated below the cited table/figure.
15. The author is asked for a final approval prior to publication.
16. A printed copy of the journal is sent to authors.
17. Manuscripts that do not comply with these requirements can be accepted for evaluation only after necessary changes are made.

Reference Style

Ilef Journal's documentation style follows The Chicago Manual of Style, chap. 15. Manuscripts should be prepared according to Chicago Author-Date system with footnote.

For a quick guide, see

https://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html.

Çiler Dursun	From the Editor
Sevgi Can Yağcı Aksel	The First World War and "Turkey's Armed Neutrality" in the Newspaper <i>Az Est</i>
Hülya Göğçerçin Toker	Coming to terms with the Past in Victims of the September 12, 1980 Military Coup
Gökhan Gökğöz	Migration and Media: Attitudes toward Syrian Media among Syrian-Immigrant University Students in Gaziantep
Yeliz Dede Özdemir	A General Evaluation of Mobile Communication Studies in Turkey: 1994–2022
Halise Karaaslan Şanlı Elif Bozkurt	Activist Public Relations in Theory and Practice: Communication for Society and Social Change
Onur Özger Aslı Yağmurlu	Stubborn as a Goat: Tunceli Municipality's Public Relations Efforts on Social Media
Onurhan Demirkol	"Looking Awry" at the Ideology: <i>Skyfall</i> as an Ideological Fantasy
Özge Nilay Erbalaban Gürbüz	What Do Documentaries Say for Critical/Animal Studies? Power Analysis in <i>Project Nim</i>
Çağla Kubilay	Book Review <i>İletişim Kuramlarına Anlam Vermek: Başlangıcından Günümüze Anglo-Amerikan İletişim Kuramı</i>